CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ग्रन्थनाम - सर्वार्थसिद्धि

लेखक - आचार्य पूज्यपाद

भाषा - संस्कृत

लिपिकर्ता - ~~पाठक~~ पं० श्री शिवचरण पाठक.

स्थान - खिमलासा, जिला-सागर (म.प्र.)

लिपि समय - मार्गशीर्ष कृष्णा ८ सं०१८६४, गुरुवा.

पृष्ठ सं. ~~१८~~ /१८८

हस्त लिखित

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

॥६०॥ ॐ नमः सिद्धेभ्यः॥ मोक्षमार्गस्य नेतारं॥ भेत्तारं कर्म्मभूभृतां॥ ज्ञातारं विश्वतत्त्वानां॥ वंदे त
द्गुणलब्धये॥१॥ कश्चिद्भव्यः प्रत्यासन्ननिष्ठः प्रज्ञावान् स्वहितमुपलिप्सुः विविक्ते परमरम्ये
भव्यसत्त्वविश्रामास्पदे॥ क्वचिदाश्रमपदे मुनिपरिषन्मध्ये सन्निषण्णं मूर्त्तमिव मोक्षमार्ग
मवाग्विसर्गं वपुषा निरूपयंतं युक्त्यागमकुशलं परहितप्रतिपादनैककार्यमार्यनिषेव्यं
निर्ग्रंथाचार्यवर्यमुपसद्य सविनयं परिपृच्छति स्म भगवन्॥ किं खलु आत्मने हितं स्या
दिति॥ स आह॥ मोक्ष इति स एव पु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

प्रसार्थःप्रशंसासमस्तेकंपरिसमाप्य
ते॥सम्यग्दर्शनंसम्यग्ज्ञानं॥सम्यक्चारित्रमिति॥एतेषांस्वरूपंलक्षणतोविधानतश्चपु
रस्ताद्विस्तरेणनिर्देक्ष्यामः॥उद्देशमात्रंत्विदमुच्यते॥भावानांयाथात्म्यप्रतिपत्तिविषय
श्रद्धानसंग्रहार्थंदर्शनस्यसम्यग्विशेषणंयेनयेनप्रकारेणजीवादयःपदार्थाव्यवस्थि
ताःतेनतेनावगमः॥सम्यग्ज्ञानंमोहसंशयविपर्ययनिवृत्त्यर्थंसम्यग्विशेषणं॥सं ॥१॥
सारकारणनिवृत्तिंप्रत्यागूर्णस्यज्ञानवतः॥कर्मादाननिमित्तक्रियोपरमःसम्यक्चारित्रं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

॥सर्वार्थ॥ ॥१॥

॥ई०॥ॐनमःसिद्धेभ्यः॥ मोक्षमार्गस्यनेतारं॥ भेत्तारंकर्म्मभूभृतां॥ ज्ञातारंविश्वतत्त्वानां
वंदेतद्गुणलब्धये॥ ८ ॥ कश्चिद्भव्यःप्रत्यासन्ननिष्ठःप्रज्ञावान्स्वहितमुपलिप्सुःविविक्ते
परमरम्येभव्यसत्वविश्रामास्पदे॥ क्वचिदाश्रमपदेमुनिपरिषन्मध्येसन्निषन्नंमूर्त्तमि
वमोक्षमार्गमवाग्विसर्गंवपुषानिरूपयंतंयुक्त्यागमकुशलंपरहितप्रतिपादनैककार्य
मार्यनिषेव्यंनिर्ग्रंथाचार्यवर्यमुपसद्यसविनियंपरिपृच्छतिस्मभगवन्॥ किंखलुआत
मनेहितंस्यादिति॥ सआह॥ मोक्षइतिसएवपु॰प्रस्यार्थःप्रशंसासप्रत्येकंपरिसमाप्य
ते॥ सम्यग्दर्शनंसम्यग्ज्ञानं॥ सम्यक्चारित्रमिति॥ एतेषांस्वरूपंलक्षणतोविधानतश्चपु
रस्ताद्विस्तरेणनिर्देक्ष्यामः॥ उद्देशमात्रमिदमुच्यते॥ भावानांयथात्म्यप्रतिपत्तिविषय
श्रद्धानसंग्रहार्थंदर्शनस्यसम्यग्विशेषणंयेनयेनप्रकारेणजीवादयःपदार्थाव्यवस्थि
ताः तेनतेनावगमः॥ सम्यग्ज्ञानंमोहसंशयविपर्ययनिवृत्त्यर्थंसम्यग्विशेषणं॥ संसा ॥२॥
रकारणनिवृत्तिंप्रत्यागूर्णस्यज्ञानवतः॥ कर्म्मादाननिमित्तक्रियोपरमःसम्यक्चारित्रं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

अज्ञानपूर्वकाचरणनिवृत्त्यर्थं॥सम्यग्विशेषणं॥पश्याहिइतिपश्यतिदृश्यतेनेनदृष्टिमात्रंवाद
र्शनंजानातिज्ञायतेनेनज्ञप्तिमात्रंवाज्ञानं॥चरतिचर्यतेनेनचरणमात्रंवाचारित्रं॥उत्तीर
नन्वेवंसएवकर्त्तासएवकरणमित्यायातंतच्चविरुद्धंसत्यंस्वपरिणामपरिणामिनोर्भेदविव
क्षायांतथाभिधानात्॥यथाग्निर्दहतींधनंदाहपरिणामेन॥उक्तःकर्त्रादिसाधनभावःप
र्यायपर्यायिणोरेकत्वानेकत्वंप्रत्यनेकांतोपपत्तौस्वातंत्र्यपारतंत्र्यविवक्षोपपत्तेरेकस्मि
न्नप्यर्थेनविरुध्यते॥अग्नौदहनादिक्रियायाःकर्त्रादिसाधनभाववत्॥ज्ञानग्रहणमादौन्
याय्यंदर्शनस्यतत्पूर्वकत्वात्॥अल्पाच्तरत्वाच्चनैतद्युक्तंयुगपदुत्पत्तेः॥यदास्यदर्शनमो
हस्योपशमात्क्षयात्॥क्षयोपशमाद्वाआत्मासम्यग्दर्शनपर्यायेणाविर्भवतितदैवत
स्यमत्यज्ञानश्रुताज्ञाननिवृत्तिपूर्वकंमतिज्ञानंश्रुतज्ञानंचाविर्भवति॥घनपटलविगमे
सवितुः॥प्रतापप्रकाशाभिव्यक्तिवत्॥अल्पाच्तरादभ्यर्हितंपूर्वंनिपततिकथमभ्यर्हि
तत्वंज्ञानस्यसम्यग्व्यपदेशहेतुत्वात्॥चारित्रात्पूर्वंज्ञानंप्रयुक्तंतत्पूर्वकत्वाच्चारित्रस्य

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

सर्वकर्मविप्रमोक्षोमोक्षः।।तस्यप्राप्त्युपायोमार्गोमार्गइतिचैकवचननिर्देशः।।समस्तस्यमार्ग
भावज्ञापनार्थः।।तेनव्यस्तस्यमार्गत्वनिवृत्तिःकृता।।अतःसम्यग्दर्शनंसम्यग्ज्ञानंसम्यक्चारि
त्रम्।मित्येतत्त्रितयंसमुदितंमोक्षस्यसाक्षान्मार्गोवेदितव्यः।।तत्रादावुद्दिष्टस्यसम्यग्दर्श
नस्यलक्षणनिर्देशार्थमिदमुच्यते।।ठ।।तत्त्वार्थश्रद्धानंसम्यग्दर्शनं।।तत्त्वशब्दोभावसामा
न्यवाचीकथंतदितिसर्वनामपदंसर्वनामचसामान्येवर्त्तते।।तस्यभावस्तत्त्वंतस्यकस्यया
र्थोयथावस्थितः।।तथातस्यभवनमित्यर्थः।।अर्थ्यतइत्यर्थोनिश्चीयतइत्यर्थः।।तत्त्वेनार्थस्त
त्त्वार्थः।।अथवाभावेनभाववतोभिधानंतदव्यतिरेकात्।।तत्त्वमेवार्थस्तत्त्वार्थः।।तत्त्वार्थस्य
श्रद्धानंतत्त्वार्थश्रद्धानं।।सम्यग्दर्शनमत्येतव्यं।।तत्त्वार्थश्चवक्ष्यमाणोजीवादिः।।दृशेरालो
कार्थत्वात्।।श्रद्धानार्थगतिर्नोपपद्यते।।अनेकार्थत्वाद्धातूनामदोषः।।प्रसिद्धार्थत्यागः
कुतइतिचेन्मोक्षमार्गप्रकरणात्।।तत्त्वार्थश्रद्धानंहिआत्मपरिणामोमोक्षसाधनंयु ।।२।।
ज्यते।।भव्यजीवविषयत्वात्।।आलोकस्तुचक्षुरादिनिमित्तः।।सर्वसंसारिजीवसाधा

२ तत्वेतिनाम=

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

संख्यापरिमाणपृथक्त्व

रणत्वान्नमोक्षमार्गोयुक्तः॥ अर्थश्रद्धानमितिचेत्सर्वार्थग्रहणप्रसंगः॥ तत्वश्रद्धानमि
तिचेद्भावमात्रप्रसंगः॥ सत्ताद्रव्यत्वगुणत्वकर्मत्वादितत्वमिति॥ कैश्चित्कल्प्यतइति॥
तत्वमेकत्वमितिवासर्वैक्यग्रहणप्रसंगः॥ पुरुषएवेदंसर्वमित्यादिकैश्चित्कल्प्यतइति
तस्मादव्यभिचारार्थमुभयोरुपादानमितितद्द्विविधं॥ सरागवीतरागविषयभेदात्॥ प
शमसंवेगानुकंपास्तिक्याद्यभिव्यक्तिलक्षणंप्रथमं॥ आत्मविशुद्धिमात्रमितरत्॥ अ
थैतत्सम्यग्दर्शनंजीवादिपदार्थविषयंकथमुत्पद्यतइत्यतआह॥ ३॥ तन्निसर्गादधि
गमाद्वा॥ निसर्गःस्वभावइत्यर्थः॥ अधिगमोऽर्थावबोधः॥ तयोर्हेतुत्वेननिर्देशः॥ क
स्याःक्रियायाःकाचक्रियाउत्पद्यतइत्यध्याह्रियतेसोपस्कारत्वात्सूत्राणांतदेतत्स
म्यग्दर्शनंनिसर्गादधिगमाद्वोत्पद्यतइति॥ अत्राह॥ निसर्गजेसम्यग्दर्शनेऽर्थाधि
गमःस्याद्वानवा॥ यद्यस्तितदपिअधिगमजमेवस्यान्नार्थांतरं॥ अथनास्तिकथम
नवबुद्धतत्वस्यार्थश्रद्धानमितिनैषदोषः॥ उभयत्रसम्यग्दर्शनेऽन्तरंगोहेतुस्तुल्यः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दर्शनमोहस्योपसमः क्षयः क्षयोपशमो वा तस्मिन्सति यद्बाह्योपदेशाद्दृते प्रादुर्भवति ॥
तन्नैसर्गिकं यत्परोपदेशपूर्वं जीवाद्यधिगमनिमित्तं तदुत्तरमित्यनयोरयं भेदः ॥ तद्ग्रह
णं किमर्थं अनंतरनिर्द्देशार्थं अनंतरं सम्यग्दर्शनं तदित्यनेन निर्द्दिश्यते ॥ इतरथा हि
मोक्षमार्गोपि प्रकृतः तस्याभिसंबंधः स्यात् ॥ ननु च अनंतरस्य विधिर्वा भवति ॥ प्र
तिषेधो वेति ॥ अनंतरस्य सम्यग्दर्शनस्य ग्रहणं प्रसिद्धं ॥ प्रत्यासत्तेः प्रधानं बली
य इति मोक्षमार्ग एव संबध्येत ॥ तस्मात्तद्वचनं क्रियते ॥ तत्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्श
नमित्युक्तं ॥ अथ किं तत्वमित्यत इदमाह ॥ ४ ॥ जीवाजीवास्रवबंधसंवरनिर्जरामोक्षा
स्तत्वं ॥ तत्र चेतनालक्षणो जीवः सा च ज्ञानादिभेदादनेकधा भिद्यते ॥ तद्विपर्ययल
क्षणोजीवः शुभाशुभकर्मागमद्वाररूप आस्रवः ॥ आत्मकर्मणोरन्योन्यप्रदेशानु
प्रवेशात्मको बंधः ॥ आस्रवनिरोधलक्षणः संवरः ॥ एकदेशकर्मसंक्षयलक्षणा ॥ २ ॥
निर्ज्जरा कृत्स्नकर्मवियोगलक्षणो मोक्षः ॥ एषां प्रपंच उत्तरत्र वक्ष्यते ॥ सर्वस्य फ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

लस्य आत्माधीनत्वात्॥ आदौ जीवस्य ग्रहणं तदुपकारत्वात्तदनंतरमजीवाभिधानं॥
संवृतस्य बंधाभावात्॥ तत्प्रत्यनीकप्रतिपत्त्यर्थं संवरवचनं॥ संवरे सति निर्जरोपप
त्तेस्तदंतिके निर्जरावचनं॥ अंते प्राप्यत्वान्मोक्षस्यांते वचनं॥ इह पुण्यपापग्रहणं क
र्तव्यं नव पदार्था इत्यन्यैरप्युक्तत्वात् न कर्तव्यं आस्रवे बंधे चांतर्भावात्॥ यद्येवमास्रवा
दिग्रहणमनर्थकं जीवाजीवयोरंतर्भावात्॥ नानर्थकं इह मोक्षः प्रकृतः सोवश्यं निर्दे
ष्टव्यः॥ स च संसारपूर्वकः संसारस्य प्रधानहेतुरास्रवो बंधश्च॥ मोक्षस्य प्रधानहेतुः
संवरो निर्जरा च॥ अतः प्रधानहेतुहेतुमत्फलनिदर्शनार्थत्वात्॥ पृथगुपदेशः कृ
तः॥ दृश्यते हि सामान्येंतर्भूतस्यापि विशेषस्य पृथगुपादानं प्रयोजनार्थं॥ क्षत्रिया
आयाताः॥ सूरवर्म्मापीति॥ तत्त्वशब्दो भाववाचीत्युक्तः॥ स कथं जीवादिभिर्द्रव्यवच
नैः समानाधिकरण्यं प्रतिपद्यते॥ अव्यतिरेकात्तद्भावाध्यारोपात्सामानाधिकर
ण्यं भवति॥ यथा उपयोग एवात्मेति॥ यद्येवं तल्लिंगसंख्यानुवृत्तिः प्राप्नोति॥ वि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

शेषणविशेष्यसंबंधेसत्यपिशब्दशक्तिअपेक्षयाउपात्तलिंगसंख्याव्यतिक्रमोनभव
ति॥ अयंक्रमः आदिसूत्रेपियोज्यः॥ एवमेषामुद्दिष्टानांसम्यग्दर्शनादीनांजीवादी
नांचसंव्यवहारविशेषव्यभिचारनिवृत्त्यर्थमाह॥ ५॥ नामस्थापनाद्रव्यभावतस्त
न्न्यासः॥ अतद्गुणेवस्तुनिसंव्यवहारार्थंपुरुषाकारान्नियुज्यमानंसंज्ञाकर्मनाम।
काष्ठपुस्तचित्रकर्माक्षनिक्षेपादिषुसोयमितिस्थाप्यमानास्थापना॥ गुणैर्द्रोष्यते
गुणान्द्रोष्यतीतिवाद्रव्यं॥ वर्तमानतत्पर्यायोपलक्षितंद्रव्यंभावः॥ तद्यथा॥ नाम
जीवःस्थापनाजीवोद्रव्यजीवोभावजीवः॥ इतिचतुर्द्धाजीवशब्दार्थोन्यस्यते॥ जी
वनगुणमनपेक्ष्ययस्यकस्यचिन्नामक्रियमाणंनामजीवः॥ अक्षनिक्षेपादि
षुजीवइतिवामनुष्यजीवइतिवाव्यवस्थाप्यमानः॥ स्थापनाजीवः॥ द्रव्यजीवो
द्विविधः॥ आगमद्रव्यजीवः॥ नोआगमजीवद्रव्यश्चेति॥ तत्रजीवप्राभृतज्ञायी ॥४॥
मनुष्यजीवप्राभृतज्ञायीवा॥ अनुपयुक्तःआत्मागमद्रव्यजीवः॥ नोआगम

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

द्रव्यजीवः॥त्रेधाव्यवतिष्ठते॥ज्ञायकशरीरभावितद्व्यतिरिक्तभेदात्॥तत्रज्ञातुर्यच्छरीरंत्रिका
लगोचरंतत्॥ज्ञायकशरीरंसामान्यापेक्षयानोआगमभाविजीवोनास्ति॥जीवनसामान्यस्य
सदाविद्यमानत्वात्॥विशेषापेक्षयात्वस्तिगत्यंतरेजीवोव्यवस्थितः॥मनुष्यभावप्राप्तिंप्र
त्यभिमुखोमनुष्यभाविजीवः॥तद्व्यतिरिक्तःकर्म्मनोकर्म्मविकल्पःभावजीवोद्विविधः
आगमभावजीवोनोआगमभावजीवश्चेति॥तत्रजीवप्राभृतविषयोपयोगाविष्टःम
नुष्यजीवप्राभृतविषयोपयोगयुक्तोवाआत्मागमभावजीवः॥जीवनपर्यायेणमनु
ष्यजीवत्वपर्यायेणवासमाविष्टः॥आत्मानोआगमभावजीवः॥एवमितरेषामपिपदार्थां
नांनामादिनिक्षेपविधिर्योज्यः॥सकिमर्थः॥अप्रकृतनिराकरणायप्रकृतनिरूपणाय
चनिक्षेपविधिनानामशब्दार्थः॥प्रस्तीर्यतेतच्छब्दग्रहणंकिमर्थंसर्वसंग्रहार्थमसति
हितच्छब्देसम्यग्दर्शनादीनांप्रधानानामेवन्यासेनाभिसंबंधःस्यात्॥तद्विषयभावेनो
पगृहीतानांजीवादीनामप्रधानानांनस्यात्॥तच्छब्दग्रहणेपुनःक्रियमाणेसतिसा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥सर्वार्थ०॥
॥५॥

मर्थोत्प्रधानानामप्रधानानांचग्रहणंसिद्धंभवति॥एवंनामादिभिःप्रस्तीर्णानामधि
कृतानांतत्वाधिगमःकुतइत्यतइदमुच्यते॥६॥प्रमाणनयैरधिगमः॥नामादिनिक्षे
पविधिनोपक्षिप्तानांजीवादीनांतत्वंप्रमाणाभ्यांनयैश्चअधिगम्यतेप्रमाणनयावक्ष्यमा
णलक्षणविकल्पाः॥तत्रप्रमाणंद्विविधं॥स्वार्थंपरार्थंचतत्रस्वार्थंप्रमाणंश्रुतवर्ज्जं
श्रुतंपुनः॥स्वार्थंभवतिपरार्थंचज्ञानात्मकंस्वार्थंवचनात्मकंपरार्थं॥तद्विकल्पानयाः
अत्राह॥नयशब्दस्यअल्पाच्तरत्वात्पूर्वनिपातःप्राप्नोतिनैवदोषः॥अभ्यर्हितत्वात॥
प्रमाणस्यपूर्वनिपातः॥प्राप्नोतिनैवदो॥॰अभ्यर्हितत्वंचसर्वतोवलीयःकुतोभ्यर्हि
तत्वंनयप्ररूपणप्रभवयोनित्वात॥एवंह्युक्तंप्रगृह्यप्रमाणतःपरिणतिविशेषा
दर्थावधारणंनयइति॥सकलविषयत्वाच्चप्रमाणस्यतथाचोक्तंसकलादेशः॥प्रमाणा
धीनोविकलादेशोनयाधीनइति॥नयोद्विविधः॥द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकश्चपर्यायार्॥५॥
थिकनयेनभावतत्वमधिगंतव्यमितरेषांत्रयाणांद्रव्यार्थिकनयेनसामान्यात्मक

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

त्वात् द्रव्यमर्थः प्रयोजनमस्येत्यसौ द्रव्यार्थिकः॥ पर्यायोर्थः प्रयोजनं अस्येति असौ पर्या
यार्थिकः तत्सर्वं समुदितं प्रमाणेनाधिगंतव्यं॥ एवं प्रमाणनयैरधिगतानां॥ जीवादीनां
पुनरप्यधिगमोपायांतरप्रदर्शनार्थमाह॥ ॥ निर्देशस्वामित्वसाधनाधिकरणस्थिति
विधानतः॥ निर्देशः स्वरूपाभिधानं स्वामित्वं आधिपत्यं साधनमुत्पत्तिनिमित्तं अधि
करणमधिष्ठानं॥ स्थितिः कालपरिच्छेदः॥ विधानं प्रकारः॥ तत्र सम्यग्दर्शनं किमिति
प्रश्ने तत्त्वार्थश्रद्धानमिति निर्देशः॥ नामादिर्वा कस्येत्युक्ते सामान्येन जीवस्य विशेषे
ण गत्यनुवादेन नरकगतौ सर्वासु पृथिवीषु नारकाणां पर्याप्तकानां औपशमिकं क्षा
योपशमिकं चास्ति प्रथमायां पृथिव्यां पर्याप्तापर्याप्तकानां॥ क्षायिकं॥ क्षायोपश
मिकं चास्ति तिर्यग्गतौ तिरश्चां पर्याप्तकानां॥ औपसमिकमस्ति क्षायिकं क्षायोपश
मिकं च पर्याप्तापर्याप्तकानामस्ति तिरश्चीनां क्षायिकं नास्ति औपसमिकं क्षायोपस
मिकं च पर्याप्तिकानामस्ति तिरश्चीनां क्षायिकं नास्ति औपसमिकं क्षायोपसमिकं च

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पर्याप्तिकानामेवनापर्याप्तिकानां॥एवंमनुष्यगतौमनुष्याणांपर्याप्तापर्याप्तकानांक्षायि
कंक्षायोपशमिकंचास्ति॥ऊपशमिकंपर्याप्तकानामेवनापर्याप्तकानांमानुषीणांत्रितय
मपिपर्याप्तकानामेवनापर्याप्तिकानांक्षायिकंपुनर्भाववेदेनैवदेवगतौदेवानांपर्या॰
प्तापर्याप्तकानांत्रितयमप्यस्तिअपसमिकमपर्याप्तकानांकथमितिचेत॥चारित्रमो
होपसमेनसहमृतान्प्रतिभवनवासिव्यंतरज्योतिष्काणांदेवानांदेवीनांचसौध
र्मैशानकल्पवासिनीनांचक्षायिकंनास्ति॥तेषांपर्याप्तकानांऊपसमिकंक्षायिकयो
पसमिकंचास्ति॥इंद्रियानुवादेनपंचेंद्रियाणांसंज्ञिनांत्रितयमप्यस्तिनेतरेषांका
यानुवादेनत्रसकायिकानांत्रितयमप्यस्तिनेतरेषांयोगानुवादेनत्रयाणांयोगा
नांत्रितयमप्यस्त्ययोगिनांक्षायिकमेववेदानुवादेनत्रिवेदानांत्रितयमप्यस्तिअपग
तवेदानां॥अपसमिकंक्षायिकंचास्ति॥कषायानुवादेनचतुःकषायाणांत्रितय ॥६॥
मप्यस्तिअकषायाणांअपसमिकंक्षायिकंचास्ति॥ज्ञानानुवादेनआभिनिबोधि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कश्रुतावधिमनःपर्ययज्ञानिनांत्रितयमप्यस्ति।केवलज्ञानिनांक्षायिकमेवसंयमानु
वादेनसामायिकच्छेदोपस्थापनसंयतानांत्रितयमप्यस्ति।परिहारविशुद्धिसंयता
नां।औपशमिकंनास्ति।इतरद्वितयमप्यस्ति।सूक्ष्मसांपराययथाख्यातसंयता
नांऔपशमिकक्षायिकंचास्ति।संयतासंयतानांअसंयतानांचत्रितयमप्यस्ति।दर्शनानु
वादेनचक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनिनांत्रितयमप्यस्ति।केवलदर्शनिनांक्षायि
कमेव।लेश्यानुवादेनषट्लेश्यानांत्रितयमप्यस्ति।अलेश्यानांक्षायिकमेव।भव्यानु
वादेनभव्यानांत्रितयमप्यस्ति।नाभव्यानांसम्यक्त्वानुवादेनयत्रयत्सम्यग्दर्शनंतत्रत
देवतेयंसंज्ञानुवादेनसंज्ञिनांत्रितयमप्यस्ति।नासंज्ञिनांतदुभयव्यपदेशरहितानांक्षा
यिकमेव।आहारानुवादेन।आहारकाणांत्रितयमप्यस्ति।अनाहारकाणांछद्मस्थानां
त्रितयमप्यस्तिकेवलिनांसमुद्घातगतानांक्षायिकमेव।साधनंद्विविधंअभ्यंतरंबाह्यं
च।अभ्यंतरंदर्शनमोहस्योपशमः।क्षयःक्षयोपशमोवा।बाह्यंनारकाणांप्राक्चतुर्थ्याः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

सम्यग्दर्शनस्यसाधनंकेषांचिज्जातिस्मरणंकेषांचिद्धर्म्मश्रवणंकेषांचिद्वेदनाभिभवः॥च
तुर्थीमारभ्याशासप्तम्याः॥नारकाणांजातिस्मरणंवेदनाभिभवश्चतिरश्चांकेषांचिज्जाति
स्मरणंकेषांचिद्धर्म्मश्रवणंकेषांचिज्जिनबिंबदर्शनंमनुष्याणामपितथैवदेवानाम
पिकेषांचिज्जातिस्मरणंकेषांचिद्धर्म्मश्रवणंकेषांचिज्जिनमहिमदर्शनंकेषांचिद्देव
र्द्धिदर्शनंएवंप्रागानतात्॥आनतप्राणतारणाच्युतदेवानांदेवर्द्धिदर्शनंमुक्त्वाऽन्य
त्त्रितयमप्यस्तिनवग्रैवेयकवासिनांकेषांचिज्जातिस्मरणंकेषांचिद्धर्म्मश्रवणं
अनुदिशानुत्तरविमानवासिनामियंकल्पनानसंभवतिप्रागेवगृहीतसम्यक्त्वा
नांतत्रोत्पत्तेः॥अधिकरणंद्विविधं॥अभ्यंतरंबाह्यंचअभ्यंतरंस्वस्वामिसंबंधा
र्हएवात्माविवक्षातः॥कारकप्रवृत्तेर्बाह्यंलोकनाडी॥साकियतीएकरज्जुविष्कंभाच
तुर्दशरज्ज्वायामा॥स्थितिरौपशमिकस्यजघन्योत्कृष्टाचांतर्मौहूर्तिकीक्षायिकस्य ॥७॥
संसारिणःजघन्यांऽतर्मौहूर्तिकी॥उत्कृष्टात्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणिसान्तर्मु

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

हूर्ताष्टवर्षहीनपूर्वकोटीद्वयाधिकानि॥ मुक्तस्य सादिरपर्यवसानः क्षायोपशमिकस्य जघ
न्योंतर्मौहूर्तिकः उत्कृष्टा षट्षष्टिसागरोपमाणि विधानं॥ सामान्यादेकं सम्यग्दर्शनं।
द्वितयं निसर्गजाधिगमजभेदात् त्रितयं औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकभेदात् एवं
संख्येयाः विकल्पाः शब्दतः असंख्येया अनंताश्च भवंति अध्यवसानभेदात्॥ ए
वमयं निर्देशादिविधिरन्येषु जीवाजीवादिषु आगमानुसारेण योजयितव्
यः॥ किमेतैरेव जीवादीनामधिगमो भवति॥ उतान्योप्यधिगमोपायोस्तीति पृ
ष्टेस्तीत्याह॥ ८॥ तत्संख्याक्षेत्रस्पर्शनकालांतरभावाल्पबहुत्वैश्च॥ सदित्यस्तित्व
निर्देशः सत्यं संसारिषु वर्तमानो नेह गम्यते॥ संख्या भेदगणना क्षेत्रं निवासः॥ वर्तमान
कालविषयः॥ तदेव स्पर्शनं त्रिकालगोचरं॥ कालो द्विविधः मुख्यो व्यावहारिकश्च तयो
रुत्तरत्र निर्णयो वक्ष्यते॥ अंतरं विरहकालः॥ भाव औपशमिकादिलक्षणः॥ अल्प
बहुत्वमन्योन्यापेक्षया विशेषप्रतिपत्तिः एतैश्च सम्यग्दर्शनादीनां जीवादीनां च

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

धिगमोवेदितव्य॥ननुचनिर्द्देशादेवसद्ग्रहणंसिद्धंविधानग्रहणात्संख्यागतिरधिकर
णग्रहणात्क्षेत्रस्पर्शनावरोधःस्थितिग्रहणात्संख्यागतिरधिकरणग्रहणात्काल
संग्रहःभावोनामादिषुसंग्रहीतएवपुनरेषांकिमर्थंग्रहणमिति॥सत्यंसिद्धंविनेया
शयवशात्तद्देशनाविकल्पाः॥केचित्संक्षेपरुचयःकेचिद्विस्तररुचयः॥अपरेनातिसं
क्षेपेणनातिविस्तरेणप्रतिपाद्याःसर्व्वसत्वानुग्रहार्थोहिसतांप्रयासइतिअधिग
माभ्युपायभेदोद्देशःकृतः॥इतरथाहिप्रमाणनयैरधिगमइत्यनेनैवसिद्धत्वादितरेषांग्र
हणमनर्थकंस्यात॥तत्रजीवद्रव्यमधिकृत्यसदाद्यनुयोगद्वारनिरूपणंक्रियते॥जी
वाश्चतुर्द्दशसुगुणस्थानेषुअवस्थिताःमिथ्यादृष्टिः॥सासादनसम्यग्दृष्टिः॥सम्यग्मि
थ्यादृष्टिःअसंयतसम्यग्दृष्टिः॥संयतासंयतःप्रमत्तसंयतःअप्रमत्तसंयतः॥
अपूर्व्वकरणस्थाने॥उपसमकःक्षपकःअनिवृत्तिवादरसांपरायस्थाने॥उपस ॥५॥
मकःक्षपकः॥सूक्ष्मसांपरायस्थानेउपसमकःक्षपकः॥उपशांतकषायवीतरा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

गछद्मस्थः क्षीणकषायवीतरागछद्मस्थः सयोगकेवली अयोगकेवली चेति॥ एतेषां
मेव जीवसमासानां निरूपणार्थं चतुर्दशमार्गणास्थानानि ज्ञेयानि॥ गतींद्रियकाययो
गवेदकषायज्ञानसंयमदर्शनलेश्याभव्यसम्यक्त्वसंज्ञाहारका इति॥ तत्र सत्प्ररूपणा द्वि
विधा सामान्येन विशेषेण च सामान्येन अस्ति मिथ्यादृष्टिः सासादनसम्यग्दृष्टिरि
त्येवमादि॥ विशेषेण गत्यनुवादेन नरकगतौ सर्वासु पृथिवीषु आद्यानि चत्वारि गुण
स्थानानि संति॥ तिर्यग्गतौ तान्येव संयतासंयतस्थानाधिकानि॥ मनुष्यगतौ चतुर्दशा
पि संति॥ देवगतौ नारकवत्॥ इंद्रियानुवादेन एकेंद्रियादिषु चतुरिंद्रियपर्यंतेषु एकमेव
मिथ्यादृष्टिस्थानं पंचेंद्रियेषु चतुर्दशापि संति॥ कायानुवादेन पृथिवीकायादिवनस्प
तिकायांतेषु एकमेव मिथ्यादृष्टिस्थानं॥ त्रसकायेषु चतुर्दशापि संति॥ योगानुवादेन
त्रिषु योगेषु त्रयोदशगुणस्थानानि भवंति॥ ततः परं अयोगिकेवली वेदानुवादेन
त्रयाणां वेदानां मिथ्यादृष्ट्याद्यनिवृत्तिबादरांतानि संति॥ अपगतवेदेषु अनिवृत्ति

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वादराद्ययोगकेवल्यंतानि॥ कषायानुवादेन क्रोधमानमायासु मिथ्यादृष्ट्यादीनि अनिवृ॥
त्तिबादरस्थानांतानि संति लोभकषाये तान्येव सूक्ष्मसांपरायस्थानाधिकानि॥ अकषाया
उपसांतकषायः॥ क्षीणकषायः सयोगिकेवली॥ अयोगकेवली चेति॥ ज्ञानानुवादेन म
त्यज्ञानश्रुताज्ञानविभंगज्ञानेषु मिथ्यादृष्टिः॥ सासादनसम्यग्दृष्टिश्चास्ति॥ आभिनि
वोधिकश्रुतावधिज्ञानेषु असंयतसम्यग्दृष्ट्यादीनि क्षीणकषायांतानि संति॥ मनः
पर्ययज्ञाने प्रमत्तसंयतादयः॥ क्षीणकषायांताः संति केवलज्ञाने सयोगः॥ अयोग
श्च॥ संयमानुवादेन॥ संयताः प्रमत्तादयः अयोगकेवल्यंताः॥ सामायिकछेदोपस्था
पनशुद्धिसंयताः प्रमत्तादयः॥ अनिवृत्तिस्थानांताः परिहारशुद्धिसंयताः प्रमत्ता
श्चाप्रमत्ताश्च॥ सूक्ष्मसांपरायशुद्धिसंयताः एकस्मिन्नेव सूक्ष्मसांपरायस्थाने य
थाख्यातविहारशुद्धिसंयता उपशांतकषायादयः॥ अयोगकेवल्यंताः संयतासं ॥६॥
यताः एकस्मिन्नेव संयतासंयतस्थाने॥ असंयताः आद्येषु चतुर्षु गुणस्थानेषु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दर्शनानुवादेन चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनयोर्मिथ्यादृष्ट्यादीनि क्षीणकषायांतानि संति ॥ अव
धिदर्शने असंयतसम्यग्दृष्ट्यादीनि क्षीणकषायांतानि केवलदर्शने सयोगकेवली अयो
गकेवली च ॥ लेश्यानुवादेन ॥ कृष्णनीलकापोतलेश्यासु मिथ्यादृष्ट्यादीनि असंयतसम्य
ग्दृष्ट्यंतानि संति ॥ तेजःपद्मलेश्ययोः मिथ्यादृष्ट्यादीनि अप्रमत्तस्थानांतानि ॥ शु
क्ललेश्यायां मिथ्यादृष्ट्यादीनि सयोगकेवल्यंतानि ॥ अलेश्याः अयोगकेवलिनः ॥
भव्यानुवादेन ॥ भव्येषु चतुर्दशापि संति अभव्या आद्य एव स्थाने ॥ सम्यक्त्वानुवादेन क्षा
यिकसम्यक्त्वे असंयतसम्यग्दृष्ट्यादीनि अयोगकेवल्यंतानि संति ॥ क्षायोपशमिक
सम्यक्त्वे असंयतसम्यग्दृष्ट्यादीनि अप्रमत्तांतानि ॥ औपशमिकसम्यक्त्वे असंयत
सम्यग्दृष्ट्यादीनि उपशांतकषायांतानि ॥ सासादनसम्यग्दृष्टिः ॥ सम्यग्मिथ्यादृष्टिः ॥
मिथ्यादृष्टिश्च स्वे स्वे स्थाने ॥ संज्ञानुवादेन संज्ञिषु द्वादशगुणस्थानानि क्षीणकषा
यांतानि ॥ असंज्ञिषु एक एव मिथ्यादृष्टिस्थानं तदुभयव्यपदेशरहितः सयोगकेवली

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ऽयोगकेवलीच॥ ऽआहारानुवादेनऽआहारकेषुमिथ्यादृष्ट्यादीनिसयोगकेवल्यंतानिऽ
नाहारकेषुविग्रहगत्यापन्नेषुत्रीणिगुणस्थानानिमिथ्यादृष्टिःसासादनसम्यग्दृष्टिः
ऽसंयतसम्यग्दृष्टिश्चसमुद्घातगतःसयोगकेवलीऽयोगकेवलीचसिद्धाःपरमे
ष्ठिनःऽतीतगुणस्थानाः॥ ७॥ उक्तासत्प्ररूपणा॥ ८॥ संख्याप्ररूपणोच्यते॥ साद्विवि
धासामान्येनविशेषेणच॥ सामान्येनतावत्॥ जीवामिथ्यादृष्टयःऽनंतानंताःसासाद
नसम्यग्दृष्टयःसम्यग्मिथ्यादृष्टयः॥ ऽसंयतसम्यग्दृष्टयः॥ संयतासंयताश्चपल्योप
मासंख्येयभागप्रमिताः॥ प्रमत्तसंयताःकोटीपृथक्त्वसंख्याःपृथक्त्वमित्याग॥ मसं
ज्ञातिसृणांकोटीनामुपरिनवानामधः॥ ऽप्रमत्तसंयताःसंख्येयाःचत्वारःउप
समकाःप्रवेशेनएकोवाद्वौवात्रयोवा॥ उत्कर्षेणचतुःपंचाशत्स्वकालेनसमुदिताः
संख्येयाःचत्वारःक्षपकाःऽयोगकेवलिनश्चप्रवेशेनएकोवाद्वौवात्रयोवाउत्कर्षे ॥२०॥
णाष्टोत्तरशतसंख्याःस्वकालेनसमुदिताःसंख्येयाःसयोगकेवलिनःप्रवेशेन

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

एकोवाद्वौवात्रयोवाउत्कर्षेणाष्टोत्तरशतसंख्याः।स्वकालेनसमुदिताः।शतपृथक्त्वसं
ख्याः।विशेषेण।गत्यनुवादेन।नरकगतौप्रथमायांपृथिव्यांनारकाःमिथ्यादृष्टयःऽसं
ख्येयाःश्रेणयःप्रतरासंख्येयभागप्रमिताः।द्वितीयादिष्वासप्तम्याःमिथ्यादृष्टयःश्रे
ण्यसंख्येयभागप्रमिताःसचासंख्येयभागःऽसंख्येयायोजनकोट्यःसर्वासुपृथि
वीषुसासादनसम्यग्दृष्टयःसम्यग्मिथ्यादृष्टयःऽसंयतसम्यग्दृष्टयश्चपल्योपमासं
ख्येयभागप्रमिताःतिर्यग्गतौतिरश्चांमिथ्यादृष्टयःऽनंतानंताःसासादनसम्यग्दृ
ष्ट्यादयःसंयतासंयतांताःपल्योपमासंख्येयभागप्रमिताःमनुष्यगतौमनुष्याः
मिथ्यादृष्टयःश्रेण्यसंख्येयभागप्रमिताःसचासंख्येयभागःऽसंख्येयाःयोजन
कोट्यःसासादनसम्यग्दृष्ट्यादयःसंयतासंयतांताःसंख्येयाःप्रमत्तादीनांसामान्यो
क्तासंख्याः।देवगतौदेवामिथ्यादृष्टयःऽसंख्येयाश्रेणयःप्रतरासंख्येयभाग
प्रमिताःसासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्टि।ऽसंयतसम्यग्दृष्टयःपल्यो

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

पमासंख्येयभागप्रमिताः॥ इंद्रियानुवादेन एकेंद्रिया मिथ्यादृष्टयः अनंतानंताः॥ द्वींद्रियाः
त्रींद्रियाः चतुरिंद्रियाः असंख्येयाः श्रेणयः प्रतरासंख्येयभागप्रमिताः पंचेंद्रियेषु मि
थ्यादृष्टयः॥ असंख्येयाः श्रेणयः प्रतरासंख्येयभागप्रमिताः सासादनसम्यग्दृष्ट्या
द्यः अयोगकेवल्यंताः सामान्योक्तसंख्याः॥ कायानुवादेन॥ पृथ्वीकायिकाः॥ अप्का
यिकाः तेजःकायिकाः वायुकायिकाः असंख्येयालोकाः॥ वनस्पतिकायिकाः॥ अ
नंतानंताः त्रसकायिकसंख्या पंचेंद्रियवत्॥ योगानुवादेन मनो॥ योगिनो वाग्योगि
नश्च मिथ्यादृष्टयः असंख्येयाः श्रेणयः प्रतरासंख्येय॥ भागप्रमिताः काययोगिषु
मिथ्यादृष्टयः॥ अनंतानंताः॥ त्रयाणामपि योगिनां सासादनसम्यग्दृष्ट्याद्यः सं
भा यतासंयतांताः पल्योपमासंख्येयभागप्रमिताः प्रमत्ताद्यः सयोगकेवल्यंताः संख्ये
याः॥ अयोगिकेवलिनः सामान्योक्तासंख्याः॥ वेदानुवादेन॥ स्त्रीवेदाः पुंवेदाश्च मिथ्या
दृष्टयः असंख्येयाः श्रेणयः प्रतरासंख्येयभागप्रमिताः॥ नपुंसकवेदा मिथ्यादृ

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दयः अनंतानंताः स्त्रीवेदनपुंसकवेदाश्च सासादनसम्यग्दृष्ट्यादयः संयतासंयतांताः
सामान्योक्तसंख्याः प्रमत्तसंयतादयः ॥ अनिवृत्तिबादरांताः संख्येयाः पुंवेदाः ॥ सासा
दनसम्यग्दृष्ट्यादयः संयतासंयतांताः ॥ सामान्योक्तसंख्याः ॥ प्रमत्तसंयतादयः अनि
वृत्तिबादरांताः सामान्योक्तसंख्याः ॥ अपगतवेदाः अनिवृत्तिबादराद्यः अयोगकेव
ल्यंताः सामान्योक्तसंख्याः ॥ कषायानुवादेन क्रोधमानमायासु मिथ्यादृष्ट्यादयः संय
तासंयतांताः ॥ सामान्योक्तसंख्याः ॥ प्रमत्तसंयतादयः अनिवृत्तिबादरांताः संख्येयाः
लोभकषायाणां उक्त एव क्रमः ॥ अयं तु विशेषः सूक्ष्मसंपरायसंयताः सामान्योक्त
संख्याः ॥ अकषाया उपशांतकषायादयः अयोगकेवल्यंताः ॥ सामान्योक्तसंख्याः
ज्ञानानुवादेन ॥ मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च मिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्दृष्टयः ॥ सा
मान्योक्तसंख्याः विभंगज्ञानिनो मिथ्यादृष्टयः असंख्येयाः ॥ श्रेण्यः प्रतरासंख्येय
भागप्रमिताः ॥ सासादनसम्यग्दृष्टयः ॥ पल्योपमासंख्येयभागप्रमिताः ॥ मतिश्रुत

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥सर्वार्थ०॥
॥१२॥

ज्ञानिनः॥ असंयतसम्यग्दृष्ट्यादयः॥ क्षीणकषायांताः सामान्योक्तसंख्याः अवधिज्ञानिनः
असंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयताः॥ सामान्योक्तसंख्याः॥ प्रमत्तसंयतादयः॥ क्षीणकषा
यांताः॥ संख्येयाः मनःपर्ययज्ञानिनः प्रमत्तसंयतादयः॥ क्षीणकषायांताः संख्येयाः
केवलज्ञानिनः सयोगा अयोगाश्च सामान्योक्तसंख्याः॥ संयमानुवादेन॥ सामायिकछे
दोपस्थापनशुद्धिसंयताप्रमत्तादयः॥ अनिवृत्तिबादरांताः सामान्योक्तसंख्याः॥ परि
हारशुद्धिसंयताः प्रमत्ताश्चाप्रमत्ताश्च संख्येयाः सूक्ष्मसंपरायशुद्धिसंयताः॥ यथाख्या
तविहारशुद्धिसंयताः संयतासंयताः असंय॥ ताश्च सामान्योक्तसंख्याः॥ दर्शनानुवा
देन चक्षुर्दर्शनिनो मिथ्यादृष्टयः असंख्येयाः श्रेणयः प्रतरासंख्येयभागप्रमिताः अ
चक्षुर्दर्शनिनो मिथ्यादृष्टयः अनंतानंताः॥ उभये च सासादनसम्यग्दृष्ट्यादयः क्षीण
कषायांताः सामान्योक्तसंख्याः॥ अवधिदर्शनिनोऽवधिज्ञानिवत्॥ केवल(दर्शनः केवल)ज्ञानिवत्
लेश्यानुवादेन॥ कृष्णनीलकापोतलेश्या मिथ्यादृष्ट्यादयोऽसंयतसम्यग्दृष्ट्यंताः॥ सामान्यो ॥१२॥

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

क्तसंख्याः॥ तेजःपद्मलेश्यामिथ्यादृष्ट्यादयः संयतासंयतांताः॥ श्रीविदृष्टत्प्रमत्ताप्रमत्त
संयताः॥ संख्येयाः शुक्ललेश्यामिथ्यादृष्ट्यादयः॥ संयतासंयतांताः॥ पल्योपमासंख्ये
यभागप्रमिताः प्रमत्ताप्रमत्तसंयताः संख्येयाः॥ अपूर्वकरणादयः सयोगकेवल्यं
ताः॥ सामान्योक्तसंख्याः॥ अलेश्याश्च सामान्योक्तसंख्याः॥ भव्यानुवादेन भव्येषु मिथ्या
दृष्ट्यादयः॥ अयोगकेवल्यंताः सामान्योक्तसंख्याः॥ अभव्या अनंतानंताः॥ सम्यक्त्वानु
वादेन॥ क्षायिकसम्यग्दृष्टिषु असंयतसम्यग्दृष्टयः पल्योपमासंख्येयभागप्रमिताः
संयतासंयतादयः॥ उपशांतकषायांताः संख्येयाः॥ चत्वारः॥ क्षपकाः सयोगकेवलीअ
योगकेवलीन॥ सामान्योक्तसंख्याः॥ क्षायोपसमिकसम्यग्दृष्टिषु॥ असंयतसम्यग्दृ
ष्ट्यादयः॥ अप्रमत्तांताः सामान्योक्तसंख्याः॥ उपसमिकसम्यग्दृष्टिषु असंयतस
म्यग्दृष्टिसंयतासंयताः॥ पल्योपमासंख्येयभागप्रमिताः प्रमत्ताप्रमत्तसंयताः॥
संख्येयाश्चत्वारः॥ उपसमकाः सामान्योक्तसंख्याः सासादनसम्यग्दृष्टयः सम्यग्मि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

थ्यादृष्टयः मिथ्यादृष्टयश्च॥ सामान्योक्तसंख्याः॥ संज्ञानुवादेन॥ संज्ञिषु मिथ्यादृष्ट्याद्यः
क्षीणकषायांताः॥ चक्षुर्दर्शनिवत्॥ असंज्ञिनः मिथ्यादृष्टयः अनंतानंताः तदुभय
मपदेशरहिताः सामान्योक्तसंख्याः॥ आहारानुवादेन आहारकेषु मिथ्यादृष्ट्याद्यः
सयोगकेवल्यंताः सामान्योक्तसंख्याः अनाहारकेषु मिथ्यादृष्टिसासादनसम्य
ग्दृष्टयः॥ संयतसम्यग्दृष्टयः॥ सामान्योक्तसंख्याः सयोगकेवलिनः संख्येयाः अयो
गकेवलिनः॥ सामान्योक्तसंख्याः॥ संख्यानिर्णीतेति॥ क्षेत्रमुच्यते॥ तद्द्विविधं सा
मान्येन विशेषेण च सामान्येन तावत्॥ मिथ्यादृष्टीनां सर्वलोकः॥ सासादनसम्य
ग्दृष्ट्यादीनामयोगकेवल्यंतानां लोकस्यासंख्येयभागः॥ सयोगकेवलिनां लोकस्या
संख्येयभागो असंख्येयभागा वा सर्वलोको वा विशेषेण गत्यनुवादेन नरकगतौ॥
सर्वासु पृथिवीषु नारकाणां चतुर्षु गुणस्थानेषु लोकस्यासंख्येयभागः॥ तिर्यग्गतौ ॥२३॥
तिरश्चां मिथ्यादृष्ट्यादिसंयतासंयतांतानां सामान्योक्तं क्षेत्रं मनुष्यगतौ मनुष्या

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

णांमिथ्यादृष्ट्याद्ययोगकेवल्यंतानांलोकस्यासंख्येयभागः॥ सयोगकेवलिनांसामान्यो
क्तं॥ क्षेत्रंदेवगतौदेवानांसर्वेषांचतुर्षुगुणस्थानेषुलोकस्यासंख्येयभागः॥ इंद्रियानुवा
देन॥ एकेंद्रियाणांक्षेत्रंसर्वलोकः॥ विकलेंद्रियाणांलोकस्यासंख्येयभागः॥ पंचेंद्रि
याणांमनुष्यवत्॥ कायानुवादेनपृथिवीकायादिवनस्पतिकायांतानांसर्वलोकः॥ त्र
सकायिकानांपंचेंद्रियवत्॥ योगानुवादेन॥ वाङ्मनसयोगिनांमिथ्यादृष्ट्यादिस
योगकेवल्यंतानांलोकस्यासंख्येयभागः॥ काययोगिनांमिथ्यादृष्ट्यादिसयोग
केवल्यंतानांअयोगकेवलिनांचसामान्योक्तंक्षेत्रं॥ वेदानुवादेन॥ स्त्रीपुंवेदानांमिथ्या
दृष्ट्याद्यनिवृत्तिबादरांतानांलोकस्यासंख्येयभागः॥ नपुंसकवेदानांमिथ्यादृष्ट्या
द्यनिवृत्तिबादरांतानांअपगतवेदानांचसामान्योक्तंक्षेत्रं॥ कषायानुवादेन॥ क्रोध
मानमायाकषायाणांलोभकषायाणांचमिथ्यादृष्ट्याद्यनिवृत्तिबादरांतानांसू
क्ष्मसांपरायांतानांअकषायाणांचसामान्योक्तंक्षेत्रं॥ ज्ञानानुवादेन॥ मत्यज्ञा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥सर्वार्थ०॥
॥२४॥

निश्रुतज्ञानिनांमिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्दृष्टीनांलोकस्यासंख्येयभागः आभिनिबोधि
कश्रुतावधिज्ञानिनांअसंयतसम्यग्दृष्ट्यादीनांमनपर्ययः॥ज्ञानिनांचप्रमत्तादीनांक्षी
णकषायांतानांकेवलज्ञानिनांसयोगानामयोगानांचसामान्योक्तंक्षेत्रं॥संयमानुवादे
नसामायिकछेदोपस्थापनशुद्धिसंयतानांचतुर्णांपरिहारशुद्धिसंयतानांप्रमत्ताप्रम
त्तानांसूक्ष्मसंपरायशुद्धिसंयतानांयथाख्यातविहारशुद्धिसंयतानांचतुर्णांसंयता
संयतानांअसंयतानांचचतुर्णांसामान्योक्तंक्षेत्रं॥दर्शनानुवादेनचक्षुर्दर्शनिनांमि
थ्यादृष्ट्यादिक्षीणकषायांतानांलोकस्यासंख्येयभागः॥अचक्षुर्दर्शनिनांमिथ्या
दृष्ट्यादिक्षीणकषायांतानांसामान्योक्तंक्षेत्रं॥अवधिदर्शनिनामवधिज्ञानिवत्॥के
वलदर्शनिनांकेवलज्ञानिवत्॥लेश्यानुवादेनकृष्णनीलकापोतलेश्यानांमिथ्या
दृष्ट्याद्यसंयतसम्यग्दृष्ट्यंतानांसामान्योक्तंक्षेत्रं॥तेजपद्मलेश्यानांमिथ्यादृष्ट्यादि ॥२४॥
प्रमत्तांतानांलोकस्यासंख्येयभागः॥शुक्ललेश्यानांमिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकषा

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यांतानांलोकस्यासंख्येयभागः॥सयोगकेवलिनामन्येषांचसामान्योक्तंक्षेत्रं॥भव्या
नुवादेन॥भव्यानांचतुर्दशानांसामान्योक्तंक्षेत्रं॥अभव्यानांसर्वलोकः॥सम्यक्त्वानुवादे
नक्षायिकसम्यग्दृष्टीनांअसंयतसम्यग्दृष्ट्याद्ययोगकेवल्यंतानां॥क्षायोपशमि
कसम्यग्दृष्टीनामसंयतसम्यग्दृष्ट्याद्यप्रमत्तांतानां॥औपशमिकसम्यग्दृष्टीनाम
संयतसम्यग्दृष्ट्याद्युपशांतकषायांतानां॥सासादनसम्यग्दृष्टीनांसम्यग्मिथ्या
दृष्टीनांमिथ्यादृष्टीनांचसामान्योक्तंक्षेत्रं॥संज्ञानुवादेनसंज्ञिनांचक्षुर्दर्शनिवत्॥अ
संज्ञिनांसर्वलोकः तदुभयव्यपदेशरहितानांसामान्योक्तं॥क्षेत्रं॥आहारानुवादेन
आहारकाणांमिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकषायांतानांसामान्योक्तं॥क्षेत्रं॥सयोगिकेव
लिनांलोकस्यासंख्येयभागः॥अनाहारकाणांमिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्दृष्ट्यसं
यतसम्यग्दृष्ट्ययोगकेवलिनांसामान्योक्तंक्षेत्रं॥सयोगकेवलिनांलोकस्यासंख्ये
याभागः सर्वलोकोवा॥क्षेत्रनिर्णयःकृतः ८॥स्पर्शनमुच्यते॥तद्द्विविधंसामान्ये

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नविशेषेणच सामान्येन तावत् मिथ्यादृष्टिभिः सर्व्वलोकः स्पृष्टः॥ सासादनसम्यग्दृ
ष्टिभिर्लोकस्यासंख्येयभागः॥ अष्टौद्वादशवाचतुर्द्दशभागादेशोनाः सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यसं
यतसम्यग्दृष्टिभिर्लोकस्यासंख्येयभागः॥ अष्टौचतुर्द्दशभागावादेशोनाः संयतासंय
तैर्लोकस्यासंख्येयभागः॥ षड्चतुर्द्दशभागावादेशोनाः प्रमत्तसंयतादीनामयोगकेव
लांतानां क्षेत्रवत्स्पर्शनं विशेषेणगत्यनुवादेन नरकगतौ प्रथमायां पृथिव्यां नारकैश्च
तुर्गुणस्थानैर्लोकस्यासंख्येयभागः स्पृष्टः॥ द्वितीयादिषु प्राक्सप्तम्या मिथ्यादृष्टिसा
सादनसम्यग्दृष्टिभिः॥ लोकस्यासंख्येयभागः॥ एकोद्वौत्रयः चत्वारः पंचचतुर्द्दशभा
गावादेशोनाः॥ सम्यग्मिथ्यादृष्टिभिर्लोकस्यासंख्येयभागः॥ षड्चतुर्द्दशभागावादेशो
नाः॥ शेषैस्त्रिभिर्लोकस्यासंख्येयभागः॥ तिर्यग्गतौ तिरश्चां मिथ्यादृष्टिभिः सर्व्व
लोकः स्पृष्टः सासादनसम्यग्दृष्टिभिः लोकस्यासंख्येयभागः॥ सप्तचतुर्द्दशभाग ॥२५॥
वादेशोनाः सम्यग्मिथ्यादृष्टिभिः लोकस्यासंख्येयभागः॥ असंयतसम्यग्दृष्टिभिः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यतासंयतैर्लोकस्यासंख्येयभागः॥ षट्चतुर्दशभागा वा देशोनाः मनुष्यगतौ मनुष्यैः मिथ्या
दृष्टिभिर्लोकस्यासंख्येयभागः सर्वलोको वा स्पृष्टः॥ सासादनसम्यग्दृष्टिभिः लोकस्या
संख्येयभागः सप्तचतुर्दशभागा वा देशोनाः सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यादीनां अयोगकेवलि
तानां क्षेत्रवत्स्पर्शनं देवगतौ देवैः मिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्दृष्टिभिः लोकस्यासंख्ये
यभागः॥ अष्टौ नव चतुर्दशभागा वा देशोनाः॥ सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्टि
भिः लोकस्यासंख्येयभागः॥ अष्टौ चतुर्दशभागा वा देशोनाः॥ इंद्रियानुवादेन॥ एकें
द्रियैः सर्वलोकः स्पृष्टः विकलेंद्रियैः॥ लोकस्यासंख्येयभागः॥ सर्वलोको वा पंचेंद्रिये
षु मिथ्यादृष्टिभिः॥ लोकस्यासंख्येयभागः॥ अष्टौ चतुर्दशभागा वा देशोनाः॥ स
र्वलोको वा शेषाणां सामान्योक्तं स्पर्शनं कायानुवादेन स्थावरकायिकैः सर्वलोकः स्प
ष्टः॥ त्रसकायिकानां पंचेंद्रियवत्॥ स्पर्शनं योगानुवादेन वाङ्मनसयोगिनां मिथ्या॥
दृष्टिभिः लोकस्यासंख्येयभागः॥ अष्टौ चतुर्दशभागा वा देशोनाः सर्वलोको वा॥ सा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥सर्वार्थ॰॥
॥३६॥

सासादनसम्यग्दृष्ट्यादीनांक्षीणकषायांतानांसामान्योक्तंस्पर्शनंसयोगकेवलिनांलोक
स्यासंख्येयभागः॥काययोगिनांमिथ्यादृष्ट्यादीनांसयोगकेवल्यंतानांअयोगकेवलि
नांचसामान्योक्तंस्पर्शनंसयोगिकेवलिनांलोकस्यासंख्येयभागः॥वेदानुवादेन॥स्त्री
पुंवेदैःमिथ्यादृष्टिभिःलोकस्यासंख्येयभागः॥स्पृष्टःअष्टौनवचतुर्दशभागावादेशोनाः
सर्वलोकोवा॥सासादनसम्यग्दृष्टिभिःलोकस्यासंख्येयभागः॥अष्टौनवचतुर्दशभा
गावादेशोनाः॥सम्यग्मिथ्यादृष्ट्याद्यनिवृत्तिबादरांतानांसामान्योक्तंस्पर्शनं॥नपुंसक
वेदेषुमिथ्यादृष्टीनांसासादनसम्यग्दृष्टीनांचसामान्योक्तंस्पर्शनंसम्यग्मिथ्यादृ
ष्टिभिःलोकस्यासंख्येयभागः॥स्पृष्टःअसंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयतैर्लोकस्या
संख्येयभागःषट्चतुर्दशभागावादेशोनाः॥प्रमत्ताद्यनिवृत्तिबादरांतानांअपगतवे
दानांचसामान्योक्तं॥स्पर्शनंकषायानुवादेनचतुः॥कषायाणांअकषायाणांचसा
मान्योक्तं॥स्पर्शनंकषायानुवादेनचतुः॥कषायाणां+ज्ञानानुवादेनमत्यज्ञानिश्रु

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ताज्ञानिनां मिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्दृष्टीनां॥ सामान्योक्तं स्पर्शनं॥ विभंगज्ञानिनां
मिथ्यादृष्टीनां लोकस्यासंख्येयभागः अष्टौ चतुर्दशभागा वा देशोनाः॥ सर्वलोको वा
सासादनसम्यग्दृष्टीनां सामान्योक्तं स्पर्शनं॥ आभिनिबोधिकश्रुतावधिमनःप
र्ययकेवलज्ञानिनां सामान्योक्तं॥ स्पर्शनं॥ संयमानुवादेन संयतानां सर्वेषां संय
तानामसंयतानां च सामान्योक्तं स्पर्शनं॥ दर्शनानुवादेन चक्षुर्दर्शनिनां मिथ्या
दृष्ट्यादिक्षीणकषायांतानां पंचेंद्रियवत्॥ अचक्षुर्दर्शनिनां मिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकषा
यांतानां पंचेंद्रियवत्॥ अचक्षुर्दर्शनिनां मिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकषायांतानां अवधिदर्श
नकेवलदर्शनिनां च सामान्योक्तं॥ स्पर्शनं॥ लेश्यानुवादेन कृष्णनीलकापोतलेश्यैर्मि
थ्यादृष्टिभिः सर्वलोकः स्पृष्टः सासादनसम्यग्दृष्टिभिः लोकस्यासंख्येयभागः पंच च
त्वारः॥ द्वौ चतुर्दशभागा वा देशोनाः॥ द्वादशभागाः कुतो न लभ्यंते इति चेत्॥ तत्रावस्थितले
श्यापेक्षया पंचैव॥ अथवा येषां मते सासादनो एकेंद्रियेषु नोत्पद्यते॥ तन्मतापेक्षया।

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥सर्वार्थ०॥
॥२७॥

द्वादशभागा नष्टाः॥ सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्टिभिर्लोकस्यासंख्येयभागः॥ तेजो
लेश्यैः मिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्दृष्टिभिः लोकस्यासंख्येयभागः॥ अष्टौ नव चतुर्दश
भागा वा देशोनाः॥ सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्टिभिः लोकस्यासंख्येयभागः॥ अ
ष्टौ नव चतुर्दशभागा वा देशोनाः संयतासंयतैर्लोकस्यासंख्येयभागः॥ अध्यर्द्धचतुर्दशभा
गा वा देशोनाः॥ प्रमत्ताप्रमत्तैर्लोकस्यासंख्येयभागः॥ पद्मलेश्यैः मिथ्यादृष्ट्याद्यसंय
तसम्यग्दृष्ट्यन्तैः॥ लोकस्यासंख्येयभागः॥ अष्टौ चतुर्दशभागा वा देशोनाः॥ संयतासं
यतैर्लोकस्यासंख्येयभागः॥ पंच चतुर्दशभागा वा देशोनाः॥ प्रमत्ताप्रमत्तैः लोकस्या
संख्येयभागः शुक्ललेश्यैः मिथ्यादृष्ट्यादिसंयतासंयतान्तैः लोकस्यासंख्येयभा
गः॥ षट्चतुर्दशभागा वा देशोनाः॥ प्रमत्तादिसयोगकेवल्यन्तानां अलेश्यानां च सामा
न्योक्तं स्पर्शनं॥ भव्यानुवादेन भव्यानां मिथ्यादृष्ट्याद्ययोगकेवल्यन्तानां सामान्यो ॥२७॥
क्तं स्पर्शनं॥ अभव्यैः सर्वलोकः स्पृष्टः॥ सम्यक्त्वानुवादेन क्षायिकसम्यग्दृष्टीनां

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ऽसंयतसम्यग्दृष्ट्याद्ययोगकेवल्यंतानां सामान्योक्तं ॥ किंतु संयतासंयतानां लोकस्यासं-
ख्येयभागः ॥ क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टीनां सामान्योक्तं ॥ उपशमिकसम्यक्त्वानां असंयतस-
म्यग्दृष्टीनां सामान्योक्तं ॥ शेषाणां लोकस्यासंख्येयभागः ॥ सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्या-
दृष्टिमिथ्यादृष्टीनां सामान्योक्तं ॥ संज्ञानुवादेन ॥ संज्ञिनां चक्षुर्दर्शनिवत् ॥ असंज्ञिभिः सर्व-
लोकस्पृष्टः ॥ तदुभयव्यपदेशरहितानां सामान्योक्तं ॥ आहारानुवादेन ॥ आहारकाणां मि-
थ्यादृष्ट्यादिक्षीणकषायांतानां सामान्योक्तं ॥ सयोगकेवलिनां लोकस्यासंख्येयभागः ॥
अनाहारकेषु मिथ्यादृष्टिभिः सर्वलोकः स्पृष्टः ॥ सासादनसम्यग्दृष्टिः लोकस्यासंख्येय-
भागः ॥ एकादश चतुर्दशभागा वा देशोनाः ॥ असंयतसम्यग्दृष्टिभिः लोकस्यासंख्येयभा-
गः ॥ षट् चतुर्दशभागा वा देशोनाः ॥ सयोगकेवलिनां लोकस्यासंख्येयभागाः ॥ सर्वलोको वा
ऽयोगकेवलिनां लोकस्यासंख्येयभागः ॥ स्पर्शनं व्याख्यातं ॥ छ ॥ कालः प्रस्तूयते
स द्विविधः ॥ सामान्येन विशेषेण च सामान्येन तावत् ॥ मिथ्यादृष्टेर्नानाजीवापेक्षा-

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यासर्वकालः॥एकजीवापेक्षयात्रयोभंगाः अनादिरपर्यवसानः अनादिसपर्यवसानः
सादिःसपर्यवसानश्चेति॥तत्रसादिःसपर्यवसानःजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणार्द्ध
पुद्गलपरिवर्त्तोदेशोनः॥सासादनसम्यग्दृष्टेःनानाजीवापेक्षयाजघन्येनैकःस
मयः॥उत्कर्षेणपल्योपमासंख्येयभागः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनैकःसमयःउत्कर्षे
णषडावलिकाः॥सम्यग्मिथ्यादृष्टेःनानाजीवापेक्षयाजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणप
ल्योपमासंख्येयभागः॥एकजीवंप्रतिजघन्यउत्कर्षश्चांतर्मुहूर्त्तः॥असंयतसम्य
ग्दृष्टेः॥नानाजीवापेक्षयासर्वकालः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेण
त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणिसातिरेकाणिसंयतासंयतस्यनानाजीवापेक्षयासर्व
कालः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणपूर्वकोटीदेशोनाप्रमत्ताप्रम
त्तयोः॥नानाजीवापेक्षयासर्वकालः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनैकःसमयःउत्कर्षेणां ॥१८॥
तर्मुहूर्त्तः चतुर्णामुपशमकानांनानाजीवापेक्षयाएकजीवापेक्षयाचजघन्येनै

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कः समयः॥ उत्कर्षेणांतर्मुहूर्त्तः चतुर्णां क्षपकाणां॥ अयोगकेवलिनां च॥ नानाजीवा
पेक्षया एकजीवापेक्षया च जघन्यश्चोत्कृष्टश्चांतर्मुहूर्त्तः॥ सयोगकेवलिनां नाना
जीवापेक्षया सर्वकालः एकजीवं प्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण पूर्वकोटी देशो
ना॥ विशेषेणागत्यानुवादेन नरकगतौ नारकेषु सप्तसु पृथिवीषु मिथ्यादृष्टेर्नानाजी
वापेक्षया सर्वः कालः एकजीवं प्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण यथासंख्यं एक
त्रिसप्त॥ दश॥ सप्तदश द्वाविंशति त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि॥ सासादनसम्यग्दृष्टेः सम्य
ग्मिथ्यादृष्टेश्च सामान्योक्तः कालः॥ असंयतसम्यग्दृष्टेः नानाजीवापेक्षया सर्वकालः
एकजीवं प्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उक्त एवोत्कृष्टो देशोनः॥ तिर्यग्गतौ॥ तिरश्चां मिथ्या
दृष्टीनां नानाजीवापेक्षया सर्वःकालः॥ एकजीवं प्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण अ
नंतः॥ कालो ऽसंख्येयाः पुद्गलपरिवर्त्ताः॥ सासादनसम्यग्दृष्टि सम्यग्मिथ्यादृष्टि
संयतासंयतानां सामान्योक्तः कालः। असंयतसम्यग्दृष्टेर्नानाजीवापेक्षयास

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

र्वकालः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणत्रीणिपल्योपमानि॥मनुष्यगतौ॥म
नुष्येषुमिथ्यादृष्टेःनानाजीवापेक्षया॥सर्वकालःएकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्क
र्षेणत्रीणिपल्योपमानिपूर्वकोटीपृथक्त्वैरभ्यधिकानि॥सासादनसम्यग्दृष्टेःनानाजी
वापेक्षयाजघन्येनैकःसमयः॥उत्कर्षेणांतर्मुहूर्तः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनैकःस
मयः॥उत्कर्षेणषडावलिकाः॥सम्यग्मिथ्यादृष्टेःनानाजीवापेक्षयाएकजीवापे
क्षयाचजघन्यश्चोत्कर्षश्चांतर्मुहूर्तः॥असंयतसम्यग्दृष्टेर्नानाजीवापेक्षयासर्व
कालः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणत्रीणिपल्योपमानिसातिरेकाणि
शेषाणांसामान्योक्तः॥देवगतौदेवेषुमिथ्यादृष्टेर्नानाजीवापेक्षयासर्वकालःएकजी
वंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणएकत्रिंशत्सागरोपमाणि॥सासादनसम्यग्दृ
ष्टेः॥सम्यग्मिथ्यादृष्टेश्चसामान्योक्तःकालः॥असंयतसम्यग्दृष्टेर्नानाजीवापे ॥१६॥
क्षयासर्वकालःएकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणत्रयस्त्रिंशत्सागरो

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पमोति॥ इंद्रीयानुवादेन॥ एकेंद्रियाणां नानाजीवापेक्षया सर्वकालः एकजीवं॥ प्रतिजघ
न्येन क्षुद्रभवग्रहणं उत्कर्षेणानंतः कालोऽसंख्येयाः पुद्गलपरिवर्त्ताः विकलेंद्रिया
णां नानाजीवापेक्षया सर्वकालः। एकजीवंप्रतिजघन्येन ऽंतर्मुहूर्त्तः क्षुद्रभवग्रहणं
उत्कर्षेण संख्यानि वर्षसहस्राणि पंचेंद्रियेषु मिथ्यादृष्टेः नानाजीवापेक्षया सर्व
कालः एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण सागरोपमसहस्रं पूर्वकोटीपृथ
क्त्वैरभ्यधिकं शेषाणां सामान्योक्तः कालः॥ कायानुवादेन पृथिव्यप्तेजोवायुकायि
कानां नानाजीवापेक्षया॥ सर्वकालः एकजीवंप्रतिजघन्येन क्षुद्रभवग्रहणं॥ उत्क
र्षेणासंख्येयाः कालः वनस्पतिकायिकानां एकेंद्रियवत्॥ त्रसकायिकेषु मिथ्यादृ
ष्टेः नानाजीवापेक्षया सर्वकालः॥ एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण द्वे सा
गरोपमसहस्रे पूर्वकोटीपृथक्त्वैरभ्यधिके शेषाणां पंचेंद्रियवत्॥ योगानुवादे
न वाङ्मनसयोगिषु मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयतप्रमत्ताप्रमत्त

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

सयोगकेवलिनांनानाजीवापेक्षयासर्वकालः॥एकजीवापेक्षयाजघन्येनैकसमयः॥उ
त्कर्षेणांतर्मुहूर्तः॥सासादनसम्यग्दृष्टेःसामान्योक्तः॥सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्नानाजीवापेक्षया
जघन्येनैकसमयःउत्कर्षेणपल्योपमासंख्येयभागः।एकजीवंप्रतिजघन्येनोत्कर्षेणांत
र्मुहूर्तः॥चतुर्णामुपशमकानांक्षपकाणांचनानाजीवापेक्षयाएकजीवापेक्षयाचजघ
न्येनैकसमयः॥उत्कर्षेणांतर्मुहूर्तःकाययोगिषुमिथ्यादृष्टेर्नानाजीवापेक्षयासर्वकालः
एकजीवंप्रतिजघन्येनैकसमयः॥उत्कर्षेणानंतःकालोऽसंख्येयाःपुद्गलपरिवर्ताः
शेषाणांमनोयोगिवत्॥अयोगानांसामान्यवत्॥वेदानुवादेन॥स्त्रीवेदेषुमिथ्यादृष्टेना
नाजीवापेक्षयासर्वकालःएकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणपल्योपमशतपृ
थक्त्वंसासादनसम्यग्दृष्ट्याद्यनिवृत्तिबादरांतानांसामान्योक्तकालः॥किंतुअसंयतस
म्यग्दृष्टेःनानाजीवापेक्षयासर्वकालः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणपंच ॥२१॥
पंचाशत्पल्योपमानिदेशोनानि॥पुंवेदेषुमिथ्यादृष्टेर्नानाजीवापेक्षयासर्वकालए

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणसागरोपमशतपृथक्त्वं॥सासादनसम्यग्दृष्ट्याद्य
निवृत्तिवादरांतानांसामान्योक्तः॥नपुंसकवेदेषुमिथ्यादृष्टेर्नानाजीवापेक्षयासर्वःकालः॥ए
जीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणानंतःकालोऽसंख्येयाःपुद्गलपरिवर्ताः॥सासाद
नसम्यग्दृष्ट्याद्यनिवृत्तिवादरांतानांसामान्यवत्॥किंतुऽसंयतसम्यग्दृष्टेर्नानाजीवापेक्ष
यासर्वःकालः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानिदेशो
नानि॥अपगतवेदानांसामान्यवत्॥कषायानुवादेनचतुःकषायाणांमिथ्यादृष्ट्याद्य
प्रमत्तांतानांमनोयोगिवत्॥द्वयोःउपशमकयोःक्षपकयोःकेवललोभस्यचऽकषा
याणांचसामान्योक्तःकालः॥ज्ञानानुवादेन॥मत्यज्ञानिश्रुताज्ञानिषुमिथ्यादृष्टिसा
सादनसम्यग्दृष्ट्योःसामान्यवत्॥विभंगज्ञानिषुमिथ्यादृष्टेर्नानाजीवापेक्षयासर्वका
लः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणिदेशोनानि
सासादनसम्यग्दृष्टेःसामान्योक्तःकालः॥आभिनिवोधिकश्रुतावधिमनःपर्ययज्ञानि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नां केवलज्ञानिनां च सामान्योक्तः कालः॥ संयमानुवादेन॥ सामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहा
रसूक्ष्मसांपराययथाख्यातसंयतानां संयतासंयतानामसंयतानां च चतुर्णां सामान्यो
क्तः कालः॥ दर्शनानुवादेन च चक्षुर्दर्शनिषु मिथ्यादृष्टेः नानाजीवापेक्षया सर्वकालः
एकजीवं प्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण द्वे सागरोपमसहस्रे॥ सासादनसम्यग्दृ
ष्ट्यादीनां क्षीणकषायांतानां सामान्योक्तः कालः॥ अचक्षुर्दर्शनिषु मिथ्यादृष्ट्या
दि क्षीणकषायांतानां सामान्योक्तः कालः॥ अवधिकेवलदर्शनिनोः अवधिकेव
लज्ञानिवत्॥ लेश्यानुवादेन कृष्णनीलकपोतलेश्यासु मिथ्यादृष्टेः नानाजीवापेक्ष
या सर्वकालः॥ एकजीवं प्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सप्तदश सप्त
सागरोपमाणि सातिरेकाणि सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योः सामान्यो
क्तः कालः॥ असंयतसम्यग्दृष्टेर्नानाजीवापेक्षया सर्वकालः एकजीवं प्रति जघन्ये ॥२२॥
नांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सप्तदशसप्तसागरोपमाणि देशोनानि तेजःप

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

म्लेश्ययोः मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्ट्योः। नानाजीवापेक्षया सर्वः कालः एकजीवंप्रति। जघन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्कर्षेण द्वेसागरोपमे अष्टादशचसातिरेकाणि सासादनसम्यग्दृष्टिः सम्यग्मिथ्यादृष्ट्योः सामान्योक्तः कालः संयतासंयत प्रमत्ताप्रमत्तानां नानाजीवापेक्षया सर्वः कालः। एकजीवंप्रति जघन्येनैकः॥ समय उत्कर्षेणांतर्मुहूर्तः॥ शुक्ललेश्यानां मिथ्यादृष्टेः नानाजीवापेक्षया सर्वः कालः एकजीवंप्रति जघन्येनांतर्मुहूर्तः उत्कर्षेण एकत्रिंशत्सागरोपमाणि सातिरेकाणि॥ सासादनसम्यग्दृष्ट्यादि सयोगकेवल्यंतानां शुक्ललेश्यानां च सामान्योक्तः। किंतु संयतासंयतस्य नानाजीवापेक्षया सर्वः कालः एकजीवंप्रति जघन्येनैकः समयः॥ उत्कर्षेणांतर्मुहूर्तः॥ भव्यानुवादेन भव्येषु मिथ्यादृष्टेः नानाजीवापेक्षया सर्वः कालः। एकजीवापेक्षया द्वौ भंगौ अनादिः सपर्यवसानः सादिः सपर्यवसानश्च तत्र सादिः सपर्यवसानः॥ जघन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्कर्षेणार्द्धपुद्गलपरिवर्त्तो देशोनः॥ सासादनसम्यग्दृष्ट्याद्ययोग

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

केवल्यंतानांसामान्योक्तः।अभव्यानांअनादिरपर्यवसानः।सम्यक्त्वानुवादेनक्षायिकस
म्यग्दृष्टीनांअसंयतसम्यग्दृष्ट्याद्ययोगकेवल्यंतानांसामान्योक्तः।क्षायोपसमिकस
म्यग्दृष्टीनांचतुर्णांसामान्योक्तः।उपसमिकसम्यक्त्वेषु असंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासं
यतासंयतयोः।नानाजीवापेक्षायाजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः।उत्कर्षेणपल्योपमासंख्ये
यभागः।एकजीवंप्रतिजघन्यश्चोत्कृष्टश्चांतर्मुहूर्तः।प्रमत्ताप्रमत्तयोश्चतुर्णामु
पसमकानांचनानाजीवापेक्षयाएकजीवापेक्षयाचजघन्येनैकःसमयः।उत्कर्षेणां
तर्मुहूर्तः।सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्टिमिथ्यादृष्टीनांचसामान्योक्तः।सं
ज्ञानुवादेन।संज्ञिषुमिथ्यादृष्ट्याद्यनिवृत्तिबादरांतानांपुंवेदवत्।शेषाणांसामा
न्योक्तः।असंज्ञिनांमिथ्यादृष्टेःनानाजीवापेक्षयासर्वकालः।एकजीवंप्रतिजघ
न्येनक्षुद्रभवग्रहणं।उत्कर्षेणअनंतकालोअसंख्येयाः।पुद्गलपरिवर्त्ताः।तदुभय ॥२२॥
व्यपदेशरहितानांसामान्योक्तः।आहारानुवादेनआहारकेषुमिथ्यादृष्टेर्नानाजीवा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पेक्षयासर्वकालः॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणांगुलासंख्येयभागः॥अ
संख्येयासंख्येयाः॥उत्सर्प्पिण्यवसर्प्पिण्यः॥शेषाणांसामान्योक्तः॥अनाहारकेषुमिथ्या
दृष्टेर्नानाजीवापेक्षयासर्वकालः एकजीवंप्रतिजघन्येनैकःसमयः उत्कर्षेणत्रयःसम
याः सासादनसम्यग्दृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्ट्योः नानाजीवापेक्षयाजघन्येनैकः समयः उत्क
र्षेणावलिकायाः॥असंख्येयभागः एकजीवंप्रतिजघन्येनैकसमयः॥उत्कर्षेणद्वौसम
यौसयोगकेवलिनः नानाजीवापेक्षयाजघन्येनत्रयःसमयाः उत्कर्षेणसंख्येयाःसम
याः एकजीवंप्रतिजघन्येश्चोत्कृष्टश्चत्रयःसमयः॥अयोगकेवलिनांसामान्योक्तःका
लः॥कालोवर्णितः॥छ॥अंतरंनिरूप्यते॥विवक्षितस्यगुणस्यगुणांतरसंक्रमेसतिपु
नस्तत्प्राप्तेःप्राङ्मध्यमंतरंतद्द्विविधंसामान्येनविशेषेणचसामान्येनतावन्मिथ्याद
ष्टेःनानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणद्वेषट्षष्ठी
देशोनेसागरोपमाणांसासादनसम्यग्दृष्टेः॥अंतरंनानाजीवापेक्षयाजघन्येनैकस

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥सर्वार्थ०॥
॥२३॥

मयः॥ उत्कर्षेण पल्योपमासंख्येयभागः॥ एकजीवंप्रति जघन्येन पल्योपमासंख्येयभागः
उत्कर्षेणार्द्धपुद्गलपरिवर्त्तो देशोनः॥ सम्यग्मिथ्यादृष्टेरंतरं नानाजीवापेक्षया सासा
दनवत्॥ एकजीवंप्रति जघन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्कर्षेणार्द्धपुद्गलपरिवर्तो देशोनः॥ अ
संयतसम्यग्दृष्ट्याद्यप्रमत्तांतानां नानाजीवापेक्षया नास्त्यंतरं एकजीवंप्रति जघन्ये
नांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेणार्द्धपुद्गलपरिवर्त्तो देशोनः॥ चतुर्णामुपशमकानां नानाजीवापे
क्षया जघन्येनैकः समयः॥ उत्कर्षेण वर्षपृथक्त्वं एकजीवंप्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥
उत्कर्षेणार्द्धपुद्गलपरिवर्त्तो देशोनः॥ चतुर्णां क्षपकाणां अयोगकेवलिनां च ना
नाजीवापेक्षया जघन्येनैकः समयः॥ उत्कर्षेण षण्मासाः॥ एकजीवंप्रति नास्त्यंत
रं सयोगकेवलिनां नानाजीवापेक्षया एकजीवापेक्षया च नास्त्यंतरं॥ विशेषेणागमा
नुवादेन नरकगतौ नारकाणां सप्तसु पृथिवीषु मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्ट्योः ना
नाजीवापेक्षया नास्त्यंतरं॥ एकजीवंप्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण एकत्रिसप्त ॥२५॥

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दशोद्वाविंशतित्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणिदेशोनानिसासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृ
ष्ट्योः नानाजीवापेक्षयाजघन्येनैकसमयः॥ उत्कर्षेणपल्योपमासंख्येयभागः एकजी
वंप्रतिजघन्येनपल्योपमासंख्येयभागः॥ अंतर्मुहूर्तश्च॥ उत्कर्षेणएकत्रिसप्तदशसप्त
दशद्वाविंशतित्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणिदेशोनानि॥ तिर्यग्गतौतिरश्चांमिथ्यादृष्टेर्ना
नाजीवापेक्षयानास्त्यंतरंएकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्कर्षेणत्रीणिपल्योप
मानिदेशोनानि॥ सासादनसम्यग्दृष्ट्यादीनांचतुर्णांसामान्योक्तमंतरं॥ मनुष्यगतौ
मनुष्याणांमिथ्यादृष्टेःतिर्यग्वत्॥ सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योः॥ ना
नाजीवापेक्षयासामान्यवत्॥ एकजीवंप्रतिजघन्येनपल्योपमासंख्येयभागोंत
र्मुहूर्तश्च॥ उत्कर्षेणत्रीणिपल्योपमानिपूर्वकोटिपृथक्त्वैरभ्यधिकानि॥ असंयतस
म्यग्दृष्टेर्नानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरंएकजीवापेक्षयाजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्क
र्षेणत्रीणिपल्योपमानिपूर्वकोटिपृथक्त्वैरभ्यधिकानिसंयतासंयतप्रमत्ता

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

प्रमत्तानांनानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणपूर्वको
टीपृथक्त्वानि॥चतुर्णामुपशमकानांनानाजीवापेक्षयासामान्यवत्॥एकजीवंप्रतिजघ
न्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणपूर्वकोटीपृथक्त्वानि॥शेषाणांसामान्यवत्॥देवगतौदेवानां
मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्ट्योर्नानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥एकजीवंप्रतिजघन्येनां
तर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणएकत्रिंशत्सागरोपमाणिदेशोनानि॥सासादनसम्यग्दृष्टिसम्य
ग्मिथ्यादृष्ट्योःनानाजीवापेक्षयासामान्यवत्॥एकजीवंप्रतिजघन्येनपल्योपमा
संख्येयभागोंतर्मुहूर्त्तश्च॥उत्कर्षेणएकत्रिंशत्सागरोपमाणि॥देशोनानि॥इंद्रियानु
वादेनएकेंद्रियाणांनानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥एकजीवापेक्षयाजघन्येनक्षुद्र
भवग्रहणं॥उत्कर्षेणद्वेसागरोपमसहस्रेपूर्वकोटीपृथक्त्वैरभ्यधिके॥विकलेंद्रियाणां
नानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥एकजीवंप्रतिजघन्येनक्षुद्रभवग्रहणं॥उत्कर्षेणानंतः
कालोऽसंख्येयाःपुद्गलपरिवर्त्ताः॥एवमिंद्रियंप्रत्यंतरमुक्तं॥गुणंप्रतिउभयतोपिना॥७४॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स्त्यंतरंपंचेंद्रियेषुमिथ्यादृष्टेःसामान्यवत॥सासादनसम्यग्दृष्टिःसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योर्ना
नाजीवापेक्षयासामान्यवत॥एकजीवंप्रतिजघन्येनपल्योपमासंख्येयभागोंतर्मुहूर्त
श्चउत्कर्षेणसागरोपमसहस्रंपूर्वकोटीपृथक्त्वैरभ्यधिकं॥असंयतसम्यग्दृष्ट्याद्यप्रम
त्तांतानांनानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरंएकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेण
सागरोपमसहस्रंपूर्वकोटीपृथक्त्वैरभ्यधिकंचतुर्णामुपशमकानांनानाजीवापेक्ष
यासामान्यवत॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणसागरोपमसहस्रं॥पूर्वको
टीपृथक्त्वैरभ्यधिकंशेषाणांसामान्योक्तं॥कायानुवादेन॥पृथिव्यप्तेजोवायुकायिका
नांनानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरंएकजीवंप्रतिजघन्येनक्षुद्रभवग्रहणंउत्कर्षेणानं
तःकालोसंख्येयाःपुद्गलपरिवर्त्ताःवनस्पतिकायिकानांनानाजीवापेक्षयाना
स्त्यंतरं॥एकजीवापेक्षयाजघन्येनक्षुद्रभवग्रहणंउत्कर्षेणासंख्येयाःलोकाःएवं
कायंप्रत्यंतरंउक्तंगुणंप्रतिउच्यतेनास्त्यंतरंत्रसकायिकेषुमिथ्यादृष्टेःसामान्य

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वत्॥ सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योर्नानाजीवापेक्षया सामान्यवत्॥ एकजीवं प्र
तिजघन्येन पल्योपमासंख्येयभागोंतर्मुहूर्तश्च॥ उत्कर्षेण द्वे सागरोपमसहस्रे पूर्वकोटीपृथ
क्त्वैरभ्यधिके॥ असंयतसम्यग्दृष्ट्याद्यप्रमत्तांतानां नानाजीवापेक्षया नास्त्यंतरं॥ एक
जीवं प्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण द्वे सागरोपमसहस्रे पूर्वकोटीपृथक्त्वैरभ्यधि
के॥ चतुर्णामुपशमकानां नानाजीवापेक्षया सामान्यवत्॥ एकजीवं प्रति जघन्येनांत
र्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण द्वे सागरोपमसहस्रे पूर्वकोटीपृथक्त्वैरभ्यधिके॥ शेषाणां पंचेंद्रियव
त्॥ योगानुवादेन कायवाङ्मनसयोगिनां मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयत
प्रमत्ताप्रमत्तसयोगिकेवलिनां नाना॥ नानाजीवापेक्षया॥ एकजीवापेक्षया च नास्त्यं
तरं॥ सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योः॥ नानाजीवापेक्षया सामान्यवत्॥ ए
कजीवं प्रति नास्त्यंतरं॥ चतुर्णामुपशमकानां नानाजीवापेक्षया सामान्यवत्॥ ए ॥२५॥
कजीवं प्रति नास्त्यंतरं॥ चतुर्णां क्षपकाणामयोगकेवलिनां च सामान्यवत्॥ वेदानु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वादेनस्त्रीवेदेषुमिथ्यादृष्टेः।नानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं।एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः।
उत्कर्षेणपंचपंचाशत्पल्योपमानिदेशोनानि।सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यङ्मिथ्यादृष्ट्यो
र्नानाजीवापेक्षयासामान्यवत्।एकजीवंप्रतिजघन्येनपल्योपमासंख्येयभागोंतर्मु
हूर्तश्चउत्कर्षेणपल्योपमशतपृथक्त्वं।असंयतसम्यग्दृष्ट्याद्यप्रमत्तांतानांनानाजीवापे
क्षयानास्त्यंतरं।एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः।उत्कर्षेणपल्योपमशतपृथक्त्वं।द्वयो
रुपशमकयोःनानाजीवापेक्षयाजघन्येनैकःसमयः।उत्कर्षेणवर्षपृथक्त्वं।एकजीवं
प्रतिनास्त्यंतरं।पुंवेदेषुमिथ्यादृष्टेःसामान्यवत्।सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यङ्मिथ्यादृ
ष्ट्योर्नानाजीवापेक्षयासामान्यवत्।एकजीवंप्रतिजघन्येनपल्योपमासंख्येयभागों
तर्मुहूर्तश्चउत्कर्षेणसागरोपमशतपृथक्त्वं।असंयतसम्यग्दृष्ट्याद्यप्रमत्तांतानांना
नाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं।एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः।उत्कर्षेणसागरोपमश
तपृथक्त्वं।द्वयोरुपशमकयोर्नानाजीवापेक्षयासामान्यवत्।एकजीवंप्रतिजघन्येनांत

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेण सागरोपमशतपृथक्त्वं॥द्वयोः क्षपकयोः नानाजीवापेक्षया जघन्येनैक
समयः॥उत्कर्षेण संवत्सरः सातिरेकः॥एकजीवं प्रति नास्त्यंतरं॥नपुंसकवेदेषु मिथ्यादृष्टेः
नानाजीवापेक्षया नास्त्यंतरं॥एकजीवं प्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सा
गरोपमानि देशोनानि॥सासादनसम्यग्दृष्ट्याद्यनिवृत्त्युपशमकांतानां सामान्योक्तं द्वयोः
क्षपकयोः स्त्रीवेदवत्॥अपगतवेदेष्वनिवृत्तिबादरोपशमसूक्ष्मसांपरायोपशमकयोः
नानाजीवापेक्षया सामान्योक्तं॥एकजीवं प्रति जघन्यमुत्कृष्टं चांतर्मुहूर्त्तः॥उपशांतक
षायस्य नानाजीवापेक्षया सामान्यवत्॥एकजीवं प्रति नास्त्यंतरं शेषाणां सामान्यवत्
कषायानुवादेन क्रोधमानमायालोभकषायाणां मिथ्यादृष्ट्याद्यनिवृत्त्युपशमकांता
नां म नोयोगिवत्॥द्वयोः क्षपकयोः नानाजीवापेक्षया जघन्येनैकसमयः॥उत्कर्षेण
संवत्सरः सातिरेकः केवललोभस्य सूक्ष्मसंपरायोपशमकस्य नानाजीवापेक्षया सा ॥२६॥
मान्यवत्॥एकजीवं प्रति नास्त्यंतरं॥क्षपकस्य तस्य सामान्यवत्॥अकषायेषु उपशांत

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कषायस्यनानाजीवापेक्षयासामान्यवत्॥ एकजीवंप्रतिनास्त्यंतरं॥ शेषाणांत्रयाणांसा
मान्यवत्॥ ज्ञानानुवादेनमत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभंगज्ञानिषुमिथ्यादृष्टेः॥ नानाजीवापेक्षयाए
कजीवापेक्षयाचनास्त्यंतरं॥ सासादनसम्यग्दृष्टेः॥ नानाजीवापेक्षयासामान्यवत्॥ एकजी
वंप्रतिनास्त्यंतरं॥ आभिनिबोधिकश्रुतावधिज्ञानिषुअसंयतसम्यग्दृष्टेः नानाजीवापेक्ष
यानास्त्यंतरं एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्कर्षेणपूर्वकोटीदेशोना॥ संयतासंयत
स्यनानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥ एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्कर्षेणषट्षष्टिसा
गरोपमाणिसातिरेकाणि॥ प्रमत्ताप्रमत्तयोर्नानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं एकजीवंप्र
तिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्कर्षेणत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणिसातिरेकाणि॥ चतुर्णामुपशमका
नांनानाजीवापेक्षयासामान्यवत्॥ एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्कर्षेणषट्षष्टि
सागरोपमाणिसातिरेकाणि॥ चतुर्णांक्षपकाणांसामान्यवत्॥ किंतुअवधिज्ञानिनः॥ ना
नाजीवापेक्षयाजघन्येनैकः समयः॥ उत्कर्षेणवर्षपृथक्त्वं॥ एकजीवंप्रतिनास्त्यंतरंमनः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पर्ययज्ञानिषुप्रमत्ताप्रमत्तसंयतयोर्नानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरंएकजीवंप्रतिजघन्यमु
त्कृष्टंचांतर्मुहूर्तः॥चतुर्णामुपशमकानांनानाजीवापेक्षयासामान्यवत्॥एकजीवंप्रति
जघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणपूर्वकोटीदेशोनाचतुर्णांक्षपकाणांअवधिज्ञानिवत्
द्वयोःकेवलज्ञानिनोःसामान्यवत्॥संयमानुवादेनसामायिकछेदोपस्थापनशुद्धिसं
यतेषुप्रमत्ताप्रमत्तसंयतयोःनानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरंएकजीवंप्रतिजघन्यमु
त्कृष्टंचांतर्मुहूर्तद्वयोरुपशमकयोःनानाजीवापेक्षयासामान्यवत्॥एकजीवंप्रतिजघ
न्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणपूर्वकोटीदेशोना॥द्वयोःक्षपकयोःसामान्यवत्॥परिहारशु
द्धिसंयतेषुप्रमत्ताप्रमत्तयोर्नानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥एकजीवंप्रतिजघन्यमु
त्कृष्टंचांतर्मुहूर्तः॥सूक्ष्मसांपरायशुद्धिसंयतेषूपशमकस्यनानाजीवापेक्षयासामान्य
वत्॥एकजीवंप्रतिनास्त्यंतरंतस्यैवक्षपकस्यसामान्यवत्॥यथाख्यातेऽकषायवत्
संयतासंयतस्यनानाजीवापेक्षयाएकजीवापेक्षयाचनास्त्यंतरं॥असंयतेषुमि ॥२७॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

थादृष्टेः॥ नानाजीवापेक्षया नास्त्यंतरं॥ एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेणत्रयस्त्रिं
शत्सागरोपमाणिदेशोनानि॥ शेषाणांत्रयाणांसामान्यवत॥ दर्शनानुवादेनचक्षुर्दर्शनि
षुमिथ्यादृष्टेः सामान्यवत॥ सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योः॥ नानाजीवापेक्षया
सामान्यवत॥ एकजीवंप्रतिजघन्येनपल्योपमासंख्येयभागोंतर्मुहूर्तेश्च॥ उत्कर्षेणद्विसा
गरोपमसहस्रेदेशोने॥ असंयतसम्यग्दृष्ट्याद्यप्रमत्तांतानांनानाजीवापेक्षयानास्त्यं
तरं॥ एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेणद्विसागरोपमसहस्रेदेशोने॥ चतुर्णा
मुपशमकानांनानाजीवापेक्षयासामान्योक्तं॥ एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्क
र्षेणद्विसागरोपमसहस्रेदेशोने॥ चतुर्णांक्षपकाणांसामान्योक्तं॥ अचक्षुर्दर्शनि
षुमिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकषायांतानांसामान्योक्तमंतरं॥ अवधिदर्शनिनः॥ अवधि
ज्ञानिवत॥ केवलदर्शनिनः केवलज्ञानिवत॥ लेश्यानुवादेन॥ कृष्णनीलकापोतलेश्येषु
मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्ट्योर्नानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥ एकजीवंप्रतिज

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

घन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सप्तदशसप्तसागरोपमानि देशोनानि॥ सासादनस
म्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योः नानाजीवापेक्षया सामान्यवत्॥ एकजीवं प्रति जघन्येन पल्यो
पमासंख्येयभागोंतर्मुहूर्त्तश्च॥ उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि देशोनानि॥ तेजःपद्मले
श्ययोः मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्ट्योः नानाजीवापेक्षया नास्त्यंतरं॥ एकजीवं प्रति ज
घन्येनांतर्मुहूर्तः॥ उत्कर्षेण द्वे सागरोपमे अष्टादश च सातिरेकाणि सासादनसम्यग्दृ
ष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योः नानाजीवापेक्षया सामान्यवत्॥ एकजीवं प्रति जघन्येन पल्योप
मासंख्येयभागः॥ अंतर्मुहूर्तश्च उत्कर्षेण द्वे सागरोपमे अष्टादश च सागरोपमाणि सा
तिरेकाणि॥ संयतासंयतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानां नानाजीवापेक्षया एकजीवापेक्ष
या च नास्त्यंतरं॥ शुक्ललेश्येषु मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्ट्योः नानाजीवापेक्षया ना
स्त्यंतरं॥ एकजीवं प्रति जघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेण एकत्रिंशत्सागरोपमाणि देशोना
नि॥ सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योः॥ नानाजीवापेक्षया सामान्यवत्॥ एक ॥२९॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

जीवंप्रतिजघन्येनपल्योपमासंख्येयभागोंतर्मुहूर्त्तश्च॥ उत्कर्षेणैकत्रिंशत्सागरोपमाणि
देशोनानि॥ सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योः॥ नानाजीवापेक्षयासामान्यवत्
संयतासंयतप्रमत्तसंयतयोः तेजोलेश्यावत्॥ अप्रमत्तसंयतस्यनानाजीवापेक्षया
नास्त्यंतरं॥ एकजीवंप्रतिजघन्यमुत्कृष्टंचांतर्मुहूर्त्तं॥ चतुर्णामुपशमकानांनानाजीवा
पेक्षयासामान्यवत्॥ एकजीवंप्रतिजघन्यमुत्कृष्टंचांतर्मुहूर्त्तं॥ उपशांतकषायस्यना
नाजीवापेक्षयासामान्यवत्॥ एकजीवंप्रतिनास्त्यंतरं॥ चतुर्णांक्षपकाणांसयोगके
वलिनांअलेश्यानांचसामान्यवत्॥ भव्यानुवादेनभव्येषुमिथ्यादृष्ट्याद्ययोगकेवल्यं
तानांसामान्यवत्॥ अभव्यानांनानाजीवापेक्षयाएकजीवापेक्षयाचनास्त्यंतरं॥ स
म्यक्त्वानुवादेनक्षायिकसम्यग्दृष्टिष्वसंयतसम्यग्दृष्टेर्नानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं
एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥ उत्कर्षेणपूर्वकोटीदेशोना॥ संयतासंयतप्रमत्ता
प्रमत्तसंयतानांनानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥ एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

उत्कर्षेणत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणिसातिरेकाणि॥चतुर्णामुपशमकानांनानाजीवा
पेक्षयासामान्यवत्॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमा
णिसातिरेकाणि॥शेषाणांसामान्यवत्॥क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिषुअसंयतसम्यग्
दृष्टेर्नानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणपूर्वको
टीदेशोना॥संयतासंयतस्यनानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांत
र्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणषट्षष्टिसागरोपमाणिदेशोनानि॥प्रमत्ताप्रमत्तसंयतयोःनाना
जीवापेक्षयानास्त्यंतरं॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणत्रयस्त्रिंशत्सा
गरोपमाणिसातिरेकाणि॥उपशमिकसम्यग्दृष्टिषुअसंयतसम्यग्दृष्टेःनानाजीवा
पेक्षयाजघन्येनैकःसमयः॥उत्कर्षेणसप्तरात्रिंदिवानिएकजीवंप्रतिजघन्यमुत्कृ
ष्टंचांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कृष्टेनार्द्धपुद्गलपरावर्त्तनदेशोनः संयतासंयतस्यनानाजीवा
पेक्षयाजघन्येनैकःसमयःउत्कर्षेणचतुर्द्दशरात्रिंदिवानिएकजीवंप्रतिजघन्यमु ॥२६॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

त्कर्षं चांतर्मुहूर्त्तः। उत्कृष्टेनार्द्धपुद्गलपरावर्त्तनं देशोनः प्रमत्ताप्रमत्तसंयतयोः। नानाजी
वापेक्षया जघन्येनैकः समयः। उत्कर्षेण पंचदश रात्रिंदिवानि। एकजीवं प्रति जघन्यमु
त्कर्षं चांतर्मुहूर्त्तः। उत्कृष्टेनार्द्धपुद्गलपरावर्त्तनं देशोनः। त्रयाणामुपशमकानां नाना
जीवापेक्षया जघन्येनैकः समयः। उत्कर्षेण वर्षपृथक्त्वं। एकजीवं प्रति जघन्यमुत्कर्षं
चांतर्मुहूर्त्तः। उपशांतकषायस्य नानाजीवापेक्षया सामान्यवत्। एकजीवं प्रति नास्त्यं
तरं। सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योर्नानाजीवापेक्षया जघन्येनैकः समयः
उत्कर्षेण पल्योपमासंख्येयभागः। एकजीवं प्रति नास्त्यंतरं। मिथ्यादृष्टेः नानाजी
वापेक्षया एकजीवापेक्षया च नास्त्यंतरं। संज्ञानुवादेन संज्ञिषु मिथ्यादृष्टेः सामान्य
वत्। सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योः नानाजीवापेक्षया सामान्यवत्। एक
जीवं प्रति जघन्येन पल्योपमासंख्येयभागोंतर्मुहूर्त्तश्च। उत्कर्षेण सागरोपमशतपृ
थक्त्वं। असंयतसम्यग्दृष्ट्याद्यप्रमत्तांतानां नानाजीवापेक्षया नास्त्यंतरं। एकजी

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणसागरोपमशतपृथक्त्वं॥चतुर्णामुपशमकानांनाना
जीवापेक्षयासामान्यवत्॥एकजीवंप्रतिजघन्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणसागरोपमशत
पृथक्त्वं॥चतुर्णांक्षपकाणांसामान्यवत्॥असंज्ञिनांनानाजीवापेक्षयाएकजीवापे
क्षयाचनास्त्यंतरं॥तदुभयव्यपदेशरहितानांसामान्यवत्॥आहारानुवादेन॥आहा
रकेषुमिथ्यादृष्टेःसामान्यवत्॥सासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योर्नानाजीवापे
क्षयासामान्यवत्॥एकजीवंप्रतिजघन्येनपल्योपमासंख्येयभागोंतर्मुहूर्तश्चउत्क
र्षेणांगुलासंख्येयभागः॥असंख्येयासंख्येयाउत्सर्प्पिण्यवसर्प्पिण्यः॥अ
संयतसम्यग्दृष्ट्याद्यप्रमत्तांतानांनानाजीवापेक्षयानास्त्यंतरंएकजीवंप्रतिजघ
न्येनांतर्मुहूर्त्तः॥उत्कर्षेणांगुलासंख्येयभागः॥असंख्येयासंख्येयाःउत्सर्प्पिण्य
वसर्प्पिण्यः॥चतुर्णामुपशमकानांनानाजीवापेक्षयासामान्यवत्॥एकजीवंप्र ॥३०॥
तिजघन्येनांतर्मुहूर्तः॥उत्कर्षेणांगुलासंख्येयभागोसंख्येयासंख्येयाउत्सर्प्पि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ण्यवसर्पिण्यः॥ चतुर्णांक्षपकाणांसयोगकेवलिनांच॥ सामान्यवत्॥ अनाहारकेषुमिथ्या
दृष्टेः नानाजीवापेक्षयाएकजीवापेक्षयाचनास्त्यंतरं॥ सासादनसम्यग्दृष्टेः नानाजी
वापेक्षयाजघन्येनैकः समयः उत्कर्षेणपल्योपमासंख्येयभागः॥ एकजीवंप्रतिनास्त्यं
तरं॥ असंयतसम्यग्दृष्टेः नानाजीवापेक्षयाजघन्येनैकः समयः॥ उत्कर्षेणमासपृथ
क्त्वं एकजीवंप्रतिनास्त्यंतरं॥ सयोगकेवलिनः नानाजीवापेक्षयाजघन्येनैकः समयः
उत्कर्षेणवर्षपृथक्त्वं॥ एकजीवंप्रतिनास्त्यंतरं॥ अयोगकेवलिनः नानाजीवापेक्ष
याजघन्येनैकः समयः॥ उत्कर्षेणषण्मासाः एकजीवंप्रतिनास्त्यंतरं॥ अंतरमवगत
म्॥ भावोविभाव्यते॥ सद्विविधः सामान्येनविशेषेणच सामान्येनतावत्॥ मिथ्यादृ
ष्टिरितिउदयिकोभावः॥ सासादनसम्यग्दृष्टिरिति॥ पारिणामिकोभावः॥ सम्यग्मि
थ्यादृष्टिरितिक्षायोपशमिकोभावः॥ असंयतसम्यग्दृष्टिरिति॥ उपशमिकोवा
क्षायिकोवाक्षायोपशमिकोभावः॥ असंयतः पुनः॥ ऊदयिकेनभावेनसंयतासं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यतप्रमत्तासंयतोऽप्रमत्तसंयतइतिचक्षायोपशमिकोभावः॥ चतुर्णामुपशमकानामितिऔ
पशमिकोभावः॥ विशेषेणगत्यनुवादेननरकगतौप्रथमायांपृथिव्यांनारकाणांमिथ्यादृ
ष्ट्याद्यसंयतसम्यग्दृष्ट्यंतानांसामान्यवत्॥ द्वितीयादिष्वासप्तम्याः॥ मिथ्यादृष्टिसासाद
नसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्टीनांसामान्यवत्॥ असंयतसम्यग्दृष्टेः॥ औपशमिको
वाक्षयोपशमिकोभावः॥ असंयतःपुनःऔदयिकेनभावेनतिर्यग्गतौतिरश्चांमिथ्या
मिथ्यादृष्ट्यादिसंयतासंयतांतानांसामान्यवत्॥ मनुष्यगतौमनुष्याणांमिथ्यादृष्ट्या
द्ययोगकेवलंतानांसामान्यमेव देवगतौदेवानांमिथ्यादृष्ट्याद्यसंयतसम्यग्दृष्ट्यंता
नांसामान्यवत्॥ इंद्रियानुवादेनएकेंद्रियविकलेंद्रियाणांऔदयिकोभावः॥ पंचेंद्रिये
षुमिथ्यादृष्ट्याद्ययोगकेवल्यंतानांसामान्यवत्॥ कायानुवादेनस्थावरकायिकानांऔ
दयिकोभावः॥ त्रसकायिकानांसामान्यमेव॥ योगानुवादेनकायवाङ्मनसयोगिनांमि ॥ २१॥
थ्यादृष्ट्यादिसयोगकेवल्यंतानां अयोगकेवलिनांचसामान्यवत्॥ वेदानुवादेनस्त्री

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पुन्नपुंसकवेदानां अवेदानां च सामान्यवत्॥ कषायानुवादेन क्रोधमानमायालोभकषाया
णां अकषायाणां च सामान्यवत्॥ ज्ञानानुवादेन मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभंगज्ञानिनां म
तिश्रुतावधिमनः॥ पर्ययकेवलज्ञानिनां च सामान्यवत्॥ संयमानुवादेन सर्वेषां संय
तानां संयतासंयतानां॥ असंयतानां च सामान्यवत्॥ दर्शनानुवादेन॥ चक्षुर्दर्शनाचक्षु॥
र्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनिनां सामान्यवत्॥ लेश्यानुवादेन॥ षड्लेश्यानां अलेश्या॥
नां च सामान्यवत्॥ भव्यानुवादेन भव्यानां मिथ्यादृष्ट्याद्ययोगकेवल्यंतानां सामान्यव
त्॥ अभव्यानां पारिणामिको भावः॥ सम्यक्त्वानुवादेन॥ क्षायिकसम्यग्दृष्टिषु असंय
तसम्यग्दृष्टेः॥ क्षायिको भावः क्षायिकं सम्यक्त्वं॥ असंयतत्वमौदयिकेन भावेन संय
तासंयतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानां क्षायोपशमिको भावः क्षायिकं सम्यक्त्वं॥ चतुर्णा
मुपशमकानां॥ औपशमिको भावः॥ क्षायिकं सम्यक्त्वं॥ शेषाणां सामान्यवत्॥ क्षायोप
शमिकसम्यग्दृष्टिषु असंयतसम्यग्दृष्टेः क्षायोपशमिको भावः॥ क्षायोपशमिकं स

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

म्यतां असंयतः पुनः॥ औदयिकेनभावेनसंयतासंयतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानांक्षायो
पशमिकोभावः॥ क्षायोपशमिकंसम्यक्त्वं॥ औपशमिकसम्यग्दृष्टिषु असंयतसम्यग्दृ
ष्टेः॥ औपशमिकोभावः॥ सम्यक्त्वापेक्षया॥ औपशमिकंसम्यक्त्वंचारित्रापेक्षयाक्षयो
पशमोभावः॥ असंयतः पुनरौदयिकेनभावेनसंयतासंयतप्रमत्ताप्रमत्तसंयता
नां॥ औपशमिकोभावः॥ औपशमिकंसम्यक्त्वंचतुर्णामुपशमकानां औपशमिको
भावः॥ औपशमिकंसामिकंसम्यक्त्वं॥ सासादनसम्यग्दृष्टेः पारिणामिकोभावः॥ सम्य
मिथ्यादृष्टेः॥ क्षायोपशमिकोभावः॥ मिथ्यादृष्टेः औदयिकोभावः॥ संज्ञानुवादेन॥ सं
ज्ञिनांसामान्यवत्॥ असंज्ञिनामौदयिकोभावः॥ तदुभयव्यपदेशरहितानांसामान्य
वत्॥ आहारानुवादेन॥ आहारकाणामनाहारकाणांचसामान्यवत्॥ भावःपरिस
माप्तः॥ छ॥ अल्पबहुत्वमुपवर्ण्यते॥ तत्रद्विविधंसामान्येनविशेषेणच॥ सामान्येनता ॥३२॥
वत्॥ त्रयः उपशमकाः सर्वतस्तोकाः॥ स्वगुणस्थानकालेषुप्रवेशेनतुल्यसंख्याः॥

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

उपशांतकषायास्तावंतएवत्रयः क्षपकाः संख्येयगुणाः क्षीणकषायवीतरागछ्
मस्थाः॥ तावंतएवसयोगकेवलिनोऽयोगकेवलिनश्चप्रवेशेनतुल्यसंख्याः॥ सयोगके
वलिनः॥ स्वकालेनसमुदिताः संख्येयगुणाः॥ अप्रमत्तसंयताः संख्येयगुणाः॥ प्रमत्त
संयताः॥ संख्येयगुणाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽसंख्येयगुणाः॥ असंयतसम्यग्दृष्ट
यः॥ असंख्येयगुणाः मिथ्यादृष्टयोनंतगुणाः॥ विशेषेणगत्यनुवादेन॥ नरकग
तौ॥ सर्वासुपृथिवीषुनारकेषुसर्वतस्तोकाः॥ सासादनसम्यग्दृष्टयः॥ सम्यग्मिथ्या
दृष्टयः॥ संख्येयगुणाः॥ असंयतसम्यग्दृष्टयोऽसंख्येयगुणाः॥ मिथ्यादृष्टयोऽसंख्ये
गुणाः तिर्यग्गतौतिरश्चांसर्वतस्तोकाः॥ संयतासंयताः॥ इतरेषांसामान्यवत्॥ मनुष्य
गतौमनुष्याणांउपशमकादिप्रमत्तसंयतांतानांसामान्यवत्॥ ततः संख्येयगुणाः
संयतासंयताः॥ सासादनसम्यग्दृष्टयः संख्येयगुणाः॥ सम्यग्मिथ्यादृष्टयः॥ संख्येय
गुणाः॥ असंयतसम्यग्दृष्टयः॥ संख्येयगुणाः॥ मिथ्यादृष्टयोऽसंख्येयगुणाः दे

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

गतौदेवानांनारकवत॥इंद्रियानुवादेनएकेंद्रियविकलेंद्रियेषुगुणस्थानभेदोनास्ती
त्यल्पवहुत्वाभावः॥इंद्रियंप्रत्युच्यतेपंचेंद्रियादेकेंद्रियांतंउत्तरोत्तरंवहवः॥पंचेंद्रिया
णांसामान्यवत॥अयंतुविशेषःमिथ्यादृष्टयोःसंख्येयगुणाः॥कायानुवादेन॥स्था
वरकायेषुगुणस्थानभेदाभावादल्पवहुत्वाभावः॥कायंप्रत्युच्यते॥सर्वतःतेजकाः
अल्पाततोवहवःपृथिवीकायिकाः॥ततःअप्कायिकाः॥ततःवातकायिकाःसर्व
तःअनंतगुणाःवनस्पतयः॥त्रसकायिकानांपंचेंद्रियवत॥योगानुवादेनवाङ्मन
सयोगिनांपंचेंद्रियवत॥काययोगिनांसामान्यवत॥वेदानुवादेन॥स्त्रीपुंवेदानां
पंचेंद्रियवत॥नपुंसकवेदानांअवेदानांचसामान्यवत॥कषायानुवादेनक्रोधमा
नमायाकषायानांपुंवेदवत॥अयंतुविशेषःमिथ्यादृष्टयोनंतगुणाः॥लोभकषा
याणांद्वयोरुपशमकयोः॥तुल्यसंख्याःक्षपकाःसंख्येयगुणाः॥सूक्ष्मसंपरायसु ॥३२॥
द्धुपशमकसंयताविशेषाधिकाः॥सूक्ष्मक्षपकाःसंख्येयगुणाः॥शेषाणांसा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मान्यवत्।ज्ञानानुवादेनमत्यज्ञानिश्रुताज्ञानिषुसर्वतः।स्तोकाःसासादनसम्यग्दृष्टयःमि
थ्यादृष्टयोनंतगुणाःविभंगज्ञानिषुसर्वतःस्तोकाः।सासादनसम्यग्दृष्टयः।मिथ्यादृष्ट
योऽसंख्येयगुणाःमतिश्रुतावधिज्ञानिषुसर्वतःस्तोकाःचत्वारः।उपशमकाश्चत्वा
रः।क्षपकाःसंख्येयगुणाः।अप्रमत्तसंयताःसंख्येयगुणाः।प्रमत्तसंयताः।संख्येय
गुणाःसंयतासंयताःअसंख्येयगुणाःअसंयतसम्यग्दृष्टयोसंख्येयगुणाः॥मनः
पर्ययज्ञानिषुसर्वतस्तोकाश्चत्वारः॥उपसमकाःक्षपकासंख्येयगुणाः॥अप्रमत्ता॥
संख्येयगुणाःप्रमत्तसंयताः।संख्येयगुणाः।केवलज्ञानिषुअयोगकेवलिभ्यः।सयो
गकेवलिनः।संख्येयगुणाः॥संयमानुवादेन॥सामायिकछेदोपस्थापनशुद्धिसंयतेषु
द्वयोरुपशमकयोः॥तुल्यसंख्यास्ततःसंख्येयगुणौक्षपकौअप्रमत्ताःसंख्येयगु
णाःप्रमत्तासंख्येयगुणाः॥परिहारशुद्धिसंयतेषुअप्रमत्तेभ्यःप्रमत्तासंख्येयगु
णाः॥सूक्ष्मसंपरायशुद्धिसंयतेषुउपशमकेभ्यः।क्षपकाःसंख्येयगुणाः॥यथाख्या

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तविहारसुद्धिसंयतेषुउपशांतकषायेभ्यः॥ क्षीणकषायाः संख्येयगुणाः अयोगकेवलि
नः तावंत एव सयोगकेवलिनः संख्येयगुणाः संयतासंयतानां नास्त्यल्पबहुत्वं असं
यतेषु सर्वतस्तोकाः सासादनसम्यग्दृष्टयः॥ सम्यग्मिथ्यादृष्टयः संख्येयगुणाः॥ अ
संयतसम्यग्दृष्टयोसंख्येयगुणाः मिथ्यादृष्टयोनंतगुणाः॥ दर्शनानुवादेन चक्षुर्द
र्शनिनां मनोयोगिवत्॥ अचक्षुर्दर्शनिनां काययोगिवत्॥ अवधिदर्शनिनां अवधि
ज्ञानिवत्॥ केवलदर्शनिनां केवलज्ञानिवत्॥ लेस्यानुवादेन कृष्णनीलकापोतलेश्या
नां असंयवत्॥ तेजःपद्मलेश्यानां सर्वतस्तोकाः॥ अप्रमत्ताः प्रमत्ताः संख्येयगुणाः
एवमितरेषामपि पंचेंद्रियवत्॥ शुक्ललेश्यानां सर्वतस्तोकाः॥ उपशमकाः क्षप
काः संख्येयगुणाः सयोगकेवलिनः संख्येयगुणाः॥ अप्रमत्तसंयताः संख्येयगुणाः
प्रमत्तसंयताः संख्येयगुणाः संयतासंयता असंख्येयगुणाः॥ सासादनसम्यग्दृ
ष्टयो असंख्येयगुणाः॥ सम्यग्मिथ्यादृष्टयः॥ असंख्येयगुणा मिथ्यादृष्टयो सं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ख्येयगुणाः। सम्यग्मिथ्यादृष्टयः। असंख्येयगुणा मिथ्यादृष्टयो। असंयतसम्यग्दृष्टयो।
संख्येयगुणाः। भव्यानुवादेन भव्यानां सामान्यवत्। अभव्यानां नास्त्यल्पबहुत्वं। सम्य
क्त्वानुवादेन क्षायिकसम्यग्दृष्टिषु सर्वतस्तोकाः चत्वारः। उपशमकाः इतरेषां प्र
मत्तांतानां सामान्यवत्॥ ततः संयतासंयताः संख्येयगुणाः। असंयतसम्यग्दृष्टयो
संख्येयगुणाः। शेषाणां नास्त्यल्पबहुत्वं विवक्षितैकैकगुणस्थानग्रहणात्। संज्ञानुवादे
न संज्ञिनां चक्षुर्दर्शनिवत्॥ असंज्ञिनां नास्त्यल्पबहुत्वं तदुभयव्यपदेशरहितानां केवल
ज्ञानिवत्॥ आहारानुवादेन॥ आहारकाणां काययोगिवत्। अनाहारकाणां सर्वतस्तो
काः सयोगकेवलिनः अयोगकेवलिनः॥ संख्येयगुणाः सासादनसम्यग्दृष्टयो संख्ये
यगुणाः॥ असंयतसम्यग्दृष्टयोः संख्येयगुणाः मिथ्यादृष्टयोनंतगुणाः॥ एवं मि
थ्यादृष्ट्यादीनां गत्यादिषु मार्गणा कृता सामान्येन॥ तत्र सूक्ष्मभेदः आगमाविरोधे
नानुसर्त्तव्यः॥ एवं सम्यग्दर्शनस्यादावुद्दिष्टस्य लक्षणोत्पत्तिस्वामिविषयन्यासाधि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

गमोपाया निर्दिष्टाः। तत्संबंधेन च जीवादीनां सत्त्वापरिमाणादिनिर्दिष्टं। तदनंतरं सम्यग्
ज्ञानं विचारार्हमित्याह॥ छ॥ ममतिश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलानि ज्ञानं॥ ज्ञानशब्दः प्र
त्येकं परिसमाप्यते॥ मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं अवधिज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं केवलज्ञानमि
ति॥ इंद्रियैर्मनसा च यथास्वमर्थाः मन्यंते॥ अनया मनुते मननमात्रं वा मतिः॥ तदाव
रणकर्मक्षयोपशमे सति परनिरूप्यमाणं श्रूयते अनेन॥ तत् शृणोति श्रवणमात्रं वा
श्रुतं॥ अनयोः प्रत्यासन्ननिर्देशः कृतः कारणकार्यभावात्॥ तथा च वक्ष्यते श्रुतं मति
पूर्वमिति॥ अवाग्धानादवच्छिन्नविषयत्वाद्वावधिः। परकीयमनोगतोर्थो मन इत्युच्य
ते॥ साहचर्यात्तस्य पर्ययणं परिगमनं मनःपर्ययः॥ मतिज्ञानप्रसंग इति चेत्॥ नापे
क्षामात्रत्वात्॥ क्षयोपशमशक्तिमात्रविजृंभितं तत्केवलं स्वपरमनोभिर्व्यपदिश्य
ते॥ यथा अभ्रे चंद्रमसं पश्येति॥ बाह्येनाभ्यंतरेण च तपसा यदर्थमर्थिनः॥ केवंते तत्के ॥३५॥
वलमसहायमिति वा तदंते प्राप्यत इत्यंते क्षिप्यते तस्य प्रत्यासन्नत्वात्॥ तत्समीपेम

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नःपर्ययग्रहणं।कुतःप्रत्यासत्तेः संयमैकाधिकरणत्वात्।तस्यावधिर्विप्रकृष्टः कुतः
विप्रकृष्टांतरत्वात्।प्रत्यक्षात्परोक्षंपूर्वमुक्तंसुगमत्वात्।श्रुतपरिचितानुभूताहि
मतिश्रुतपद्धतिःसर्वेणप्राणिगणेनप्रायःप्राप्यतेयतः।एवमेतत्पंचविधंज्ञानंतद्भे
दाश्चपुरस्ताद्वक्ष्यंते।प्रमाणनयैरधिगमइत्युक्तं।प्रमाणंचकेषांचित्ज्ञान
मभिमतंकेषांचित्सन्निकर्षःकेषांचिदिंद्रियमिति।अतोऽधिकृतानामेवमत्यादी
नांप्रमाणत्वख्यापनार्थमाह॥ तत्प्रमाणे॥ तद्वचनंकिमर्थंप्रमाणांतरपरि
कल्पनानिवृत्त्यर्थंसन्निकर्षःप्रमाणंइंद्रियंप्रमाणमितिकेचित्कल्पयंतितन्निवृ
त्त्यर्थंतदित्युच्यते।तदेवमत्यादिप्रमाणंनान्यदिति।अथसन्निकर्षेप्रमाणेसति
इंद्रियेवा।कोदोषः।यदिसन्निकर्षःप्रमाणंसूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टानामर्थानाम
ग्रहणप्रसंगः।नहितेइंद्रियैःसन्निकृष्यंते।अतःसर्वज्ञत्वाभावःस्यात्।इंद्रियम
पियदिप्रमाणंसएवदोषः।अल्पविषयत्वाच्चक्षुरादीनांज्ञेयस्यचापरिमाणत्वा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥सर्व्वार्थ०॥
॥३६॥

त॥सर्वेंद्रियसन्निकर्षाभावश्च चक्षुर्मनसोः अप्राप्यकारित्वाभावात॥अप्राप्यकारित्वं च उत
रत्र वक्ष्यते॥यदि ज्ञानं प्रमाणं फलाभावः॥अधिगमो हि फलमिष्टं न भावांतरं॥स चेत्प्र
माणं न तस्यान्यत्फलं भवितुमर्हति फलवता च प्रमाणेन भवितव्यं॥सन्निकर्षे इंद्रिये
वा॥प्रमाणे सति अधिगमः फलमर्थांतरभूतं युज्यत इति॥तदयुक्तं यदि सन्निकर्षः प्रमा
णम् अर्थाधिगमः फलं तस्य द्विष्टत्वात॥तत्फलेनाधिगमेनापि द्विष्टेन भवितव्यमिति
अर्थादीनामप्यधिगमः प्राप्नोति॥आत्मनश्चेतनत्वात्तत्रैव समवाय इति चेत
न ज्ञस्वभावाभावे सर्वेषामचेतनत्वात॥ज्ञस्वभावाभ्युपगमे वात्मनः तर्हि प्रतिज्ञा
हानिः॥ननु चोक्ते ज्ञाने प्रमाणे सति फलाभाव इति नैष दोषः॥अर्थाधिगमे प्रीति
दर्शनात् ज्ञस्वभावस्यात्मनः कर्ममलीमसस्य करणालंबनादर्थनिश्चये प्रीतिरु
पजायते॥सा फलमित्युच्यते॥उपेक्षा अज्ञाननाशो वा फलं॥रागद्वेषयोरप्रणिधा ॥३६॥
नमुपेक्षा अंधकारकल्पाज्ञानाभावः अज्ञाननाशो वा फलमित्युच्यते॥प्रमिणोति

प्रमीयतेनेन॥प्रमितिमात्रंवाप्रमाणंकिमनेन॥प्रमीयन्तेजीवादयोर्थाः॥यदिजीवादेरधि
गमेप्रमाणंकिमनेन॥प्रमीयन्तेजीवादयोर्थाः॥यदिजीवादेरधिगमेप्रमाणंप्रमाणाधिग
मेऽप्यन्यत्प्रमाणंकल्पयितव्यंतथासत्यनवस्थानानवस्थाप्रदीपवत्॥यथाघटादीनां
प्रकाशनेप्रदीपोहेतुःस्वस्वरूपप्रकाशनेपिसएवनप्रकाशांतरंमृग्यंतथाप्रमाणमपी
तिअवश्यंचैतदभ्युपगंतव्यंप्रमेयवत्॥प्रमाणस्यप्रमाणांतरपरिकल्पनायांस्वाधि
गमाभावात्॥स्मृत्यभावः॥तदभावाद्व्यवहारलोपःस्यात्॥प्रमाणभेदापेक्षयाद्विवच
स ननिर्देशःविवक्षितः॥तेहिआद्येपरोक्षंप्रत्यक्षमन्यदितिसचद्विवचननिर्देशः॥प्रमाणांत
रसंख्यानिवृत्त्यर्थंप्रत्यक्षंचानुमानंचशाब्दंचोपमयासह॥अर्थापत्तिरभावश्चषट्
प्रमाणानिजैमिनेः॥उपमानार्थापत्त्यादीनामत्रैवांतर्भावात्॥उक्तस्यपंचविधस्य
ज्ञानस्यप्रमाणद्वयांतःपातित्वेप्रतिपादिते॥प्रत्यक्षानुमानादिप्रमाणद्वयकल्प
नानिवृत्त्यर्थमाद्ये॥कथंद्वयोःप्रथमत्वंमुख्योपचारकल्पनया॥मतिज्ञानंतावन्मुख्य

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

सर्वार्थ०

३७

ल्पनया॥ प्रथमं श्रुतमपि तस्य प्रत्यासत्त्या प्रथममित्युपचर्यते॥ परैरिंद्रियादिभिरुक्षते
सिंचते भिद्यते इति परोक्षं। अक्ष आत्मा अक्षसात्परावृत्तं परोक्षं॥ द्विवचननिर्देशसामर्थ्या
द्गौणस्यापि ग्रहणं। आद्यं च आद्यं च आद्ये मतिश्रुते इत्यर्थः॥ तदुभयमपि परोक्षं प्रमाण
मित्यभिसंबध्यते॥ कुतो अस्य परोक्षत्वं परापेक्षत्वात्॥ मतिज्ञानमिंद्रियानिंद्रियनिमि
त्तमिति वक्ष्यते श्रुतमनिंद्रियस्येति च॥ अतः पराणींद्रियाणि मनश्च प्रकाशोपदे
शादि च बाह्यनिमित्तं प्रतीत्य तदावरणकर्मक्षयोपशमापेक्षस्यात्मनः॥ उत्पद्यमानं
परोक्षमित्याख्यायते॥ अत उपमानागमादीनामत्रैवांतर्भावः॥ अभिहितलक्षणा
त्परोक्षादितरस्य सर्वस्य प्रत्यक्षत्वप्रतिपादनार्थमाह॥ प्रत्यक्षमन्यत्॥ अक्ष्णो
ति व्याप्नोति जानातीत्यक्षः आत्मा॥ तमेव प्राप्तक्षयोपशमं प्रक्षीणावरणं वा प्रति
नियतं प्रत्यक्षं॥ अवधिदर्शनं केवलदर्शनमपि अक्षमेव प्रतिनियतं॥ अतस्तस्या॥ ३७॥
पि ग्रहणं प्राप्नोति नैष दोषः॥ ज्ञानमित्यनुवर्तते॥ तेन दर्शनस्य व्युदासः॥ एवमपि वि

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भंगज्ञानमस्त्येव प्रतिनियतमनोऽस्यापि ग्रहणं प्राप्नोति सम्यगित्यधिकारात्तन्नि
वृत्तिः सम्यगित्यनुवर्तते न ज्ञानं विशिष्यते। ततो विभंगज्ञानस्य निवृत्तिः छद्मस्थानां हि
मिथ्यादर्शनोदयात् विपरीतार्थविषयमिति न सम्यक्त्वस्यान्मतं इंद्रियव्यापारजनि
तं मत्सर्वं मतीतेंद्रियव्यापारं परतोऽसामिस्येन दविसंवादिलक्षणमस्युपगंतव्यमिति
तदयुक्तं मनःपर्ययस्य सज्ञानाभावप्रसंगात्। परेंद्रियनिमित्तमेव ज्ञानं मनःपर्यय सामिष्य
ते। एवं सत्यात्मनःपर्ययस्य ज्ञानं न स्यात्। न हि तस्येंद्रियप्रद्योऽर्थोऽधिगमः। अथ तस्या
पि करणपूर्वकमेव ज्ञानं कल्प्यते तस्याऽसर्वज्ञत्वं स्यात्। तस्य मानसं प्रत्यक्षमिति चे
त्। मनःप्रणिधानपूर्वकत्वात् ज्ञानस्य सर्वज्ञत्वाभाव एव। आगमात्तत्सिद्धिरिति चेन्न
न तस्य मनःपर्ययसज्ञानपूर्वकत्वात्। योगिप्रत्यक्षमन्यत् ज्ञानं दिव्यमस्तीति चेन्न तस्य प्र
त्यक्षत्वं इंद्रियनिमित्ताभावात्। अक्षमक्षं प्रति यद्वर्तते। तन्मनःपर्ययमित्यभ्युपगमा
त्। किं च सर्वज्ञत्वाभावः प्रतिज्ञाहानिर्वा अस्य योगिनो यत् ज्ञानं तत्प्रत्यर्थवशवर्ति

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स्यात॥ अनेकार्थग्राहित्वा॥ यस्मिन्सर्वथैव प्रवर्त्ति॥ सर्वज्ञत्वमस्य नास्ति योगिनः॥ ज्ञेयस्यानं
त्यादथानेकार्थग्राहि॥ या प्रतिज्ञा विजानाति न विज्ञानमेकमर्थद्वयं यथा यथा एक
मर्थं विजानाति न विज्ञानद्वयं तथेति सा हीयते॥ अथवा क्षणिकाः सर्वसंस्काराः इति
प्रतिज्ञा हीयते॥ अनेकक्षणावस्थैकविज्ञानाभ्युपगमात॥ अनेकार्थग्रहणं हि क्रमेण
ति॥ युगपदेवेति चेत॥ यो स्य जन्मक्षणः स आत्मलाभार्थ एव लब्धात्मलाभं हि किंचि
त्स्वकार्यं प्रति व्याप्रियते॥ प्रदीपवदिति चेत॥ न तस्याप्यनेकक्षणविषयतायां स
त्यामेव प्रकाश्यप्रकाश्यप्रकाशनाभ्युपगमात॥ विकल्पातीतत्वात् तस्य सून्यताप्र
संगश्च॥ अभिहितोभयप्रकारस्य प्रमाणस्य आदिप्रकारविशेषप्रतिपत्त्यर्थ
माह॥ छ॥ मतिः स्मृतिः संज्ञा चिंताभिनिबोध इत्यनर्थान्तरं॥ आदावुद्दिष्टं यत्ज्ञानं
तस्य पर्यायशब्दा एते वेदितव्याः मतिज्ञानावरणक्षयोपशमांतरंगनिमित्तज ॥ ३८ ॥
नितोपयोगविषयत्वात्॥ एतेषां श्रुतादिष्वप्रवृत्तेश्च॥ मननं मतिः॥ स्मरणं स्मृ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तिः।संज्ञानंसंज्ञाचिंतनंचिंता॥आभिनिबोधनंऽभिनिबोधइतियथासंभवंविग्रहांतरंविज्ञेयं॥
सत्यपिप्रकृतिभेदेरूढिबललाभात्॥पर्यायशब्दत्वंयथेंद्रःशक्रःपुरंदरइतिइंदनादिक्रियाभेदेपि
सतीपतेरेकस्यैवसंज्ञा॥समभिरूढनयापेक्षयातेषामर्थांतरकल्पनायांमत्यादिष्वपिसक्रमो
विद्यतएवकिंतुमतिज्ञानावरणक्षयोपशमनिमित्तोपयोगंनातिवर्त्ततेइतिअयमत्रार्थोवि
वक्षितः इतिशब्दःप्रकारार्थेएवंप्रकाराअस्यपर्यायशब्दाइति अभिधेयार्थोवामतिःस्मृतिःसंज्ञा
चिंताभिनिबोधइतिएषोर्थोभिधीयते॥सएषइति॥अथास्यात्मलाभेकिंनिमित्तंइत्यतआ
ह॥१४॥तदिंद्रियानिंद्रियनिमित्तं॥इंदतीतिइंद्रः आत्मातस्यज्ञस्वभावस्यतदावरणक्षयोपश
मेसतिस्वयमर्थान्ग्रहीतुमसमर्थस्यपरार्थोपलब्धिनिमित्तंलिंगंतदिंद्रस्यलिंगमिंद्रि
यमित्युच्यते॥अथवालीनमर्थंगमयतीतिलिंगं आत्मनःसूक्ष्मस्यास्तित्वाधिगमेलिंग
मिंद्रियं॥यथेहधूमोऽग्नेः एवमिदंस्पर्शनादिकरणंनासतिकर्त्तर्यात्मनिभवितुमर्हतीति
ज्ञातुरस्तित्वंगम्यते॥अथवाइंद्रइतिनामकर्मोच्यतेतेनसृष्टमिंद्रियमितितत्स्पर्शनादि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तत्रव्यपदिश्यते॥ अनिन्द्रियंमनोंतःकरणमित्यनर्थांतरंकथंपुनरिंद्रियप्रतिषेधेनइंद्रलिं
गएवमनसिअनिंद्रियशब्दस्यप्रवृत्तिः॥ ईषदर्थस्यनञःप्रयोगात्॥ ईषदिंद्रियमनिंद्रिय
मिति॥ यथानुदराकन्येतिकथमीषदर्थइमानिंद्रियाणिप्रतिनियतदेशविषयाणिका
लांतरावस्थायीनिच॥ नतथामनइंद्रस्यलिंगमपिसत्प्रतिनियत॥ देशविषयंकालांत
रावस्थायिच॥ तदंतःकरणमितिचोच्यते॥ गुणदोषविचारस्मरणादिव्यापारेइंद्रियान
पेक्षत्वात्॥ चक्षुरादिवत्॥ बाह्यैरनुपलब्धेश्च अंतर्गतंकरणमंतःकरणमित्युच्यते॥
तदितिकिमर्थंमतिज्ञाननिर्देशार्थं॥ ननुचतदनंतरंअनंतरस्यविधिर्वाभवति॥ प्रति
षेधोवेतितस्यैवग्रहणंभवति॥ इहार्थमुत्तरार्थंचतदित्युच्यते॥ यन्मत्यादिपर्यायशब्दवा
च्यं॥ ज्ञानंतदिंद्रियानिंद्रियनिमित्तंतदेवावग्रहेहावायधारणाइति॥ इतरथाहिप्रथमं
मत्यादिशब्दवाच्यंज्ञानमित्युक्त्वाइंद्रियानिंद्रियनिमित्तंश्रुतं॥ तदेवावग्रहेहावायधा ॥ श्री ॥
रणाइत्यनिष्टमभिसंबध्येत॥ एवंनिर्ज्ञातोत्पत्तिनिमित्तमनिर्ज्ञातभेदमितितद्भेदे

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

प्रतिपत्त्यर्थमाह॥ छ॥ अवग्रहेहावायधारणाः॥ विषयविषयिसन्निपातसमयानंतरमाद्य
ग्रहणमवग्रहः॥ विषयविषयिसन्निपाते सति दर्शनं भवति तदनंतरमर्थस्य ग्रहणमवग्रहः
यथा चक्षुषा शुक्लं रूपमिति ग्रहणमवग्रहः॥ अवग्रहगृहीतेर्थे तद्विशेषाकांक्षणमीहा
यथा शुक्लं रूपं किं बलाका पताका वेति विशेषनिर्ज्ञानाद्याथात्म्यावगमनमवायः उत्प
तननिपतनपक्षविक्षेपादिभिर्बलाकैवेयं न पताकेति॥ अवेतस्य कालांतरे ऽविस्मर
णकारणं धारणां यथा सैवेयं बलाका पूर्वाह्णे यामहमद्राक्षमिति एषामवग्रहादीनां
उपन्यासक्रम उत्पत्तिक्रमः कृतः॥ उक्तानामवग्रहादीनां प्रभेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ छ॥ बहु
बहुविधक्षिप्रानिःसृतानुक्तध्रुवाणां सेतराणां॥ अवग्रहादयः क्रियाविशेषाः प्रकृता
स्तदपेक्षोयं कर्मनिर्देशः बह्वादीनां सेतराणामिति॥ बहुशब्दस्य संख्यावैपुल्यवाचि
नो ग्रहणमविशेषात् संख्यावाची यथा एको॥ द्वौ बहवः इति वैपुल्यवाची यथा बहुरोदनो
बहुः सूप इति विधः शब्दः प्रकारवाची क्षिप्रग्रहणमचिरप्रतिपत्त्यर्थं॥ अनिःसृतग्रहणं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

.CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ऽपसकलपुद्गलोद्गमार्थेऽनुक्रमभिप्रायेण॥ ध्रुवं निरंतरं॥ यथार्थग्रहणं॥ सेतरग्रहणं प्रति
पक्षसंग्रहार्थं बहूनामवग्रहः॥ अल्पस्यावग्रहः॥ बहुविधस्यावग्रहः एकविधस्यावग्रहः क्षि
प्रमवग्रहः चिरेणावग्रहः॥ अनिःसृतस्यावग्रहः निःसृतस्यावग्रहः॥ अनुक्तस्यावग्रहः उ
क्तस्यावग्रहः ध्रुवस्यावग्रहः अध्रुवस्यावग्रहश्चेति॥ अवग्रहो द्वादशविकल्पः॥ एवमी
हादयोपि॥ त एते पंचभिरिंद्रियद्वारैर्मनसा च प्रत्येकं प्रादुर्भाव्यंते॥ तत्र बह्ववग्रहादयः
मतिज्ञानावरणक्षयोपशमप्रकर्षात्॥ प्रभवंतीतरे नेतरा इति॥ तेषामभ्यर्हितत्वात्॥ आ
दौ ग्रहणं क्रियते॥ बहुबहुविधयोः कः प्रतिविशेषः॥ यावता बहुष्वपि बहुत्वमस्ति बहुवि
धेष्वपि बहुत्वमस्ति॥ एकप्रकारनानाप्रकारकृतो विशेषः॥ उक्तनिःसृतयोः कः प्रतिविशे
षः॥ यावता सकलनिःसरणान्निःसृतं उक्तमप्येवंविधमेव अयमस्ति विशेषः॥ अन्योप
देशपूर्वकं ग्रहणमुक्तं॥ स्वत एव ग्रहणं निःसृतं अपरेषां क्षिप्रनिःसृत इति पाठस्त एवं ॥५०॥
वर्णयंति॥ श्रोत्रेंद्रियेण शब्दमवगृह्यमाणं मयूरस्य वा कुररस्य वेति कश्चित्प्रतिपद्य च १

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तेनिस्सृतं॥अपरस्वरूपमेवानिस्सृतमितिध्रुवावग्रहस्यधारणायाश्चकःप्रतिविशेषउच्यतेक्ष
योपशमप्राप्तिकालेविशुद्धपरिणामसंतत्याप्राप्तात्॥क्षयोपशमात्॥प्रथमसमयेयथा
वग्रहस्तथैव॥द्वितीयादिष्वपिसमयेषुनोनोनाभ्यधिकइतिध्रुवावग्रहइत्युच्यते॥यदापुन
र्विशुद्धपरिणामस्यसंक्लेशपरिणामस्यचमिश्रणात्क्षयोपशमोभवति॥ततःउत्पद्य
मानोवग्रहः॥कदाचिद्बहूनांकदाचिदल्पस्यकदाचिद्बहुविधस्यकदाचिदेकविधस्यवेति॥
न्यूनाधिकभावादध्रुवोवग्रहः॥इत्युच्यते॥धारणापुनर्गृहीतार्थाविस्मरणकारणमिति॥
महदनयोरंतरं॥यद्यवग्रहादयोचक्षुरादीनांकर्मणामाक्षेप्तारःबह्वादीनिपुनर्विशेषणा
निकेषामित्यत्राह॥छ॥अर्थस्य॥चक्षुरादिविषयोर्थःतस्यबह्वादिविशेषणविशिष्टस्यअव
ग्रहादयोभवंतीत्यभिसंबंधःक्रियतेकिमर्थमिदमुच्यतेयावताबह्वादिरर्थएवसत्यमेवंकिं
तुप्रवादिकल्पनानिवृत्त्यर्थमर्थस्येत्युच्यते॥केचित्प्रवादिनोमन्यंतेरूपादयोगुणाएवइंद्रि
यैः॥सन्निकृष्यंतेतेषांग्रहणमिति॥तदयुक्तंनहितेरूपादयोगुणाअमूर्त्ताइंद्रियसन्निक

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

षमायद्यंतेनतर्हिइदानीमिदंभवतिरूपंमयादृष्टंगंधोवाघ्रातइतिभवतिचकथंइयर्तिपर्यो
यांस्तैर्वार्यतेइत्यर्थोऽयंतास्मिन्निंद्रियैः॥संनिकृष्यमाणेतदव्यतिरेकात्॥रूपादिष्वपिसंव्यव
हारोयुज्यतेकिमिमेअवग्रहादयःसर्वेषेंद्रियानिंद्रियस्यभवंतिउतकश्चिद्विषयविशेषोस्ती
तीत्यतआह॥व्यंजनस्यावग्रहः॥व्यंजनमव्यक्तंशब्दादिजातंतस्यावग्रहोभवतिकिम
र्थमिदंनियमार्थंअवग्रहएवनेहादयइतिसतर्हिएवकारःकर्त्तव्योनकर्त्तव्यःसिद्धेवि
धिरारभ्यमाणोनियमार्थइतिअंतरेणैवकारंनियमार्थोभविष्यति॥नन्ववग्रहग्रहण
मुभयत्रतुल्यंतत्रकिंकृतोविशेषः॥अर्थावग्रहव्यंजनावग्रहयोर्व्यक्ताव्यक्तकृतोवि
शेषः॥कथमभिनवशरावार्द्रीकरणवत्॥यथाजलकणद्वित्रासिक्तःसरावोभिनवोना
र्द्रीभवतिसएवपुनःपुनःसिच्यमानःशनैस्तिम्यति॥एवंश्रोत्रादिष्विंद्रियेषुशब्दादि
परिणताःपुद्गलाद्वित्रादिषुसमयेषुगृह्यमाणानव्यक्तीभवंति॥पुनःपुनरवग्रहेस ॥४२॥
तिव्यक्तीभवंतिअतोव्यक्तग्रहणात्प्राग्व्यंजनावग्रहः॥व्यक्तग्रहणमर्थावग्रहः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

त।तोऽप्यव्यक्तग्रहणात्‌ईहादयोनभवंति॥सर्वेंद्रियाणामविशेषेणव्यंजनावग्रहप्रसंगेप
त्रासंभवस्तदर्थप्रतिषेधार्थमाह॥छ॥नचक्षुरनिंद्रियाभ्यां॥चक्षुषानिंद्रियेणचव्यंजना
वग्रहोनभवति॥कुतः अप्राप्यकारित्वात्‌यतोऽप्राप्तमर्थमविदिक्‌युक्तंसन्निकर्षविषये
वस्थितंबाह्यप्रकाशाभिव्यक्तमुपलभतेचक्षुर्मनश्चाप्राप्तमित्यनयोर्व्यंजनावग्रहोना
स्तिचक्षुर्षे॥ अप्राप्यकारित्वंकथमध्यवसीयते॥ आगमतोयुक्तितश्च आगमस्तावत्‌॥पु
ट्ठंसुणेदिसद्दंअपुट्ठंपुणपस्सदेरूवं॥गंधंरसंचफासंबद्धंपुट्ठंवियाणादि॥युक्तितश्चअ
प्राप्यकारि॥चक्षुःस्पृष्टानवग्रहात्‌॥यदिप्राप्यकारिस्यात्‌॥त्वगिंद्रियवत्‌॥स्पृष्टमंज
नंगृह्णीयात्‌॥नतुगृह्णात्यतोमनोवत्‌॥ अप्राप्यकारीत्यवसेयंततश्चक्षुर्मनसीव
र्ज्जेपिशेषाणामिंद्रियाणांव्यंजनावग्रहः॥सर्वेषामिंद्रियानिंद्रियाणामर्थावग्र
हइतिसिद्धं॥ आहनिर्दिष्टंमतिज्ञानंलक्षणतोविकल्पतश्चतदनंतरमुद्दिष्टंपतंतत
स्येदानीलक्षणंविकल्पश्चवक्तव्यइत्यतआह॥२०॥श्रुतंमतिपूर्वंद्व्यनेकद्वादशभेदं॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

श्रुतशब्दोयंश्रवणमुपादायव्युत्पादितोपिरूढिवसात् ॥ कस्मिंश्चित्ज्ञानविशेषेवर्त्तते ॥ यथा
कुशलवनकर्म्मप्रतीत्यव्युत्पादितोकुशलशब्दः ॥ रूढिवशात्पर्यवदातेकौशल्येवर्त्तते ॥ कः
पुनरसौज्ञानविशेषइति ॥ अतआह ॥ श्रुतंमतिपूर्वमिति ॥ श्रुतस्यप्रमाणत्वंपूरयती
तिपूर्वंनिमित्तंकारणमित्यनर्थांतरं ॥ मतिनिर्दिष्टामतिः ॥ पूर्वमस्यमतिपूर्वंमतिका
रणमित्यर्थः ॥ यदिमतिपूर्वंश्रुतंतदपिमत्यात्मकंप्राप्नोतिकारणसदृशंहिलोकेका
र्यंदृष्टमितिनैतदेकांतिकं ॥ दंडादिकारणोयंघटः ॥ नदंडाद्यात्मकः ॥ अपिचसतितस्मिं
स्तदभावात् ॥ सत्यपिमतिज्ञानेबाह्यश्रुतज्ञाननिमित्तसंनिधानेपिप्रबलश्रुतावर
णोदयस्यश्रुताभावः ॥ श्रुतावरणक्षयोपशमप्रकर्षेतुसतिश्रुतज्ञानमुत्पद्यतइति
मतिज्ञानंनिमित्तमात्रंज्ञेयं ॥ आहश्रुतमनादिनिधनमिष्यते ॥ तस्यमतिपूर्वकत्वे
तदभावः ॥ आदिमतोंतवत्त्वात् ॥ ततश्चपुरुषकृतित्वात् ॥ अप्रामाण्यमिति ॥ नैषदो ॥ ४२ ॥
षः ॥ द्रव्यादिसामान्यार्पणात् ॥ श्रुतमनादिनिधनमिष्यते ॥ नहिकेनचित्पुरुषेणक्व

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

चित्रदीचित्रकर्थंचिदपेक्षितमिति॥ तेषामेवविशेषापेक्षयासादित्वंतच्चसंभवतीतिम
तिपूर्वत्वमित्युच्यते॥ यथांकुरोबीजपूर्वकः सचसंतानापेक्षयाऽनादिनिधनइति॥ नचा
पौरुषेयत्वंप्रमाणकारणंचौर्याद्युपदेशस्यअस्मर्यमाणकर्तृकस्यप्रामाण्यप्र
संगात्॥ अनित्यस्यचप्रत्यक्षादेःप्रामाण्येकोविरोधः॥ आहप्रथमसम्यक्त्वोत्पत्तौ
युगपज्ज्ञानपरिणामात्॥ मतिपूर्वकत्वंश्रुतस्यनोपपद्यतइति॥ तदयुक्तंसम्यक्त्व
स्यतदपेक्षत्वात्आत्मलाभस्तुक्रमवानितिमतिपूर्वकत्वव्याघाताभावः॥ आहमतिपू
र्वंश्रुतमित्येतल्लक्षणमव्यापि॥ श्रुतपूर्वमपिश्रुतमिष्यते यथाशब्दपरिणतपु
द्गलस्कंधादाहितवर्णपदवाक्यादिभावात्॥ चक्षुरादिविषयाच्च॥ आद्यश्रुतविषय
भावमापन्नादव्यभिचारिणःकृतसंगीतिर्जनोघटात्॥ जलधारणादिकार्य्यंसंबं
धांतरं॥ प्रतिपद्यतेधूमादेरग्न्यादिद्रव्यं॥ तदाश्रुतात्॥ श्रुतप्रतिपत्तिरिति॥ नैषदो
षः॥ तस्यापिमतिपूर्वकत्वमुपचारतःश्रुतमपिक्वचिन्मतिरित्युपचर्यते॥ मतिपूर्वं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कलात इति ॥ भेदशब्दः प्रत्येकं परिसमाप्यते द्विभेदमनेकभेदं द्वादशभेदमिति द्विभेदं ताव
त् ॥ अंगबाह्यमंगप्रविष्टमिति अंगबाह्यमनेकविधं दशवैकालिकोत्तराध्ययनादि ॥
अंगप्रविष्टं द्वादशविधं ॥ तद्यथा ॥ आचारः सूत्रकृतं स्थानं समवायः ॥ व्याख्याप्रज्ञप्तिः ज्ञा
तृधर्म्मकथा उपासकाध्ययनं अंतकृद्दशं अनुत्तरौपपादिकदशं प्रश्नव्याकरणं वि
पाकसूत्रं दृष्टिवाद इति ॥ दृष्टिवादः पंचविधः ॥ परिकर्म्म सूत्रं प्रथमानुयोगः पूर्वग
तं ॥ चूलिका चेति ॥ तत्र पूर्वगतं चतुर्दशविधं ॥ उत्पादपूर्वं अग्रायणीयं ॥ वीर्यप्रवादं
अस्तिनास्तिप्रवादं ॥ ज्ञानप्रवादं ॥ सत्यप्रवादं ॥ आत्मप्रवादं ॥ कर्म्मप्रवादं ॥ प्रत्याख्या
ननामधेयं ॥ विद्यानुप्रवादं ॥ कल्याणनामधेयं ॥ प्राणावायं क्रियाविशालं ॥ लोक
बिंदुसारमिति ॥ तदेतत् श्रुतं द्विभेदमनेकभेदं द्वादशभेदमिति ॥ किंकृतोयं विशेषः ॥ वि
शेषवक्तृतो विशेषः ॥ त्रयो वक्तारः ॥ सर्वज्ञस्तीर्थकरः इतरो वा ॥ श्रुतकेवली ॥ आरा ॥४३॥
तीयश्चेति ॥ तत्र सर्वज्ञेन परमर्षिणा परमाचिंत्यकेवलज्ञानविभूतिविशेषेण

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

अर्थतः॥ आगमतद्दृष्टः॥ तस्यप्रत्यक्षदर्शित्वात्क्षीणदोषत्वाच्चप्रामाण्यं।तस्यसाक्षाच्छि
ष्यैर्बुध्यतिशयर्द्धियुक्तैर्गणधरैःश्रुतकेवलिभिः॥ अनुस्मृतग्रंथरचनांगपूर्वलक्षणं॥ त
त्प्रमाणंतत्प्रामाण्यात्॥ आरातीयैःपुनराचार्यैःकालदोषात्॥ संक्षिप्तायुर्मतिबलशि
ष्यानुग्रहार्थं॥ दशवैकालिकाद्युपनिबद्धंतत्प्रमाणमर्थतस्तदेवेदमिति॥ क्षीरार्णवजलंघ
टगृहीतमिव॥ व्याख्यातंपरोक्षंप्रत्यक्षमिदानींवक्तव्यं॥ तत्द्वेधादेशप्रत्यक्षंसर्वप्रत्यक्षं
देशप्रत्यक्षमवधिमनः॥ पर्ययज्ञानेसर्वप्रत्यक्षंकेवलं॥ यद्येवंइदमेवतावदवधिज्ञानं
त्रिःप्रकारस्यप्रत्यक्षस्याद्यंव्याक्रियतामित्यत्रोच्यते॥ द्विविधोऽवधिर्भवःप्रत्ययक्ष
योपशमनिमित्तश्चेति॥ तत्रभवप्रत्ययउच्यते॥ सू॥ भवप्रत्ययोवधिर्देवनारकाणां॥ अ
वद्युच्यतेकोभवः॥ आयुर्नामकर्मोदयनिमित्तआत्मनःपर्यायोभवः॥ प्रत्ययःकारणं
निमित्तमित्यनर्थांतरं॥ भवप्रत्ययोस्यभवप्रत्ययोवधिः॥ देवनारकाणांवेदितव्यः॥ यद्येवं
तत्रक्षयोपशमनिमित्तत्वंनप्राप्नोति॥ नैषदोषःतदाश्रयात्तत्सिद्धेःभवप्रतीत्यक्षयो

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पसमः॥संजायत इति कृत्वा भवः॥प्रधानकारणमित्युपदिश्यते॥यथा पतत्रिणो गमनमाका
शे भवनिमित्तं न सिक्षागुणविशेषः॥तथा देवनारकाणां व्रतनियमाद्यभावे पि जायत इति
भवप्रत्यय इष्यते॥इतरथा हि भवः साधारण इति कृत्वा सर्व्वेषामविशेषः स्यात्॥इष्यते
च तत्रावधेः प्रकर्षाप्रकर्षवृत्तिर्देवनारकाणामित्यविशेषाभिधाने पि सम्यग्दृष्टीनामेव
ग्रहणं कृतः॥अवधिग्रहणान्मिथ्यादृष्टीनां च विभंग इत्युच्यते॥प्रकर्षाप्रकर्षवृत्तिश्चा
गमतो ज्ञेया॥यदि भवप्रत्ययो वधिर्देवनारकाणां अथ क्षयोपशमहेतुकः केषामित्य
त आह॥छ॥क्षयोपशमनिमित्तः षड्विकल्पः शेषाणां॥ अवधिज्ञानावरणस्य देशघा
तिस्पर्द्धकानामुदये सति सर्वघातिस्पर्द्धकानामुदयाभावः क्षयः॥तेषामेवानुदयप्रा
प्तानां सदवस्थानुपशमः तौ निमित्तमस्येति क्षयोपशमनिमित्तः स शेषाणां वेदि
तव्यः॥के पुनः शेषा मनुष्यास्तिर्यंचश्च॥तेष्वपि यत्र सामर्थ्यमस्ति तत्रैव वेदितव्यः॥न ॥४४॥
ह्यसंज्ञिनामपर्याप्तकानां च॥तत्सामर्थ्यमस्ति संज्ञिनां पर्याप्तकानां च न सर्वेषां॥के

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

षांतर्हियथोक्तसम्यग्दर्शनादिनिमित्तसन्निधानेसतिशांतक्षीणकर्मणांतस्योपलब्
धिर्भवति॥ सर्वस्यक्षयोपशमनिमित्तत्वेक्षयोपशमग्रहणंनियमार्थंक्षयोपशमएव
निमित्तंनभवइति॥ सएषोऽवधिःषड्विकल्पःकुतःअनुगाम्यननुगामिवर्द्धमानहीय
मानावस्थितानवस्थितभेदात्॥ कश्चिदवधिःभास्करप्रकाशवत्॥ गच्छंतमनुगच्छति॥ क
श्चिन्नानुगच्छति॥ तत्रैवातिपततिउन्मुखप्रश्नादेशिपुरुषवचनवत्॥ अपरोऽवधिःअरणि
निर्मथनोत्पन्नःशुष्कपत्रोपचीयमानेंधननिचयसमिद्धपावकवत्॥ सम्यग्दर्शनादिगु
णविशुद्धिपरिणामसन्निधानात्॥ यत्परिणामउत्पन्नस्ततोवर्द्धते॥ आअसंख्येयलो
केभ्यः अपरोऽवधिःपरिछिन्नोपादानसंतत्यग्निशिखावत्॥ सम्यग्दर्शनादिसंक्लेश
परिणामवृद्धियोगात्॥ यत्परिणामउत्पन्नस्ततोहीयते॥ आ अंगुलस्यासंख्येयभा
गात्॥ इतरोऽवधिःसम्यग्दर्शनादिगुणस्थानात्॥ यत्परिमाणउत्पन्नस्तत्परिमाणए
वावतिष्ठते॥ नहीयतेनापिवर्द्धते लिंगवत्॥ आभवक्षयादाकेवलज्ञानोत्पत्तेर्वा॥ अ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

न्योवधिः सम्यग्दर्शनादिगुणवृद्धिहानियोगात्॥ यत्परिमाणउत्पन्नस्ततोवर्द्धतेयावदनेन
वर्द्धितव्यं॥ हीयतेचयावदनेनहातव्यंवायुवेगप्रेरितजलोर्म्मिवत्॥ एवंषड्विकल्पोवधिर्भव
ति॥ एवंमाख्यातमवधिज्ञानंतदनंतरमिदानीमनःपर्ययज्ञानंवक्तव्यं॥ तस्यभेदपुर
स्सरंलक्षणंमाचिख्यासुराह॥ ॥ ऋजुविपुलमतीमनःपर्ययः॥ ऋज्वीनिर्वर्तिताप्र
गुणाच॥ कस्मान्निर्वर्तित॥ वाक्कायमनस्कृतार्थस्यपरमनोगतस्यविज्ञानात्॥ ऋज्वीम
तिर्यस्यसोयंऋजुमतिः अनिर्वर्तिताकुटिलाचविपुला॥ कस्मादनिर्वर्तितावाक्कायमनः
कृतार्थस्यपरकीयमनोगतस्यविज्ञानात्॥ विपुलामतिर्यस्यसोयंविपुलमतिः ऋजुम
तिश्चविपुलमतिश्चऋजुविपुलमती एकस्यमतिशब्दस्यगतार्थत्वात्॥ अप्रयोगः॥ अ
थवाऋजुश्चविपुलाचऋजुविपुले ऋजुविपुलमतीर्ययोः तौऋजुविपुलमतीइतिस
एषमनःपर्ययःद्विविधः ऋजुमतिर्विपुलमतिरिति॥ आहउक्तोभेदः॥ लक्षणमिदानी ॥४५॥
वक्तव्यमित्यत्रोच्यते॥ वीर्यांतरायमनःपर्ययज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगना

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मलाभावविशुद्धात्मनः परकीयमनःसंबंधेनलब्धवृत्तिरुपयोगोमनःपर्ययः मतिज्ञा
नप्रसंगइतिचेदुक्तोत्तरंपुरस्तात् ॥ अपेक्षाकारणंमनइतिपरकीयमनसिव्यवस्थितोर्थः
अनेनज्ञायतइत्येतावदत्रापेक्षते ॥ तत्रऋजुमतिमनःपर्ययःकालतोजघन्येनजीवानामात्म
नोद्वित्राणिभवग्रहणानि ॥ उत्कर्षेणसप्ताष्टानिगत्यागत्यादिभिःप्ररूपयति क्षेत्रतोज
घन्येनगव्यूतिःपृथक्त्वं ॥ उत्कर्षेणयोजनपृथक्त्वस्याभ्यंतरंनबहिः द्वितीयःकालतोजघन्ये
नसप्ताष्टानिभवग्रहणानि ॥ उत्कर्षेणासंख्यानिगत्यागत्यादिभिःप्ररूपयति ॥ क्षेत्रतोज
घन्येनयोजनपृथक्त्वं ॥ उत्कर्षेणमानुषोत्तरशैलाभ्यंतरंनबहिः ॥ उक्तयोरनयोःपुनरपि
विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ छ ॥ विशुद्ध्यप्रतिपाताभ्यांतद्विशेषः ॥ तदावरणकर्मक्षयोपश
मेसतिआत्मनःप्रसादोविशुद्धिः प्रतिपतनंप्रतिपातःनप्रतिपातोप्रतिपातः ॥ उपशां
तकषायस्यचारित्रमोहोद्रेकात्प्रच्युतसंयमशिखरस्यप्रतिपातोभवति क्षीणकषा
यस्यप्रतिपातकारणाभावादप्रतिपातः ॥ विशुद्धिश्चाप्रतिपातश्चविशुद्ध्यप्रतिपातौ

Gaṇesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ताभ्यांविशुद्ध्यप्रतिपाताभ्यांतयोर्विशेषस्तद्विशेषस्तत्रविशुद्ध्यातावत्॥ ऋजुमतेर्विपुल
मतिर्द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्विशुद्धतरःकथमिहयःकार्म्मणद्रव्यानंतभागोंत्यःसर्वावधिना
ज्ञातः॥ तस्यपुनरनंतभागीकृतस्यांत्योभागःऋजुमतेर्विषयः॥ तस्यऋजुमतेर्विष
यस्यानंतभागीकृतस्यांत्योभागःविपुलमतेर्विषयः अनंतस्यानंतभेदत्वात्॥ द्रव्य
क्षेत्रकालविशुद्धिरुक्ताभावतोविशुद्धिःसूक्ष्मतरद्रव्यविषयत्वादेववेदितव्याप्रकृष्टक्ष
योपशमविशुद्धियोगात्॥ अप्रतिपातेनापिविपुलमतिर्विशिष्टःस्वामिनांप्रवर्द्धमान
चारित्रोदयत्वात्॥ ऋजुमतिःपुनःप्रतिपातीस्वामिनांकषायोद्रेकात्॥ हीयमानचारि
त्रोदयत्वात्॥ यद्यस्यमनःपर्ययस्यप्रत्यात्ममयंविशेषः अथानयोरवधिमनःप
र्ययोःकुतोविशेषःइत्यतआह॥ छ॥ विशुद्धिक्षेत्रस्वामिविषयेभ्योवधिमनःपर्यय
योः॥ विशुद्धिःप्रसादःक्षेत्रंयत्रस्थान्भावान्प्रतिपद्यतेस्वामीप्रयोक्ताविषयोज्ञेयः॥ ४६॥
तत्रावधेर्मनःपर्ययोविशुद्धतरःकुतःसूक्ष्मविषयत्वात्॥ क्षेत्रमुक्तंविषयोवक्ष्यते॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स्वामित्वंप्रयुज्यते॥ प्रकृष्टचारित्रगुणोपेतेषुप्रवर्त्ततेप्रमत्तादिषुक्षीणकषायांतेषु॥ तत्रचोत्प
द्यमानःवर्द्धमानचारित्रेषुनहीयमानचारित्रेषुवर्द्धमानचारित्रेषुचोत्पद्यमानः॥ सप्तविधान्य
तमर्द्धिप्राप्तेषूपजायते॥ नेतरेषुऋद्धिप्राप्तेषुकेषुचिन्नसर्वेष्विति॥ अस्यायंस्वामिविशेषः
विशिष्टसंयमग्रहणंवाक्येप्रकृतंनसूत्रेअवधिःपुनःचातुर्गतिकेष्वितिस्वामिभेदादप्यन॥
योर्विशेषः॥ इदानींकेवलज्ञानलक्षणाभिधानंप्राप्तकालंतदुल्लंघ्यज्ञानानांविषय॥
निबंधःपरीक्ष्यते॥ कुतस्तत्मोहक्षयात्ज्ञानदर्शनावरणांतरायक्षयाच्चकेवलमितिवक्ष्य
माणत्वात्॥ यद्येवमाद्ययोरेवतावन्मतिश्रुतयोर्विषयनिबंधःउच्यतामित्यतआह॥ छ
मतिश्रुतयोर्निबंधोद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु॥ निबंधनंनिबंधः॥ कस्याविषयस्यतद्विषयग्रह
णंकर्त्तव्यं॥ नकर्त्तव्यंप्रकृतंविषयग्रहणंक्वप्रकृतंविशुद्धिक्षेत्रस्वामिविषयेभ्यः॥ इत्यतः
तस्यार्थवशाद्विभक्तिपरिणामोभवतीतिविषयस्येत्यभिसंबध्यते॥ द्रव्येष्वितिबहुवचन
निर्द्देशः॥ सर्वेषांजीवधर्माधर्मकालाकाशपुद्गलानांसंग्रहार्थःतद्विशेषणार्थम॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥सं॰सि॰॥ सर्व्वपर्यायग्रहणं॥ तानिद्रव्याणिमतिश्रुतयोर्व्विषयभाव॥मापद्यमानानिकतिपयैरेवपर्यायैः
॥९८ विषयभावमास्कंदंतिनसर्व्वपर्यायैरनंतैरपीति अत्राह॥ धर्म्मास्तिकायादीन्यतींद्रियाणि
तेषुमतिज्ञानंनप्रवर्त्तते॥ अतःसर्व्वद्रव्येषुमतिज्ञानंवर्त्ततइत्ययुक्तंनैषदोषः॥ अनिं
द्रियाख्यंकरणमस्तितदालंबनःनोइंद्रियावरणक्षयोपशमलब्धिपूर्व्वकउपयोगः
अवग्रहादिरूपः॥ प्रागेवोपजायतेततस्तत्पूर्व्वंश्रुतज्ञानंतद्विषयेषुस्वयोग्येषुव्याप्रि
यते अथमतिश्रुतयोरनंतरनिर्द्देशार्हस्यावधेःकोविषयनिबंधइत्यत आह॥ छ
रूपिष्ववधेः॥ विषयनिबंधइत्यनुवर्त्तते॥ रूपिष्वित्यनेनपुद्गलाःपुद्गलद्रव्यसंबंधा
श्चजीवाःपरिगृह्यंते॥ रूपिष्वेवावधेर्व्विषयनिबंधोनारूपिष्वितिनियमःक्रियते॥
रूपिष्वपिभवन्नसर्व्वपर्यायेषुस्वयोग्येष्वेवेत्यवधारणार्थं॥ असर्व्वपर्यायेष्वित्यभिसं
बध्यते॥ अथतदनंतरनिर्द्देशभाजोमनःपर्ययस्यकोविषयनिबंधइत्यत आह॥ छ ॥४७॥
तदनंतभागेमनःपर्ययस्य॥ यद्रूपिद्रव्यंसर्व्वावधिज्ञानविषयत्वेनसमर्थितंतस्यानं

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नंतभागीकृतस्यएकस्मिन्भागेमनःपर्ययप्रवर्त्तते॥ अथांतेयन्निर्दिष्टंकेवलज्ञानं
तस्यकोविषयनिबंधइत्यतआह॥ सर्वद्रव्यपर्यायेषुकेवलस्य॥ द्रव्याणिचपर्यायाश्च
द्रव्यपर्यायाइतिइतरेतरयोगलक्षणोद्वंद्वः तद्विशेषणंसर्वग्रहणंप्रत्येकमभिसं
बध्यते॥ सर्वेषुद्रव्येषुसर्वेषुपर्यायेष्विति॥ जीवद्रव्याणितावदनंतानंतानिपुद्गलद्रव्या
णिचततोप्यनंतानंतानिअणुस्कंधभेदेनभिन्नानिधर्माधर्माकाशानित्रीणिका
लश्चासंख्येयः॥ तेषांपर्यायाश्चत्रिकालभुवःप्रत्येकमनंतानंताः तेषुद्रव्यंपर्यायजातं
वानकिंचित्केवलज्ञानस्यविषयभावमतिक्रांतमस्ति॥ अपरिमितमाहात्म्यंहितदितिज्ञा
पनार्थंसर्वद्रव्यपर्यायेष्वित्युच्यते॥ आहविषयनिबंधोवगतोमत्यादीनांइदंतुनानि
र्ज्ञातंएकस्मिन्नात्मनिस्वनिमित्तसन्निधानोपजनितवृत्तीनिज्ञानानियौगपद्येनक ये
तिभवंतीत्युच्यते॥ एकादीनिभाज्यानियुगपदेकस्मिन्नाचतुर्भ्यः॥ एकशब्दःसंख्या
वाचीआदिशब्दोवयववचनः॥ एकआदिर्येषांतानीमान्येकादीनिभाज्यानिविभक्त

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स॰ सि॰॥
॥४८॥

ज्यानियौगपद्येनैकस्मिन्नात्मनि आ कुतः॥ आ चतुर्भ्यः॥ तद्यथा एकं तावत्केवलज्ञानं न
तेनसहान्यानिक्षायोपशमिकानियुगपदवतिष्ठंते॥ द्वेमतिश्रुते त्रीणिमतिश्रुतावधि
ज्ञानानि॥ मतिश्रुतमनःपर्यायज्ञानानिवा॥ चत्वारिमतिश्रुतावधिमनःपर्ययज्ञाना
नि॥ पंचनसंतिकेवलस्यासहायत्वात्॥ अथयथोक्तानिमत्यादीनिज्ञानव्यपदेशमेव
लभंते॥ उतान्यथापीत्यतआह॥ मतिश्रुतावधयोविपर्ययश्च॥ विपर्ययोमिथ्येत्यर्थः
कुतः सम्यगधिकारात॥ चशब्दःसमुच्चयार्थः विपर्ययश्चसम्यक्चेति॥ कुतःपुनरेषांवि
पर्ययः मिथ्यादर्शनेनसहैकार्थसमवायात्॥ सरजस्ककटुकालाबुकगतदुग्धवत॥ न
नुचतत्राधारदोषात्दुग्धस्यरसविपर्ययोभवति॥ नचतथामत्यज्ञानादीनांविषय
ग्रहणेविपर्ययः॥ तथाहिसम्यग्दृष्टिर्यथाचक्षुरादिभिः रूपादीनुपलभ्यते॥ तथामि
थ्यादृष्टिरपियथाचसम्यग्दृष्टिः श्रुतेनरूपादीन्जानातिनिरूपयतिचतथामिथ्या ॥४८॥
दृष्टिरपिश्रुतज्ञानेनयथाचावधिज्ञानेनसम्यग्दृष्टिः रूपिणोऽर्थानवगच्छतित

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

थामिथ्यादृष्टिर्विभंगज्ञानेनेतित्रोच्यते॥३२॥सदसतोरविशेषाद्यदृच्छोपलब्धेरुन्मत्त
वत्॥विद्यमानसमसद्विद्यमानमित्यर्थः॥तयोरविशेषेणयदृच्छयोपलब्धेर्विपर्य
योभवतिकदाचिद्रूपादिसदप्यसदितिप्रतिपद्यते॥असदपिसदिति॥कदाचित्सदि
वासदप्यसदेवेतिमिथ्यादर्शनोदयात् अध्यवस्यति॥यथापित्तोदयाकुलितबुद्धिर्मा
तरंभार्येतिभार्यामपिमातेतिमन्यते॥यदृच्छयापिमातरंमातैवेतिभार्यामपिभा
र्यैवेतिचतदपिनतत्सम्यग्ज्ञानमेवंमत्यादीनामपिरूपादिषुविपर्ययोवेदितव्यः
तथाहिकश्चिन्मिथ्यादर्शनपरिणामः॥आत्मन्यवस्थितःरूपाद्युपलब्धौसत्याम
पिकारणविपर्यासंभेदाभेदविपर्यासंस्वरूपविपर्यासंचजनयति॥कारणविपर्या
सस्तावत्॥रूपादीनामेकंकारणममूर्तंनित्यमितिकेचित्कल्पयंति॥अपरेपृथिव्या
दिजातिभिन्नाःपरमाणवश्चतुस्त्रिद्व्येकगुणाःतुल्यजातीयानांकार्याणामारंभ
काइति॥अन्येवर्णयंतिपृथिव्यादीनिचत्वारिभूतानिभौतिकधर्माःवर्णगंधरस

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स्पर्शएतेषांसमुदायोरूपपरमाणुरष्टकइत्यादि॥इतरेकल्पयंतिपृथिव्यप्तेजोवायु
वःकाठिन्यादिद्रवत्वाद्युष्णत्वादीरणत्वादिगुणाःजातिभिन्नाःपरमाणवःकार्यस्यारं
भकाःभेदाभेदविपर्यासःकारणात्कार्यमर्थांतरभूतमेवअनर्थांतरभूतमेवेतिच
परिकल्पनास्वरूपविपर्यासः॥रूपादयोनिर्विकल्पाःसंतिनसंत्येववातदाकारप
लं रिणतंविज्ञानमेवनतदालंबनंवस्तुबाह्यमितिएवमन्यानपिपरिकल्पनाभेदान्दृ
ष्टेष्टविरुद्धान्मिथ्यादर्शनोदयात्कल्पयंति॥तत्रचश्रद्धानमुत्पादयंतिततस्तन्मत्यज्ञा
नंश्रुताज्ञानंविभंगज्ञानंचभवति॥सम्यग्दर्शनंपुनःतत्वार्थाधिगमेश्रद्धानंजनय
तिततस्तन्मतिज्ञानंश्रुतज्ञानंअवधिज्ञानंचभवति॥आहप्रमाणंद्विप्रकारंवर्णि
तंप्रमाणैकदेशाश्चनयास्तदनंतरोद्देशभाजोनिर्देष्टव्याइत्यतआह॥ ॥नैगमसं
ग्रहव्यवहारर्जुसूत्रशब्दसमभिरूढैवंभूतानयाः॥एतेषांसामान्यविशेषलक्षणं
वक्तव्यं॥सामान्यलक्षणंतावद्वस्तुन्यनेकांतात्मनिअविरोधेनहेत्वर्पणात्॥सा ॥४६॥
ध्यविशेषयाथात्म्यप्रापणप्रवणःप्रयोगोनयःसद्वेधाद्रव्यार्थिकः।पर्यायार्थि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कइतिद्रव्यंसामान्यमुत्सर्गेरनुवृत्तिरित्यर्थस्तद्विषयोद्रव्यार्थिकः॥पर्यायोविशेषोऽपवादो
व्यावृत्तिरित्यर्थःतद्विषयःपर्यायार्थिकःतयोर्भेदाःनैगमादयःतेषांविशेषलक्षणमुच्य
ते॥अनभिनिर्वृत्तार्थसंकल्पमात्रग्राहीनैगमः॥कंचित्पुरुषंपरिगृहीतपरशुंगच्छंतमव
लोक्यकश्चित्पृच्छतिकिमर्थंभवानगच्छतीति॥सआहप्रस्थमानेतुमिति॥नासौतदा
प्रस्थपर्यायःसन्निहितःतदभिनिर्वृत्तयेसंकल्पमात्रेप्रस्थव्यवहारः॥तथाएधोदकाद्या
हरणेव्याप्रियमाणंकश्चित्पृच्छतिकिंकरोतिभवान॥सआहओदनंपचामीतिनत
दौदनपर्यायःसन्निहितःतदर्थेव्यापारेसप्रयुज्यतेएवंप्रकारोलोकसंव्यवहारः॥अ
नभिर्वृत्तार्थसंकल्पमात्रविषयोनैगमनयस्यगोचरः॥स्वजात्यविरोधेनएकध्यमुपनी
यपर्यायानाक्रांतभेदानविशेषेणसमस्तग्रहणातसंग्रहः॥सद्द्रव्यंघटइत्यादि॥सदि
त्युक्तेसदितिवाग्विज्ञानानुप्रवृत्तिलिंगानुमितसत्ताधारभूतानामविशेषेणसर्वेषां
संग्रहः॥तथाद्रव्यमित्युक्तेपिद्रवतिगच्छतितांस्तान्पर्यायानित्युपलक्षितानांजीवा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

 जीवतद्भेदानां संग्रहः॥ तथा घट इत्युक्ते घटबुद्ध्यभिधानानुगमलिंगानुमितसक
 लार्थसंग्रहः॥ एवंप्रकारोन्योपि संग्रहनयस्य विषयः॥ संग्रहनयाक्षिप्तानामर्थानां विधि
पूर्वकमवहरणं व्यवहारः को विधिः यः संग्रहगृहीतोर्थः तदानुपूर्व्येणैव व्यवहारः प्रवर्तत
इत्ययं विधिः तद्यथा॥ सर्वसंग्रहेण यत्सत्संगृहीतं तच्चानपेक्षितविशेषं नालं संव्यवहारायै
ति व्यवहारनयः॥ आश्रीयते॥ यत्सत्तद्द्रव्यं गुणो वेति द्रव्येणापि संग्रहाक्षिप्तेन जी
वाजीवविशेषानपेक्षेण न शक्यः॥ संव्यवहार इति जीवद्रव्यमजीवद्रव्यमिति वा व्य
वहार आश्रीयते॥ जीवाजीवावपि च संग्रहाक्षिप्तौ नालं संव्यवहारायेति॥ प्रत्येकं देव
नारकादिर्घटादिश्च व्यवहारेणाश्रीयते॥ एवमयं नयस्तावद्वर्त्तते यावत्पुनर्नास्ति
विभागः॥ ऋ॥ ऋजुं प्रगुणं सूत्रयति तंत्रयतीति ऋजुसूत्रः पूर्वापरांस्त्रिकालविष
यानतिशय्य वर्तमानकालविषयमादत्ते॥ अतीतानागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेन ॥२०॥
व्यवहाराभावात्॥ तच्च वर्तमानं समयमात्रं तद्विषयपर्यायमात्रग्राह्ययमृजुसूत्रः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ननुसंव्यवहारलोपप्रसंगइतिचेदस्यनयस्यविषयमात्रप्रदर्शनंक्रियते।सर्वनयसमू
हसाध्योहिलोकसंव्यवहारः।लिंगसंख्यासाधनादिव्यभिचारनिवृत्तिपरःशब्दनयः
तत्रलिंगव्यभिचारः।पुष्यस्तारकानक्षत्रमिति।संख्याव्यभिचारःजलमापोवर्षा
ऋतुराम्राःवनमिति।साधनव्यभिचारःसेनापर्वतमधिवसतिपुरुषव्यभिचारःए
हिमन्येरथेनयास्यसिनहियास्यसियातस्तेपितेति।कालव्यभिचारःविश्वदृश्वा
स्यपुत्रोजनिताभाविकृत्यमासीदिति।उपग्रहव्यभिचारःसंतिष्ठते।प्रतिष्ठतेवि
रमत्युपरमतीतिएवंप्रकारंव्यवहारमन्याय्यंमन्यते।अन्यार्थस्यान्यार्थेनसंबंधा
भावात्।लोकसमयविरोधइतिचेद्विमृश्यतांतत्त्वमीमांस्यतेनभेषजमातुरेच्छानु
वर्ति।नानार्थसमभिरोहणात्।समभिरूढः।यतोनानार्थान्समतीत्यएकमर्थमा
भिमुख्येनरूढः।समभिरूढःगौरित्ययंशब्दःवागादिषुनवस्वर्थेषुवर्त्तमानः।पशाव
भिरूढः।अथवा।अर्थगत्यर्थःशब्दप्रयोगस्तत्रैकस्यार्थस्यैकेनगतार्थत्वात्।प

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स॰ सि॰॥
॥५१॥

योयशब्दनयोगोनर्थकः शब्दभेदश्चेदस्त्यर्थभेदेनाप्यवश्यंभवितव्यमितिनानार्थसमभिरोह
णात्समभिरूढः॥ इंदनादिंद्रः शकनाच्छक्रः पूर्दारणात्पुरंदरइति॥ एवंसर्वत्र॥ अथवायो
यत्राभिरूढः॥ सतत्रसमेत्याभिमुख्येनारोहणात्समभिरूढः [सतत्रसमेत्याभिमुख्येनारो]
यथाक्वभवानास्ते आत्मनीतिकुतः वस्त्वंतरेवृत्त्याभावात्॥ यद्यन्यस्यान्यत्रवृत्तिःस्यात्
ज्ञानादीनांरूपादीनांचाकाशेवृत्तिःस्यात्॥ येनात्मनाभूतस्तेनैवाध्यवसायतीतिएवंभू
तः॥ स्वाभिधेयक्रियापरिणतिक्षणेएवसशब्दोयुक्तोनान्यदेति॥ यदैवेंदतितदैवेंद्रोना
भिषेचकोनपूजकइतियदैवगच्छतितदैवगौः नस्थितोनशयितइति॥ अथवायेना
त्मनायेनज्ञानेनभूतः परिणतः तेनैवाध्यवसाययतियथेंद्राग्निज्ञानपरिणतः
आत्मैवेंद्रोग्निश्चेति॥ उक्तानैगमादयोनयाउत्तरोत्तरसूक्ष्मविषयत्वादेषांक्रमः पू
र्वपूर्वहेतुकत्वाच्चएवमेतेनयाःपूर्वपूर्वविरुद्धमहाविषयाउत्तरोत्तरानुकूलाल्पवि ॥५१॥
षयाः॥ द्रव्यस्यानंतशक्तेः प्रतिशक्तिविभिद्यमानाः बहुविकल्पाःजायंते॥ तएतेगु

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

णप्रधानतयापरस्परतंत्राः॥ सम्यग्दर्शनहेतवः॥ पुरुषार्थक्रियासाधनसामर्थ्यात्॥ तंत्वा
द्यइवयथोपायंविनिवेश्यमानाः पटादिसंज्ञाः स्वतंत्राश्चासमर्थाः तंत्वादिवदिति वै
षमउपन्यासः तंत्वादयो निरपेक्षाः॥ अपि कांचिदर्थमात्रां जनयंति भवंति हि क
श्चित्प्रत्येकं तंतुः त्वक्त्राणे समर्थः॥ एकश्च वल्वजः बंधने समर्थः॥ इमे पुनर्नया निर
पेक्षाः संतः न कांचिदपि सम्यग्दर्शनमात्रां प्रादुर्भावयंतीति॥ नैष दोषः अभिहिता
नवबोधात् अभिहितमर्थमनवबुध्य परेणेदमु पालभ्यते एतदुक्तं निरपेक्षेषु
तंत्वादिषु पटादिकार्यं नास्तीति॥ यत्तु तेनोपदर्शितं न तत्पटादिकार्यं किं तर्हि केव
लं तंत्वादिकार्यं॥ तंत्वादिकार्यमपि तंत्वाद्यवयवेषु निरपेक्षेषु नास्त्येवेत्यस्मत्प
क्षसिद्धिरेव॥ अथ तंत्वादिषु पटादिकार्यं शक्त्यपेक्षया अस्तीत्युच्यते॥ नयेष्वपि नि
रपेक्षेषु बुद्ध्यभिधानरूपेषु कारणवशात् सम्यग्दर्शनहेतुत्वपरिणतिसद्भावात्
शक्त्यात्मनास्तित्वमिति साम्यमेवोपन्यासस्य॥ ३३॥ ज्ञानदर्शनयोस्तत्त्वं नयानां

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

चेवलक्षणं तानस्य च प्रमाणात्मन्यायेस्मिन्निरूपितं ॥३३॥ इति तत्त्वार्थवृत्तौ सर्वार्थसिद्धिसं
ज्ञायां प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥१॥छ॥ ॥६॥ ॐ नमः सिद्धं ॥ आह सम्यग्दर्शनस्य विषयभावे
नोपदिष्टेषु जीवादिषु आदावुपन्यस्तस्य जीवस्य किं स्वतत्त्वमित्यत्रोच्यते ॥छ॥ औपशमि
कक्षायिकौ भावौ मिश्रश्च जीवस्य स्वतत्त्वमौदयिकपारिणामिकौ च ॥ आत्मनि कर्मणः
स्वशक्तेः कारणवशादनुद्भूतिरुपशमः यथा कतकादिद्रव्यसंबंधादंभसि पंकस्य उपश
मः क्षयः आत्यंतिकी निवृत्तिः यथा तस्मिन्नेवांभसि शुचिभाजनांतरसंक्रांते पंकस्या
त्यंताभावः ॥ उभयात्मको मिश्रः यथा तस्मिन्नेवांभसि कतकादिद्रव्यसंबंधात्पंकस्य क्षी
णाक्षीणवृत्तिः ॥ द्रव्यादिनिमित्तवशात्कर्मणां फलप्राप्तिरुदयः द्रव्यात्मलाभमात्र
हेतुकः परिणामः ॥ उपशमः प्रयोजनमस्येत्यौपशमिकः एवं क्षायिकः ॥ क्षायोपशमि
कः ॥ औदयिकः पारिणामिकश्च त एते पंच भावा असाधारणजीवस्य स्वतत्त्वमित्युच्य ॥५२॥
ते ॥ सम्यग्दर्शनप्रकृतत्वात्तस्य त्रिषु विकल्पेषु औपशमिकमादौ लभ्यत इति तस्या

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दौ ग्रहणं क्रियते॥ तदनंतरं क्षायिकग्रहणं॥ तस्य प्रतियोगित्वात् संसारापेक्षया द्रव्यतः ततोऽसं
संख्येयगुणत्वाच्च॥ ततः उत्तरं मिश्रग्रहणं तदुभयात्मकत्वात्॥ ततोऽसंख्येयगुणत्वाच्च ते
षां सर्वेषां अनंतगुणत्वादौदयिकपारिणामिकग्रहणं अंते क्रियते॥ अत्र द्वंद्वनिर्देशः कर्त्तव्यः
औपशमिकक्षायिकमिश्रौदयिकपारिणामिका इति॥ तथा सति द्विःचशब्दो न कर्त्तव्यो भवति
नैवं शक्यं॥ अन्यगुणापेक्षया मिश्र इति प्रतीयेत॥ वाक्ये पुनः सति चशब्देन प्रकृतोभयानुक
र्षः कृतो भवति॥ तर्हि क्षायोपशमिकग्रहणमेव कर्त्तव्यमिति चेन्न गौरवात्॥ मिश्रग्रहणं म
ध्ये क्रियते॥ उभयापेक्षार्थमस्य औपशमिकक्षायिकौ भावौ मिश्रः पुनरभव्यस्यापि भ
वति॥ औदयिकपारिणामिकाभ्यां सह॥ भव्यस्यापीति॥ भावापेक्षया तल्लिंगसंख्याप्रसं
गः स्वतत्त्वस्येति चेन्न॥ नोपात्तलिंगसंख्यत्वात्॥ तद्भावस्तत्त्वं स्वं तत्त्वं स्वतत्त्वमिति॥ अत्रा
ह॥ तस्यात्मनः ये भावा औपशमिकादयस्ते किंभेदवंतः॥ उक्ता भेदा इति अत्रोच्यते॥ भेदव
न्तः॥ यद्येवं भेदा उच्यंतामित्यत आह॥ २॥ द्विनवाष्टादशैकविंशतित्रिभेदा यथाक्रमं॥ द्व्यादीनां

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

संख्याशब्दानांकृत॥ द्वंद्वानांभेदशब्देनसहस्वपदार्थेऽन्यपदार्थेवावृत्तिर्वेदितव्याद्वौच॥ नवच
अष्टादशच॥ एकविंशतिश्च॥ त्रयश्च॥ द्विनवाष्टादशैकविंशतित्रयः तएवभेदातेभेदाः॥ एषा
मितिवावृत्तिर्द्विनवाष्टादशैकविंशतित्रिभेदाइति॥ यदास्वपदार्थेवृत्तिस्तदाऔपशमिका
दीनांभावानांद्विनवाष्टादशैकविंशति॥ त्रयोभेदाइति॥ अभिसंबंधक्रियते॥ अर्थवशात
द्विभक्तिपरिणामइति॥ यदान्यपदार्थेवृत्ति॥ तदानिर्द्दिष्टविभक्त्यंताएवाभिसंबध्यंते॥ औ
पशमिकादयोभावाः द्विनवाष्टादशैकविंशतित्रिभेदाइति॥ यथाक्रमवचनंयथासंख्य
मतिपसर्थे औपशमिकोद्विभेदः॥ क्षायिकोनवभेदः॥ मिश्रोष्टादशभेदः॥ औदयिकः॥
एकविंशतिभेदः॥ पारिणामिकस्त्रिभेदइति॥ यद्येवमौपशमिकस्यकौद्वौभेदावित्यत
आह॥ ३॥ सम्यक्त्वचारित्रे॥ ३॥ व्याख्यातलक्षणेसम्यक्त्वचारित्रेऔपशमिकत्वाकथ
मितिचेत॥ उच्यतेचारित्रमोहोद्विविधः॥ कषायवेदनीयोनोकषायश्चेति॥ तत्रकषायवेद ॥५२॥
नीयस्यभेदाः अनंतानुबंधिनः क्रोधमानमायालोभाश्चत्वारः॥ दर्शनमोहस्यत्रयोभेदा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

सम्यक्तं मिथ्यात्वं सम्यग्मिथ्यात्वमिति। आसां सप्तानां प्रकृतीनामुपशमादौपशमिकं स
म्यक्त्वं। अनादिमिथ्यादृष्टेर्भव्यस्य कर्म्मोदयापादितकालुष्ये सति कुतः तदुपशमः काललब्ध्या
दिनिमित्तत्वात्। तत्र काललब्धिस्तावत्। कर्माविष्टः आत्मा भव्यः काले अर्द्धपुद्गलपरि
वर्तनाख्येऽवशिष्टे प्रथमसम्यक्त्वग्रहणस्य योग्यो भवति। नाधिके इति। इयमेका काललब्धिः
अपरा काललब्धिः कर्म्मस्थितिका उत्कृष्टस्थितिकेषु कर्म्मसु जघन्यस्थितिकेषु च प्रथमस
म्यक्त्वलाभो न भवति॥ क्व तर्हि भवति॥ अंतःकोटीकोटीसागरोपमस्थितिकेषु कर्म्मसु बंध
मापद्यमानेषु विशुद्धपरिणामवशात्। सत्कर्म्मसु च। ततः संख्येयसागरोपमसहस्रो
नायामंतःकोटीकोटीसागरोपमस्थितौ स्थापितेषु प्रथमसम्यक्त्वयोग्यो भवति॥ अप
राकाललब्धिर्भवापेक्षया भव्यः। पंचेंद्रियः संज्ञी पर्याप्तकः सर्वविशुद्धः प्रथमसम्यक्त्वमु
त्पादयति आदिशब्देन जातिस्मरणादिः परिगृह्यते॥ कृत्स्नस्य मोहनीयस्योपशमादौ
पशमिकं चारित्रं॥ तत्र सम्यक्त्वस्यादौ वचनं तत्पूर्वकत्वाच्चारित्रस्य। यः क्षायिको भावो नववि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

॥स० सि०॥ धउद्दिष्टस्तस्यभेदस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह॥४॥ज्ञानदर्शनदानलाभभोगोपभोगवी
॥५४॥ र्याणिच॥चशब्दःसम्यक्तचारित्रानुकर्षणार्थः॥ज्ञानावरणस्यात्यंतक्षयात्केवलज्ञानं
क्षायिकंतथाकेवलदर्शनं॥दानांतरायस्यात्यंतक्षयादनंतप्राणिगणानुग्रहकरंक्षा
यिकमभयदानं॥लाभांतरायस्याशेषस्यनिरासात्परित्यक्तकवलाहारक्रियाणांकेवलि
नांयतःशरीरबलाधानहेतवःअन्यमनुजासाधारणाःपरमशुभाःसूक्ष्माःअनंताःप्र
तिसमयंपुद्गलाःसंबंधमुपयांतिसक्षायिकोलाभः॥कृत्स्नस्यभोगांतरायस्यतिरो
भावात्॥आविर्भूतोतिशयवाननंतोभोगःक्षायिकः॥यतःकुसुमवृष्ट्यादयोविशेषाः
प्रादुर्भवंति निरवशेषस्योपभोगांतरायस्यप्रलयात्॥प्रादुर्भूतोनंतःउपभोगःक्षायि
कःयतःसिंहासनचामरछत्रत्रयादयोविभूतयः॥वीर्यांतरायस्यकर्मणोत्यंतक्षया
दाविर्भूतमनंतंवीर्यंक्षायिकं॥पूर्वोक्तानांसप्तानांप्रकृतीनामत्यंतक्षयात्॥क्षायिकं ॥५४॥
सम्यक्तं॥चारित्रमपितथा॥यदिक्षायिकदानादिभावकृतमभयदानादिसिद्धेष्वपि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तत्प्रसंगः॥नैषदोषःशरीरनामतीर्थकरनामकर्मोदयाद्यपेक्षत्वात्॥तेषांतदभावेतदप्र
संगः॥कथंतर्हितेषांसिद्धेषुवृत्तिः॥परमानंताव्याबाधसुखरूपेणैवतेषांतत्रवृत्तिःकेवल
ज्ञानरूपेणानंतवीर्यवृत्तिवत्॥यदुक्तःक्षायोपशमिकोभावोऽष्टादशविकल्पःतद्भेदनि
रूपणार्थमाह॥सू॥ज्ञानाज्ञानदर्शनलब्धयश्चतुस्त्रित्रिपंचभेदाःसम्यक्त्वचारित्रसंयमा
संयमाश्च॥चत्वारश्चत्रयश्चत्रयश्चपंचचचतुस्त्रित्रिपंचतेभेदायासांताश्चतुस्त्रित्रि
पंचभेदाःयथाक्रममित्यनुवर्त्तते॥तेनाभिसंबंधाच्चतुरादिभिःज्ञानादीन्यभिसंबध्यंते
चत्वारिज्ञानानित्रीण्यज्ञानानित्रीणिदर्शनानिपंचलब्धयइति॥सर्वघातिस्पर्द्धका
नामुदयक्षयात्तेषामेवसदुपशमात्देशघातिस्पर्द्धकानामुदयेक्षायोपशमिको
भावोभवति॥तत्रज्ञानादीनांवृत्तिःस्वावरणांतरायक्षयोपशमात्॥व्याख्यातव्या॥स
म्यक्त्वग्रहणेनवेदकसम्यक्त्वंगृह्यते॥अनंतानुबंधिकषायचतुष्टयस्यमिथ्यात्वस
म्यग्मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोश्चोदयक्षयात्॥सदुपशमाच्चसम्यक्त्वस्यदेशघाति

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स्पर्द्धकस्यउदयेनतत्वार्थश्रद्धानंक्षायोपशमिकंसमक्तं॥ अनंतानुबंध्यप्रत्याख्यानप्रत्या
ख्यानप्रत्याख्यानद्वादशकषायोदयक्षयात्॥ सदुपशमाच्चसंज्वलनकषायचतुष्टयान्य
तमदेशघातिस्पर्द्धकोदयेनोकषायनवकस्ययथासंभवोदयेचनिवृत्तिपरिणामःआ
त्मनःक्षायोपशमिकंचारित्रं॥ अनंतानुबंध्यप्रत्याख्यानकषायाष्टकोदयक्षयात्॥ स
दुपशमाच्चप्रत्याख्यानकषायोदयेसंज्वलनकषायस्यदेशघातिस्पर्द्धकोदयेनोकषायन
वकस्ययथासंभवोदयेचविरताविरतपरिणामःक्षायोपशमिकःसंयमासंयमइत्या
ख्यायते॥ यएकविंशतिविकल्पऔदयिकोभावउद्दिष्टस्तस्यभेदसंज्ञाकीर्तनार्थमिद
मुच्यते॥ छ॥ गतिकषायलिंगमिथ्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्धलेश्याश्चतुश्चतुस्त्र्ये
कैकैकषड्भेदाः॥ यथाक्रममित्यनुवर्त्तते॥ गतिश्चतुर्भेदानरकगतिःतिर्यग्गतिर्मनुष्य
गतिर्देवगतिरिति॥ तत्रनरकगतिनामकर्म्मोदयान्नारकोभावोभवतीतिनरकगति ॥५५॥
रौदयिकीएवमितरत्रापि॥ कषायश्चतुर्भेदः॥ क्रोधोमानोमायालोभइति॥ तत्रक्रोध

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

निर्वर्तनस्यकर्म्मणउदयात।क्रोधःऔदयिकः।एवमितरेष्वपि।लिंगंत्रिभेदं।स्त्रीवेदःपुंवेदः
नपुंसकवेदइति।स्त्रीवेदकर्म्मणउदयात।स्त्रीवेदऔदयिकः।एवमितरत्रापि।मिथ्यादर्श
नमेकभेदं।मिथ्यादर्शनकर्म्मणउदयात।तत्वार्थाश्रद्धानपरिणामोमिथ्यादर्शनमौ
दयिकं।ज्ञानावरणकर्म्मणउदयात्पदार्थानवबोधोभवतितदज्ञानमौदयिकं।चारित्र
मोहस्यसर्वघातिस्पर्द्धकस्योदयात।असंयतऔदयिकः।कर्म्मोदयसामान्यापेक्षो
सिद्धऔदयिकः।लेश्याद्विविधाद्रव्यलेश्याभावलेश्याचेति।जीवभावाधिकारात।द्र
व्यलेश्यानाधिकृता।भावलेश्याकषायोदयरंजिता।योगप्रवृत्तिरितिकृत्वाऔदयिकी
त्युच्यते।साषड्विधाकृष्णलेश्यानीललेश्याकपोतलेश्या।तेजोलेश्या।पद्मलेश्या।शुक्लले
श्याचेति।ननुचउपशांतकषायेक्षीणकषायेसयोगकेवलिनिचशुक्ललेश्यास्तीत्या
गमः।तत्रकषायानुरंजनाभावादौदयिकत्वंनोपपद्यते।नैषदोषः।पूर्वभावप्रज्ञाप
ननयापेक्षयायासौयोगप्रवृत्तिःकषायानुरंजितासैवेत्युपचारादौदयिकीत्युच्यते।त

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स० सि०॥
॥५६॥

द्भावादयोगकेवल्यलेश्य इति निश्चीयते॥ यः पारिणामिको भावस्त्रिभेदउक्तः तद्भेदस्वरूप
प्रतिपादनार्थमाह॥ जीवभव्याभव्यत्वानि च॥ जीवत्वं भव्यत्वमभव्यत्वमिति त्रयो भावाः
पारिणामिकाः अन्यद्रव्यासाधारणाः आत्मनो वेदितव्याः कुतः पुनरेषां पारिणामिक
त्वं॥ कर्म्मोदयोपशमक्षयक्षयोपशमानपेक्षित्वात्॥ जीवत्वं चैतन्यमित्यर्थः॥ सम्यग्द
र्शनादिभावेन भविष्यतीति भव्यः तद्विपरीतोऽभव्यः॥ त एते त्रयो भावा जीवस्य पारिणा
मिकाः॥ ननु चास्तित्वनित्यत्वप्रदेशत्वादयोऽपि भावाः पारिणामिकाः संति तेषामिह
ग्रहणं कर्त्तव्यं न कर्त्तव्यं कृतमेव॥ कथं चशब्देन समुच्चितत्वात्॥ यद्येवं त्रय इति॥ संख्या वि
रुध्यते॥ न विरुध्यते॥ असाधारणा जीवस्य भावाः पारिणामिकास्त्रय एव अस्तित्वादयः
पुनः जीवाजीवविषयत्वात्॥ साधारणा इति चशब्देन पृथग्गृह्यंते॥ आह औपशमिकादि
भावानुपपत्तिरमूर्त्तत्वादात्मनः॥ कर्म्मबंधापेक्षा हि ते॥ न चामूर्त्तेः कर्म्मणां बंधो युज्य ॥५६॥
त इति॥ नानेकांतान्नायमेकांतः अमूर्त एवात्मेति कर्म्मबंधनपर्यायापेक्षयात

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

द्यावेशात्तस्यान्मूर्त्तेन। शुद्धस्वरूपापेक्षया स्यादमूर्त्तः। यद्येवं कर्म्मबंधावेशादस्यैकत्वे स
त्यविवेकः प्राप्नोति नैष दोषः। बंधं प्रत्येकत्वे सत्यपि लक्षणभेदादस्य नानात्वमवसीय
ते। उक्तं च। बंधं पडि एयत्तं लक्खणदो हवदि तस्स णाणत्तं। तम्हा अमुत्तिभावो णायंतो होदि
जीवस्सेति॥ यद्येवं तदेव लक्षणमुच्यतां। येन नानात्वमवसीयत इत्यत आह॥ ८॥ उप
योगो लक्षणं॥ उभयनिमित्तवशादुत्पद्यमानश्चैतन्यानुविधायी परिणाम उपयोगः
तेन बंधं प्रत्येकत्वे सत्यप्यात्मा लक्ष्यते। सुवर्णरजतयोर्बंधं प्रत्येकत्वे सत्यपि वर्णादिभे
दवत्॥ तद्भेददर्शनार्थमाह॥ ९॥ स द्विविधोऽष्टचतुर्भेदः॥ उपयोगो द्विविधः॥ ज्ञानोपयोगः
दर्शनोपयोगश्चेति। ज्ञानोपयोगोऽष्टविधः मतिज्ञानं॥ श्रुतज्ञानं॥ अवधिज्ञानं॥ मनः
पर्ययज्ञानं॥ केवलज्ञानं॥ मत्यज्ञानं॥ श्रुताज्ञानं॥ विभंगज्ञानं चेति॥ दर्शनोपयोगश्च
तुर्विधः चक्षुर्दर्शनं॥ अचक्षुर्दर्शनं॥ अवधिदर्शनं केवलदर्शनं चेति॥ तयोः कथं भे
दः॥ साकारानाकारभेदात्॥ साकारं ज्ञानं अनाकारं दर्शनमिति॥ तच्छद्मस्थेषु क्रमेण वर्त्त

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ते॥ निरावरणेषु युगपत्॥ सर्वकालभाविनेऽपि दर्शनात्॥ ज्ञानस्य प्रागुपन्यासः॥ अभ्यर्हितत्वात्॥ सम्यग्ज्ञानप्रकरणात् पूर्वं पंचविधो ज्ञानोपयोगो व्याख्यातः॥ इह पुनरुपयोगग्रहणाद्विपर्ययोऽपि गृह्यते॥ इत्यष्टविधः उच्यते॥ यथोक्तेनानेन॥ द्विविध परिणामेन सर्वात्मसाधारणेनोपयोगेन ये उपलक्षिता उपयोगिनः ते द्विविधाः॥ ध॥ संसारिणो मुक्ताश्च॥ संसरणं संसारः परिवर्त्तनमित्यर्थः॥ स एषामस्तिते संसारिणः तत्परिवर्त्तनं पंचविधं॥ द्रव्यपरिपरिवर्तनं क्षेत्रपरिवर्त्तनं कालपरिवर्तनं भवपरिवर्तनं॥ भावपरिवर्तनं॥ चेति तत्र द्रव्यपरिवर्तनं द्विविधं नोकर्म्मद्रव्यपरिवर्तनं कर्म्म द्रव्यपरिवर्तनं चेति॥ तत्र नोकर्म्मद्रव्यपरिवर्त्तनं नाम त्रयाणां शरीराणां षण्णां पर्याप्तीनां योग्याये पुद्गला॥ एकेन जीवेन एकस्मिन् समये गृहीताः स्निग्धरूपवर्णगंधादिभिस्तीव्रमंदमध्यमभावेन च यथावस्थिताः द्वितीयादिषु समयेषु निर्जीर्णाः अगृहीताननंतवारानतीत्य मिश्रकांश्चानंतवारानतीत्य मध्ये॥ गृही ॥५७॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तांश्चानंतवारानतीत्यात एव तेनैव प्रकारेण तस्यैव जीवस्य नोकर्मभावमापद्यंते यावत्ता
वत्समुदितं नोकर्मद्रव्यपरिवर्तनं ॥ कर्मद्रव्यपरिवर्तनमुच्यते ॥ एकस्मिन्समये एकेन जी
वेन अष्टविधकर्मभावेन ये गृहीताः पुद्गलाः समयाधिकामावलिकामतीत्य द्वितीया
दिषु समयेषु निर्जीर्णाः पूर्वोक्तेनैव क्रमेण त एव तेनैव प्रकारेण तस्य जीवस्य कर्मभा
वमापद्यंते ॥ यावत्तावत्कर्मद्रव्यपरिवर्तनं ॥ उक्तं च ॥ सर्वेपि पुद्गलाः खल्वेकेनात्तोज्झि
ताश्च जीवेन ॥ असकृदनंतकृत्वो पुद्गलपरिवर्तसंसारे ॥ क्षेत्रपरिवर्तनमुच्यते ॥
सूक्ष्मनिगोतजीवोपर्याप्तकः ॥ सर्वजघन्यप्रदेशशरीरः ॥ लोकस्याष्टमध्यप्रदेशान्स्वशरी
रमध्ये कृत्वोत्पन्नः ॥ क्षुद्रभवग्रहणं जीवित्वा मृतः ॥ स एव पुनस्तेनैवावगाहेन द्विरुत्पन्नः
तथा त्रिः तथा चतुरिति ॥ एवं यावदंगुलस्यासंख्येयभागप्रमिताकाशप्रदेशास्तावत्कृ
त्वस्तत्रैव जनित्वा पुनरेकैकप्रदेशाधिकभावेन सर्वो लोकः आत्मनो जन्मक्षेत्रभावमु
पनीतो भवति ॥ यावत्तावत् क्षेत्रपरिवर्तनं ॥ उक्तं च ॥ सर्वत्र हि लोकक्षेत्रे क्रमशो तन्न ॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

छिजन्नउरुत्तं॥अणाहरणाएवहुसोपरिभमिदोखेत्तसंसारे॥कालपरिवर्त्तनमुच्यते॥उ
त्सर्प्पिण्याः प्रथमसमयेजातःकश्चिज्जीवःस्वायुषःपरिसमाप्तौमृतःसएवपुनर्द्विती
यायाउत्सर्प्पिण्याःद्वितीयसमयेजातःस्वायुषःक्षयान्मृतःसएवपुनस्तृतीयायाउत्
सर्प्पिण्यास्तृतीयसमयेजातःएवमनेनक्रमेणोत्सर्प्पिणीपरिसमाप्ता॥तथावस
र्प्पिणीच॥एवंजन्मनैरंतर्य्यमुक्तंमरणस्यापिनैरंतर्य्यंतथैवग्राह्यं॥एतावत्कालप
रिवर्त्तनं॥अच्छप्पिणिअवसप्पिणिसमयावलयासुनिरवसेसासु॥जादोमदोयव
हुसोभमणेणदुकालसंसारे॥भवपरिवर्त्तनमुच्यते॥नरकगतौसर्वजघन्यमायुर्दश
वर्षसहस्राणितेनायुषातत्रोत्पन्नःपुनःपरिभ्रम्यतेनैवायुषातत्रैवजातः॥एवंद
शवर्षसहस्राणांयावंतःसमयातावत्कृत्वःतत्रैवजातःमृतःपुनरेकैकसमयाधि
कभावेनत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणिपरिसमापितानिततःप्रच्युत्यतिर्यग्गतावंत ॥५९॥
र्मुहूर्त्तायुः॥समुत्पन्नःपूर्वोक्तेनैवक्रमेणत्रीणिपल्योपमानितेनपरिसमापितानि

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

एवंमनुष्यगतौच।देवगतौनारकवत्।अयंतुविशेषः।एकत्रिंशत्सागरोपमाणिपरिसमा
पितानि।यावत्तावद्भवपरिवर्तनं।उक्तंच।णिरयादिजहण्णादिसुजावदुउवरिल्लियादुगेव
ज्जा।मिच्छत्तसंसिदेणदुबहुसोविभवट्ठिदीभमिदा।भावपरिवर्त्तनमुच्यते।पंचेंद्रियः
संज्ञीपर्याप्तकोमिथ्यादृष्टिःकश्चिज्जीवःसर्वजघन्यांस्वयोग्यांज्ञानावरणप्रकृतेःस्थि
तिमंतःकोटीकोटीसंज्ञिकामापद्यते।तस्यकषायाध्यवसायस्थानानिअसंख्येयलो
कप्रमितानि।षट्स्थानपतितानितत्स्थितियोग्यानिभवंति।तत्रसर्वजघन्यकषायाध्य
वसायस्थाननिमित्तान्यनुभवाध्यवसायस्थानान्यसंख्येयलोकप्रमितानिभवंति।ए
वंसर्वजघन्यांस्थितिंसर्वजघन्यंच।कषायाध्यवसायस्थानंसर्वजघन्यमेवानुभागबं
धस्थानमास्कंदतः।तद्योग्यमेकंसर्वजघन्यंयोगस्थानंभवति।तेषामेवस्थितिक
षायानुभवस्थानानांद्वितीयमसंख्येयभागवृद्धियुक्तंयोगस्थानंभवति।एवंचतृ
तीयादिषु।चतुस्थानपतितानिश्रेण्यसंख्येयभागप्रमितानियोगस्थानानिभवं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ति॥ तथा तामेव स्थितिं तदेव कषायाध्यवसायस्थानं च प्रतिपद्यमानस्य द्वितीयमनुभवा
ध्यवसायस्थानं भवति तस्य च योगस्थानानि पूर्ववद्वेदितव्यानि एवं तृतीयादिष्वपि च अ
नुभवाध्यवसायस्थानेषु आ असंख्येयलोकपरिसमाप्तेः एवं तामेव स्थितिमापद्यमा
नस्य द्वितीयं॥ कषायाध्यवसायस्थानं भवति॥ तस्याप्यनुभवाध्यवसायस्थानानि यो
गस्थानानि च पूर्ववद्वेदितव्यानि॥ एवं तृतीयादिष्वपि कषायाध्यवसायस्थानेषु आ
संख्येयलोकपरिसमाप्तेः॥ वृद्धिक्रमो वेदितव्यः उक्तायाः जघन्यायाः स्थितेः॥ सम
याधिकायाः कषायादिस्थानानि पूर्ववदेकसमयाधिकक्रमेण आ उत्कृष्टस्थितेस्त्रिंश
त्सागरोपमकोटीकोटीपरिमितायाः कषायादिस्थानानि वेदितव्यानि॥ अनंत
भागवृद्धिः॥ असंख्येयभागवृद्धिः॥ संख्येयभागवृद्धिः॥ संख्येयगुणवृद्धिः॥ असंख्ये
यगुणवृद्धिः॥ अनंतगुणवृद्धिरिमानि षट्स्थानानि॥ वृद्धिहानी निरूपितैव अनंतभा ॥५९॥
गवृद्धिः॥ अनंतगुणवृद्धिरहितानि चत्वारि स्थानानि॥ एवं सर्वेषां कर्मणां मूलप्रकृ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तीनां उत्तरप्रकृतीनां च परिवर्तनक्रमो वेदितव्यः॥ तदेतत्सर्वं समुदितं भावपरिवर्तनं॥ उक्तं च॥ स
व्वापयडिठिदीओ अणुभागपदेसबंधठाणाणि॥ मिछत्तसंसिदेण य भमिदा पुण भावसं
सारे॥ उक्तात्पंचविधात्संसारान्निवृत्ता ये ते मुक्ताः संसारिणां प्राग्ग्रहणं तत्पूर्वकत्वान्मु
क्तव्यपदेशस्य ये ते संसारिणस्ते द्विविधाः॥ ११॥ समनस्कामनस्काः॥ मनो द्विविधं द्र
व्यभावमनश्चेति॥ तत्र पुद्गलविपाकिकर्मोदयापेक्षं द्रव्यमनः॥ तेन मनसा सह वर्तंत
इति समनस्काः न विद्यते मनो येषां ते इमे अमनस्काः॥ एवं मनसो भावाभावाभ्यां संसारि
णो द्विविधा विभज्यन्ते॥ समनस्काश्चामनस्काश्च समनस्कामनस्का इति॥ अभ्यर्हित
त्वात्समनस्कशब्दस्य पूर्वनिपातः कथमभ्यर्हितत्वं गुणदोषविचारकत्वात्॥ पुनरपि सं
सारिणां भेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ १२॥ संसारिणस्त्रसस्थावराः॥ संसारिग्रहणमनर्थकं
प्रकृतत्वात्॥ कुतः प्रकृतं संसारिणो मुक्ताश्चेति॥ नानर्थकं॥ पूर्वापेक्षार्थं ये उक्ताः समनस्काः
अमनस्कास्ते संसारिण इति॥ यदि हि पूर्वस्याविशेषणं न स्यात्॥ समनस्कामनस्कग्र

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

॥स० सि०॥
॥६०॥

हणं संसारिणो मुक्ताश्चेत्यनेन यथासंख्यमभिसंबध्येत एवं च कृत्वा संसारिग्रहणमा
द्यं क्रियमाणमुपपन्नं भवति॥ तत्पूर्वापेक्षं संसार॥ उत्तरार्थमपि भवति॥ ते संसारिणो द्विवि
धाः त्रसास्थावराइति॥ त्रसनामकर्मोदयवशीकृतास्त्रसाः स्थावरनामकर्मोदयव
शवर्तिनस्थावराः त्रस्यंतीति त्रसाः स्थानशीलाः स्थावराइति चेन्नागमविरोधात॥
आगमे हि कायानुवादे॥ त्रसानाम॥ द्वींद्रियादारभ्य आ अयोगकेवलिन इति॥ तस्मा
न्न चलनाचलनापेक्षं त्रसस्थावरत्वं कर्मोदयापेक्षमेव॥ त्रसग्रहणमादौ क्रियते॥
॥ अल्पाच्तरत्वादभ्यर्हितत्वाच्च सर्वोपयोगसंभवादभ्यर्हितत्वं॥ एकेंद्रियाणामति
बहुवक्तव्याभावादल्लं आनुपृवी स्थावरभेदप्रतिपत्यर्थमाह॥ ॥ पृथिव्यप्तेजोवायु
वनस्पतयः स्थावराः॥ स्थावरनामकर्मभेदाः॥ पृथिवीकायादयः संति॥ तदुदयनि
मित्ताः जीवेषु पृथिव्यादयः संज्ञा वेदितव्याः॥ प्रथनादिप्रकृतिनिष्पन्ना अपि रूढिवशा ॥६०॥
त्प्रथनाद्यनपेक्षा वर्त्तंते॥ एषां पृथिव्यादीनामार्षे चातुर्विध्यमुक्तं॥ प्रत्येकं तत्कथमि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

त्तिवेदुच्यते॥ पृथिवी॥ पृथिवीकायः॥ पृथिवीकायिकः पृथिवीजीवस्त्वारि॥ तत्राचेतना वैस्र
सिकपरिणामनिर्वृत्ता काठिन्यगुणात्मिका पृथिवी॥ अचेतनत्वादसत्यपि पृथिवीकाय
नामकर्म्मोदये प्रथनक्रियोपलक्षितैवेयं॥ अथवा पृथिवीसामान्यं उत्तरत्रयेपि स
द्भावात्॥ कायः शरीरं पृथिवीकायिकजीवपरित्यक्तः॥ पृथिवीकायः मृतमनुष्यादिकाय
वत्॥ पृथिवीकायोऽस्यास्तीति पृथिवीकायिकः॥ तत्कायसंबंधवशीकृत आत्मास
मवाप्तपृथिवीकायनामकर्म्मोदयः॥ कार्म्मणकाययोगस्थः येन तावत् पृथिवीका
यत्वेन गृह्णाति॥ स॥ पृथिवीजीवः एवमवादिष्वपि योज्यं॥ एते पंचविधाः प्राणिनः
स्थावराः॥ अतिपुनरेषां प्राणाश्चत्वारः॥ स्पर्शनेंद्रियप्राणः॥ कायबलप्राणः॥ उच्छ्
सनिःश्वासप्राणः॥ आयुःप्राणश्चेति॥ अथ त्रसाः के ते इत्युच्यन्ते॥ द्वि॥ द्वींद्रियादय
स्त्रसाः॥ द्वे इंद्रिये यस्य सोयं द्वींद्रियः॥ द्वींद्रिय॥ आदिर्येषां ते द्वींद्रियादयः॥ आदिश
ब्दो व्यवस्थावाची॥ क्व व्यवस्थिताः आगमे कथं॥ द्वींद्रियः त्रींद्रियश्चतुरिंद्रियः॥ पंचेंद्रि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

॥सं॰ सि॰॥ ॥६१॥

प्राणेति॥ तद्गुणविज्ञानवृत्तिग्रहणात्॥ द्वींद्रियस्याप्यंतर्भावः॥ कति पुनरेषां प्राणा द्वींद्रिय
स्य तावत् षट् प्राणाः॥ पूर्वोक्ताः एव॥ रसनवाक्प्राणाधिकाः॥ त्रींद्रियस्य सप्त त एव घ्राण
प्राणाधिकाः॥ चतुरिंद्रियस्याष्टौ त एव चक्षुःप्राणाधिकाः॥ पंचेंद्रियस्य तिरश्चो असंज्ञि
नः नव॥ त एव श्रोत्रप्राणाधिकाः॥ संज्ञिनो दश त एव मनोबलाधिकाः॥ आदिशब्देन
निर्दिष्टानामनिर्ज्ञातसंख्यानामियत्तावधारणं कर्तव्यमित्याह॥ छ॥ पंचेंद्रियाणि॥ इं
द्रियशब्दो व्याख्यातार्थः॥ पंचग्रहणमवधारणार्थं पंचैव नाधिकसंख्यानीति॥ कर्मे
न्द्रियाणां वागादीनामिह ग्रहणं कर्तव्यं॥ न कर्तव्यं उपयोगप्रकरणात्॥ उपयोगसाध
नानामिह ग्रहणं न क्रियासाधनानां॥ अनवस्थानाच्च क्रियासाधनानां॥ अंगोपां
गनामकर्मनिर्वर्तितानां सर्वेषामपि क्रियासाधनत्वमस्तीति न पंचैव कर्मेंद्रियाणि व
तेषामंतर्भेदप्रदर्शनार्थमाह॥ छ॥ द्विविधानि॥ द्विविधः शब्दः प्रकारवाची द्वौ विधौ येषां
तानि द्विविधानि द्विप्रकाराणीत्यर्थः॥ कौ पुनस्तौ द्वौ प्रकारौ द्रव्येंद्रियं भावेंद्रियमिति ॥६१॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तत्र द्रव्येंद्रियस्वरूपनिर्ज्ञापनार्थमाह ॥ ॥ निर्वृत्त्युपकरणे द्रव्येंद्रियं ॥ निर्वर्त्यते इति निर्वृत्तिः ॥
केन निर्वर्त्यते कर्मणा ॥ सा द्विविधा बाह्याभ्यंतरभेदात् ॥ उत्सेधांगुलासंख्येयभागप्रमि
तानां शुद्धानामात्मप्रदेशानां प्रतिनियतचक्षुरादींद्रियसंस्थानेनावस्थितानां वृत्तिर
भ्यंतरा निर्वृत्तिः तेष्वात्मप्रदेशेष्विंद्रियव्यपदेशभाक्षु यः प्रतिनियतसंस्थानो नाम
कर्मोदयापादितावस्थाविशेषः पुद्गलप्रचयः सा बाह्या निर्वृत्तिः ॥ येन निर्वृत्तेरुप
कारः क्रियते तदुपकरणं ॥ पूर्ववत्तदपि द्विविधं ॥ तत्राभ्यंतरं कृष्णशुक्लमंडलं बाह्य
मक्षिपत्रपक्ष्मद्वयादि ॥ एवं शेषेष्वपींद्रियेषु ज्ञेयं ॥ भावेंद्रियमुच्यते ॥ लब्ध्युपयोगौ
भावेंद्रियं ॥ लंभनं लब्धिः का पुनरसौ ज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमविशेषः ॥ यत्स
न्निधानादात्मा द्रव्येंद्रियनिर्वृत्तिं प्रतिव्याप्रियते ॥ तन्निमित्तः आत्मनः परिणाम उ
पयोगस्तदुभयं भावेंद्रियं ॥ इंद्रियफलमुपयोगः ॥ तस्य कथमिंद्रियत्वं ॥ कारणधर्म
स्य कार्ये दर्शनात् ॥ यथा घटाकारपरिणतं विज्ञानं घट इति ॥ स्वार्थस्य तत्र मुख्य

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

॥सं०सि०॥
॥६२॥

त्वाच्चंद्रस्य लिंगमिंद्रियमिति॥ यः स्वार्थः स उपयोगो मुख्य उपयोगलक्षणो जीव इति वच
नात्॥ अत उपयोगस्येंद्रियत्वं॥ नाममुक्तानामिंद्रियाणां संज्ञानुपूर्वीप्रतिपादनार्थमाह
॥ स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणि॥ लोके इंद्रियाणां पारतंत्र्यविवक्षा दृश्यते॥ अनेना
क्ष्णा सुष्टु पश्यामि॥ अनेन कर्णेन सुष्टु शृणोमीति॥ ततः पारतंत्र्यात्स्पर्शनादीनां करण
त्वं॥ वीर्यांतरायमतिज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगनामलाभावष्टंभात्॥ आत्मना स्पृ
श्यतेऽनेनेति स्पर्शनं॥ रस्यतेऽनेनेति रसनं॥ घ्रायतेऽनेनेति घ्राणं चक्षेरनेकार्थत्वाद्दर्शना
र्थविवक्षायां चष्टे अर्थान्पश्यत्यनेनेति चक्षुः॥ श्रूयतेऽनेनेति श्रोत्रं॥ स्वातंत्र्यविवक्षा च दृ
श्यते॥ इदं मे अक्षि सुष्टु पश्यति॥ अयं मे कर्णः सुष्टु शृणोति॥ ततः स्पर्शनादीनां कर्त
रि निःष्पत्तिः॥ स्पृशतीति स्पर्शनं॥ रसयतीति रसनं॥ जिघ्रतीति घ्राणं॥ चष्टे इति चक्षुः॥ शृणो
तीति श्रोत्रं॥ एषां निर्देशक्रमः एकैकवृद्धिक्रमप्रज्ञापनार्थः॥ तेषामिंद्रियाणां विषयप्रद
र्शनार्थमाह॥ ॥ स्पर्शरसगंधवर्णशब्दास्तदर्थाः॥ द्रव्यपर्याययोः प्राधान्यविवक्षायां ॥६२॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कर्मभावसाधनत्वंस्पर्शादीनांवेदितव्यं॥द्रव्यपर्यायविवक्षायांकर्मनिर्देशः स्पृश्यतइ
तिस्पर्शः॥रस्यतइतिरसः॥गंध्यइतिगंधः॥वर्ण्यतइतिवर्णः॥शब्द्यतइतिशब्दः॥पर्यायप्राधा
न्यविवक्षायांभावनिर्देशः॥स्पर्शनंस्पर्शः॥रसनंरसः॥गंधनंगंधः॥वर्णनंवर्णः॥शब्दनं
शब्दइति॥एषांक्रमइंद्रियक्रमेणैवव्याख्यातः॥अत्राहयत्तावन्मनोनवस्थानादिंद्रियं
नभवतीतिप्रत्याख्यातं॥तत्किमुपयोगस्योपकारि॥उतनेति॥तदप्युपकार्येवतेनविनें
द्रियाणांविषयेषुस्वप्रयोजनवृत्त्यभावात्॥किमस्यतेषांसहकारित्वमात्रमेवप्रयोजनं
उतान्यदपीत्यतआह॥२१॥श्रुतमनिंद्रियस्य॥श्रुतज्ञानविषयोर्थः श्रुतंसविषयोनिं
द्रियस्य॥परिप्राप्तश्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमस्यात्मनःश्रुतार्थेनिंद्रियालंबनज्ञा
नप्रवृत्तेः॥अथवाश्रुतज्ञानंश्रुतंतदनिंद्रियस्यार्थःप्रयोजनमितितावत्॥स्वातंत्र्य
साध्यमिदंप्रयोजनमनिंद्रियस्य॥उक्तानामिंद्रियाणांप्रतिनियतविषयाणांस्वा
मित्वनिर्देशेकर्तव्येयत्प्रथमंगृहीतंस्पर्शनंतस्यतावत्॥स्वामित्वावधारणार्थमा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ह॥७॥वनस्पत्यंतानामेकं॥ एकंप्रथममित्यर्थः॥ किंतत्स्पर्शनंतत्केषांपृथिव्यादीनांवनस
स्पत्यंतानांवेदितव्यं॥ तस्योत्पत्तिकारणमुच्यते॥ वीर्यांतरायस्पर्शनेंद्रियावरणक्षयोपशमेस
ति॥ शेषेंद्रियसर्वघातिस्पर्द्धकोदयेचशरीरनामलाभावष्टंभेएकेंद्रियजातिनामोदयवश
वर्तितायांचसत्यांस्पर्शनमेकमिंद्रियमाविर्भवति॥ इतरेषामिंद्रियाणांस्वामित्वप्रदर्श
नार्थमाह॥ २३॥ कृमिपिपीलिकाभ्रमरमनुष्यादीनामेकैकवृद्धानि॥ एकैकमितिवीप्सायां
द्वित्वंएकैकेनएकैकवृद्धानि॥ कृम्यादिकृत्वास्पर्शनाधिकारात्॥ स्पर्शनमादिंकृत्वाएकै
कवृद्धानीत्यभिसंबंधःक्रियते॥ आदिशब्दःप्रत्येकंपरिसमाप्यते॥ कृम्यादीनांस्पर्श
नंरसनाधिकं॥ पिपीलिकादीनांस्पर्शनरसनेघ्राणाधिके॥ भ्रमरादीनांस्पर्शनरसन
घ्राणानिचक्षुरधिकानि॥ मनुष्यादीनांतान्येवश्रोत्राधिकानीतियथासंख्येनाभि
संबंधोव्याख्यातः॥ तेषांनिष्पत्तिःस्पर्शनोत्पत्त्याव्याख्याताउत्तरोत्तरसर्वघाति ॥६३॥
स्पर्द्धकोदयेन॥ एवमेतेषुसंसारिषुद्विभेदेषुइंद्रियभेदात्॥ पंचविधेषुयेपंचेंद्रियाः॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain, Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तदेद्रस्यानुग्रहस्यप्रतिपादनार्थमाह ॥ २४ ॥ संज्ञिनःसमनस्काः ॥ मनोव्याख्यातंसहतेनयेवर्त्त
न्तेतेसमनस्काः ॥ संज्ञिनउच्यन्ते ॥ पारिशेष्यादितरेसंसारिणः ॥ प्राणिनः असंज्ञिनइतिसि
द्धं ॥ ननुचसंज्ञिनइत्यनेनैवगतार्थत्वात् ॥ समनस्काइतिविशेषणमनर्थकं ॥ यतोमनोव्या
पारोहिताहितप्राप्तिपरिहारपरीक्षासंज्ञापिसैवेति ॥ नैतद्युक्तंसंज्ञाशब्दार्थव्यभिचारात् ॥
संज्ञानामेत्युच्यते ॥ तद्वन्तःसंज्ञिनइतिसर्वेषांअतिप्रसंगः ॥ संज्ञानंसंज्ञा ॥ संज्ञानमितिचे
त् ॥ सर्वेषांप्राणिनांज्ञानात्मकत्वादतिप्रसंगः ॥ आहारादिविषयाभिलाषःसंज्ञेति ॥ चेत्तु
ल्यं ॥ तस्मात्समनस्काइत्युच्यते ॥ एवंचकृत्वागर्भाण्डजमूर्छितसुषुप्ताद्यवस्थासुहिताहित
परीक्षा अभावेपिमनःसंनिधानात् ॥ संज्ञित्वमुपपन्नंभवति ॥ यदिहिताहितादिवि
षयपरिस्पन्दःप्राणिनांमनःप्रणिधानपूर्वकः ॥ अथाभिनवशरीरग्रहणंप्रत्यागूर्ण
स्यविशीर्णपूर्वमूर्त्तेः ॥ निर्मनस्कस्ययत्कर्मतत्कुतः इत्युच्यते ॥ २५ ॥ विग्रहगतौकर्मयो
गः ॥ विग्रहोदेहः ॥ विग्रहार्थागतिर्विग्रहगतिः ॥ अथवाविरुद्धोग्रहोविग्रहः ॥ व्याघातः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

कर्म्मादानपिनोकर्म्मरूपपुद्गलादाननिरोधइत्यर्थः॥ विग्रहेणगतिः। विग्रहगतिः। सर्व्वश
रीरप्ररोहणबीजभूतंकार्म्मणशरीरंकर्म्मेत्युच्यते योगोवाङ्मनसकायवर्गणानिमित्तः
आत्मप्रदेशपरिस्पंदः कर्म्मणाकृतोयोगः। कर्म्मयोगः विग्रहगतौभवतीत्यर्थः॥ तेन
कर्म्मादानदेशांतरसंक्रमश्चभवति॥ आहजीवपुद्गलानांगतिमास्कंदतांदेशांतरसं
क्रमः॥ किमाकाशप्रदेशक्रमवृत्त्याभवति॥ उताविशेषेणेत्यत आह॥ ७॥ अनुश्रेणि
गतिः॥ लोकमध्यादारभ्यऊर्ध्वमधस्तिर्यक्चआकाशप्रदेशानांक्रमसंनिविष्टानांपंक्तिः
श्रेणिरित्युच्यते॥ अनुशब्दस्यानुपूर्व्येणवृत्तिः॥ श्रेणेरानुपूर्व्येणानुश्रेणीतिजीवानांपु
द्गलानांचगतिर्भवतीत्यर्थः॥ अनधिकृतानांपुद्गलानांकथंग्रहणमितिचेत्॥ गतिग्रह
णाद्यदिजीवानामेवगतिरिष्टास्यात्॥ गतिग्रहणमनर्थकमधिकारात्तत्सिद्धेः॥ उत्तर
त्रजीवग्रहणाच्चपुद्गलसंप्रत्ययः॥ ननुचचंद्रादीनांज्योतिषांमेरुप्रदक्षिणकालेवि ॥६४॥
द्याधरादीनांचविश्रेणिगतिरपिदृश्यते॥ तत्रकुमउच्यते॥ अनुश्रेणिगतिरिति॥ का

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

लदेशनियमोत्रवेदितव्यः॥तत्रकालनियमः॥स्तावज्जीवानांमरणकालेभवांतरसंक्रमेमु
क्तानांचोर्द्धगमनकालेअनुश्रेणिएवगतिः॥देशनियमोपिऊर्द्धलोकादधोगतिः॥अधो
लोकादूर्द्धगतिः॥तिर्यग्लोकादधोगति॥ऊर्द्धवा तत्रानुश्रेणिएवपुद्गलानांच॥यालोकांत
प्रापणीसानियमादनुश्रेण्येव॥इतरागतिर्भजनीया॥पुनरपिगतिविशेषप्रतिपत्त्यर्थ
माह॥छ॥अविग्रहाजीवस्य॥विग्रहोव्याघातः॥कौटिल्यमित्यर्थः॥सयस्यांनविद्यते
ऽसावविग्रहागतिः॥कस्यजीवस्य॥कीदृशस्यमुक्तस्य॥कथंगम्यते॥मुक्तस्येति॥उत्तरसू
त्रेसंसारिग्रहणादिहमुक्तस्येतिविज्ञायते॥ननुचअनुश्रेणिगतिरित्यनेनैवश्रेण्यं
तरसंक्रमाभावोव्याख्यातः॥नार्थस्तेनपूर्वसूत्रेविश्रेणिगतिरपिक्वचिदस्तीतिज्ञा
पनार्थमिदंवचनं॥ननुतत्रैवदेशकालनियमः उक्तः॥नातस्तत्सिद्धेः॥यद्यसंगस्या
त्मनोप्रतिबंधेनगतिरालोकांतादवधृतकालाप्राप्तिर्ज्ञायते॥सदेहस्यपुनर्गतिः
किंप्रतिबंधिनीउतमुक्तात्मवदित्यतआह॥८॥विग्रहवतीचसंसारिणः॥प्राक्

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स० सि०॥ तुर्भ्युः॥ कालावधारणार्थंप्राक्चतुर्भ्यइत्युच्यते॥ प्रागितिवचनंमर्यादार्थं॥ चतुर्थात्समयात्प्राग्विग्रह
॥ ६५॥ वतीगतिर्भवति॥ नचतुर्थइतिकुतइतिचेत्॥ सर्वोत्कृष्टविग्रहनिमित्तनिःकुटक्षेत्रं॥ उपपित्सुःप्रा
णीनिःकुटक्षेत्रानुपूर्व्यनुश्रेण्यभावात्॥ इषुगत्यभावेनिःकुटक्षेत्रप्रापणनिमित्तंत्रिविग्र
हांगतिमारभतेनोर्द्ध्वंतथाविधोपपादक्षेत्राभावात्॥ चशब्दःसमुच्चयार्थः विग्रहवतीचा
विग्रहाचेति॥ विग्रहवत्यागतेःकालोवधृतः॥ अविग्रहायाःकियान्कालइत्यत्रोच्यते॥ ए
कसमयाऽविग्रहा॥ एकःसमयोयस्याःसाएकसमया॥ नविद्यतेविग्रहोयस्याःसाअ
विग्रहा॥ गतिमतांहिजीवपुद्गलानांअव्याघातेएकसमयिकीगतिरालोकांतादपीति
अनादिकर्मबंधसंततौमिथ्यादर्शनादिप्रत्ययवशात्कर्माण्याददानोविग्रहगतावप्या
हारकः॥ प्रसक्तस्ततोनियमार्थमिदमुच्यते॥ ३०॥ एकंद्वौत्रीन्वानाहारकः॥ अधिकारात्समया
भिसंबंधः॥ वाशब्दोविकल्पार्थः विकल्पश्चयथेच्छाभिसर्गः॥ एकंवाद्वौवात्रीन्वासमयान ॥ ६५ ॥
नाहारकोभवतीत्यर्थः॥ त्रयाणांशरीराणांषण्णांपर्याप्तीनांयोग्यपुद्गलग्रहणमाहार

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तदभावादनाहारकः॥कर्म्मोपादानेहिनिरंतरंकार्म्मणशरीरसद्भावे॥उपपादक्षेत्रंप्रतिऋज्व्यां
गतौआहारकः इतरेषुत्रिषुसमयेषुअनाहारकः॥एवंगच्छतोभिनवमूर्त्यंतरनिर्वृत्तिप्रकार
प्रतिपादनार्थमाह॥ ॥सम्मूर्छनगर्भोपपादाज्जन्म॥त्रिषुलोकेषूर्द्धमधस्तिर्यक्चदेह
स्यसमंततोमूर्छनंसम्मूर्छनमवयवप्रकल्पनं॥स्त्रियाउदरेशुक्रशोणितयोर्गरणंमि
श्रणंगर्भः॥मातुरुपभुक्ताहारगरणाद्वागर्भः॥उपेत्यपद्यतेस्मिन्नितिउपपादः देवनारकोत्प
त्तिस्थानविशेषसंज्ञा॥एतेत्रयःसंसारिणांजीवानांजन्मप्रकाराःशुभाशुभपरिणामनि
मित्तकर्मभेदविपाककृताः अथाधिकृत॥स्यसंसारविषयोपभोगोपलब्ध्यधिष्ठानप्र
वणस्यजन्मनोयोनिविकल्पावक्तव्याइत्यतआह॥ ॥सचित्तशीतसंवृताःसेतरामिश्रा
श्चैकशस्तद्योनयः॥आत्मनश्चैतन्यविशेषपरिणामःचित्तंसहचित्तेनवर्त्ततइतिस
चित्तः॥शीतइतिस्पर्शविशेषः॥शुक्लादिवदुभयवचनत्वात्तद्वतोपिग्रहणं॥सम्य
ग्वृतः॥संवृतइतिदुरुपलक्ष्यःप्रदेशउच्यते॥सहइतरैर्वर्त्ततइतिसेतराः॥सप्रतिपक्षा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

इत्यर्थः॥ केपुनरितरे अचित्तोष्णविवृताः॥ उभयात्मकोमिश्रः सचित्ताचित्तः सीतोष्णः संवृतवि
वृतइति चशब्दः समुच्चयार्थः मिश्राश्चयोनयोभवंतीति॥ इतरथाहिपूर्वोक्तानामेवविशेष
णंस्यात्॥ एकशइतिवीप्सार्थः तस्यग्रहणंक्रममिश्रप्रतिपत्त्यर्थं॥ यथैवंविज्ञायेत॥ सचि
त्तश्चअचित्तश्च॥ शीतश्चोष्णश्चसंवृतश्चविवृतश्चेति॥ मैवंविज्ञायि॥ सचित्तश्चशीत
श्चेत्यादि॥ तद्ग्रहणंजन्मप्रकारप्रतिनिर्देशार्थं तेषांसंमूर्छनादीनांजन्मनांयोनयइ
ति॥ तएतेनवयोनिविहिताः॥ योनिजन्मनोरविशेषइतिचेतन्न आधाराधेयभेदात्त
द्भेदः॥ एतेसचित्तादयोयोनयः॥ आधाराः आधेयाजन्मप्रकाराः यतः॥ सचित्तादियोन्य
धिष्ठाने॥ आत्मसंमूर्छनादिनाजन्मनाशरीराहारेंद्रियादियोग्यान्पुद्गलानुपाद
त्ते॥ देवनारकाअचित्तयोनयः॥ तेषांहियोनिरुपपाददेशपुद्गलप्रचयोचित्तः॥ गर्भ
जामिश्रयोनयः॥ तेषांहिमातुरुदरेशुक्रशोणितमचित्तंतदात्मनाचित्तवतामिश्र
योनिः॥ संमूर्छनजास्त्रिविकल्पयोनयः॥ केचित्सचित्तयोनयः॥ अन्येअचित्तयो ॥६६॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नयः॥ अपरेमिश्रयोनयः॥ सचित्तयोनयः॥ साधारणशरीराः कुतः परस्पराश्रयत्वात्॥ इ
तरेऽचित्तयोनयोमिश्रयोनयश्च शीतोष्णयोनयोदेवनारकाः॥ तेषांहिउपपादस्था
नानिकानिचिच्छीतानिकानिचिदुष्णानीतिउष्णयोनयोतेजस्कायिकाइतरेत्रिविकल्प
योनयः॥ केचिच्छीतयोनयःकेचिदुष्णयोनयः॥ अपरेमिश्रयोनयइति॥ देवनारकैकें
द्रियाःसंवृतयोनयःविकलेंद्रियाविवृतयोनयः॥ गर्भजामिश्रयोनयः॥ तद्भेदाश्चतु
रशीतिशतसहस्रसंख्याआगमतोवेदितव्याः॥ उक्तंच॥ णिच्चिदरधादुसत्तयतरुदसवि
गलिंदिएसुछच्चेव॥ सुरनिरयतिरियचउरोचोद्दसमणुएसदसहस्सा॥ एवमेतस्मि
न्नवयोनिभेदसंकटेत्रिविधेजन्मणिसर्वप्राणभृतामनियमेनप्रसक्तेतदवधारणा
र्थमाह॥ सू॥ जरायुजांडजपोतानांगर्भः॥ यज्जालवत्प्राणिपरिवरणंविततमांसशो
णितंजैतरायु॥ यन्नखत्वक्सदृशंउपात्तकाठिन्यंशुक्रशोणितपरिवरणंपरिमं
डलंतदंडं॥ यत्किंचित्परिवरणमंतरेणपरिपूर्णावयवः॥ योनिनिर्गतमात्रए

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वपरिस्पंदादिसामर्थ्योपेतः पोतः जरायौ जाताः जरायुजाः । अंडे जाताः । अंडजाः जरायुजा
श्च अंडजाश्च पोताश्च जरायुजांडजपोताः गर्भयोनयः । यद्यमीषां जरायुजांडजपोतानां ग
र्भोवधार्यते अथोपपादः केषां भवतीत्यत आह ॥ ३४ ॥ देवनारकाणामुपपादः ॥ देवानां नार
काणां च उपपादो जन्म वेदितव्यं ॥ अथान्येषां किं जन्मेत्यत आह ॥ ३५ ॥ शेषाणां सम्मूर्छनं
गर्तजेभ्यः औपपादिकेभ्यश्चान्ये ये शेषाः तेषां सम्मूर्छनं जन्मेति ॥ एते त्रयोपि योगा
नियमार्था उभयतो नियमश्च द्रष्टव्यः ॥ जरायुजांडजपोतानामेव गर्भः ॥ गर्भ एव च ज
रायुजांडजपोतानां ॥ देवनारकाणामेवोपपादः ॥ उपपादश्च देवनारकाणामेव शेषाणा
मेव सम्मूर्छनं ॥ सम्मूर्छनमेव शेषाणामिति ॥ तेषां पुनः संसारिणां त्रिविधजन्मनामा
हितबहुविकल्पनवयोनिभेदानां शुभाशुभनामकर्म्मविपाकनिर्वर्तितानि बंधफ
लानुभवनाधिष्ठानानि शरीराणि कानीत्यत आह ॥ ३६ ॥ औदारिकवैक्रियिकाहार ॥ ६७ ॥
कतैजसकार्म्मणानि शरीराणि ॥ विशिष्टनामकर्म्मोदयापादितवृत्तीनि शीर्यंत इति

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

शरीराणि ॥ औदारिकादिप्रकृतिविशेषोदयप्राप्तवृत्तीन्यौदारिकादीनि उदारं स्थूलं उदा
रे भवं ॥ उदारं उदारं ॥ प्रयोजनमस्येति वा औदारिकं ॥ अष्टगुणैश्वर्ययोगात् ॥ एकानेकाणु
महच्छरीरविविधकरणं विक्रिया सा प्रयोजनमस्येति वैक्रियिकं ॥ सूक्ष्मपदार्थनिर्ज्ञाना
र्थं असंयमपरिजिहीर्षया वा प्रमत्तसंयतेनाह्रियते ॥ निर्वर्त्यते तदित्याहारकं ॥ यत्तेजो
निमित्तं तेजसि वा भवं तत्तैजसं ॥ कर्मणां कार्यं कार्मणं ॥ सर्वेषां कर्मनिमित्तत्वेपि रू
ढिवशात् ॥ विशिष्टविषये वृत्तिरवसेया ॥ यथौदारिकस्येंद्रियैरुपलब्धि ॥ तथेतरेषां
कस्मान्न भवतीत्याह ॥ ७ ॥ परं परं सूक्ष्मं ॥ परशब्दस्यानेकार्थवृत्तित्वेपि विवक्षातो
व्यवस्थार्थगतिः ॥ पृथग्भूतानां शरीराणां सूक्ष्मगुणेन वीप्सानिर्देशः ॥ क्रियते परं
परमिति ॥ औदारिकं स्थूलं ततः सूक्ष्मं वैक्रियिकं ॥ ततः सूक्ष्ममाहारकं ॥ ततः सूक्ष्मं
तैजसं ॥ तैजसात्कार्मणं सूक्ष्ममिति ॥ यदि परं परं सूक्ष्मं प्रदेशतोपि न्यूनं परं परं
हीनमिति विपरीतप्रतिपत्तिनिवृत्त्यर्थमाह ॥ ८ ॥ प्रदेशतोऽसंख्येयगुणं प्राक्तैजसात्

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स॰ सि॰॥ प्रदिश्यंत इति प्रदेशाः॥ परमाणवः संख्यामतीतः असंख्येयः॥ असंख्येयो गुणोऽस्य तदिदमसं-
॥६८॥ ख्येयगुणं॥ कुतः प्रदेशतः नावगाहतः परंपरमित्यनुवृत्तेरा कार्म्मणात्प्रसंगे तन्निवृत्त्यर्थ-
माह॥ प्राक्तैजसादिति॥ औदारिकादसंख्येयगुणप्रदेशं वैक्रियिकादसंख्येयगुणप्रदेश-
माहारकमिति॥ को गुणाकारः पल्योपमासंख्येयभागः यद्येवं परं परं महापरिमाणं प्रा-
प्नोति॥ बंधविशेषात्परिमाणभेदाभावः तूलनिचयायःपिंडवत्॥ अथोत्तरयोः किं स-
मप्रदेशत्वं उतास्ति कश्चिद्विशेष इत्यत आह॥ ४॥ अनंतगुणे परे॥ प्रदेशत इत्यनुवर्त्तते
तेनैवमभिसंबंधः क्रियते आहारकात्तैजसं प्रदेशतोऽनंतगुणं तैजसात्कार्मणं प्रदेश-
तोऽनंतगुणमिति॥ को गुणकारः अभव्यानामनंतगुणः सिद्धानामनंतभागः॥ तन्नैत-
त्स्यात् सशल्यकवत्॥ मूर्तिमतो मूर्त्यंतरेण आघातः प्रतीघातः स नो द्रव्योपचितत्वा-
त्संसारिणो जीवस्य अभिप्रेतगतिनिरोधप्रसंग इति॥ तन्न॥ किं कारणं यस्मादु- ॥६८॥
भेऽप्येते॥ ४॥ अप्रतीघाते॥ मूर्तिमतो मूर्त्यंतरेण व्याघातः प्रतीघातः॥ स नास्त्य-

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नयोरिति॥ अप्रतीघाते॥ सूक्ष्मपरिणामाद्यस्मिंडैतेजोनुप्रवेशवत्॥ तैजसकार्म्मणयोर्नास्ति वज्र
पटलादिषु प्रतीघातः॥ ननु वैक्रियिकाहारकयोरपि नास्ति प्रतीघातः॥ सर्वत्राप्रतीघातोत्र विवक्षि
तः॥ यथा तैजसकार्म्मणयोरालोकांतात्॥ सर्वत्र नास्ति प्रतीघातः न तथा वैक्रियिकाहारकयोः
आह॥ किमेतावानेव विशेष उत कश्चिदन्योप्यस्तीत्याह॥ ॥ अनादिसंबंधे च॥ चशब्दो विकल्पा
र्थः॥ अनादिसंबंधे सादिसंबंधे चेति॥ कार्यकारणभावसंतत्या अनादिसंबंधे विशेषापेक्ष
या सादिसंबंधे च॥ बीजवृक्षवत्॥ यथौदारिकवैक्रियिकाहारकाणि जीवस्य कादाचित्कानि न
तथा तैजसकार्म्मणे नित्यसंबंधिनी हि ते॥ आसंसारक्षयात्॥ तएते तैजसकार्म्मणे किं क
स्यचिदेव भवतः॥ उताविशेषेणेत्यत आह॥ ॥ सर्वस्य॥ सर्वशब्दो निरवशेषवाची निरवशे
षस्य संसारिणो जीवस्य॥ ते द्वे अपि शरीरे भवतः इत्यर्थः॥ अविशेषाभिधानात्॥ तैरौदा
रिकादिभिः सर्वस्य संसारिणो यौगपद्येन संबंधप्रसंगे संभवशरीरप्रदर्शनार्थमिदमु
च्यते॥ ॥ तदादीनि भाज्यानि युगपदेकस्मिन्नाचतुर्भ्यः॥ तच्छब्दः प्रकृततैजसकार्म्मणप

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तिनिर्देशार्थः॥ तैतैजसकार्मणे आदिर्येषां तानि तदादीनि भाज्यानि विकल्प्यानि आकुतः आचतु
र्भ्यः॥ युगपदेकस्यात्मनः॥ कस्यचित् द्वे तैजसकार्म्मणे अपरस्य त्रीणि औदारिकतैजसकार्म्म
णानि वैक्रियिकतैजसकार्म्मणानि वा अन्यस्य चत्वारि औदारिकाहारकतैजसकार्म्मणानी
ति विभागः क्रियते॥ पुनरपि तेषां विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥४४॥ निरुपभोगमंत्यं॥ अंते भवमं
त्यं किं तत् कार्म्मणं इंद्रियप्रणालिकया शब्दादीनामुपलब्धिरुपभोगः तदभावान्निरुपभो
गं सर्वस्य विग्रहगतौ सत्यामपि लब्धींद्रिये द्रव्येंद्रियनिर्वृत्त्यभावात्॥ शब्दाद्युपभोगाभा
व इति॥ ननु तैजसमपि निरुपभोगं तत्र किमुच्यते निरुपभोगमंत्यमिति॥ तैजसं शरीरं यो
गनिमित्तमपि न भवति॥ ततोस्य उपभोगविचारे अनधिकारः॥ एवं तत्रोक्तलक्षणेषु
जन्मसु॥ अमूनि शरीराणि प्रादुर्भावमापद्यमानानि किमविशेषेण भवंति उत कश्चि
दस्ति विशेष इत्याह॥४५॥ गर्भसंमूर्छनजमाद्यं॥ सूत्रक्रमापेक्षया आदौ भवमाद्यं॥ ॥९९॥
औदारिकमित्यर्थः॥ यद्गर्भजं यच्च संमूर्छनजं तत्सर्वमौदारिकं द्रष्टव्यं॥ तदनंतरं य

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

न्निर्दिष्टं तत्कस्मिन्जन्मनीत्यत आह ॥ ७ ॥ औपपादिकं वैक्रियिकं ॥ उपपादे भवं ॥ औपपा
दिकं तत्सर्वं वैक्रियिकं वेदितव्यं ॥ यद्यौपपादिकं वैक्रियिकं अनौपपादिकस्य वैक्रियिकत्वाभा
वस्तत आह ॥ ७ ॥ लब्धिप्रत्ययं च ॥ चशब्देन वैक्रियिकमभिसंबध्यते ॥ तपोविशेषादृद्धिप्रा
प्तिर्लब्धिः ॥ लब्धिः प्रत्ययः कारणमस्य लब्धिप्रत्ययं वैक्रियिकं ॥ लब्धिप्रत्ययं च भवती
त्यभिसंबध्यते ॥ किमेतदेव लब्ध्यपेक्षमुतान्यदप्यस्तीत्याह ॥ ७ ॥ तैजसमपि ॥ अपिशब्दे
न लब्धिप्रत्ययमभिसंबध्यते ॥ तैजसमपि लब्धिप्रत्ययं भवतीति ॥ वैक्रियिकानंतरं यदुप
दिष्टं तस्य स्वरूपनिर्द्धारणार्थं स्वामिनिर्देशार्थं चाह ॥ ७ ॥ शुभं विशुद्धमव्याघाति चाहार
कं प्रमत्तसंयतस्यैव ॥ शुभकारणत्वात्सुभव्यपदेशः शुभकर्म्मणः आहारककाययो
गस्य कारणत्वात् ॥ शुभमित्युच्यते ॥ अन्नस्य प्राणव्यपदेशवत् ॥ विशुद्धकार्यत्वाद्विशु
द्धव्यपदेशः ॥ विशुद्धस्य पुण्यकर्म्मणः ॥ असबलस्य निरवद्यस्य कार्यत्वात् विशुद्धमित्यु
च्यते ॥ तंतूनां कर्पासव्यपदेशवत् ॥ उभयतो व्याघाताभावादव्याघाति न ह्याहारकश

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

रिरणान्यस्य आघातः। नाप्यन्येनाहारकस्येति तस्य प्रयोजनसमुच्चयार्थः चशब्दः क्रियते। तद्यथा
कदाचिल्लब्धिविशेषसद्भावज्ञापनार्थं कदाचित्सूक्ष्मपदार्थनिर्द्धारणार्थं संयमपरिपालनार्थं
च। आहारकमिति। प्रागुक्तस्य प्रत्याम्नायः। यदाहारकशरीरं निर्वर्त्तयितुमारभते तदा प्रम
त्तो भवतीति प्रमत्तसंयतस्येत्युच्यते। इष्टतोऽवधारणार्थमेवकारोपादानं यथैवं विज्ञायेत प्र
मत्तसंयतस्यैव। आहारकं नान्यस्येति। मैवं विज्ञायि प्रमत्तसंयतस्याहारकमेवेति। मा भू
दौदारिकादिनिवृत्तिरिति। एवं विभक्तानि शरीराणि बिभ्रतां संसारिणां प्रतिगति किं त्रि
लिंगसंनिधानं उत लिंगनियमः कश्चिदस्तीत्यत आह॥ ५०॥ नारकसंमूर्छिनो नपुंसकानि
नारकाणि वक्ष्यंते। नरकेषु भवा नारकाः। संमूर्छनं संमूर्छः। स एषामस्तीति संमूर्छिनः।
नारकाश्च संमूर्छिनश्च नारकसंमूर्छिनः। चारित्रमोहविकल्पनोकषायभेदस्य नपुंस
कवेदस्याशुभनाम्नश्चोदयात्। न स्त्रियो न पुमांस इति। नपुंसकानि भवंति। नारकसं ॥७०॥
मूर्छिनो नपुंसकान्येवेति नियमः। तत्र हि स्त्रीपुंसविषयमनोज्ञशब्दगंधरूपरस्पर्श

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain..Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

संबंधनिमित्तास्वल्पापि सुखमात्रा नास्ति ॥ यद्येवमवधृयते अर्थादापन्नमेतत् ॥ उक्ते-
भ्यो मे संसारिणः त्रिलिंगा इति ॥ यत्रात्यंतं नपुंसकलिंगस्याभावस्तत्प्रतिपादनार्थ-
माह ॥ ५१ ॥ न देवाः ॥ स्त्रैणं पौंस्नं च यन्निरतिशयसुखं शुभगतिनामोदयापेक्षं तद्देवा
अनुभवंति ॥ न तेषु नपुंसकानि संति ॥ अथेतरे कियल्लिंगा इत्यत आह ॥ ५२ ॥ शेषा-
स्त्रिवेदाः ॥ त्रयो वेदाः येषां ते त्रिवेदाः ॥ के पुनस्ते वेदाः स्त्रीत्वपुंस्त्वनपुंसकत्वमिति
कथं तेषां सिद्धिः ॥ वेद्यत इति वेदः लिंगमित्यर्थः ॥ तद्द्विविधं ॥ द्रव्यलिंगं भावलिंगं च ॥ द्र-
व्यलिंगं योनिमेहनादि नामकर्मोदयनिर्वर्तितं ॥ नोकषायोदयापादितवृत्ति ॥
भावलिंगं ॥ स्त्रीवेदोदयात् ॥ स्त्यायत्यस्यां गर्भ इति स्त्री पुंवेदोदयात् ॥ सूते जनयत्य-
पत्यमिति पुमान् ॥ तदुभयशक्तिविकलं नपुंसकं ॥ रूढिशब्दाश्चैते रूढिषु च क्रिया व्यु-
त्पत्त्यर्थैव यथा गच्छतीति गौरिति ॥ इतरथा हि गर्भधारणादिक्रियाप्राधान्ये बाल-
वृद्धानां तिर्यग्मनुष्याणां देवानां कार्मणकाययोगस्थानां च तदभावात् ॥ स्त्री

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स॰ सि॰॥ त्वादिष्वपदेशोनस्मात्॥ तएतेत्रयोवेदाः॥ शेषाणांगर्भजानांभवंति॥ यइमेजन्मयोनि
॥७१॥ शरीरलिंगसंबंधाहितविशेषाः॥ प्राणिनोनिर्दिश्यंते॥ देवादयोविचित्रधर्म्माधर्म्म
वशीकृताः॥ चतसृषुगतिषुशरीराणिधारयंतस्तेकिंयथाकालमुपभुक्तायुषोमूर्त्यं
तराण्यास्कंदंतिउतायथाकालमपीत्यतआह॥ ५॥ औपपादिकचरमोत्तमदेहासं
ख्येयवर्षायुषोनपवर्त्यायुषः॥ ५३॥ औपपादिकाव्याख्याताः॥ देवनारकाइति॥ चर
मशब्दोंत्यवाचीउत्तमउत्कृष्टः॥ चरमउत्तमोदेहोयेषांतेचरमोत्तमदेहाः परीत
संसाराः॥ तज्जन्मनिनिर्वाणार्हाइत्यर्थः॥ असंख्येयमतीतसंख्यानमुपमाप्रमाणे
नपल्यादिनागम्यमायुर्येषांतइमेअसंख्येयवर्षायुषस्तिर्यग्मनुष्याः॥ उत्तरकुर्वा
दिषुप्रसूताः॥ औपपादिकाश्चचरमोत्तमदेहाश्चअसंख्येयवर्षायुषश्च॥ औप
पादिकचरमोत्तमदेहासंख्येयवर्षायुषः॥ बाह्यस्योपघातनिमित्तस्यविषशस्त्रा ॥७१॥
देः॥ सतिसन्निधानेह्रस्वंभवतीत्यपवर्त्यं॥ अपवर्त्यमायुर्येषांतइमेअपवर्त्यायु

षः॥ नअपवर्त्यायुषः॥ अनपवर्त्यायुषः॥ नह्येषां औपपादिकादीनां बाह्यनिमित्तव
शादायुरपवर्त्यते॥ इत्ययंनियमः इतरेषामनियमः॥ चरमस्यदेहस्योत्कृष्टत्वप्रदर्श
नार्थमुत्तमग्रहणंनार्थांतरविशेषोस्ति॥ चरमदेहाइतिवापाठः॥ ५३॥ इतितत्त्वार्थवृ
त्तौसर्व्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायांद्वितीयोध्यायः समाप्तः॥ २॥ सूत्र॥ ५॥ ३॥ भवप्रत्ययो
वधिर्देवनारकाणामित्येवमादिषुनारकाः श्रुताः ततः पृच्छतिकेतेनारकाइतित
त्प्रतिपादनार्थंतदधिकरणनिर्देशः क्रियते॥ १॥ रत्नशर्कराबालुकापंकधूमतमो
महातमः प्रभाभूमयोघनांबुवाताकाशप्रतिष्ठाः सप्ताधोधः॥ रत्नंचशर्कराचवा
लुकाचपंकश्चधूमश्चतमश्चमहातमश्च॥ रत्नशर्कराबालुकापंकधूमतमोमहा
तमांसि॥ प्रभाशब्दः प्रत्येकंपरिसमाप्यते॥ साहचर्यात्ताच्छब्द्यं चित्रादिरत्नप्र
भासहचरिताभूमिः रत्नप्रभा॥ शर्कराप्रभासहचरिताभूमिः॥ शर्कराप्रभा॥ वा
लुकाप्रभासहचरिताभूमिर्वालुकाप्रभापंकप्रभासहचरिताभूमिः॥ पंकप्रभा॥

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

धूमप्रभासहचरिताभूमिः॥धूमप्रभा॥तमःप्रभासहचरिताभूमिः॥तमःप्रभा॥महा
तमःप्रभासहचरिताभूमिः॥महातमःप्रभाइतिएताःसंज्ञाःअनेनोपायेनव्यु
त्पाद्यंते॥भूमिग्रहणमधिकरणविशेषप्रतिपत्त्यर्थं॥यथास्वर्गपटलानिभूमिम
नाश्रित्यव्यवस्थितानिनतथानारकावासाः॥किंतर्हिभूमिमाश्रिताइति॥तासांभू
मीनामालंबननिर्ज्ञानार्थंघनांबुवातादिग्रहणंक्रियते॥घनांबुच॥वातश्चआका
शंचघनां॥बुवाताकाशानितानिप्रतिष्ठाआश्रयोयासांताःघनांबुवाताकाश
प्रतिष्ठाःसर्वाएताभूमयःघनोदधिवलयप्रतिष्ठाः॥घनोदधिवलयंघनवातव
लयप्रतिष्ठंघनवातवलयंतनुवातवलयप्रतिष्ठंतनुवातवलयमाकाशप्रति
ष्ठं॥आकाशमात्मप्रतिष्ठं॥तस्यैवाधाराधेयत्वात्॥त्रीण्यप्येतानिवलयानिप्र
त्येकंविंशतियोजनसहस्रबाहुल्यानि॥सप्तग्रहणंसंख्यांतरनिवृत्त्यर्थं॥सप्तभूम
योनाष्टौननवेति॥अधोधोवचनं॥तिर्यक्प्रचयनिवृत्त्यर्थं॥किंताभूमयो ॥७२॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नारकाणांसर्वत्रावासाः॥आहोस्वित्क्वचित्क्वचिदितितन्निर्धारणार्थमाह॥४॥ता
सुत्रिंशत्पंचविंशतिपंचदशदशत्रिपंचोनैकनरकशतसहस्राणिपंचचैवयथाक्रमं॥तासुरत्न
प्रभादिषुभूमिषुनरकाण्यनेनसंख्यायंतेयथाक्रमं॥रत्नप्रभायां॥त्रिंशन्नरकशतसहस्रा
णि॥शर्कराप्रभायांपंचविंशतिनरकशतसहस्राणि॥वालुकाप्रभायांपंचदशनरकशतसह
स्राणि॥पंकप्रभायांदशनरकशतसहस्राणि॥धूमप्रभायांत्रीणिनरकशतसहस्राणि
धूमप्रभायांत्रीणिनरकशतसहस्राणि॥तमःप्रभायांपंचोनमेकंनरकशतसहस्रं॥महा
तमःप्रभायांपंचनरकाणि॥रत्नप्रभायांनरकप्रस्तारास्त्रयोदशाततोधः॥आसप्तम्याः
द्वंद्वंनरकप्रस्ताराःहीनाः॥इतरोविशेषःलोकनियोगतोवेदितव्यः॥अथतासुभूमिषु
नारकाणांकःप्रतिविशेषइति॥५॥नारकानित्याशुभतरलेश्यापरिणामदेहवेदनावि
क्रियाः॥लेश्यादयोव्याख्यातार्थाः॥अशुभतराइतिप्रकर्षनिर्देशस्तिर्यग्गतिविषयाशु
भलेश्याद्यपेक्षया॥अधोधःस्वगत्यपेक्षयाचवेदितव्याः॥नित्यशब्दआभीक्ष्ण्यवचनः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नित्यमशुभतरा॥लेश्यादयोयेषांतेनित्याशुभतरलेश्याःपरिणामदेहवेदनाविक्रियाः॥ना
रकाःप्रथमाद्वितीययोः॥कापोतलेश्या॥त्रितीयायामुपरिष्टात्कपोताअधोनीला॥चतुर्थ्यां
नीलापंचम्यामुपरिनीला॥अधःकृष्णाषष्ठ्यांकृष्णासप्तम्यांपरमकृष्णा॥स्वायुःप्रमा
णावधृताःद्रव्यलेश्याउक्ताः॥भावलेश्यास्तुअंतर्मुहूर्त्तपरिवर्त्तिन्यःपरिणामाःस्पर्श
रसगंधवर्णशब्दाः॥क्षेत्रविशेषनिमित्तवशादतिदुःखहेतवोऽशुभतराः॥देहाश्चते
षांअशुभनामोदयात्॥अत्यंताशुभतराःविकृताकृतयः॥हुंडसंस्थानाःतेषामुत्से
धःप्रथमायांसप्तधनूंषित्रयोहस्ताःषडंगुलयः॥अधोधोद्विगुणाद्विगुणाउत्सेधःअ
भ्यंतरासद्वेद्योदयेसतिअनादिपारिणामिकशीतोष्णबाह्यनिमित्तजनिताःसुतीव्राः
वेदनाभवंतिनारकाणांप्रथमाद्वितीयातृतीयाचतुर्थीषुउष्णवेदनान्येवनरकाणिपं॥
चम्याउपरिउष्णवेदनेद्वेनरकशतसहस्रेअधःशीतवेदनानामेकंशतसहस्रं॥षष्ठी ॥७३॥
सप्तम्योः॥शीतवेदनान्येव॥शुभंकरिष्यामइतिअशुभतरमेवविकुर्वंतिसुखहेतून

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स्यास्यामसीतिदुःखहेतूनेवोत्पादयंतितएतेभावाः॥अधोधोशुभतराःवेदितव्याः॥किमेतेषां
नारकाणांशीतोष्णजनितमेवदुःखंउतान्योपिभवतीत्याह॥४॥परस्परोदीरितदुःखाः
कथंपरस्परोदीरितदुःखत्वं॥नारकाणांभवप्रत्ययेनावधिनामिथ्यादर्शनोदयात्॥विभंग
व्यपदेशभाजाचदूरादेवदुःख॥हेतूनवगम्योत्पन्नदुःखाःप्रत्यासत्तौपरस्परालोकनाच्चप्र
ज्वलितकोपाग्नयः॥पूर्वभवानुस्मरणाच्चातितीव्रानुबद्धवैराश्चश्वशृगालादिवत्॥स्वा
भिघातेप्रवर्तमानाःस्वविक्रियाकृतासिवासीपरशुभिंडिमालशक्तितोमरकुंतायोघ
नादिभिःआयुधैःस्वकरचरणदशनैश्चछेदनभेदनतक्षणदंशनादिभिःपरस्परस्या
तितीव्रंदुःखमुत्पादयंति॥किमेतावानेवदुःखोत्पत्तिकारणप्रकारउतान्योपिकश्चि
दस्तीत्यतआह॥५॥संक्लिष्टासुरोदीरितदुःखाश्चप्राक्चतुर्थ्याः॥देवगतिनामकर्मविक
ल्पस्यासुरत्वसंवर्तनस्यकर्मणउदयादस्यंतिपरानित्यसुराः॥पूर्वजन्मनिसंभाविते
नातितीव्रेणसंक्लेशपरिणामेनयदुपार्जितंपापकर्मतस्योदयात्॥सततंक्लिष्टाः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

संक्लिष्टाअसुराः ॥ संक्लिष्टासुरपसंक्लिष्टा इति विशेषणं ॥ न सर्वे असुराः ॥ नारकाणां दुःख
मुत्पादयंति ॥ किं तर्हि अंबावरीषादयः एव केचनेति ॥ अवधिप्रदर्शनार्थं प्राक् चतुर्थ्या इति
विशेषणं ॥ उपरि तिसृषु पृथिवीषु संक्लिष्टासुराः बाधाहेतवः ॥ नातः परमिति ॥ प्रदर्श
नार्थं चशब्दः पूर्वोक्तदुःखहेतुसमुच्चयार्थः ॥ सुतप्तायोरसपायननिष्टप्तायस्तंभालिं
गनकूटशाल्मल्यारोहणावतरणायोघनाभिघात ॥ वासीक्षुरतक्षणक्षारतप्ततैलाव
सेचनायस्कुंभीपाकांवरीषभर्ज्जनवैतरणीमज्जनयंत्रनि॥पीडनादिभिः नारकाणां दुः
खमुत्पादयंति एवं छेदनभेदनादिभिः सकलीकृतमूर्तीनामपि तेषां न मरणमका
ले भवति ॥ कुतः अनपवर्त्यायुष्कत्वात् ॥ यद्येवं तदुच्यतां नारकाणामायुः परि
माणमित्यत आह ॥ ६ ॥ तेष्वेकत्रिसप्तदशसप्तदशद्वाविंशतित्रयस्त्रिंशत्सागरोपमा
सत्वानां परा स्थितिः ॥ यथाक्रममित्यनुवर्तते ॥ तेषु नरकेषु भूमिक्रमेण यथासंख्यमेए ॥७४॥
कादयः ॥ स्थितयोभिसंबध्यंते रत्नप्रभायामुत्कृष्टा स्थितिरेकसागरोपमा ॥ सर्क

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

राप्रभायांत्रिसागरोपमा। वालुकाप्रभायांसप्तसागरोपमाः। पंकप्रभायांदशसागरोपमाः
धूमप्रभायांसप्तदशसागरोपमाः। तमःप्रभायांद्वाविंशतिसागरोपमाः। महातमःप्रभायां
त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाइति। पराउत्कृष्टाइत्यर्थः सत्वानामितिवचनंभूमिनिवृत्यर्थं। भूमि
षुसत्वानामियंस्थितिः नभूमीनामितिउक्तः सप्तभूमिविधूसंयुक्तीर्णोयोलोकः। इ
दानींतिर्यग्लोकोवक्तव्यः कथंपुनःस्तिर्यग्लोकः यतोसंख्येयाः स्वयंभूरमणपर्यंताः
तिर्यक्प्रचयविशेषेणावस्थिताः। द्वीपसमुद्राः ततस्तिर्यक्लोकइतिकेपुनस्तेतिर्यगव
स्थिताइत्यतआह। ७। जंबूद्वीपलवणोदादयःशुभनामानोद्वीपसमुद्राः। जंबूद्वीपादयो
द्वीपाः। लवणोदादयःसमुद्राः यानिलोकेशुभानिनामानितन्नामानस्ते। तद्यथाजंबू
द्वीपोद्वीपः लवणोदसमुद्रः धातकीखंडेद्वीपः कालोदसमुद्रः पुष्करवरोद्वीपःपुष्क
रवरःसमुद्रः। वारुणीवरोद्वीपः वारुणीवरःसमुद्रः क्षीरवरोद्वीपः क्षीरवरःसमुद्रः घृ
तवरोद्वीपः वारुणीवरःसमुद्रः क्षीरवरोद्वीपः क्षीरवरःसमुद्रः। घृतवरोद्वीपः। घृत

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स० सि०॥ वरः॥ समुद्रः इक्षुवरो द्वीपः इक्षुवरः समुद्रः नंदीश्वरवरो द्वीपः नंदीश्वरवरः समुद्रः अरुण
॥७५॥ वरो द्वीपः॥ अरुणवरः समुद्रः इत्येवमसंख्येयाः द्वीपसमुद्राः स्वयंभूरमणपर्यंताः वेदि
तव्याः॥ अमीषां विष्कंभसन्निवेशसंस्थानविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ८॥ द्विर्द्विर्विष्कं
भाः पूर्वपूर्वपरिक्षेपिणो वलयाकृतयः॥ द्विर्द्विरिति वीप्सायां वृत्तिवचनं विष्कंभद्वि
गुणत्वव्याप्त्यर्थं आद्यस्य द्वीपस्य यो विष्कंभः॥ तद्द्विगुणविष्कंभो लवणजलधिः तद्द्वि
गुणविष्कंभो द्वितीयो द्वीपः॥ तद्द्विगुणविष्कंभो द्वितीयो जलधिरिति द्विर्द्विर्विष्कंभो ये
षां ते द्विर्द्विर्विष्कंभाः॥ पूर्वपूर्वपरिक्षेपिवचनं ग्रामनगरादिवत् विनिवेशो मा विज्ञायी
ति वलयाकृतिवचनं चतुरस्रादिसंस्थानांतरनिवृत्त्यर्थं अत्राह जंबूद्वीपस्य प्रदेशसं
स्थानविष्कंभाः वक्तव्यास्तन्मूलत्वादितरविष्कंभादिज्ञानस्येत्युच्यते॥ ९॥ तन्मध्ये मेरु
नाभिर्वृत्तो योजनशतसहस्रविष्कंभो जंबूद्वीपः॥ तेषां मध्ये तन्मध्ये तेषां पूर्वोक्तद्वीप ॥७५॥
समुद्राणां नाभिरिव नाभिः मध्यं मेरुर्नाभिर्यस्य स मेरुनाभिः॥ वृत्तः आदित्यमंडलोप

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मानः॥सतानांसहस्रंसतसहस्रंयोजनानांसतसहस्रंयोजनसतसहस्रंविष्कंभोयस्य
सोयंयोजनसतसहस्रविष्कंभः कोसौजंबूद्वीपः कथंजंबूद्वीपः॥जंबूवृक्षोपलक्षितत्वा
त्॥उत्तरकुरूणांमध्येजंबूवृक्षः॥अनादिनिधनःपृथिवीपरिणामोऽकृत्रिमःसपरिवा
रः॥तदुपलक्षितोयंद्वीपः तत्रजंबूद्वीपेषड्भि॥कुलपर्वतैर्विभक्तानिसप्तक्षेत्राणिकानि
तानीत्यत्राह॥१०॥भरतहैमवतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतैरावतवर्षाःक्षेत्राणिभरता
ख्यः॥संज्ञा अनादिकालप्रवृत्ताः॥अनिमित्ताः तत्रभरतवर्षः॥क्वसन्निविष्टः॥दक्षिण
दिग्भागेहिमवतोऽद्रेः॥त्रयाणांचसमुद्राणांमध्ये आरोपितचापाकारोभरतवर्षः
विजयार्द्धेनगंगासिंधुभ्यांचविभक्तःषट्खंडः॥क्षुद्रहिमवंतमुत्तरेणदक्षिणेनम
हाहिमवंतंपूर्वापरसमुद्रयोर्मध्येहैमवतवर्षः॥निषधस्यदक्षिणतः॥महाहिमवंतः
उत्तरतःपूर्वापरसमुद्रयोरंतरालेहरिवर्षः॥निषधस्योत्तरान्नीलवतोदक्षिणात्
पूर्वापरसमुद्रयोरंतरे(हरिवर्षः)विदेहस्यसन्निवेशोद्रष्टव्यः नीलवतः॥उत्त

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

रान्हा॥ विमरोरक्षिणात्पूर्व्वापरसमुद्रयोर्म्मध्ये सन्निविते भी हैरण्यवतवर्षः॥ शिखरिणउत्तरस्
स्य पारणां समुद्राणां मध्ये ऐरावतवर्षः॥ सविजयार्द्धेन रक्तारक्तोदाभ्यां च विभक्तः॥ षट्खंडः
षट्कुलपर्व्वता इत्युक्ते केन पुनस्ते कथं वा अवस्थिता इत्यत आह॥ ॥ तद्विभाजिनः पूर्व्वापरा
यता हिमवन्महाहिमवन्निषधनीलरुक्मिशिखरिणो वर्षधरपर्व्वताः॥ तानि क्षेत्राणि
विभजंतीत्येवंशीलास्तद्विभाजिनः॥ पूर्व्वापरायता इति॥ पूर्व्वापरकोटिभ्यां लवणजला
धिस्पर्शिन॥ इत्यर्थः हिमवदादयः॥ अनादिकालप्रवृत्ताः॥ अनिमित्तसंज्ञाः॥ वर्षविभा
हेतुत्वात्॥ वर्षधरपर्व्वता इत्युच्यते॥ तत्र क्व हिमवान् भरतस्य हैमवतस्य च सीमन्यवस्थि
तः क्षुद्रहिमवान्॥ योजनशतोच्छ्रायः॥ हैमवतस्य हरिवंशस्य च विभागकरो महाहिमवा
न् द्वियोजनशतोच्छ्रायः॥ महाविदेहस्य दक्षिणतः॥ हरिवंशस्योत्तरतः॥ निषधो नाम पर्व्वतः
चतुर्योजनशतोच्छ्रायः॥ उत्तरे त्रयोपि पर्व्वताः॥ स्ववर्षविभाजिनो व्याख्याता उच्छ्राय ॥७६॥
श्चैतेषां चत्वारि द्वे एकं च॥ योजनशतं वेदितव्यं॥ सर्व्वेषां पर्व्वतानामुच्छ्रायस्य चतुर्भागो

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

अवगाहः। तेषां वर्णविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ४॥ हेमार्जुनतपनीयवैडूर्यरजतहेममयाः
तएते हिमवदादयः। पर्वता हेमादिमया वेदितव्याः। यथाक्रमं हेममयो हिमवान्। चीनप
ट्टवर्णः। अर्जुनमयो महाहिमवान् शुक्लः। तपनीयमयो निषधः। तरुणादित्यवर्णः। वै
डूर्यमयो नीलः मयूरग्रीवाभः। रजतमयो रुक्मी शुक्लः। हेममयः शिखरी चीनपट्टव।
र्णः। पुनरपि तद्विशेषणार्थमाह॥ ५॥ मणिविचित्रपार्श्वा उपरि मूले च तुल्यविस्ताराः
नानावर्णप्रभादिगुणोपेतैर्मणिभिर्विचित्राणि पार्श्वानि येषां ते मणिविचित्रपा
र्श्वाः। अनिष्टसंस्थानस्य निवृत्त्यर्थमुपर्यादिवचनं क्रियते। चशब्दो मध्यसमुच्च
यार्थः। य एषां मूले विस्तारः स उपरि मध्ये च तुल्यः। तेषां मध्ये लब्धास्पदा ह्रदा उच्य
न्ते॥ ६॥ पद्ममहापद्मतिगिंछकेसरिमहापुंडरीकपुंडरीका ह्रदास्तेषामुपरिपद्मः महा।
पद्मः। तिगिंछः केसरी। महापुंडरीकः पुंडरीक इति। तेषां हिमवदादीनामुपरि यथा
क्रममेते ह्रदा वेदितव्याः। तत्राद्यसंस्थानविषयविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ७॥ प्रथ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मो योजनसहस्रायामस्तदर्द्धविष्कंभो ह्रदः॥ प्राक्प्रत्यग्योजनसहस्रायामः॥ उदगवाग्यो
जनशतविस्तारः॥ वज्रमयतलः विविधमणिकनकविचित्रततटः पद्मनामा ह्रदः त
स्यावगाहप्रक्लृप्त्यर्थमिदमुच्यते॥ ॥६॥ दशयोजनावगाहः॥ अवगाहोऽधःप्रवेशो नि
म्नता॥ दशयोजनान्यवगाहोऽस्य दशयोजनावगाहः॥ ॥७॥ तन्मध्ये योजनं पुष्करं॥ योज
नप्रमाणं योजनं॥ क्रोशायामपत्रत्वात्॥ क्रोशद्वयविष्कंभकर्णिकत्वाच्च योजनायाम
विष्कंभं॥ जलतलात्॥ क्रोशद्वयोच्छ्रायनालं तावद्बहलपत्रनिचयं पुष्करमवगंतव्यं
इतरेषां ह्रदानां पुष्कराणां च आयामादिनिर्ज्ञापनार्थमाह॥ ॥८॥ तद्द्विगुणद्विगुणा ह्रदाः
पुष्कराणि च॥ स च तच्च ते तेन योद्विगुणात्तद्द्विगुणाः तद्द्विगुणाद्विगुणा इति द्वित्वं व्या
ज्ञापनार्थं॥ केन द्विगुणा आयामादिना॥ पद्मह्रदस्य द्विगुणायामविष्कंभावगाहो
महापद्मो ह्रदः॥ तस्य द्विगुणायामविष्कंभावगाहस्तिगिंछो ह्रदः॥ पुष्कराणि च किं ॥७७॥
द्विगुणानि द्विगुणानीत्यभिसंबध्यते॥ तन्निवासिनीनां देवीनां संज्ञाजीवितप

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

रिचार॥ मतिपादनार्थमाह ॥ १९ ॥ तन्निवासिन्यो देव्यः । श्रीह्रीधृतिकीर्तिबुद्धिलक्ष्म्यः ॥ पल्योपम
स्थितयः ॥ ससामानिकपरिषत्काः ॥ तेषु पुष्करेषु कर्णिकामध्यदेशनिवेशिनः सरद्विमल
पूर्णचंद्रद्युतिहराः । क्रोशायामाः क्रोशार्द्धविष्कंभा देशोनक्रोशोत्सेधाः । प्रासादास्तेषु निवसं
तीत्येवंशीलाः ॥ तन्निवासिन्यो देव्यः ॥ श्रीह्रीधृतिकीर्तिबुद्धिलक्ष्मीसंज्ञिकाः ॥ तेषु पद्मादि
षु यथाक्रमं वेदितव्याः । पल्योपमस्थितयः इत्यनेन ॥ आयुषः प्रमाणमुक्तं ॥ समानेस्था
नेभवा ॥ सामानिकाः ॥ सामानिकाश्च परिषदश्च सामानिकपरिषदः ॥ सह सामानिक
परिषद्भिर्वर्तते इति ससामानिकपरिषत्काः ॥ तस्य पद्मस्य परिवारपद्मेषु प्रासादानामु
परि सामानिकाः ॥ परिषदश्च वसंति ॥ यकाभिः ॥ सरिद्भिः तानि क्षेत्राणि प्रविभक्तानि
ता उच्यंते ॥ २० ॥ गंगासिंधुरोहिद्रोहितास्याहरिद्धरिकांतासीतासीतोदानारीनरकां
तासुवर्णरूप्यकूलारक्तारक्तोदाः सरितस्तन्मध्यगाः ॥ सरित इति न वाप्यः ताः ॥ किमंतरा
उत समीपादित्यत आह ॥ तन्मध्यगाः तेषां क्षेत्राणां मध्यंमध्ये ॥ न वा गच्छतीति ॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तन्मध्यगाः ॥ एकत्र सर्वासां प्रसंगनिवृत्त्यर्थं दिग्विशेषप्रतिपत्त्यर्थं चाह ॥ ७ ॥ द्वयोर्द्वयोः ॥
पूर्वाः पूर्वगाः ॥ द्वयोर्द्वयोः सरितोरेकैकक्षेत्रविषय इति वाक्यविशेषाभिसंबंधात् ॥ एकत्र
सर्वासां प्रसंगनिवृत्तिः कृता ॥ पूर्वाः पूर्वगा इति वचनं दिग्विशेषप्रतिपत्त्यर्थं ॥ तत्र पूर्वा या
स्सरितस्ताः पूर्वगाः पूर्वजलधिं गच्छंतीति पूर्वगाः ॥ किमर्थं संपृक्तत्वं सूत्रनिर्देशाय सं॥
यद्येवं गंगासिंध्वादयः सप्त पूर्वगा इति प्राप्तं नैष दोषः ॥ द्वयोर्द्वयोरित्यभिसंबंधात् ॥ द्वयो
द्वयोः ॥ पूर्वाः पूर्वगाः इति वेदितव्याः ॥ इतरासां दिग्विभागप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ८ ॥ शेषा
स्त्वपरगाः ॥ द्वयोर्द्वयोर्याः अवशिष्टास्ताः अपरगाः प्रत्येतव्याः ॥ अपरसमुद्रं गच्छंती
ति अपरगाः ॥ तत्र पद्महृदप्रभवा पूर्वतोरणद्वारनिर्गता गंगा ॥ अपरतोरणद्वारनिर्ग
ता सिंधुः ॥ उदीच्यतोरणद्वारनिर्गता रोहितास्या ॥ महापद्महृदप्रभवा अपाच्यतोरण
द्वारनिर्गता रोहित् ॥ उदीच्यतोरणद्वारनिर्गता हरिकांता ॥ तिगिंछहृदप्रभवा दक्षिणद्वा ॥ ७५ ॥
रनिर्गता हरित् ॥ उदीच्यतोरणनिर्गता शीतोदा ॥ केसरिहृदप्रभवा अपाच्यतोरणद्वार

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

निर्गता सीता ॥ उदीच्यतोरणद्वारनिर्गता नरकांता ॥ महापुंडरीकह्रदप्रभवा दक्षिणद्वारनि
र्गता नारी ॥ उदीच्यतोरणद्वारनिर्गता रूप्यकूला ॥ पुंडरीकह्रदप्रभवा प्राच्यतोरणद्वारनि
र्गता सुवर्णकूला ॥ पूर्वतोरणद्वारनिर्गता रक्ता ॥ प्रतीच्यतोरणद्वारनिर्गता रक्तोदा ॥ तासां
परिवारप्रतिपादनार्थमाह ॥ ४ ॥ चतुर्दशनदीसहस्रपरिवृता गंगासिंध्वादयो नद्यः ॥ कि
मर्थं गंगासिंध्वादिग्रहणं क्रियते नदीग्रहणार्थं ॥ प्रकृतास्ताः प्रभिसंबध्यंते नैवं शक्यं प्र
नंतरस्य विधिर्भवति प्रतिषेधो वेति अपरगानामेव ग्रहणं स्यात् ॥ गंगादिग्रहणमेवास्त्
ति चेत् ॥ पूर्वगाणामेव ग्रहणं स्यात् ॥ अतउभयीनां ग्रहणार्थं गंगासिंध्वादिग्रहणं क्रि
यते ॥ नदीग्रहणं द्विगुणा द्विगुणा इत्यभिसंबंधार्थं ॥ गंगा चतुर्दशनदीसहस्रपरिवृता सिं
धुरपि ॥ एवमुत्तरा अपि नद्यः प्रतिक्षेत्रं तद्द्विगुणा द्विगुणा भवंति ॥ आविदेहांतात् ॥ त
त उत्तरा अर्द्धार्द्धहीनाः ॥ उक्तानां क्षेत्राणां विष्कंभप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ५ ॥ भरतः षड्विं
शति पंचयोजनशतविस्तारः ॥ षट्चैकान्नविंशतिभागा योजनस्य ॥ षडधिका विंशतिः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स॰ सि॰॥ ॥७९॥

॥ षड्विंशतिः ॥ षड्विंशतिरधिकायेषु तानि षड्विंशानि पंचयोजनशतानि विस्तारोस्य षड्विंशपं
चयोजनशतविस्तारः भरतः किमेतावानेव नेत्याह ॥ षट्चैकान्नविंशतिभागा योजनस्य वि
स्तारोस्येत्यभिसंबध्यते ॥ इतरेषां विष्कंभविशेषप्रतिपत्यर्थमाह ॥२५॥ तद्द्विगुणद्विगुणवि
स्ताराः वर्षधरवर्षा विदेहांताः ॥ ततो भरतात् द्विगुणो द्विगुणो विस्तारो येषां त इमे तद्द्विगु
णविस्ताराः ॥ के ते वर्षधरवर्षाः ॥ किं सर्वे नेत्याह विदेहांता इति ॥ अथोत्तरेषां कथमि
त्यत आह ॥२६॥ उत्तरा दक्षिणतुल्याः उत्तरा ऐरावतादयो नीलांताः भरतादिभिः ॥ दक्षि
णैस्तुल्या द्रष्टव्याः ॥ अतीतस्य सर्वस्यायं विशेषो वेदितव्यः तेन ह्रदपुष्करादीनां तु
ल्यता योज्या ॥ अत्राह उक्तेषु भरतादिषु क्षेत्रेषु मनुष्याणां किं तुल्योनुभवादिराहो
स्विदस्ति कश्चित्प्रतिविशेष ॥ इत्यत्रोच्यते ॥ २७॥ भरतैरावतयोर्वृद्धिह्रासौ षट्समयाभ्या
मुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभ्यां ॥ वृद्धिश्च ह्रासश्च वृद्धिह्रासौ कयोः भरतैरावतयोः न तयोः क्षे ॥७९॥
त्रयोर्वृद्धिह्रासौ स्तः ॥ असंभवात् तत्स्थानां मनुष्याणां वृद्धिह्रासौ ॥ भवतः अथवा

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

अधिकरणनिर्द्देशः भरतैरावतेचमनुष्याणांवृद्धिह्रासाविति॥ किंकृतौवृद्धिह्रासौ अनुभवा
युःप्रमाणादिकृतौ॥ अनुभवः उपभोगः॥ आयुर्जीवितपरिमाणं॥ प्रमाणंशरीरोत्सेधः इ
त्येवमादिभिःवृद्धिह्रासौमनुष्याणांभवतः॥ किंहेतुकौपुनस्तौकालहेतुकौसचकालोद्वि
विधः॥ उत्सर्प्पिणी अवसर्प्पिणीचेति॥ तद्भेदाःप्रत्येकंषट्॥ अन्वर्थसंज्ञेचैते॥ अनुभवा
दिभिरुत्सर्प्पणशीलाउत्सर्प्पिणीतैरेवावसर्प्पणशीला अवसर्प्पिणी॥ तत्रावस
र्प्पिणीषड्विधासुषमसुषमा॥ सुषमा॥ सुखमदुःखमा॥ दुःखमसुखमा॥ दुःखमा॥ अ
तिदुःखमाचेति॥ उत्सर्प्पिण्यपि अतिदुःखमाद्यासुखमसुषमांताषड्विधैवभवति॥ अवस
र्प्पिण्याः परिमाणंदशसागरोपमकोटीकोट्यः॥ उत्सर्प्पिण्या॥ अपितावत्यएवसो
भयीकल्पइत्याख्यायते॥ तत्रसुषमसुषमाचतस्रःसागरोपमकोटीकोट्यः॥ तदादौमनु
ष्याः॥ उत्तरकुरुमनुष्यतुल्याः॥ ततःक्रमेणहानौसत्यांसुखमाभवति॥ तिस्रःसागरो
पमकोटीकोट्यः॥ तदादौमनुष्याहरिवर्षमनुष्यसमाततःक्रमेणहानौसत्यांसुषमदुः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

खमाभवति॥ द्विसागरोपमकोटीकोट्योत्तदादौमनुष्याः॥ हैवतमनुष्यसमाततःक्रमेणहानौ
सत्यांदुःखमसुखमाभवति॥ एकसागरोपमाकोटीकोटीद्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्रोना॥ तदा
दौमनुष्याः॥ विदेहजनतुल्याभवंति॥ ततःक्रमेणहानौसत्यांअतिदुःखमाभवति॥ एकवि
शतिवर्षसहस्राणि॥ एवमुत्सर्प्पिण्यपिविपरीतक्रमावेदितव्या॥ अथेतराःस्वभूमिषुकाव
स्थितइत्यतआह॥ २८॥ ताभ्यामपराभूमयोवस्थिताः॥ ताभ्यांभरतैरावताभ्यांअपराभूमय
अवस्थिताभवंति॥ नहितत्रोत्सर्प्पिण्यवसर्प्पिण्यौस्तः॥ किंतासुभूमिषुमनुष्यास्तु
ल्यायुषः॥ आहोस्वित्कश्चिदस्तिप्रतिविशेषइत्यतआह॥ २९॥ एकद्वित्रिपल्योपमस्थित
योहैमवतकहारिवर्षकदैवकुरवकाः॥ हैमवतेभवाःहैमवतकाः॥ एवंवुञिमतिमनु
ष्येभवत्ययोभवति॥ एवमुत्तरयोरपिहैमवतकादयःत्रयःएकादयस्त्रयः॥ तत्रयथासं
ख्यमभिसंबंधःक्रियते॥ एकपल्योपमस्थितयोहैमवतकाः॥ द्विपल्योपमस्थितयःहा ॥८०॥
रिवर्षकाः॥ त्रिपल्योपमस्थितयोदैवकुरवकाइति॥ तत्रपंचसुहैमवतेषुसुषमदुःष

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मासस्सावस्थिता। तत्र मनुष्या एक पल्योपमायुषः॥ द्विधनुःसहस्रोच्छ्रिताः चतुर्थभक्ताहाराः
नीलोत्पलवर्णाः। पंचसु हरिवर्षेषु सुषमाखस्सदावस्थिता तत्र मनुष्याः द्विपल्योपमायुषः॥ चतु
श्चापसहस्रोत्सेधाः। षष्ठभक्ताहाराः संखवर्णाः। पंचसु देवकुरुषु सुषमासुषमास्सदावस्थिता॥ तत्र
मनुष्याः। त्रिपल्योपमायुषः षड्धनुःसहस्रोच्छ्रायाः अष्टमभक्ताहाराः कनकवर्णाः प्र
थोत्तरेषु कालवस्थितस्तत आह॥ ४॥ तथोत्तराः यथा दक्षिणा मा रम्याता स्तथैवोत्तरा वेदितव्याः
हैरण्यवतकाः हैमवतकैस्तुल्याः रम्यकाः हरिवर्षकैस्सदृशाः देवकुरुवकै रोत्तरकुरवकाः
मारण्याताः॥ अथ विदेहेष्ववस्थितेषु का स्थितिरित्यत्रोच्यते॥ ७॥ विदेहेषु संख्येयकालाः
सर्वेषु विदेहेषु संख्येयकाला॥ मनुष्याः। तत्र कालः सुषमदुःखमांतोपमः। सदावस्थि
तः मनुष्याश्च पंचधनुःशतोत्सेधाः नित्याहाराः उत्कर्षेणैकपूर्वकोटिस्थितिकाः जघन्ये
नांतर्मुहूर्तायुषः तस्याश्च संबंधे गाथां पठंति पुव्वस्स दु परिमाणं सदरिं खलु कोडिस
दसहस्साइं छप्पणं च सहस्सा बोधव्वा वासकोडीणं॥ क्षो भरतस्य विष्कंभः। पुनः प

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥ स० सि० ॥
॥ ८२ ॥

कारांतरेणतत्प्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ३२॥ भरतस्यविष्कंभोजंबूद्वीपस्यनवतिशतभागः॥ जंबूद्वी
पविष्कंभस्ययोजनशतसहस्रस्यनवतिशतभागीकृतस्यैकोभागोभरतस्यविष्कंभःसं
पूर्वोक्तएव॥ उक्तंजंबूद्वीपं॥ परिवृत्यवेदिकास्थिता॥ ततःपरोलवणोदःसमुद्रःद्वियोजनशत
सहस्रवलयविष्कंभः॥ ततःपरोधातकीखंडोद्वीपः॥ चतुर्योजनशतसहस्रवलयविष्कं
भः॥ तत्रवर्षादीनांसंख्याविधिप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ३३॥ द्विर्धातकीखंडे॥ भरतादीनांद्र
व्याणांइहाभ्यावृत्तिर्विवक्षिता॥ तत्रकथंसुच्प्रत्ययआहूयमाणक्रियाभ्यावृत्तिःद्योतना
र्थःसुच्॥ यथाद्विस्तावानयंप्रासादोमीयतइति॥ एवंद्विर्धातकीखंडेभरतादयोमीयं
तइति॥ तद्यथा॥ द्वाभ्यामिष्वाकारपर्वताभ्यांदक्षिणोत्तरायताभ्यांलवणोदकालोद
वेदिकास्पृष्टकोटिभ्यांविभक्तोधातकीखंडःपूर्वापरइति॥ तत्रपूर्वस्यापरस्यच
मध्येद्वौमंदरौतयोरुभयतः॥ भरतादीनिक्षेत्राणिहिमवदादयश्चवर्षधराःपर्वताः॥ ३३॥
एवंद्वौभरतौद्वौहिमवंतावित्येवमादिसंख्यानंद्विगुणंवेदितव्यं॥ जंबूद्वीपेहिमवदादी

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नां ॥ वर्षधराणां यो विष्कंभः तद्द्विगुणाः धातकीखंडे हिमवदादीनां वर्षधराणां ॥ हिमवदादयो व
र्षधराश्चक्राकारवदवस्थिताः ॥ अरविवरसंस्थानानि ॥ क्षेत्राणि ॥ जंबूद्वीपे यत्र जंबूवृक्षः स्थि
ताः ॥ अरविवरसंस्थानानि ॥ क्षेत्राणि ॥ जंबूद्वीपे यत्र जंबूवृक्षः स्थितः तत्र धातकीखंडे धात
कीवृक्षः सपरिवारः तैयोगाद्धातकीखंड इति द्वितीयस्य द्वीपस्य नाम प्रतीतं ॥ तत्परिक्षेपी
कालोदः ॥ समुद्रः टंकाछिन्नतीर्थः ॥ अष्टयोजनशतसहस्रवलयविष्कंभः ॥ कालोदपरि
क्षेपी पुष्करद्वीपः ॥ षोडशयोजनशतसहस्रवलयविष्कंभः ॥ तत्र द्वीपांभोनिधिविष्कंभद्वि
गुणपरिक्लृप्तिवत् ॥ धातकीखंडवर्षादिद्विगुणविधिप्रसंगे विशेषावधारणार्थमाह ॥ ०
पुष्करार्द्धे च ॥ किं द्विरित्यनुवर्त्तते ॥ किमपेक्षा द्विरावृत्तिः जंबूद्वीपभरतहिमवदाद्यपेक्षयैव ॥ जं
बूद्वीपात्पुष्करार्द्धे द्वौ भरतौ हिमवंतौ इत्यादि ॥ कुतः व्याख्यानतः यथा धातकीखंडे हिमव
दादीनां विष्कंभः ॥ तथा पुष्करार्द्धे हिमवदादीनां द्विगुण इति व्याख्यायते नामानि तान्ये
व ॥ इष्वाकारौ मंदरौ च पूर्ववत् ॥ यत्र जंबूद्वीपे जंबूवृक्षः तत्र पुष्करं सपरिवारं ॥ तत एव

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तस्यद्वीपस्यनामरूढंपुष्करद्वीपइति॥ अथकथंपुष्करार्द्धसंज्ञा॥ मानुषोत्तरशैलेनविभक्तार्द्ध
त्वात्॥ पुष्करार्द्धसंज्ञा॥ अत्राहकिमर्थंजंबूद्वीपहिमवदादिसंख्याद्विरावृत्तापुष्करार्द्धेकथ्यते॥
नपुनःकृत्स्नएवपुष्करद्वीपइत्युच्यते॥ ॥ प्राग्मानुषोत्तरान्मनुष्याः पुष्करद्वीपबहुमध्य
देशभागीवलयवृत्तोमानुषोत्तरोनामशैलः॥ तस्मात्प्रागेवमनुष्यानबहिरिति॥ ततोनब
हिःपूर्वोक्तक्षेत्रविभागोस्ति॥ नास्मादुत्तरंकदाचिदपिविद्याधराऋद्धिप्राप्ताअपिमनुष्या
गच्छंति॥ अन्यत्रोपपादसमुद्घाताभ्यां॥ ततोस्यान्वर्थसंज्ञा॥ एवंजंबूद्वीपादिष्वर्द्धतृ
तीयेषुद्वीपेषुद्वयोश्चसमुद्रयोः॥ मनुष्यावेदितव्या॥ तेद्विविधाः॥ ॥ आर्याम्लेच्छाश्च म्ले
गुणैर्गुणवद्भिर्वा अर्यंतइत्यार्याः॥ चारित्रार्याः दर्शनार्याश्चेति॥ ऋद्धिप्राप्तार्याः सप्त
विधाः॥ बुद्धिविक्रियातपोबलौषधरसाक्षीणभेदात्॥ म्लेच्छाद्विविधाः अंतरद्वीपजाः
कर्मभूमिजाश्चेति॥ तत्रांतरद्वीपजाः॥ लवणोदधेरभ्यन्तरेष्टासुदिक्ष्वष्टौ॥ तदंतरेषुचाष्टौ ॥८२॥
हिमवच्छिखरिणोरुभयोश्चविजयार्द्धयोरंतेष्वष्टौ तत्रदिक्षुद्वीपाः वेदिकायाः तिर्यक्
॰तेद्विविधास्ऋद्धिप्राप्तार्याअनृद्धिप्राप्ताश्चेति॥ अनृद्धिप्राप्तार्याः पंचविधाः क्षेत्रार्याः जात्यार्याः कर्मार्याः ४

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0 In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

चयोजनशतानिप्रविश्यभवंति। विदिक्ष्वंतरेषु च द्वीपाः पंचाशत्पंचयोजनशतेषु गते
षु भवंति। शैलांतेषु द्वीपाः षट्‌योजनशतेषु गतेषु भवंति। दिक्षु द्वीपाः शतयोजनवि
स्ताराः विदिक्ष्वंतरेषु च द्वीपास्तदर्द्धविष्कंभाः। शैलांतेषु पंचविंशतियोजनविस्ताराः। तत्र
पूर्वस्यां दिश्येकोरुकाः। अपरस्यां लांगूलिनः। उत्तरस्यामभाषकाः। दक्षिणस्यां विषा
णिनः। शशकर्णशष्कुलीकर्णकर्णप्रावरणलंबकर्णाः विदिक्षु। अश्वसिंहश्वमहिष
वराह। व्याघ्रकाकपिमुखाः अंतरेषु मेघमुखविद्युन्मुखाः। शिखरिणः उभयोरंतयोर्मी
त्स्यमुखकालमुखाः। हिमवतः उभयोरंतयोः हस्तिमुखादर्शमुखाः। उत्तरविजयार्द्धस्य
उभयोरंतयोः गोमुखमेषमुखाः। दक्षिणविजयार्द्धस्योभयोरंतयोः एकोरुकामृदा
हाराः गुहावासिनः। शेषाः पुष्पफलाहाराः वृक्षवासिनः सर्वे ते पल्योपमायुषः ते च
र्विंशतिर्द्वितीयपरिक्षेपेपि द्वीपाः जलतलादेकयोजनोत्सेधाः। तथा कालोदेपि वेदि
तव्याः। त एते अंतरद्वीपजाः म्लेच्छाः। कर्म्मभूमिजाश्च शकयवनशबरपुलिंदादयः॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

काः पुनः कर्म्मभूमयस्तत्त्राह॥ ३७॥ भरतैरावतविदेहाः कर्म्मभूमयोन्यत्र देवकुरूत्तरकुरु
भ्यः॥ भरताः ऐरावताः विदेहाश्च पंच पंच पंच एताः कर्म्मभूमयः इति व्यपदिश्यंते तत्र वि
देहग्रहणात्॥ देवकुरूत्तरकुरुग्रहणे प्रसक्ते तत्प्रतिषेधार्थमाह॥ अन्यत्र देवकुरूत्तरकुरुभ्य इति
अन्यत्रशब्दो वर्जनार्थः॥ देवकुरवः उत्तरकुरवः हैमवतः॥ हरिवर्षः रम्यकः हैरण्यव
तः अंतरद्वीपाश्च भोगभूमयः॥ इति व्यपदिश्यंते॥ अथ कथं कर्म्मभूमित्वं॥ शुभाशु
भलक्षणस्य कर्म्मणः अधिष्ठानत्वात्॥ ननु सर्व्वलोकत्रितयं कर्म्मणो अधिष्ठानमे
व॥ तत एव प्रकर्षगतिर्विज्ञास्यते॥ प्रकर्षेण यत्कर्म्मणोधिष्ठानमिति॥ तत्राशुभक
र्म्मणस्तावत्॥ सप्तमनरकप्रापणस्य भरतादिष्वेवार्ज्जनं॥ शुभस्य सर्व्वार्थसिद्धा
दिस्थानविशेषप्रापणस्य उपकर्म्मण उपार्ज्जनं तत्रैव॥ कृष्यादिलक्षणस्य षड्वि
धस्य कर्म्मणः॥ पात्रदानादिसहितस्य तत्रैवारंभात् कर्म्मभूमिव्यपदेशो वेदितव्यः
इतरास्तु दशविधकल्पवृक्षकल्पितभोगानुभवनविषयत्वात्॥ भोगभूमय इति व्य ॥८३॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

परेष्वंतेउक्तासुभूमिषुमनुष्याणांस्थितिपरिछेदार्थमाह॥ थ॥ नृस्थिती परावरे त्रिपल्योपमां
तर्मुहूर्ते॥ त्रीणिपल्योपमानियस्याः सात्रिपल्योपमा अंतर्गतो मुहूर्तः यस्याः सांतर्मुहूर्ता
यथासंख्येनसंबंधः॥ मनुष्याणांपराउत्कृष्टास्थितिः त्रिपल्योपमा॥ अपराजघन्याअंतर्मु
हूर्त्ता॥ मध्येविकल्पाः तत्रपल्यंत्रिविधं॥ व्यवहारपल्यंउद्धारपल्यंमिति॥ अन्वर्थसंज्ञाएताः अद्धा
आद्यंव्यवहारपल्यमित्युच्यते उत्तरपल्यद्वयव्यवहारबीजत्वात्॥ नानेनकिंचित्परिछेद्य पल्य १
मस्तीतिद्वितीयमुद्धारपल्यंततः॥ उद्धृतैर्लोमच्छेदैः द्वीपसमुद्राः संख्यायंतइति तृतीयमु
द्धारपल्यंततः॥ उद्धृतैर्लोमच्छेदैः॥ द्वीपसमुद्राः संख्यायंतइतितृतीयमद्धापल्यं अद्धाका
लस्थितिरित्यर्थः॥ तत्परिछेदार्थत्वात्॥ तत्राद्यस्यप्रमाणंकथ्यते॥ तद्यथाप्रमाणां
गुलपरिमितयोजनविष्कंभायामवगाहानित्रीणिपल्यानिकुशूलाइत्यर्थः॥ एका
दिसप्तांताहोरात्रजाताविवालाग्राणितावच्छिन्नानियावद्द्वितीयं॥ कर्त्तरीछेदंनावा
प्नुवंति॥ ताहृशैर्लोमच्छेदैः परिपूर्णांघनीकृतंव्यवहारपल्यमित्युच्यते॥ ततोवर्ष

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

शतेवर्षशते ॥ एकैकरोमापकर्षणविधिनायावताकालेनतद्रिक्तंभवतितावत्कालोव्यवहा
रपल्योपमाख्यः ॥ तैरेवरोमच्छेदैःप्रत्येकमसंख्येयवर्षकोटीसमयमात्रछिन्नैः। तत्पूर्णमु
द्धारपल्यंततः। समयेसमयेएकैकस्मिन्रोमच्छेदे ॥ अपकृष्यमाणेयावताकालेनतद्रिक्तंभ
वति ॥ तावत्कालउद्धारपल्योपमाख्यः। एषामुद्धारपल्यानांदशकोटीकोट्यः। एकमुद्धारसाग
रोपमं ॥ अर्द्धतृतीयोद्धारसागरोपमाणांयावंतोरोमच्छेदास्तावंतोद्वीपसमुद्राः। पुनरुद्धा
रपल्यरोमच्छेदैर्वर्षशतसमयमात्रछिन्नैः। पूर्णमद्धापल्यंततःसमयेसमयेएकैकस्मि
न्रोमच्छेदेपकृष्यमाणेयावताकालेनतद्रिक्तंभवति ॥ तावत्कालःअद्धापल्योपमाख्यः
एषामद्धापल्योपमानांदशकोटीकोट्यएकमद्धासागरोपमंदशाद्धासागरोपमको
टीकोट्यःएकावसर्प्पिणीतावत्येवोत्सर्प्पिणी ॥ अनेनाद्धापल्येननारकतैर्यग्योना
देवमनुष्याणांचकर्म्मस्थितिर्भवतिः आयुस्थितिकायस्थ्यपरिछेदेनआउतासंग्रह ॥८४॥
या ॥ ववहारुद्धारद्धापल्लातिन्नेवहोंतिबोधव्वासंख्यादीवसमुद्दाकम्मठिदिवण्णिदा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तदेव।यथैवंवर्त्ततेहि।उत्कृष्टजघन्येस्थितीनृणांतथैव॥३८॥तिर्यग्योनिजानांच॥तिरश्चांयोनिःति
र्यग्गतिनामकर्मोदयापादितंजन्मेत्यर्थः।तिर्यग्योनौजातास्तिर्यग्योनिजाः।तेषांतिर्यग्योनि
जानांउत्कृष्टाभवस्थितिःत्रिपल्योपमाजघन्यांतर्मुहूर्त्तामध्येविकल्पः॥३९॥इतितत्वार्थवृत्तौ
सर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायांतृतीयोध्यायःसमाप्तः॥३॥सूत्र॥३॥अ॥भवप्रत्ययोवधिर्देवनारका
णामित्येवमादिषुअसकृद्देवशब्दउक्तः।तत्रनज्ञायतेकेदेवाःकतिविधाइतितन्निर्ण
यार्थमाह॥देवाश्चतुर्णिकायाः॥१॥देवगतिनामकर्मोदयेसत्यभ्यंतरेहेतौबाह्यविभूतिवि
शेषैः।द्वीपाद्रिसमुद्रादिप्रदेशेषुयथेष्टंदीव्यंतिक्रीडंतीतिदेवाः।इहैकवचननिर्देशोयु
क्तःदेवश्चतुर्णिकायइति।सजात्यभिधानाद्बहूनांप्रतिपादकोभवति।बहुत्वनिर्देश
स्तदंतर्गतभेदप्रतिपत्त्यर्थः।इंद्रसामानिकादयोबहवोभेदाःसंतिस्थित्यादिकृताश्चत
त्सूचनार्थः।देवगतिनामकर्मोदयस्यस्वकर्मविशेषापादितभेदस्यसामर्थ्यान्नि
चीयंतइतिनिकायाः।संघाताइत्यर्थः।चत्वारोनिकायाःयेषांतेचतुर्णिकायाः।केपु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नस्तेभवनवासिनोव्यंतराज्योतिष्कावैमानकाश्चेतितेषांलेश्याविधारणार्थमुच्यते॥४॥ आ
दितस्त्रिषुपीतांतलेश्याः॥ आदितइत्युच्यते॥ अंतेमध्यावाग्रहणंमाविज्ञायीति॥ आदौ
आदितः॥ द्वयोरेकस्यचनिवृत्यर्थं॥ त्रिग्रहणंक्रियते॥ अथचतुर्णांनिवृत्यर्थं॥ तस्मान्न
भवति॥ आदितइतिवचनात॥ षट्लेश्याः उक्ताः तत्रचतसृणांलेश्यानांग्रहणार्थंपीतां
तग्रहणंक्रियते पीततेजइत्यर्थः॥ पीताअंतेआसांताः पीतांताः पीतांतोलेश्यायेषां
तेपीतांतलेश्यइत्यर्थः॥ पीतांतलेश्याः एतदुक्तंभवति॥ आदितस्त्रिषुनिकायेषुभवनवासि
व्यंतरज्योतिष्काणांदेवानांकृष्णानीलाकापोतापीतेतिचतस्रोलेश्याः भवंतितेषांनि
कायानामंतर्विकल्पप्रतिपादनार्थमाह॥५॥ दशाष्टपंचद्वादशविकल्पाः कल्पोपपन्नपर्यंताः
चतुर्णांदेवनिकायानांदशादिभिः संख्याशब्दैः॥ यथासंख्यमितिसंबंधोवेदितव्यः॥ दश
विकल्पाभवनवासिनः॥ अष्टविकल्पाः व्यंतराः पंचविकल्पाज्योतिष्काद्वादशविकल्पाः ॥८५॥
वैमानिकाइति॥ सर्ववैमानिकानांद्वादशविकल्पांतःपातित्वेप्रसक्तेग्रैवेयकादिनिवृत्त

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

र्थं विशेषणमुपादीयते कल्पोपपन्नपर्यंता इति ॥ अथ कथं कल्पसंज्ञा इंद्रादयः ॥ प्रकारा दशैतेषु
कल्प्यंत इति कल्पाः ॥ भवनवासिषु तत्कल्पनासंभवेपि रूढिवशात् वैमानिकेष्वेव वर्त्तते कल्प
शब्दः कल्पेषूपपन्नाः कल्पोपपन्नाः कल्पोपपन्नाः पर्यंता येषां ते कल्पोपपर्यंताः ॥ पुन
रपि तद्विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ४ ॥ इंद्रसामानिकत्रायस्त्रिंशपारिषदात्मरक्षलोकपाला
नीकप्रकीर्णकाभियोग्यकिल्बिषिकाश्चैकशः ॥ अन्यदेवासाधारणाणिमादिगुणयो
गादिंदंतीतींद्राः ॥ आज्ञैश्वर्यवर्जितं यत्स्थानायुर्वीर्यपरिवारभोगोपभोगादि तत्समा
नं तस्मिन् समाने भवाः सामानिकाः महत्तराः पितृगुरूपाध्यायतुल्याः ॥ मंत्रिपुरोहितस्था
नीयाः त्रायस्त्रिंशाः त्रयस्त्रिंशदेव त्रायस्त्रिंशाः वयस्यपीठमर्द्दसदृशाः परिषदि भवाः
पारिषदाः ॥ आत्मरक्षाः शिरोरक्षोपमानाः ॥ अर्थचरा रक्षकसमानाः ॥ लोकपालाः ॥ लो
कं पालयंतीति लोकपालाः ॥ पदात्यादीनि सप्तानीकानि दंडस्थानीयानि ॥ प्रकीर्णकाः
पौरजनपदकल्पाः ॥ आभियोग्या दाससमानाः वाहनादिकर्म्मणि प्रवृत्ताः ॥ अंतेवासि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥ स॰ सि॰ ॥ स्थानीयाः किल्विषिकाः किल्विषं पापमेषामस्तीति किल्विषिकाः ॥ एकैकस्य निकायस्य ए
॥ ८६ ॥ कशः ॥ एते इंद्रादयो दश विकल्पाश्चतुर्षु निकायेषूत्सर्गेण प्रसक्ताः ॥ ततोऽपवादार्थमाह ॥ ५
त्रायत्रिंशल्लोकपालवर्ज्या व्यंतरज्योतिष्काः व्यंतरेषु ज्योतिष्केषु च त्रायत्रिंशाल्लोकपा
लांश्च वर्जयित्वा इतरे अष्टौ विकल्पा द्रष्टव्याः ॥ अथ तेषु निकायेषु किमेकैक इंद्र उतान्यः प्र
तिनियमः कश्चिदस्तीत्यत आह ॥ ६ ॥ पूर्वयोर्द्वींद्राः पूर्वयोर्निकाययोः भवनवासिव्यंतरनि
काययोः ॥ कथं द्वितीयस्य पूर्वत्वं सामीप्यात् ॥ पूर्वत्वमुपचर्योक्तं ॥ द्वींद्रा इति अंतर्नीतवीप्सा
र्थः ॥ द्वौ द्वौ इंद्रौ येषां ते द्वींद्रा इति यथा सप्तपर्णोऽष्टापद इति ॥ तद्यथा भवनवासिषु ता
वदसुरकुमाराणां द्वाविंद्रौ चमरो वैरोचनश्च नागकुमाराणां धरणो भूतानंदश्च ॥ विद्यु
त्कुमाराणां हरिसिंहो हरिकांतश्च ॥ सुवर्णकुमाराणां वेणुदेवो वेणुतालीच ॥ अग्नि
कुमाराणां अग्निशिखो अग्निमाणवश्च ॥ वातकुमाराणां वेलंबः प्रभंजनश्च ॥ स्तनित ॥ ८६ ॥
कुमाराणां ॥ सुघोषो महाघोषश्च ॥ उदधिकुमाराणां जलकांतो जलप्रभश्च ॥ द्वीपकुमा

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

राणांपूर्णोवशिष्ठश्च॥दिक्कुमाराणाममितगतिरमितवाहनश्चेति॥अंतरेष्वपिकिन्नराणां
द्वाविंद्रौकिंनरःकिंपुरुषश्च॥किंपुरुषाणांसत्पुरुषोमहापुरुषश्च॥महोरगाणांअतिका
योमहाकायश्च॥गंधर्वाणांगीतरतिःगीतयशाश्च॥यक्षाणांपूर्णभद्रोमाणिभद्रश्च
राक्षसानांभीमोमहाभीमश्च॥पिशाचानांसुखंकीदृशमित्युक्तेसुखावबोधनार्थमा
च। ह॥७॥कायप्रवीचाराआऐशानात्॥प्रवीचारोमैथुनोपसेवनं॥कायेनप्रवीचारोयेषांतेका
यप्रवीचाराः॥आङ्अभिविध्यर्थः॥असंहितयानिर्देशः॥असंदेहार्थः॥एतेभवनवासि
न्यःईशानांताः॥संक्लिष्टकर्मत्वात्॥मनुष्यवत्॥स्त्रीविषयसुखमनुभवंतीत्यर्थः
अवधिग्रहणादितरेषांसुखविभागेऽनिर्ज्ञातेतत्प्रतिपादनार्थमाह॥८॥शेषाःस्प
र्शरूपशब्दमनःप्रवीचाराः॥उक्तावशिष्टसंग्रहार्थंशेषग्रहणं॥केपुनस्तेवशिष्टाः
कल्पवासिनः॥स्पर्शश्चरूपंचशब्दश्चमनश्चस्पर्शरूपशब्दमनांसि॥तेषुप्रवीचारोयेषां
तेस्पर्शरूपशब्दमनःप्रवीचाराः॥कथमभिसंबंधः॥आर्षाविरोधेन॥कुतःपुनःप्र

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

वीचार॥ग्रहणमिष्टसंप्रत्ययार्थमिति॥कः पुनरिष्टोभिसंबंधः आर्षाविरोधी॥सनत्कुमारमा
हेंद्रयोर्देवाः॥देवांगनांगस्पर्शमात्रादेव परां प्रीतिमुपलभंते॥तथा द्वयोरपि॥ब्रह्मब्रह्मोत्तरलां
तवकापिष्टेषु देवाः दिव्यांगनानां शृंगाराकारविलासचतुरमनोज्ञवेषरूपावलोकनमात्रा
देव परमसुखमाप्नुवंति॥शुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारेषु देवाः॥देववनितानां मधुरसंगीत
मृदुहसितललितभूषणरवश्रवणमात्रादेव परां प्रीतिमास्कंदंति॥आनतप्राणतारणा
च्युतकल्पेषु देवाः स्वांगनामनः॥संकल्पमात्रादेव परमसुखमाप्नुवंति॥अथोत्तरेषां किं
प्रकारं सुखमित्युक्ते तन्निश्चयार्थमाह॥ ॥परेप्रवीचाराः॥परग्रहणमितराशेषसंग्र
हार्थं अप्रवीचारग्रहणं परमसुखप्रतिपत्त्यर्थं॥प्रवीचारो हि वेदनाप्रतीकारः॥तदभा
वे तेषां परमसुखमनवरतं भवति॥उक्ता आदिनिकायादेवाः दशविकल्पा इति॥तेषां
सामान्यविशेषसंज्ञाविज्ञापनार्थमिदमुच्यते॥ ॥भवनवासिनोसुरनागविद्युत्सुप ॥८७॥
र्णाग्निवातस्तनितोदधिद्वीपदिक्कुमाराः॥भवनेषु वसंतीत्येवंशीलाः भवनवासिनः

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

आदिनिकायस्येयंसामानसंज्ञा ॥ असुरादयः विशेषसंज्ञाः विशिष्टनामकर्म्मोदयापादित्
तयः सर्वेषांदेवानांअवस्थितवयः स्वभावत्वेपिवेषभूषायुधयानवाहनक्रीडनादिकुमा
रवदेषांआभांसतइतिभवनवासिषुकुमारव्यपदेशोरूढः सप्रत्येकंपरिसमाप्यते ॥ अ
सुरकुमारादयस्तेवमादिक्वतेषांभवनानीतिचेदुच्यते रत्नप्रभायाः पंकबहुलभागेअसु
रकुमाराणांभवनानिखरपृथिवीभागेउपर्यधश्चएकैकयोजनसहस्रंवर्ज्जयित्वाशेषे
नवानांकुमाराणांआवासाः ॥ द्वितीयनिकायस्यसामान्यविशेषसंज्ञावधारणार्थमा
ह ॥ ११ ॥ व्यंतराः किंनरकिंपुरुषमहोरगगंधर्वयक्षराक्षसभूतपिसाचाः ॥ विविधदेशांत
राणियेषांनिवासाः ॥ तेव्यंतराइति ॥ अन्वर्थासामान्यसंज्ञेयंअष्टानामपिविकल्पा
नां ॥ तेषांव्यंतराणां ॥ अष्टौविकल्पाः ॥ किंनरादयोवेदितव्याः ॥ नामकर्म्मोदयविशेषा
पादिताः ॥ क्वपुनस्तेषामावासाइतिचेदुच्यंते ॥ अस्माज्जंवूद्वीपादसंख्येयान् ॥ द्वीपस
मुद्रानतीत्यउपरिखरपृथिवीभागेसप्तानामंतराणामावासाः ॥ राक्षसानांपं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

कबहुलभागो ॥ तृतीयस्य निकायस्य सामान्यविशेषसंज्ञासंकीर्त्तनार्थमाह ॥ ॥ ज्योतिष्काः
सूर्याचंद्रमसौ ग्रहनक्षत्रप्रकीर्णकतारकाश्च ॥ ज्योतिःस्वभावत्वादेषां पंचानामपि ज्योति
ष्का इति ॥ सामान्यसंज्ञा अन्वर्था ॥ सूर्यादयस्तद्विशेषसंज्ञाः ॥ नामकर्मोदयप्रत्ययाः ॥ सू
र्याचंद्रमसाविति पृथग्ग्रहणं प्राधान्यख्यापनार्थं किंकृतं पुनः प्राधान्यं प्रभावादिकृतं क्व
पुनस्तेषां आवासा इत्यत्रोच्यते ॥ अस्मात्समानभूमिभागादूर्द्ध्वं सप्तयोजनशतानि
नवत्युत्तराणि उत्प्लुत्य सर्वज्योतिषामधोभागविन्यस्तास्तारकाश्चरंति ॥ ततो दशयो
जनान्युत्प्लुत्य सूर्याश्चरंति ततो ऽशीतियोजनोत्प्लुत्य चंद्रमसो भ्रमंति ॥ ततश्चत्वारि यो
जनान्युत्प्लुत्य नक्षत्राणि ॥ ततश्चत्वारि योजनान्युत्प्लुत्य बुधाः ॥ ततस्त्रीणि योजनान्युत्प्लु
त्य शुक्राः ॥ ततस्त्रीणि योजनान्युत्प्लुत्य बृहस्पतयः ॥ ततस्त्रीणि योजनान्युत्प्लुत्य अं
गारकाः ॥ ततस्त्रीणि योजनान्युत्प्लुत्य शनैश्चराश्चरंति ॥ स एष ज्योतिर्गणगोचरो ॥ ८८ ॥
नभो ऽवकाशो दशाधिकयोजनशतबहलः तिर्यगसंख्यातद्वीपसमुद्रप्रमा

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
.Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

गोधनोदधिपर्यंतः॥ उक्तंच णवदुत्तरसत्तसया॥ दससीदीचदुतियंदुगचदुक्कं॥ तारारवि
ससिरिक्खा॥ बुहभग्गवअंगिरारसणी॥ ज्योतिः काणांगतिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥
मेरुप्रदक्षिणानित्यगतयोनृलोके॥ मेरोःप्रदक्षिणामेरुप्रदक्षिणाइतिवचनं॥ गति
विशेषप्रतिपत्त्यर्थं॥ विपरीतगतिर्माविज्ञायीति॥ नित्यगतयइति॥ विशेषणमनुपरत
क्रियाप्रतिपादनार्थं॥ नृलोकग्रहणंविषयार्थं॥ अर्द्धतृतीयेषु॥ द्वीपेषुद्वयोश्चसमुद्रयो
ज्योतिष्कानित्यगतयोनान्यत्रेति॥ ज्योतिष्कविमानानांगतिहेत्वभावात्तद्वृत्त्यभाव
इतिचेन्नासिद्धत्वात्गतिरताभियोग्यदेवप्रेरितगतिपरिणामात्॥ कर्मविपाकस्यवै
चित्र्यात्तेषांहिगतिमुखेनैवकर्मविपच्यतइति एकादशभिर्योजनशतैरेकविंशैः
मेरुमप्राप्यज्योतिष्काःप्रदक्षिणाश्चरंति॥ गतिमज्ज्योतिःसंबंधेनव्यवहारकालप्रतिप
त्त्यर्थमाह॥ ५॥ तत्कृतःकालविभागः। तद्ग्रहणंगतिमज्ज्योतिःप्रतिनिर्देशार्थं॥ नकेव
लयागत्यानापिकेवलैर्ज्योतिर्भिःकालपरिच्छिद्यते॥ अनुपलब्धेः अपरिवर्तना॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

॥स० सि०॥ सकालोद्विविधः॥ व्यावहारिको मुख्यश्च व्यवहारिकः कालविभागः तत्कृतः समयावलिकादिः

॥८६॥ क्रियाविशेषपरिछिन्नो अन्यस्यापरिछिन्नस्य परिच्छेदहेतुः मुख्यो अन्यो वक्ष्यमाणल

क्षणः इतरत्र ज्योतिषामवस्थानलक्षणप्रतिपादनार्थमाह॥ ब॥ बहिरवस्थिताः॥ बहिरि

त्युच्यते॥ कुतो बहिः नृलोकात् कथमवगम्यते॥ अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामो भवति॥ ननु च

नृलोके नित्यगतिवचनादन्यत्रावस्थानं ज्योतिषां सिद्धं॥ अतो बहिरवस्थिता इतिवचन

मनर्थकमिति तन्न किंकारणं नृलोकादन्यत्र ज्योतिषां अस्तित्वमवस्थानं च असिद्धं

अतस्तदुभयसिद्ध्यर्थं बहिरवस्थिता इत्युच्यते विपरीतगति॥ निवृत्त्यर्थं कादाचित्कगति

निवृत्त्यर्थं च सूत्रमारब्धं॥ तुरीयस्य निकायस्य सामान्यसंज्ञासंकीर्तनार्थमाह॥ वै॥ वैमा

निकग्रहणमधिकारार्थं इत उत्तरे ये वक्ष्यंते॥ तेषां वैमानिकसंप्रत्ययो यथा स्यादिति

अधिकारः॥ विशेषेणात्मस्थान् सुकृतिनो मानयंतीति विमानानि विमानेषु ॥८६॥

भवा वैमानिकाः तानि विमानानि त्रिविधानि इंद्रकश्रेणिपुष्पप्रकीर्णकभेदेन तत्र इंद्र

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कविमानानि संख्येयतमध्येऽवस्थितानि तेषां चतसृषु दिक्षु आकाशप्रदेशश्रेणिवदवस्था
नात् ॥ श्रेणिविमानानि ॥ विदिक्षु प्रकीर्णपुष्पवदवस्थानात् ॥ पुष्पप्रकीर्णानि ॥ तेषां वैमा
निकानां भेदावबोधनार्थमाह ॥ ४ ॥ कल्पोपपन्नाः कल्पातीताश्च ॥ कल्पेषु उपपन्नाः कल्पो
पपन्नाः कल्पानतीताः ॥ कल्पातीताश्चेति द्विविधा वैमानिकाः ॥ तेषामवस्थानविशेष
निर्ज्ञानार्थमाह ॥ ४ ॥ उपर्युपरि ॥ किमर्थमिदमुच्यते ॥ तिर्यगवस्थिति ॥ प्रतिषेधार्थमुच्य
ते ॥ न ज्योतिष्कवत्तिर्यगवस्थिताः ॥ न व्यंतरवद् असमप्रवस्थितयः ॥ उपर्युपरि इत्युच्यते ॥
के ते कल्पाः यद्येवं कियत्सु कल्पविमानेषु ते देवा भवंतीत्यत आह ॥ ४ ॥ सौधर्मैशानसन
त्कुमारमाहेंद्रब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्टशुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारेष्वानतप्रा
णतयोरारणाच्युतयोर्नवसु ग्रैवेयकेषु विजयवैजयंतजयंतापराजितेषु सर्वार्थसिद्धौ च
कथमेषां सौधर्मादिशब्दानां कल्पाभिधानं ॥ चातुरर्थिकेनाणा स्वभावतो वा कल्पस्या
भिधानं भवति ॥ अथ कथमिंद्राभिधानं स्वभावतः ॥ साहचर्याद्वा कथमिति चेदुच्यते सु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

धर्म्मोनामसभासास्मिन्नस्तीतिसौधर्म्मः कल्पः तदस्मिन्नस्तीत्यण्तत्कल्पः साहचर्या
दिंद्रोपि॥सौधर्म्मः॥ईशानोनामइंद्रः स्वभावतः॥ईशानस्यनिवासः कल्पः ऐशानः तस्यनि
वासइत्यण्॥तत्साहचर्यादिंद्रोपिऐशानः॥सनत्कुमारोनामइंद्रः स्वभावतः॥तस्यनिवास
इत्यण्॥सानत्कुमारः कल्पः तत्साहचर्यादिंद्रोपिसानत्कुमारः॥महेंद्रोनामइंद्रः स्वभा
वतस्तस्यनिवासइत्यण्कल्पोपिमाहेंद्रः तत्साहचर्यादिंद्रोपिमाहेंद्रः एवमुत्तरत्रापि
योज्यं॥आगमापेक्षयाव्यवस्थाभवतीतिउपर्युपरीत्यनेनद्वयोर्द्वयोरभिसंबंधोवेदित
व्यः॥प्रथमौसौधर्म्मैशानकल्पौतयोरुपरिसानत्कुमारमाहेंद्रौतयोरुपरिब्रह्मलोकब्र
ह्मोत्तरौतयोरुपरिलांतवकापिष्ठौ॥तयोरुपरिशुक्रमहाशुक्रौ॥तयोरुपरिसतारसह
स्रारौतयोरुपरिआनतप्राणतौ॥तयोरुपरिआरणाच्युतौ॥अधउपरिचप्रत्येकमभि
संबंधोवेदितव्यः॥मध्येप्रतिद्वंद्वंसौधर्म्मैशानसनत्कुमारमाहेंद्राणांचतुर्णांचत्वार ॥९०॥
इंद्राः॥ब्रह्मलोकब्रह्मोत्तरयोरेकः ब्रह्मोनामलांतवकापिष्ठयोरेकोलांतवाख्यः॥शुक्र

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

महाशुक्रयोरेकः शुक्रनामा॥ सतारसहस्रारयोरेकः सतारनामा आनतप्राणतआ
रणाच्युतानां चतुर्णां चत्वारः एवं कल्पवासिनां द्वादशेंद्रा भवंति॥ जंबूद्वीपे महाम
दरो योजनसहस्रावगाहो नवनवतियोजनसहस्रोछ्रायः तस्या अधस्तादधो
लोकः॥ बाहल्येन तत्प्रमाणतिर्यक्प्रसृतस्तिर्यग्लोकः॥ तस्योपरिष्टादूर्द्ध्वलोकः
मेरुचूलिका चत्वारिंशत्योजनोछ्राया तस्या उपरि केशांतरमात्रे व्यवस्थितमृजु
विमानमिंद्रकं सौधर्मस्य सर्वमन्यल्लोकानुयोगाद्वेदितव्यं नवसु ग्रैवेयकेष्विति न
वशब्दस्य पृथग्वचनं किमर्थं अन्यान्यपि नवविमानान्यपि नवानि॥ अनुदिशसं
ज्ञकानि संतीति ज्ञापनार्थं॥ तेनानुदिशानां ग्रहणं वेदितव्यं॥ एषामधिकृतानां वै
मानिकानां परस्परतो विशेषप्रतिपत्यर्थमाह॥ स्थितिप्रभावसुखद्युतिलेश्यावि
शुद्धींद्रियावधिविषयतोधिकाः॥ स्वोपात्तस्यायुषः उदयात्तस्मिन् भवे शरीरेण
सहस्थानं स्थितिः॥ शापानुग्रहशक्तिप्रभावः सुखमिंद्रियार्थानुभवः शरीरवस्त्रा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नामवरणादिहीनेभ्युतिद्वैस्पाउकाः लेश्यायाः। विशुद्धिर्लेश्याविशुद्धिः इंद्रियाणामवधे।
श्चविषयइंद्रियावधिविषयः तेभ्यस्तैर्वाधिका इति॥ ततस्तउपर्युपरिप्रतिकल्पं प्रतिप्रस्ता
रं च वैमानिकाः स्थित्यादिभिरधिका इत्यर्थः॥ यथा स्थित्यादिभिरुपर्युपरि अधिकाः एवं
गत्यादिभिरपीत्यतिप्रसंगे तन्निवृत्त्यर्थमाह॥२१॥ गतिशरीरपरिग्रहाभिमानतो हीनाः
देशान्तरप्राप्तिहेतुर्गतिः शरीरं वैक्रियिकमुक्तं लोभकषायोदयाद्विषयेषु संगः परि
ग्रहः मानकषायोदयादुत्पन्नो अहंकारः अभिमानः॥ एतैर्गत्यादिभिरुपर्युपरिहीना देशांत
रविषयक्रीडारतिप्रकर्षाभावात्॥ उपरि उपरि गतिहीनाः॥ शरीरं सौधर्मैशानयोर्देवानां
सप्तारत्निप्रमाणं सानत्कुमारमाहेंद्रयोः षडरत्निप्रमाणं ब्रह्मलोकब्रह्मोत्तरलांतव
कापिष्ठेषु पंचारत्निप्रमाणं शुक्रमहाशुक्रशतारसहस्रारेषु चतुररत्निप्रमाणं आन
तप्राणतयोरर्द्धचतुर्थारत्निप्रमाणं आरणाच्युतयोररत्नित्रयप्रमाणं अधोग्रैवेयके ॥९२॥
षु॥ अर्द्धतृतीयारत्निप्रमाणं मध्यग्रैवेयकेषु रत्निद्वयप्रमाणं उपरिमग्रैवेयकेषु प

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नुदिशविमानेषुचार्द्धारत्निप्रमाणंपरिमं अनुत्तरेष्वरत्निप्रमाणंपरिग्रहश्चविमान
परिछदादिउपर्युपरिहीनः॥ अभिमानश्चउपर्युपरितनुकषायत्वाद्धीनः पुनस्तान्त्रिषुनिका
येषुदेवानांलेश्याविधिरुक्तइदानींवैमानिकेषुलेश्याविधिप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ छ॥ पीतप
मशुक्ललेश्याद्वित्रिशेषेषु॥ पीताचपद्माचशुक्लाचपीतपद्मशुक्ललेश्याः येषांतेपी
तपद्मशुक्ललेश्याः॥ कथंह्रस्वत्वंउत्तरपदस्यथाद्रुतायांतपरकरणेमध्यमविलंवितयो
रुपसंख्यानमिति अथवापीतश्चपद्मश्चशुक्लश्चपीतपद्मशुक्लाःवर्णावंतोर्थाःते
षामिवलेश्यायेषांतेपीतपद्मशुक्ललेश्याः॥ तत्रकस्यकालेसेत्यत्रोच्यते॥ सौधर्म्मैश
नीयाः॥ पीतलेश्यासानत्कुमारमाहेंद्रयोः पीतपद्मलेश्याः ब्रह्मलोकब्रह्मोत्तरलांतव
कापिष्टेषुपद्मलेश्याः॥ शुक्रमहाशुक्रशतारसहस्रारेषुपद्मशुक्ललेश्याः॥ आनतादिषु
शुक्ललेश्यास्तत्राप्यनुदिशानुत्तरेषुपरमशुक्ललेश्याः॥ सूत्रेनभिहितंकथंमिश्र
ग्रहणंसाहचर्यात्॥ लोकवत्तयथाछत्रिणोगछंतीति अछत्रिषुछत्रव्यवहारएवमि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स० सि०॥
॥९२॥

ह्यापि मिश्रयोः । अन्यतरग्रहणं भवति । अयमर्थः । सूत्रतः कथं गम्यते इति चेदुच्यते । एवम
भिसंबंधः । क्रियते द्वयोः कल्पयुगलयोः । पीतलेश्या सानत्कुमारमाहेंद्रयोः । पद्मलेश्या
याः अविवक्षातः ब्रह्मलोकादिषु त्रिषु कल्पयुगलेषु पद्मलेश्या शुक्रमहाशुक्रयोः
शुक्ललेश्याया अविवक्षितत्वात् । शेषेषु शतारादिषु शुक्ललेश्याः पद्मलेश्यायाः ।
अविवक्षातः इति । नास्ति दोषः । आह कल्पोपपन्नाः इत्युक्तं तत्रेदं न ज्ञायते के कल्पा इ
त्युच्यते । ३ प्राग्ग्रैवेयकेभ्यः कल्पाः । इदं न ज्ञायते । इत आरभ्य । कल्पा भवंतीति सौध
र्मादिग्रहणमनुवर्तते । तेनायमर्थो लभ्यते सौधर्मादयः । प्राग्ग्रैवेयकेभ्यः कल्पाः
पारिशेष्यादितरे कल्पातीता इति । लौकांतिका देवा वैमानिकाः संतः क्व गृह्यंते कल्पो
पपन्नेषु कथमिति चेदुच्यते । ४ ब्रह्मलोकालया लौकांतिकाः । एत्य तस्मिँल्लीयंत इ
त्यालयः आवासो ब्रह्मलोको आलयो येषां ते ब्रह्मलोकालयाः । लौकांतिका देवा वेदि
तव्याः । यद्येवं सर्वेषां ब्रह्मलोकालयानां देवानां लौकांतिकत्वं प्रसक्तं अन्वर्थसंज्ञा ॥९२॥

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ग्रहणाद्दोषः॥ ब्रह्मलोको लोकः॥ तस्यांतो लोकांतः तस्मिन्भवा लौकांतिकाः॥ इति न सर्वे
षां ग्रहणं तेषां हि विमानानि ब्रह्मलोकस्यांतेषु स्थितानि॥ अथवा जातिजरामरणाकीर्णो लो
कः॥ संसारं तस्यांतो लोकांतः लोकांते भवा लौकांतिकाः॥ ते सर्वे परीतसंसाराः॥ ततश्च्युता एकं गर्
भवासं प्राप्य परिनिर्वास्यंति॥ तेषां सामान्येनोपदिष्टानां भेदप्रदर्शनार्थमाह॥ ॥ सारस्वता
दित्यवन्ह्यरुणगर्दतोयतुषिताव्याबाधारिष्टाश्च॥ इमे सारस्वतादयः अष्टासु पूर्वोत्तरादि
षु दिक्षु यथाक्रममेते सारस्वतादयो देवगणा वेदितव्याः॥ तद्यथा पूर्वोत्तरकोणे सारस्वत
विमानं पूर्वस्यां दिशि आदित्यविमानं पूर्वदक्षिणस्यां दिशि॥ वह्निविमानं॥ दक्षिणस्यां दि
शि अरुणस्य विमानं॥ दक्षिणापरकोणे गर्दतोयविमानं॥ अपरस्यां दिशि तुषितविमानं
उत्तरापरस्यां अव्याबाधविमानं॥ उत्तरस्यां दिशि अरिष्टविमानं॥ चशब्दसमुच्चितास्तेषा
मंतरेषु द्वौ द्वौ देवगणौ तद्यथा सारस्वतादित्यांतरे अग्न्याभसूर्याभाः॥ आदित्यस्य च व
न्हेश्चांतरे चंद्राभसत्याभाः॥ वन्ह्यारुणांतराले श्रेयस्करक्षेमंकराः॥ अरुणगर्दतोयांतरे

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria,.Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ह्यपभेस्वकामचरा॥ गर्द्दतोयतुषितमध्येनिम्मोणारजोद्विगंतरक्षिता॥ तुषिताव्याबाधमध्ये
आत्मरक्षितसर्वरक्षिताअव्याबाधारिष्टांतरालेमरुद्वसवः॥ अरिष्टसारस्वतांतरेअश्व
विश्वाःसर्वेतेस्वतंत्राहीनाधिकत्वाभावात्॥ विषयरतिविरहीतदेवऋषयइतरेषांदेवा
नामर्चनीयाः॥ चतुर्दशपूर्वधराः॥ तीर्थकरनिःक्रमणप्रतिबोधनपराः॥ वेदितव्याः॥ आह
उक्ताः॥ लोकांतिकाः ततश्च्युता॥ एकंगर्भवासमवाप्यनिर्वास्यंतीत्युक्ताः किमेवमन्येष
पिनिर्वाणप्राप्तिकालविभागोविद्यतइत्यतआह॥ ०॥ विजयादिषुद्विचरमाः॥ आदिश
ब्दःप्रकारार्थेवर्ततेतेनविजयवैजयंतजयंतानुदिशविमानानामिष्टानांग्रहणंसिद्धं
भवति॥ कःपुनरत्रप्रकारः॥ अहमिंद्रत्वेसातिसम्यग्दृष्ट्युपपादः सर्वार्थसिद्धिप्रसंग
इतिचेत्॥ नतेषांपरमोत्कृष्टत्वातअन्वर्थसंज्ञातः॥ एकचरमत्वसिद्धेः॥ चरमत्वंदेहस्य
मनुष्यभवापेक्षयाद्वौचरमौदेहौयेषांतेद्विचरमाः॥ विजयादिभ्यश्च्युताः॥ अप्रति ॥९३॥
पतितसम्यक्त्वाः॥ मनुष्येषूत्पद्यसंयममाराध्यपुनर्विजयादिषूत्पद्यततश्च्युताः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पुनर्म्मनुष्यभवमवाप्य सिद्ध्यंतीति द्विचरमदेहत्वं॥ आह जीवस्य औदयिकेषु भावेषु ति
र्यग्योनिगतिरौदयिकी उक्ता॥ पुनश्च स्थितौ तिर्यग्योनिजानां चेति तत्र न ज्ञायते॥ के तिर्य
ग्योनय इत्यत्रोच्यते॥ ७॥ औपपादिकमनुष्येभ्यः शेषास्तिर्यग्योनयः॥ औपपादिका
उक्ताः देवनारकाः॥ मनुष्याश्च निर्दिष्टाः प्राङ्मानुषोत्तरान्मनुष्या इति॥ एभ्योऽन्ये संसारि
णो जीवाः शेषास्ते तिर्यग्योनयो वेदितव्याः तेषां तिरश्चां देवादीनामिव क्षेत्रविभागः
पुनर्निर्दिष्टव्यः॥ सर्ब्बलोकव्यापित्वात्तेषां क्षेत्रविभागो नोक्तः॥ आह स्थितिरुक्ता नारका
णां मनुष्याणां तिरश्चां च देवानां नोक्ता तस्यां वक्तव्यायां आद्युद्दिष्टानां भवनवासि
नां स्थितिप्रतिपादनार्थमाह॥ ७॥ स्थितिरसुरनागसुपर्णद्वीपशेषाणां सागरोप
मत्रिपल्योपमार्द्धहीनमिता॥ असुरादीनां सागरोपमादिभिर्यथाक्रमं अत्राभिसं
बंधो वेदितव्यः॥ इयं स्थितिरुत्कृष्टा जघन्याप्युत्तरत्र वक्ष्यते॥ तद्यथा असुराणां साग
रोपमा स्थितिः॥ नागानां त्रिपल्योपमानि स्थितिः॥ सुपर्णानामर्द्धतृतीयानि॥ द्वीपा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥सं० सि०॥
॥९४॥

नांद्वे ॥ शेषाणांचरणां अर्धहीनपल्योपमं ॥ आद्यदेवनिकायस्थित्यभिधानादनंतरं व्यंतरज्यो
तिष्कस्थितिवचनेन क्रमप्राप्तेसतितदुल्लंघ्य वैमानिकानांस्थितिरुच्यते ॥ कुतस्तयोरुल्लंघ
नमुत्तरत्रलघुनोपायेनस्थितिवचनात् ॥ तेषुचादावुद्दिष्टयोः कल्पयोः स्थितिविधानार्थ
माह ॥ ७ ॥ सौधर्म्मैशानयोस्सागरोपमे अधिके ॥ सागरोपमे इति द्विवचननिर्देशाद्द्वि
गतिः अधिके इत्ययमधिकारः आ कुतः आ सहस्रारात् ॥ इदंतुकुतोज्ञायत इति चेत् ॥ उ
त्तरत्रतुशब्दकरणात् ॥ तेनसौधर्म्मैशानयोर्देवानांद्वेसागरोपमेसातिरेके प्रत्येतव्ये ॥ उ
त्तरयोः स्थितिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ७ ॥ सानत्कुमारमाहेन्द्रयोस्सप्त ॥ अनयोः कल्प
योर्देवानांसप्तसागरोपमाणिसाधिकानि उत्कृष्टास्थितिः ॥ ब्रह्मलोकादिष्वच्युतावसा
नेषुस्थितिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ७ ॥ त्रिसप्तनवैकादशत्रयोदशपंचदशभिरधि
कानितु ॥ सप्तग्रहणंप्रकृतं ॥ तस्येहत्र्यादिभिर्निर्दिष्टैरभिसंबंधोवेदितव्यः ॥ सप्तत्रि ॥९६॥
भिरधिकानि ॥ सप्तसप्तभिरधिकानि ॥ नीत्यादिद्वयोर्द्वयोरपिसंबंधोवेदितव्यः ॥ तुशब्दो

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

विशेषणार्थः ॥ किं विसिनष्टि अधिकशब्दोनुवर्तमानश्चतुर्भिरिह संबध्यते । नोत्तराभ्यामित्य
यमर्थो विशिष्यते । तेनायमर्थो भवति । ब्रह्मलोकब्रह्मोत्तरयोर्दश सागरोपमानि साधिका
नि । लांतवकापिष्टयोश्चतुर्दशसागरोपमानि साधिकानि । शुक्रमहाशुक्रयोः षोडशसाग
रोपमानि साधिकानि । सतारसहस्रारयोरष्टादशसागरोपमानि साधिकानि । आनत
प्राणतयोर्विंशतिसागरोपमानि । आरणाच्युतयोर्द्वाविंशतिसागरोपमानि । ततः
ऊर्द्ध्वं स्थितिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ७ ॥ आरणाच्युतादूर्द्ध्वमेकैकेन नवसु ग्रैवेयकेषु वि
जयादिषु सर्वार्थसिद्धौ च ॥ अधिकग्रहणमनुवर्तते तेनेह संबंधो वेदितव्यः । एकैकेना
धिकानीति नवग्रहणं किमर्थं । प्रत्येकमेकैकमधिकमिति ज्ञापनार्थं इतरथा हि ग्रैवे
यकेषु एकमेवाधिकं स्यात् । विजयादिष्विति आदिशब्दस्य प्रकारार्थत्वात् । अनुदिशा
नामपि ग्रहणं । सर्वार्थसिद्धेः पृथग्ग्रहणं जघन्याभावप्रतिपादनार्थं तेनायमर्थः
अधोग्रैवेयकेषु प्रथमे त्रयोविंशति पाहनार्थं तेनायमर्थः । अधोग्रैवेयकेषु प्रथ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मे त्रयोविंशतिः॥ द्वितीये चतुर्विंशतिः॥ तृतीये पंचविंशतिः॥ मध्यमग्रैवेयकेषु प्रथमे षड्विं
शतिः॥ द्वितीये सप्तविंशतिः॥ तृतीये ष्टाविंशतिः॥ उपरिमग्रैवेयकेषु प्रथमे एकान्न
त्रिंशत॥ द्वितीये त्रिंशत॥ तृतीये एकत्रिंशत॥ अनुदिशविमानेषु द्वात्रिंशत॥ विजया
दिषु त्रयस्त्रिंशत॥ सागरोपमाण्युत्कृष्टा स्थितिः॥ सर्वार्थसिद्धौ त्रयस्त्रिंशदेवेति
निर्दिष्टोत्कृष्टस्थितिकेषु देवेषु जघन्यास्थितिप्रतिपादनार्थमाह॥ ३ ॥ अपरा पल्योप
मधिकं॥ पल्योपमं व्याख्यातं अपराजघन्यास्थितिः पल्योपमं साधिकं॥ केषां सौध
र्मैशानीयानां कथं गम्यते॥ परतः परतस्तु तत्र वक्ष्यमाणत्वात॥ ततः ऊर्द्ध्वं जघन्य
स्थितिप्रतिपादनार्थमाह॥ ४ ॥ परतः परतः पूर्वापूर्वानंतरा॥ परस्मिन्देशे परतः वीप्सा
यां द्वित्वं पूर्वशब्दस्यापि अधिकग्रहणमनुवर्तते॥ तेनैवमभिसंबंधः क्रियते॥ सौधर्मै
शानयोर्द्वे सागरोपमे साधिके उक्ते ते साधिके॥ सानत्कुमारमाहेंद्रयोर्जघन्यास्थितिः॥ ॥३४॥
सानत्कुमारमाहेंद्रयोः परास्थितिः॥ सप्तसागरोपमाणि साधिकानि तानि साधि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कानिप्रसंगंसोतरयोर्जघन्यास्थितिरित्याह॥ नारकाणामुत्कृष्टास्थितिरुक्ताजघन्यांसू
त्रेनुपात्तांप्रकृतामपिलघुनोपायेनप्रतिपादयितुमिच्छन्नाह॥ ५॥ नारकाणांचद्वि
तीयादिषु॥ चशब्दःकिमर्थःप्रकृतसमुच्चयार्थः॥ किंचप्रकृतंपरतःपरतःपूर्वापूर्वानं
तराअपरास्थितिरितितेनायमर्थोलभ्यते॥ रत्नप्रभायांनारकाणांपरास्थितिरेकं
सागरोपमंसाशर्कराप्रभायांजघन्याशर्कराप्रभायांउत्कृष्टास्थितिःत्रीणिसागरो
पमाणिसावालुकाप्रभायांजघन्येत्यादि॥ एवंद्वितीयादिषुजघन्यास्थितिरुक्ताः॥ प्रथ
मायांजघन्येतितत्प्रदर्शनार्थमाह॥ ६॥ दशवर्षसहस्राणिप्रथमायां॥ अपरास्थितिरि
त्यनुवर्तते॥ अथभवनवासिनांकाजघन्यास्थितिरित्याह॥ ७॥ भवनेषुच॥ चशब्दःकि
मर्थःप्रकृतसमुच्चयार्थःतेनभवनवासिनामपरास्थितिर्दशवर्षसहस्राणीत्यभिसं
बध्यतेव्यंतराणांतर्हिकाजघन्यास्थितिरित्यतआह॥ ८॥ व्यंतराणांच॥ चशब्दःप्रकृतस
मुच्चयार्थः॥ तेनव्यंतराणामपरास्थितिर्दशवर्षसहस्राणीत्यवगम्यते॥ अथैषां

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

परास्थितिकेत्यत्रोच्यते॥ ३९॥ परापल्योपममधिकं॥ परापल्यौउत्कृष्टास्थितिर्व्यंतराणां
पल्योपममधिकं॥ इदानीं ज्योतिष्काणां परास्थितिर्वक्तव्येत्यत आह॥ ४०॥ ज्योतिष्काणां
च॥ चशब्दः प्रकृतसमुच्चयार्थः॥ एवंतेनैवसंबंधः ज्योतिष्काणांचपरास्थितिपल्योप
ममधिकमिति॥ अथापराकियतीत्यत आह॥ ४१॥ तदष्टभागोपरा॥ तस्यपल्योपमस्याष्ट
भागोज्योतिष्काणामपरास्थितिरित्यर्थः॥ अथलौकांतिकानांविशेषोक्तानांस्थिति
विशेषोनोक्तः सकियानिति॥ ४॥ लौकांतिकानामष्टौसागरोपमानिसर्वेषां॥ अवि
शिष्टासर्वेतेशुक्ललेश्यापंचहस्तोत्सेधशरीराः चतुर्णिकायदेवानांस्थानभेदः॥ सु
खादिकंपरास्थितिश्चैतस्यातुर्याध्यायेनरूपितं॥ ४॥ इतितत्वार्थवृत्तौसर्वार्थसिद्धिसं
ज्ञिकायांचतुर्थोध्यायः समाप्तः॥ ४॥ सूत्र॥ ४२॥ इदानींसम्यग्दर्शनस्यविषयभा
वेनोपक्षिप्तेषुजीवादिषुजीवपदार्थोव्याख्यातः॥ अथाजीवपदार्थोविचारप्राप्तः॥ ९६॥
तस्यसंज्ञाभेदसंकीर्तनार्थमिदमुच्यते॥ अजीवकायाधर्माधर्माकाशपुद्गलाः

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कायाःशब्दशरीरेमुत्पादितः॥इहोपचारादारोप्यते॥कुतउपचारःयथाशरीरं
पुद्गलद्रव्यप्रचयात्मकं॥तथाधर्म्मादिष्वपिप्रदेशप्रचयापेक्षयाकायाइवकायाइ
तिअजीवाश्चतेजीवकायाविशेषणंविशेष्येणेतिवृत्तिः॥ननुचनीलोत्पलादिषु
व्यभिचारेसतिविशेषणविशेष्ययोगः॥इहापिव्यभिचारयोगोस्तिअजीवशब्दः
अकायेकालेपिवर्त्तते॥कायोपिजीवे॥किमर्थः॥कायशब्दः॥प्रदेशवहुत्वज्ञापना
र्थःधर्म्मादीनांप्रदेशावहवइति॥ननुचअसंख्येयाःप्रदेशाःधर्म्माधर्म्मैकजीवा
नामित्यनेनप्रदेशवहुत्वंज्ञापितं॥सत्यमिदंपरंकिंतुअस्मिन्विधौसतितदवधारणं
विज्ञायते॥असंख्येयाःप्रदेशाःनसंख्येयानाप्यनंताःइतिकालप्रदेशप्रचयाभाव
ज्ञापनार्थंचइहकायग्रहणंकालोवक्ष्यते॥तस्यप्रदेशप्रचयप्रतिषेधार्थमिह
कायग्रहणंयथाअणोः॥प्रदेशमात्रत्वात्॥द्वितीयादयोस्यप्रदेशानसंतीत्यप्र
देशोणुः॥तथाकालपरमाणुरप्येकप्रदेशत्वादप्रदेशइतितेषांधर्म्मादीनाम

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

जीवइतिसामान्यसंज्ञाजीवलक्षणाभावमुखेनप्रवृत्ताधर्माधर्माकाशपुद्गलाइति
विशेषसंज्ञासामायिकाः॥ अत्राहसर्वद्रव्यपर्यायेषुकेवलस्येतिवचनादिगुणद्रव्याणुक्ता
निकानितानीत्युच्यंते॥ २॥ द्रव्याणि॥ यथास्वंपर्यायैः द्रूयंतेद्रवंतिवातानीतिद्रव्याणि
द्रव्यत्वयोगाद्द्रव्यमिति॥ चेन्नोभयासिद्धेः यथादंडदंडिनोर्योगोभवतिपृथक्सा-
सिद्धयोर्नचतथाद्रव्यद्रव्यत्वेपृथक्सिद्धेस्तः यद्यपृथक्सिद्धयोरपियोगःस्यात्॥ आ
काशकुसुमस्यप्रकृतिपुरुषस्यद्वितीयशिरसश्चयोगःस्यादिति अथपृथक्सिद्धि
रभ्युपगम्यतेद्रव्यत्वकल्पनानिरर्थिका॥ गुणसंद्रावोद्रव्यमितिचेत्॥ तत्रापिगुणा
नां॥ समुदायस्यचभेदाभावेतत्॥ द्रव्यव्यपदेशोनोपपद्यते॥ भेदाभ्युपगमेचस्वबो
न॥ एवदोषः ननुगुणान्द्रवंतिगुणैर्वाद्रूयंतइतिविग्रहेपिसएवदोषःइतिचे
त्॥ कथंचिद्भेदाभेदोपपत्तेः तद्व्यपदेशसिद्धिः व्यतिरेकेणानुपलब्धेरभेदः॥ संज्ञाल ॥९७॥
क्षणप्रयोजनादिभेदाद्भेदइति॥ प्रकृताधर्मादयोबहवः तत्सामान्याधिकरण्या

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

त॥ बहुत्वनिर्देशः स्यात्॥ एतत्संख्यानुवृत्तिवत्पुल्लिंगानुवृत्तिरपि प्राप्नोति॥ नैष दोषः आवि
ष्टलिंगाः शब्दा न कदाचिल्लिंगं व्यभिचरंति अतः धर्म्मादयो द्रव्याणि भवंतीति॥ अ
नंतरत्वाच्चतुर्णामेव द्रव्यव्यपदेशप्रसंगे अध्यारोपार्थमिदमुच्यते॥ ३॥ जीवाश्च॥ जी
वशब्दो व्याख्यातार्थः बहुत्वनिर्देशो व्याख्यातभेदप्रतिपत्त्यर्थः॥ चशब्दः द्रव्यसंज्ञानु
कर्षणार्थः॥ जीवाश्च द्रव्याणीति एवमेतानि वक्ष्यमाणेन कालेन सह षट् द्रव्याणि भ
वंति॥ द्रव्यस्य लक्षणं वक्ष्यते॥ गुणपर्ययवद्द्रव्यमिति॥ तल्लक्षणयोगात्॥ धर्म्मा
दीनां द्रव्यव्यपदेशो भवति॥ नार्थः परिगणनेन परिगणनमवधारणार्थं॥ तेनान्य
वादिपरिकल्पितानां पृथिव्यादीनां निवृत्तिः कृता भवति कथं पृथिव्यप्तेजोवायुमनां
सि पुद्गलद्रव्येंतर्भवंति॥ रूपरसगंधस्पर्शवत्वात्॥ वायुमनसो रूपादियोगाभाव इति
चेत्॥ न वायुस्तावद्रूपादिमान् स्पर्शवत्वात्॥ घटादिवत्॥ चक्षुरादिकरणग्राह्यत्वा
भावात्॥ रूपाद्यभाव इति चेत्॥ परमाण्वादिष्वतिप्रसंगः स्यात्॥ आपो गंधवत्यः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स्पर्शादिमत्वात्पृथिवीवत्तेजोपिरसगंधवद्रूपवत्वात्॥तद्वदेवमनोपिद्विविधंद्रव्यम
नोभावमनश्चेति॥तत्रभावमनोज्ञानंतस्यजीवगुणत्वात्॥आत्मन्यंतर्भावः॥द्रव्यम
नश्चरूपादियोगात्पुद्गलद्रव्यविकारः॥रूपादिमन्मनःज्ञानोपयोगकारणत्वात्॥च
क्षुरिंद्रियवत्ननुअमूर्तेपिशब्देज्ञानोपयोगकारणत्व॥दर्शनात्व्यभिचारीहेतुरि
तिचेत्॥नतस्यपौद्गलिकत्वात्॥मूर्तिमत्वोपपत्तेः॥ननुयथापरमाणूनांरूपादिमत्का
र्यत्वदर्शनात्॥रूपादिमत्व॥नतथावायुमनसोरूपादिमत्कार्यंदृश्यतेतेषामपितदु
पपत्तेः॥सर्वेषांपरमाणूनांसर्वरूपादिमत्कार्यत्वप्राप्तियोग्यताभ्युपगमात्॥नच
केचित्पार्थिवादिजातिविशेषयुक्ताःपरमाणवःसंति॥जातिसंकरेणारंभदर्शना
त्दिशोप्याकाशेंतर्भावः॥आदित्योदयाद्यपेक्षयाआकाशप्रदेशपंक्तिषुइतः
इदमितिव्यवहारोपपत्तेः॥उक्तानांद्रव्याणांविशेषप्रतिपत्यर्थमाह॥०॥नित्याव ॥९९॥
स्थितान्यरूपाणि॥नित्यंध्रुवमित्यर्थः॥नेर्ध्रुवेत्यइतिनिःपादितत्वात्॥धर्मादी

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

निद्रव्याणिगतिहेतुत्वादिविशेषलक्षणद्रव्यार्थादेशादस्तित्वादिसामान्यलक्षणाद्रव्या
र्थादेशाच्चकदाचिदपिनव्ययंतीतिनित्यानिवक्ष्यंतेहितद्भावाव्ययंनित्यमितिइयत्ता
व्यभिचारादवस्थितानि॥धर्म्मादीनिषडपिद्रव्याणिकदाचिदपिषडितिइयत्वंनातिवर्त्तं
ते॥उभयतोद्रव्यनयविवक्षयाद्रव्यरूपतयाइत्यर्थः॥ततोवस्थानीत्युच्यंते॥नविद्यतेरूप
मेषांइत्यरूपाणिरूपप्रतिषेधेतत्सहचारिणांरसादीनामपिप्रतिषेधः तेनअरूपा
णीत्यर्थः॥यथासर्व्वेषांद्रव्याणांनित्यावस्थितत्वानीत्येतत्साधारणंलक्षणंप्राप्तंतथा
तस्तदपवादार्थमाह॥५॥रूपिणःपुद्गलाः रूपंमूर्त्तिरित्यर्थः कामूर्त्तिः रूपादिसंस्थानप
रिणामोमूर्तिः॥रूपमेषामस्तिरूपिणःमूर्त्तिमंतइत्यर्थः॥अथवारूपमितिगुणवि
शेषवचनशब्दः तदेषामस्तीतिरूपिणः॥रसाद्यग्रहणमितिचेत॥नतदविनाभावात्तदंत
र्भावः॥पुद्गलाइतिबहुवचनंभेदप्रतिपादनार्थंभिन्नाहिपुद्गलाः॥स्कंधपरमाणुभेदात्त
द्विकल्पः॥उपरिष्टाद्वक्ष्यतेयदिप्रधानवदरूपत्वमेकत्वंचाभिप्रेतंस्यात॥विश्वरूपकार्यदर्शन

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

विरोधःस्यात्॥ आहकिंपुद्गलवद्धर्मादीन्यपिद्रव्याणिप्रत्येकंभिन्नानीत्यत्रोच्यते॥६॥
आ आकाशादेकद्रव्याणि॥ आङयमभिविध्यर्थः सौत्रीमानुपूर्वीमाश्रित्यैतदुक्तं॥ तेन
धर्माधर्माकाशानिगृह्यंते॥ एकशब्दः संख्यावचनः तेनद्रव्यंविशेष्यते॥ एकंद्रव्यमेक
द्रव्यमिति॥ यद्येवंबहुवचनमयुक्तंधर्माद्यपेक्षयाबहुत्वसिद्धिर्भवति॥ येकस्यानेकार्थ
प्रत्यायनशक्तियोगात्॥ एकैकमित्यस्तु॥ लघुत्वात्द्रव्यग्रहणमनर्थकंतन्नायतेद्रव्या
पेक्षयाएकत्वख्यापनार्थंद्रव्यग्रहणंक्षेत्रभावाद्यपेक्षया असंख्येयत्वानंतत्वविक
ल्पस्येष्टत्वात्॥ नजीवपुद्गलवदेषांबहुत्वमित्येतदेकेनख्याप्यते॥ अधिकृतानामे
वएकद्रव्याणांविशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते॥७॥ निष्क्रियाणिच॥ उभयनिमित्त
वशादुत्पद्यमानः॥ पर्यायोद्रव्यस्यदेशांतरप्राप्तिहेतुःक्रियातस्यानिःक्रांतानिनि
ष्क्रियाणि॥ अत्रचोद्यते॥ धर्मादीनिद्रव्याणियदिनिःक्रियाणिततस्तेषामुत्पादो ॥९९॥
नभवेत्॥ क्रियापूर्वकोहिघटादीनांउत्पादोदृष्टः। उत्पादाभावाच्चव्ययाभावइति॥ अ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तःसर्वद्रव्याणांमुत्पादादित्रयरूपकल्पनाव्याघातइति।तन्नकिंकारणमन्यथोपपत्ते
क्रियानिमित्तोत्पादाभावेप्येषांधर्मादीनांमन्यथोत्पादःकल्प्यते।तद्यथाद्विविधः
उत्पादः।स्वनिमित्तःपरप्रत्ययश्च।स्वनिमित्तस्तावत्अनंतानांमगुरुलघुगुणानां
मागमप्रमाणयादभ्युपगम्यमानानांषट्स्थानपतितयावृद्ध्याहान्याचवर्त्तमाना
नांस्वभावादेतेषामुत्पादव्ययश्चपरप्रत्ययोपिअश्वादिगतिस्थित्यवगाहनहेतुत्वा
त्।क्षणेक्षणेतेषांभेदात्।तद्धेतुत्वमपिभिन्नमितिपरप्रत्ययापेक्षउत्पादोविनाश
श्चव्यवह्रियते।ननुयदिनिःक्रियाणिधर्मादीनिजीवपुद्गलानांगत्यादिहेतुत्वं।नो
पपद्यतेजलादीनिहिक्रियावंतिमत्स्यादीनांगत्यादिनिमित्तानिदृष्टानीति।नैषदो
षः।बलाधाननिमित्तत्वाच्चक्षुर्वद्यथारूपोपलब्धौचक्षुर्न्निमित्तमिति।नव्याक्षि
प्तमनस्कस्यापिभवति।अतिकृत्स्नानांधर्माधर्माकाशानांनिःक्रियत्वेभ्युपग
तेजीवपुद्गलानांसक्रियत्वमर्थादापन्नं।कालस्यापिसक्रियत्वमितिचेत्।ना

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नधिकारादिह एवासावेतैः॥ सहनाधिक्रियते॥ अजीवकाया इत्यत्रकायग्रहणेन प्रदेशा
स्तित्वमात्रं निर्ज्ञातं नत्वियत्तावधारिता प्रदेशानां अतस्तन्निर्द्धारणार्थमिदमुच्यते॥ ८॥
असंख्येयाः प्रदेशा धर्म्माधर्म्मैकजीवानां॥ संख्यामतीता असंख्येयाः॥ असंख्येय
स्त्रिविधः जघन्यः उत्कृष्टः अजघन्योत्कृष्टश्चेति॥ तत्रेहाजघन्योत्कृष्टासंख्येयः परि
गृह्यते प्रदिश्यंत इति प्रदेशाः॥ वक्ष्यमाणलक्षणः परमाणुः॥ स यावति क्षेत्रे व्यवतिष्ठ
ते॥ स प्रदेश इति व्यवह्रियते धर्म्माधर्म्मैकजीवास्तुल्यासंख्येयप्रदेशाः॥ तत्र धर्म्मा
धर्म्मौ निः॥ष्क्रियौ लोकाकाशं व्याप्य स्थितौ जीवस्तावत्प्रदेशोपि सन् संहरणविसर्प्प
णस्वभावत्वात्॥ कर्म्मनिर्वर्तितं शरीरमनु महद्वाधितिष्ठंस्तावदवगाह्य वर्तते॥ य
दा तु लोकपूरणं भवति तदा मंदरस्याधः चित्रवज्रपटलमध्ये जीवस्याष्टौ मध्यप्रदे
शा व्यवतिष्ठंते॥ इतरे प्रदेशाः॥ ऊर्द्ध्वमधस्तिर्यक्च कृत्स्नं लोकाकाशं व्यश्नुवते॥ अथा ॥२००॥
काशस्य कति प्रदेशाः इत्यत आह॥ ९॥ आकाशस्यानंताः॥ अविद्यमानोंतो येषां

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तेऽनंताः॥ केप्रदेशाः कस्य आकाशस्य पूर्वं वद्दस्यापि॥ प्रदेशाकल्पनावशेयाउक्तमम्
र्तानांप्रदेसपरिमाणंइदानीमूर्तानांपुद्गलानांप्रदेशपरिमाणंनिर्ज्ञातव्यमित्यत
आह॥ १०॥ संख्येयासंख्येयाश्चपुद्गलानां॥ शब्दादनंताश्चेत्यनुकृष्यंते कस्यचि
त्पुद्गलद्रव्यस्य द्व्यणुकादेः संख्येयाः प्रदेशाः कस्यचिदसंख्येयाः अनंता
श्च अनंतानंतोपसंख्यानमिति चेन्नानंतसामान्यात्॥ अनंतप्रमाणं त्रिविधमु
क्तं परीतानंतं युक्तानंतं अनंतानंतं चेति॥ तत्सर्वमनंतसामान्येन गृह्यते॥ स्यादे
तदसंख्यातप्रदेशो लोकः॥ अनंतप्रदेशस्यानंतानंतप्रदेशस्य च स्कंधस्याधिक
रणमिति विरोधः॥ ततोनानंत्यमिति नैष दोषः सूक्ष्मपरिणामावगाहनशक्ति
योगात्॥ परमाण्वादयो हि सूक्ष्मभावेन परिणताः॥ एकैकस्मिन्नपि आकाशप्र
देशे अनंतानंताः अवतिष्ठंते अवगाहनशक्तिश्चैषां अव्याहतास्ति॥ तस्मादेक
स्मिन्नपि प्रदेशेऽनंतानंतानां अवस्थानं न विरुध्यते॥ पुद्गलानामित्यविषय

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

चनात् ॥ परमाणोरपिप्रदेशवत्वप्रसंगेतत्प्रतिषेधार्थमाह ॥ ९ ॥ नाणोः ॥ अणोः
प्रदेशानसंतीतिवाक्यशेषः ॥ कुतोनसंतीतिचेत् प्रदेशमात्रत्वात् यथाआकाशप्र
देशस्यैकस्यप्रदेशभेदाभावात् अप्रदेशत्वं ॥ एवमणोरपिप्रदेशमात्रत्वात् ॥ प्र
देशभेदाभावः ॥ किंचततोल्पपरिमाणाभावात् ॥ नह्यणोरल्पीयानन्योस्ति ॥ यतो
स्यप्रदेशाभिद्येरन् ॥ एषामवधृतप्रदेशानांधर्म्मादीनामाधारप्रतिपत्यर्थमिद
मुच्यते ॥ ९ ॥ लोकाकाशेऽवगाहः ॥ उक्तानांधर्म्मादीनांद्रव्याणांलोकाकाशेव
गाहोनवहिरित्यर्थः ॥ यदिधर्म्मादीनांलोकाकाशमाधारः ॥ आकाशस्यकः आ
धारइति आकाशस्यनास्त्यन्यः आधारः ॥ स्वप्रतिष्ठमाकाशं यद्याकाशंस्वप्र
तिष्ठंधर्म्मादीन्यपिस्वप्रतिष्ठान्येव ॥ अथधर्म्मादीनां अन्य आधारः कल्प्यते
आकाशस्याप्यन्यः आधारः कल्प्यः तथासत्यनवस्थाप्रसंगइतिनैषदोषः ॥ ॥२०१॥
नाकाशादन्यदधिकपरिमाणंद्रव्यमस्तियत्राकाशंस्थितमित्युच्यते ॥ सर्व

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तोनंतंहितत। धर्म्मादीनांपुनरधिकरणमाकाशमित्युच्यते। व्यवहारनयवशात्। एवंभू
तनयापेक्षयानुसर्व्वाणि द्रव्याणि स्वप्रतिष्ठान्येव। तथाचोक्तंक्वभवानास्ते आत्मनी
ति। धर्म्मादीनि लोकाकाशान्नबहिः। संतीति एतावत् अत्र आधाराधेयकल्पनासा
ध्यंफलं। ननुच लोके पूर्वोत्तरकालभाविनामाधाराधेयभावो दृष्टः। यथा कुंडे बद
राणीनां। नतथाकाशं पूर्वं धर्म्मादीनि उत्तरकालभावीनि। अतो व्यवहारनयापेक्ष
यापि आधाराधेयकल्पनानुपपत्तिरिति। नैषदोषः युगपद्भाविनामपि आ
धाराधेयभावो दृश्यते घटे रूपादयः शरीरे हस्तादय इति। लोकः इत्युच्यते को लो
कः धर्म्माधर्म्मादीनि द्रव्याणि यत्र लोक्यंते स लोक इति। अधिकरणसाधनो घ
ञ्। आकाशं द्विधा विभक्तं। लोकाकाशमलोकाकाशं चेति। लोक उक्तः। स यत्र त
ल्लोकाकाशं। ततो बहिः सर्वतोनंतमलोकाकाशं। लोकालोकविभागश्च। धर्म्माध
र्म्मास्तिकायसद्भावासद्भावात् विज्ञेयः। असति हि तस्मिन् धर्म्मास्तिकाये जीवपु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

द्गलानां॥ गतिनियमहेत्वभावात् विभागो न स्यात्॥ असति वाधर्म्मास्तिकाये स्थितेराश्रयनि
मित्ताभावात् स्थितेरभावो लोकाकालोकविभागाभावो वा स्यात्॥ तस्मादुभयसद्भावा
ल्लोकालोकविभागसिद्धिः॥ तत्रावध्रियमाणानां अवस्थानभेदसंभवात्॥ विशेषप्र
तिपत्त्यर्थमाह॥ ॥ धर्म्माधर्म्मयोः कृत्स्ने॥ कृत्स्नवचनमशेषव्याप्तिप्रदर्शनार्थं॥ अ
गारे अवस्थितो घट इति यथा॥ तथा धर्म्माधर्म्मयोर्लोकाकाशेऽवगाहो न भवति॥ किं त
र्हि कृत्स्ने॥ तिलेषु तैलवदिति॥ अन्योन्यप्रदेशप्रवेशव्याघाताभावोऽवगाहनशक्ति
योगाद्वेदितव्यः॥ अतो विपरीतानां मूर्तिमतां अप्रदेशसंख्येयासंख्येयानंत
प्रदेशानां॥ पुद्गलानां अवगाहविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ॥ एकप्रदेशादिषु भाज्यः
पुद्गलानां॥ एकः प्रदेशः एकप्रदेशः आदिर्येषां त इमे एकप्रदेशादयः॥ तेषु पुद्गला
नामवगाहो भाज्यो विकल्प्यः॥ अवयवेन विग्रहः समुदायः समासार्थ इति एक ॥२०२॥
प्रदेशोऽपि गृह्यते॥ तद्यथा॥ एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे परमाणोरवगाहः॥ द्वयोरेक

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

त्रोभयत्रचबद्धयोरबद्धयोश्च॥त्र्याणामबद्धयोस्त्रिषुचबद्धानांअबद्धानांचसं
ख्येयासंख्येनंतप्रदेशानांस्कंधानामेकसंख्येयासंख्येयप्रदेशेषुलोकाकाशेव
स्थानंप्रत्येतव्यं॥ननुयुक्तंतावदमूर्तयोर्धर्माधर्मयोरेकत्राविरोधेनावरोधइति॥मू
र्तिमतांपुद्गलानांकथमित्यत्रोच्यते॥अवगाहनस्वभावत्वात्॥सूक्ष्मपरिणामाच्च
मूर्तिमतामवगाहोनविरुध्यते॥एकापवरकेअनेकप्रदीपप्रकाशावस्थानवत्
आगमप्रामाण्याच्चतथाध्यवसेयं॥उक्तंच॥ओगाढगाढणिचिओपुग्गलकाएहिंस
व्वदोलोगो॥सुहुमेहिंबादरेहिंयणंताणंतेहिंविविहेहिंति॥अथजीवानांकथम
वगाहनमित्यत्रोच्यते॥७॥असंख्येयभागादिषुजीवानां॥लोकाकाशइत्यनुवर्त
ते॥तस्यासंख्येयभागीकृतस्यएकभागः॥असंख्येयभागइत्युच्यते॥स॥आदि
र्येषांतेअसंख्येयभागादयः॥तेषुजीवानामवगाहोवेदितव्यः॥तद्यथा॥एकस्मि
न्नसंख्येयभागेएकोजीवोवतिष्ठते॥एवंद्वित्रिचतुरादिष्वपिअसंख्येयभागे

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

षुकृत्स्नःसर्वलोकावगाहः प्रत्येतव्यः॥ नानाजीवानांतुसर्वलोकएव यद्येकस्मिन्नसं
ख्येयभागेएकोजीवोऽवतिष्ठते॥ कथंद्रव्यप्रमाणेनानंतानंतोजीवराशिःसशरीरो
वतिष्ठते॥ लोकाकाशेसूक्ष्मबादरभेदादवस्थानंप्रत्येतव्यंबादरास्तावत्सप्रतिघात
शरीराः सूक्ष्मास्तुशरीरत्वेपिसूक्ष्मभावादेकनिगोदजीवावगाह्येपिप्रदेशेसा
धारणशरीराअनंतानंताःसंतिनतेपरस्परेणबादरैश्चव्याहन्यंतइति॥ नास्त्यवगा
हविरोधः अत्राहलोकाकाशतुल्यप्रदेशएकोजीवइत्युक्तंतस्यकथंलोकस्यासं
ख्येयभागादिषुवृत्तिःननुसर्वलोकव्याप्त्यैवभवितव्यमित्युच्यते॥ ७॥ प्रदेश
संहारविसर्पाभ्यांप्रदीपवत्॥ अमूर्तस्वभावस्यात्मनोनादिसंबंधंप्रत्येकत्वा
त्कथंचिन्मूर्त्ततांबिभ्रतःकार्मणशरीरवशान्महदणुचशरीरमधितिष्ठतः॥ त
द्वशात्प्रदेशसंहरणविसर्पणस्वभावस्यतावत्प्रमाणतायांसत्यामसंख्येय ॥१०३॥
भागादिषुवृत्तिरुपपद्यते॥ प्रदीपवत्॥ यथानिरावरणव्योमप्रदेशेवस्थितप्रदी

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

णपरिमाणस्य महीयसश्च शरावमाणिकापवरकाद्यावरणवशात्तत्परिमाणतेति॥ अ
त्राह धर्मादीनां अन्योन्यप्रदेशानुप्रवेशात्संकर इति॥ एकत्वं प्राप्नोतीति नन्वपरस्प
रात्संतश्लेषे सत्यपि स्वभावं न जहति॥ उक्तं च॥ अण्णोण्णं पविसंता दिंता ओगासमण्ण
मण्णं च॥ मिल्लंता वि य णिच्चं सगसब्भावं ण विजहंति॥ यद्येवं धर्मादीनां स्वभावभे
द उच्यतामित्यत आह॥ ॥ गतिस्थित्युपग्रहौ धर्माधर्मयोरुपकारः॥ देशांतर॥
प्राप्तिहेतुर्गतिः तद्विपरीता स्थितिः॥ उपगृह्यत इति उपग्रहः गतिश्च स्थितिश्च ग
तिस्थिती गतिस्थिती एव उपग्रहौ गतिस्थित्युपग्रहौ॥ धर्माधर्मयोरिति कर्तृ
निर्देशः॥ उपक्रियत इत्युपकारः॥ कः पुनरसौ गत्युपग्रहः स्थित्युपग्रहश्च॥ यद्ये
वं द्वित्वनिर्देशः प्राप्नोति नैष दोषः॥ सामान्येन व्युत्पादितः शब्दः उपात्तसंख्यः
शब्दांतरसंबंधे सत्यपि न पूर्वोपात्तसंख्यां जहाति यथा साधोः कार्यं तपः॥ श्रुते
इति एतदुक्तं भवति॥ गतिपरिणामिनां जीवपुद्गलानां गत्युपग्रहे कर्तव्ये धर्मास्ति

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

कायः साधारणाश्रयः॥ जलवन्मत्स्यगमने तथा स्थितिपरिणामिनां जीवपुद्गलानां
स्थित्युपग्रहे कर्त्तव्ये अधर्म्मास्तिकायः साधारणाश्रयः॥ पृथिवीधातुरिवाश्वादिस्थि-
ताविति॥ ननु च उपग्रहवचनमनर्थकमुपकार इत्येव सिद्धत्वात्॥ गतिस्थिती धर्म्माध
र्म्मयोरुपकार इति नैष दोषः॥ यथासंख्यनिवृत्त्यर्थमुपग्रहवचनं॥ धर्म्माधर्म्मयोर्ग
तिस्थित्योश्च यथासंख्यं भवति॥ यथा एवं जीवपुद्गलानां यथासंख्यं प्राप्नोति धर्म
स्योपकारो जीवानां गतिः॥ अधर्म्मस्योपकारः पुद्गलानां स्थितिरिति तन्निवृत्त्यर्थ
मुपग्रहवचनं क्रियते॥ आह धर्म्माधर्म्मयोः यः उपकारः स आकाशस्य युक्तः॥ स
र्वगतत्वादिति चेन्न इयुक्तं तस्यान्योपकारः सद्भावात् सर्वेषां धर्म्मादीनां द्रव्याणामव
गाहनं तत्प्रयोजनं एकस्यानेकप्रयोजनकल्पनायां लोकालोकविभागाभावः॥ भू
मिजलादीन्येव तत्प्रयोजनसमर्थानि॥ नार्थो धर्म्माधर्म्माभ्यामिति चेत्॥ न साधार ॥२०४॥
णाश्रय इति विशिष्योक्तत्वात्॥ अनेककारणसाध्यत्वाच्चैकस्य कार्यस्य॥ तुल्यब

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

त्वात्तयोर्गतिस्थितिप्रतिबंध इति चेत्॥ न भिन्नकार्यत्वात्॥ अनुपलब्धेर्न तौ स्तः खरविषाण
वदिति चेत्॥ न॥ सर्वप्रवादिप्रतिपत्तेः सर्वे हि प्रवादिनः प्रत्यक्षाप्रत्यक्षानर्थानभिवांछं
ति॥ अस्मान्प्रति हेतोरसिद्धेश्च॥ सर्वज्ञेन निरतिशयप्रत्यक्षज्ञानचक्षुषा धर्मादयः॥ सर्वे
उपलभ्यंते तदुपदेशाच्च श्रुतज्ञानिभिरपि॥ अत्राह यद्यतींद्रिययोर्धर्माधर्मयोरु
पकारसंबंधेनास्तित्वमवध्रियते॥ तदनंतरमुद्दिष्टस्य नभसोऽतींद्रियस्याधिगमे क उप
कार इत्युच्यते॥ १८॥ आकाशस्यावगाहः॥ उपकार इत्यनुवर्तते॥ जीवपुद्गलादीनामवगाहि
नामवकाशदानमवगाहः॥ आकाशस्योपकारो वेदितव्यः॥ आह जीवपुद्गलानां क्रिया
वतामवगाहिनामवकाशदानं युक्तं धर्मास्तिकायादयः॥ पुनर्निःक्रिया नित्यसंबंधा
स्तेषां कथमवगाह इति चेन्नोपचारतस्तत्सिद्धेः॥ यथा गमनाभावेऽपि सर्वगतमाकाश
मित्युच्यते॥ सर्वत्र सद्भावात्॥ एवं धर्माधर्मावपि अवगाहनक्रियाभावेऽपि सर्वत्र व्या
प्तिदर्शनात्॥ अवगाहिनावित्युपचर्येते॥ आह यद्यवकाशदानमस्य स्वभावः वज्रा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दिभिर्लोष्टादीनां भित्त्यादिभिर्वज्रादीनां च व्याघातो न प्राप्नोति ॥ दृश्यते च व्याघातः ॥ तस्मा
दस्यावकाशदानं हीयत इति नैष दोषः वज्रलोष्टादीनां स्थूलानां परस्परव्याघात इति
नास्यावकाशदानसामर्थ्यं हीयते ॥ तत्रावगाहिनामेव व्याघातात् ॥ वज्रादयः पुनः स्थूल
त्वात् ॥ परस्परं प्रत्यवकाशदानं न कुर्वंतीति नासावाकाशदोषः ॥ ये खलु पुद्गलाः ॥ सूक्ष्माः
ते परस्परं प्रत्यवकाशदानं कुर्वंति ॥ यद्येवं नेदमाकाशस्यासाधारणलक्षणमितरे
षामपि तत्सद्भावादिति ॥ तन्न सर्वपदार्थानां साधारणावगाहनहेतुत्वमस्यासाधा
रणलक्षणमिति नास्ति दोषः ॥ अलोकाकाशे तदभावात् ॥ अभाव इति चेत् ॥ न स्व
भावापरित्यागात् ॥ उक्तः आकाशस्योपकारः ॥ अथ तदनंतरोद्दिष्टानां पुद्गलानां
कः उपकार इत्यत्रोच्यते ॥ शरीरवाङ्मनःप्राणापानाः पुद्गलानां ॥ इदमयुक्तं वर्त्तते
किमत्रायुक्तं ॥ पुद्गलानां क उपकार इति परिप्रश्ने पुद्गलानां लक्षणमुच्यते ॥ भव ॥२०५॥
ता शरीरादीनि पुद्गलमयानीति ॥ नैतदयुक्तं ॥ पुद्गलानां लक्षणं ॥ उत्तरत्र वक्ष्य

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ते॥ इदंतुजीवान्प्रतिपुद्गलानामुपकारप्रतिपादनार्थमेवेति॥ उपकारप्रकरणेउच्यते॥ श
रीराण्युक्तानि॥ औदारिकादीनिसौक्ष्म्यादप्रत्यक्षाणि॥ तदुदयोपपादितवृत्तीन्युप
चयशरीराणिकानिचित्प्रत्यक्षाणिकानिचिदप्रत्यक्षाणि॥ एतेषांकारणभूतानिक
र्माण्यपिशरीरग्रहणेनगृह्यंते॥ एतानिपौद्गलीकानीतिकृत्वाजीवानामुपकारे
पुद्गलाःप्रवर्तंतेस्यान्मतं॥ कार्म्मणमपौद्गलिकंअनाकारत्वात्॥ आकारवतांहिऔ
दारिकादीनांपौद्गलिकत्वंयुक्तमिति॥ तन्न॥ तदपिपौद्गलिकमेवतद्विपाकस्यमूर्तिम
त्संबंधनिमित्तत्वात्॥ दृश्यतेहिव्रीह्यादीनांउदकादिद्रव्यसंबंधप्रापितपरिपाका
नांपौद्गलिकत्वं॥ तथाकार्मणमपिगुडकंटकादिमूर्तिमद्द्रव्योपनिपातेसतिविप
च्यमानत्वात्पौद्गलिकमित्यवसेयं॥ वाग्द्विविधाद्रव्यवाग्भाववागिति॥ तत्रभाववा
क्तावद्वीर्यांतरायमतिश्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगनामलाभनिमित्तत्वा
त्॥ पौद्गलिकीतदभावेतद्वृत्त्यभावात्॥ तत्सामर्थ्योपेतेनक्रियावतात्मनाप्रेर्यमाणा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

णाः पुद्गलाः वाक्त्वेन विपरिणमंत इति द्रव्यवागपि पौद्गलिकी। श्रोत्रेंद्रियविषयत्वात्
इतरेंद्रियविषयत्वं कस्मान्न भवति। तद्ग्रहणायोग्यत्वात्। घ्राणग्राह्ये गंधद्रव्ये रसाद्य
नुपलब्धिवत्। अमूर्त्ता वागिति चेत्। न मूर्तिमद्ग्रहणावरोधव्याघाताभिभवादि
दर्शनात् मूर्तिमत्वसिद्धेः। मनो द्विविधं द्रव्यमनो भावमनश्चेति। भावमनस्तावल्ल
ब्ध्युपयोगलक्षणं पुद्गलावलंबनत्वात् पौद्गलिकं। द्रव्यमनश्च ज्ञानावरणवीर्यां
तरायक्षयोपशमांगोपांगनामलाभप्रत्ययाः गुणदोषविचारस्मरणादिप्र
णिधानाभिमुखस्यात्मनोनुग्राहकाः पुद्गला मनस्त्वेन परिणता इति पौद्गलिकं।
कश्चिदाह मनो द्रव्यांतरं रूपादिपरिणामविरहितं अणुमात्रं तस्य पौद्गलिकत्वम
युक्तमिति। तदयुक्तं उच्यते। तदिंद्रियेणात्मना च संबंधं वा स्यादसंबद्धं वा। यद्यसंब
द्धं। तन्नात्मन उपकारकं भवितुमर्हति। इंद्रियस्य च साचिव्यं न करोति। अथ संबं ॥२०६॥
द्धं एकस्मिन् प्रदेशे संबद्धं सत् तदणु इतरेषु प्रदेशेषु उपकारं न कुर्यात्। अदृष्टव

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

सारस्य प्रलातचक्रवत्परिभ्रमणमिति चेतन्न तत्सामर्थ्याभावात्॥ अमूर्त्तस्यात्म
नो निःक्रियस्यात्तद्गुणः सन् निःक्रियः मनः॥ अन्यत्र क्रियारंभेन समर्थः॥ दृष्टो हि वा
युद्रव्यविशेषः क्रियावान्॥ स्पर्शवान्प्राप्तः वनस्पतौ परिस्पंदहेतुः॥ तद्विपरीतलक्ष
णश्चायं इति क्रियाहेतुत्वाभावः॥ वीर्यांतरायज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगना
मोदयापेक्षेणात्मनोदस्यमानः॥ कोष्ठ्यो वायुरुच्छ्वासलक्षणः॥ प्राण इत्युच्य
ते॥ तेनैवात्मना बाह्यो वायुरभ्यंतरीक्रियमाणो निःश्वासलक्षणोऽपान इत्याख्या
यते॥ एवं ताववप्यात्मानुग्राहिणो जीवितहेतुत्वात्॥ तेषां मनःप्राणापानानां मू
र्तिमत्त्वमवसेयं॥ कुतः मूर्तिमद्भिः प्रतीघातादिदर्शनात्॥ प्रतिभयहेतुभिरशनि
पातात्॥ दिभिर्मनसः॥ प्रतीघातो दृश्यते॥ सुरादिभिश्चाभिभवः॥ हस्ततलपटा
दिभिरास्यसंवरणात्॥ प्राणापानयोः प्रतीघात उपलभ्यते॥ श्लेष्मणा चाभिभ
वः॥ न चामूर्तिस्य मूर्तिमद्भिरभिघातादयः स्युः॥ अत एवात्मास्तित्वसिद्धिः॥ यथायं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust eGangotri

न्नप्रतिमाचेष्टितंप्रयोक्तुरस्तित्वंगमयति॥ तथाप्राणापानादिकर्म्मापि॥०॥क्रियावंत
मात्मानंसाधयति॥ किमेतावानेवपुद्गलकृतउपकारः॥ आहोस्विदन्योप्यस्तीत्यत
आह॥२०॥ सुखदुःखजीवितमरणोपग्रहाश्च॥ सदसद्वेद्योदयेंतरंगहेतौसति॥ बा
ह्यद्रव्यादिपरिपाकनिमित्तवशात्॥ उत्पद्यमानः प्रीतिपरितापरूपः परिणामः
सुखदुःखमित्याख्यायते॥ भवधारणकारणायुराख्यकर्म्मोदयाद्भवस्थितिमाद
धानस्यजीवस्यपूर्वोक्तप्राणापानक्रियाविशेषाव्युच्छेदः जीवितमित्युच्यते त
दुच्छेदोमरणं॥ एतानिसुखादीनिजीवस्यपुद्गलकृतउपकारः कुतः मूर्तिमद्धेतु
सन्निधानेसतितदुत्पत्तेः॥ उपकाराधिकारादुपग्रहवचनमनर्थकं॥ नानर्थकंस्वो
पग्रहदर्शनार्थमिदं॥ पुद्गलानांपुद्गलकृतउपकारइति॥ तद्यथाकांस्यादीनांभस्मा
दिभिर्जलादीनांकतकादिभिरयःप्रभृतीनामुदकादिभिरुपकारःक्रियते चशब्दः ॥१०७॥
किमर्थः समुच्चयार्थः॥ अन्योपिपुद्गलकृतउपकारोस्तीतिसमुच्चीयते॥ यथाश

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

राणि एवं चक्षुरादीनीन्द्रियाण्यपीति ॥ एवमाद्यजीवकृतमुपकारं प्रदर्श्य जीवकृतोपका
रप्रदर्शनार्थमाह ॥ ७ ॥ परस्परोपग्रहो जीवानां ॥ परस्परशब्दः कर्म्मव्यतिहारे वर्त्तते ॥ कर्म्म
व्यतिहारश्च क्रियाव्यतिहारः परस्परस्य उपग्रहः परस्परोपग्रहः ॥ जीवानामुपकारः
कः पुनरसौ ॥ स्वामी भृत्यः आचार्यः शिष्य इत्येवमादिभावेन वृत्तिः ॥ परस्परोपग्रहः
स्वामी तावद्वित्तत्यागादिना भृत्यानामुपकारे वर्त्तते ॥ भृत्याश्च हितप्रतिपादनेनाहि
तप्रतिषेधेन च ॥ आचार्य उभयलोकफलप्रदोपदेशदर्शनेन तदुपदेशविहितक्रि
यानुष्ठापनेन च शिष्याणां अनुग्रहे वर्त्तते ॥ शिष्या अपि तदानुकूल्यवृत्त्या आ
चार्याणां उपकाराधिकारे पुनरुपग्रहवचनं किमर्थं ॥ पूर्वोक्तसुखादिचतुष्ट
यप्रदर्शनार्थं पुनरुपग्रहवचनं क्रियते ॥ सुखादीन्यपि जीवानां जीवकृत उपकार
इति ॥ आह यद्यवश्यं सतोपकारिणा भवितव्यं संश्च कालोभिमतः ॥ तस्य क उपका
र इति अत्रोच्यते ॥ ७ ॥ वर्त्तना परिणामक्रियाः परत्वापरत्वे च कालस्य ॥ वृतेर्णिजंता

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

त्कर्म्मणिभावेवायुटिस्त्रीलिंगेवर्त्तनेतिभवति॥वर्त्यतेवर्तनमात्रंवावर्त्तनेति॥धर्म्मादीनां
द्रव्याणांस्वपर्यायनिर्वृत्तिंप्रतिस्वात्मनैववर्त्तमानानांबाह्योपग्रहाद्विनातद्वृत्त्यभावात्तत्प्र
वर्त्तनोपलक्षितः॥कालइतिकृत्वावर्त्तनाकालस्योपकारः॥कोणिजर्थः वर्त्ततेद्रव्यपर्यायः
तस्यवर्त्तयिताकालः यद्येवंकालस्यक्रियावत्त्वंप्राप्नोति॥यथाशिष्योऽधीते॥उपाध्या
योध्यापयतीतिनैषदोषः॥निमित्तमात्रेपिहेतुकर्त्तृव्यपदेशोदृष्टः॥यथाकारीषो
ग्निरध्यापयति॥एवंकालस्यहेतुकर्त्तृता॥सकथंकालइत्यवसीयते॥समयादीनां
क्रियाविशेषाणांसमयादिभिर्न्निर्वर्त्यमानानांचपाकादीनांसमयः॥पाकइत्येवमा
दिस्वसंज्ञारूढिसद्भावेपिसमयःकालः ओदनपाक॥कालइतिअध्यारोप्यमा
णः॥कालव्यपदेशस्तद्व्यपदेशनिमित्तस्यमुख्यस्यकालस्यास्तित्वंगमयति॥कु
तोगौणस्यमुख्यापेक्षत्वात्॥द्रव्यस्यपर्यायः॥धर्म्मांतरनिर्वृत्तिधर्म्मांतरोपजन ॥१०८॥
नरूपः॥ अपरिस्पंदात्मकः॥परिणामः॥जीवस्यक्रोधादिःपुद्गलस्यवर्णादिःध

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0:In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

र्म्माधर्म्माकाशानां अगुरुलघुगुणवृद्धिहानिकृतः ॥ क्रियापरिस्पंदात्मिका सा द्विधा प्रा
योगवैश्रसिकभेदात् तत्र प्रायोगिकी शकटादीनां वैश्रसिका मेघादीनां परत्वापरत्वे क्षे
त्रकृते कालकृते च स्तः तत्र कालोपकारप्रकरणात् कालकृते गृह्येते ॥ त एते वर्तनादयः
उपकाराः कालस्यास्तित्वं गमयंति ॥ ननु वर्तनाग्रहणमेवास्तु तद्भेदाः परिणामा
दयः ॥ तेषां पृथग्ग्रहणमनर्थकं ॥ नानर्थकं कालद्वयसूचनार्थत्वात् प्रपंचस्य ॥ कालो
हि द्विविधः ॥ परमार्थकालो व्यवहारकालश्च ॥ परमार्थकालो वर्तनालक्षणः ॥ परिणा
मादिलक्षणो व्यवहारकालः ॥ अन्येन परिच्छिन्नः अन्यस्य परिच्छेदहेतुः क्रियाविशे
षः काल इति व्यवह्रियते ॥ स त्रेधा व्यवतिष्ठते ॥ भूतो वर्तमानो भविष्यन्निति ॥ तत्र
परमार्थकाले कालव्यपदेशो मुख्यः ॥ भूतादिव्यपदेशो गौणः ॥ व्यवहारकाले भूतादि
व्यपदेशो मुख्यः कालव्यपदेशो गौणः ॥ क्रियावद्द्रव्यापेक्षत्वात् कालकृतत्वाच्च ॥ अ
थाह धर्म्माधर्म्माकाशपुद्गलजीवकालानां उपकारा उक्ताः लक्षणं चोक्तं उपयोगो

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

लक्षणमित्येवमादि॥ पुद्गलानांतु सामान्यलक्षणमुक्तं विशेषलक्षणं नोक्तं तत्किमित्य
त्रोच्यते॥ २३॥ स्पर्शरसगंधवर्णवंतः पुद्गलाः॥ स्पृश्यते स्पर्शनमात्रं वा स्पर्शः॥ सोष्टवि
धः॥ मृदुकठिनगुरुलघुशीतोष्णस्निग्धरूक्षभेदात्॥ रस्यते रसनमात्रं वा रसः॥ स पंचवि
धः॥ तिक्ताम्लकटुकमधुरकषायभेदात्॥ गंध्यते गंधनमात्रं वा गंधः॥ स द्वेधा॥ सुरभि
दुरभिश्च॥ वर्ण्यते वर्णनमात्रं वा वर्णः॥ स पंचविधः॥ कृष्णनीलपीतशुक्ललोहितभे
दात्॥ त एते मूलभेदाः॥ प्रत्येकं संख्येयासंख्येयानंतभेदाश्च भवंति॥ स्पर्शश्च रस
श्च गंधश्च वर्णश्च स्पर्शरसगंधवर्णाः॥ त एतेषां संतीति स्पर्शरसगंधवर्णव
तः॥ नित्ययोगे मतुनिर्देशः॥ यथा क्षीरिणो न्यग्रोधा इति ननु च रूपिणः पुद्गला
इत्यत्र पुद्गलानां रूपवत्वमुक्तं तदविनाभाविनश्च रसादयः॥ तत्रैव परिगृहीता इति
आख्यातं॥ तस्मात्तेनैव पुद्गलानां रूपादिमत्तासिद्धेः॥ सूत्रमिदमनर्थकमिति नैष ॥२०६॥
दोषः॥ नित्यावस्थितान्यरूपाणीत्यत्र धर्मादीनां नित्यत्वादिनिरूपणेन पु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

लानामरूपत्वमसंगेनतस्यकारणार्थेतद्युक्तं॥ इहंतुतेषांस्वरूपविशेषप्रतिपत्यर्थमुच्य
ते॥ अवशिष्टपुद्गलविकारप्रतिपत्यर्थमिदमुच्यते॥ १॥ शब्दबंधसौक्ष्मस्थौल्यसंस्था
नभेदतमछायातपोद्योतवंतश्च॥ शब्दोद्विविधो॥ भाषालक्षणोविपरीतश्चेति॥ भा
षालक्षणोद्विविधःसाक्षरोनक्षरश्चेति॥ अक्षरीकृतःशास्त्राभिव्यंजनाःसं
स्कृतविपरीतभेदादार्यम्लेछव्यवहारहेतुः॥ अनक्षरात्मकोद्वींद्रियादीनामति
शयज्ञानस्वरूपप्रतिपादनहेतुःसएषसर्वः॥ प्रायोगिकअभाषात्मकोद्विविधः
प्रायोगिकोवैश्रसिकश्चेतिवैश्रसिकोवलाहकादिप्रभवः प्रायोगजश्चतुर्द्धा
ततविततघनसौषिरभेदात॥ तत्रचर्मतननिमित्तः॥ पुष्करभेरीदर्दुरादिप्रभवः
ततः॥ तंत्रीकृतःवीणासुघोषादिसमुद्भवोविततः तालघंटालालनाद्यभिघा
तजःघनः॥ वंशशंखादिनिमित्तःसौषिरः बंधोद्विविधःवैश्रसिकः॥ प्रायोगिकश्च
पुरुषप्रयोगिकश्चपुरुषप्रयोगानपेक्षोवैश्रसिकतद्यथास्निग्धरूक्षत्वगुन

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मिति॥ ततो विद्युदुल्काजलधराग्नींद्रधनुरादिविषयः॥ पुरुषप्रयोगनिमित्तः प्रायोगि
कः॥ अजीवविषयो जीवाजीवविषयश्चेति द्विधा भिन्नः तत्राजीवविषयो जतुका
ष्टादिलक्षणः॥ जीवाजीवविषयः कर्म्मनो॥ कर्म्मवंधः सौक्ष्म्यं द्विविधं॥ अंत्यमा
पेक्षिकं च॥ तत्रांत्यं परमाणूनां॥ आपेक्षिकं विल्वामलकबदरादीनां॥ स्थौल्यमपि
द्विविधं अंत्यमापेक्षिकं चेति॥ तत्रांत्यं जगद्व्यापिनि महास्कंधे॥ आपेक्षिकं बद
रामलकविल्वतालादिषु॥ संस्थानमाकृतिः॥ तद्द्विविधं इत्थं लक्षनमनित्थंलक्ष
णं चेति॥ वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रायतपरिमंडलादीनामित्थंलक्षणं॥ अतोऽन्यन्मेघादी
नां संस्थानमनेकविधं इत्थमिदमिति निरूपणाभावादनित्थंलक्षणं॥ भेदाः
षोढा उत्कर॥ चूर्णखंड चूर्णिका प्रतराणुचटनविकल्पात॥ तत्रोत्करः काष्ठादीनां
करपत्रादिभिरुत्करणं॥ चूर्णो यवगोधूमादीनां शक्तुकणिकादिः॥ खंडो घटादी ॥२२०॥
नां कपालशर्करादिः॥ चूर्णिका माषमुद्गादीनां प्रतरोऽभ्रपटलादीनां अणुचट

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नं संतप्तायस्पिंडादिषु अयोघनादिभिर्हन्यमानेषु स्फुलिंगनिर्गमः॥ तमो दृष्टिप्रतिबंध
कारणं प्रकाशविरोधि छाया प्रकाशावरणनिमित्ता॥ सा द्विधा॥ वर्णादिविकारपरिण
ता प्रतिबिंबमात्रात्मिका चेति॥ आतपः आदित्यादिनिमित्त उष्णप्रकाशलक्षणः
उद्योतश्चंद्रमणिखद्योतादिप्रभवः प्रकाशः तेएते शब्दादयः पुद्गलद्रव्यविकाराः
तएतेषां संतीति शब्दबंधसौक्ष्म्यस्थौल्यसंस्थानभेदतमश्छायातपोद्योतवंतः पु
द्गला इत्यभिसंबंध्यते चशब्देन नोदनाभिघातादयः पुद्गलपरिणामाः॥ आगम
प्रसिद्धाः समुच्चीयंते॥ उक्तानां पुद्गलानां भेदप्रदर्शनार्थमाह॥ ॥ अणवः स्कंधा
श्च॥ प्रदेशमात्रभाविस्पर्शादिपर्यायप्रसवसामर्थ्येनाण्यंते शब्द्यंत इति अण
वः॥ सौक्ष्म्यादात्मादयः आत्ममध्या आत्मांताश्च॥ उक्तंच॥ अत्तादि अत्तमज्झं अ
त्तंतं नेव इंदिए गिज्झं॥ जं दव्वं अविभागी तं परमाणुं वियाणाहि॥ स्थूलभावेन ग्र
हणनिक्षेपणादिव्यापारस्कंदनात्॥ स्कंधा इति संज्ञायंते॥ रूढौ क्रियापि क्वचित्स

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

तीउपलक्षणत्वेनाश्रीयतइतिग्रहणादिव्यापारायोग्येष्वपिद्व्यणुकादिषुस्कंधा
ख्याप्रवर्तते॥ अनंतभेदा अपिपुद्गलाः अणुजात्यास्कंधजात्याचद्वैविध्यमापद्यमा
नाः॥ सर्वेग्रहसंतइति॥ तज्जात्याधारानंतभेदसंसूचनार्थंबहुवचनंक्रियते॥ अणवः
स्कंधाइतिभेदाभिधानंपूर्वोक्तसूत्रद्वयभेदसंबंधनार्थंस्पर्शरसगंधवर्णवंतोऽण
वः॥ स्कंधाःपुनःशब्दबंधसौक्ष्म्यस्थौल्यसंस्थानभेदतमश्छायातपोद्योतवंत
श्चस्पर्शादिमंतश्चेति॥ आहकिमेषांपुद्गलानांअणुस्कंधलक्षणःपरिणामो
नादिरुतआदिमानित्युच्यते॥ सखलूत्पत्तिमत्वादादिमान्प्रतिज्ञायते॥ यद्येवंत
स्मादभिधीयतांकस्मान्निमित्तादुत्पद्यंतइतितत्रस्कंधानांतावदुत्पत्तिहेतुप्रति
पादनार्थमुच्यते॥ ५॥ भेदसंघातेभ्यः उत्पद्यंते॥ संघातानांद्वितयानिमित्तवशात्
विदारणंभेदः॥ पृथग्भूतानांएकत्वोपत्तिःसंघातः॥ ननुचद्वित्वातद्विवचनेन ॥२२१॥
भवितव्यं॥ बहुवचननिर्देशस्तन्तयसंग्रहार्थः॥ भेदात्संघातात्॥ भेदसंघाता

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भ्यांच उत्पद्यंत इति ॥ तद्यथा ॥ द्वयोः परमाण्वोः संघातात द्विप्रदेशः स्कंध उत्पद्यते ॥ द्विप्रदे
शस्याणोश्च ॥ त्रयाणां वा अणूनां संघातात ॥ त्रिप्रदेशः द्वयोर्द्विप्रदेशयोः ॥ त्रिप्रदेशस्या
णोश्च ॥ चतुर्णां वा अणूनां संघातात् चतुःप्रदेशः ॥ एवं संख्येयासंख्येयानंतानां च संघातात्ता
वत्प्रदेशः ॥ एषामेव भेदात द्विप्रदेशपर्यंताः स्कंधा उत्पद्यंते ॥ एवं भेदसंघाताभ्यामेकस
मयिकाभ्यां द्विप्रदेशादयः ॥ स्कंधा उत्पद्यंते अन्यतो भेदेनान्यस्य संघातेनेति ॥ एवं स्कं
धानामुत्पत्तिहेतुरुक्तः ॥ अणोरुत्पत्तिहेतुप्रदर्शनार्थमाह ॥ २७ ॥ भेदादणुः ॥ सिद्धे विधिरा
रभ्यमाणो ॥ नियमार्थो भवति ॥ अणोरुत्पत्तिर्भेदादेव न संघातात नापि भेदसंघाता
पि भेदसंघाताभ्यामिति ॥ तदेव स्कंधानामात्मलाभे सिद्धे भेदसंघातग्रहणमनर्थक
मिति ॥ तद्ग्रहणप्रयोजनप्रतिपादनार्थमिदमुच्यते ॥ २८ ॥ भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषः ॥ अ
नंतानंतपरमाणुसमुदायनिष्पाद्योपि कश्चिच्चाक्षुषः कश्चिदचाक्षुषः ॥ तत्र योऽचाक्षु
षः स कथं चाक्षुषो भवतीति ॥ चेदुच्यते ॥ भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषः ॥ न भेदादिति कार्योप

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पत्तिरितिचेन्नब्रूमः। सूक्ष्मपरिणामस्यस्कंधस्यभेदेसौक्ष्म्यपरिणामाच्चाक्षुषत्वमेव
सूक्ष्मपरिणतः पुनरपरः। सत्यपितद्भेदेऽन्यसंघातांतरसंयोगात्सौक्ष्म्यपरिणामोपरमे
स्थौल्योत्पत्तौचाक्षुषोभवति॥ आहधर्मादीनांद्रव्याणांविशेषलक्षणान्युक्तानिसा
मान्यलक्षणंनोक्तं॥ तदुच्यतामुच्यते॥ ॥ सद्द्रव्यलक्षणं॥ मितियत्सत्तद्द्रव्यमित्यर्थः।
यद्येवंतदेवतावद्वक्तव्यंकिंसदित्यतआह॥ ॥ उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तंसत्॥ चेतनस्याचे
तनस्यवाद्रव्यस्यस्वांजातिमजहतः निमित्तवशाद्भावांतरावाप्तिरुत्पादनमुत्पादः
मृत्पिंडस्यघटपर्यायवत्। तथापूर्वभावविगमनंव्ययः यथाघटोत्पत्तौपिंडाकृतेः व्य
नादिपारिणामिकस्वभावेनव्ययोदयाभावात्। ध्रुवतिस्थिरीभवतीतिध्रुवः॥ ध्रुवस्य
भावः। कर्मवाध्रौव्यं। यथामृत्पिंडघटाद्यवस्थासुमृदाद्यन्वयात्। तैरुत्पादव्ययध्रौ
व्यैर्युक्तंउत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तंसदिति। आहभेदेसतियुक्तशब्दोदृष्टः॥ यथादंडेनयु ॥२२२॥
क्तोदेवदत्तइति॥ तथासतितेषांत्रयाणांतैर्युक्तस्यद्रव्यस्यचाभावःप्राप्नोतिनै

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

षस्मैदोषः॥ अभेदेपिकथंचिद्भेदनयापेक्षयायुक्तशब्दोदृष्टः॥ यथासारयुक्तःस्तंभइति
तथासतितेषामविनाभावात्॥ सद्व्यपदेशोयुक्तः समाधिवचनोवायुक्तःशब्दः युक्त
समाहितःतदात्मकइत्यर्थः॥ उत्पादव्ययध्रौव्यात्मकमितियावत्॥ एतदुक्तंभवतिउत्पा
दादीनित्रीणिद्रव्यस्यलक्षणानिद्रव्यंलक्ष्यंतत्रपर्यायार्थिकनयापेक्षयापरस्परतो
द्रव्याच्चार्थांतरभावः॥ द्रव्यार्थिकनयापेक्षयाव्यतिरेकेणानुपलब्धेरनर्थांतरभा
वइतिलक्ष्यलक्षणभावाभावसिद्धिः॥ आहनित्यावस्थितान्यरूपाणीत्युक्तंतत्रन
ज्ञायतेकिंनित्यमित्यतआह॥ ३१॥ तद्भावाव्ययंनित्यं॥ तद्भावइत्युच्यते॥ कस्तद्भावः
प्रत्यभिज्ञानहेतुतादेवेदमितिस्मरणंप्रत्यभिज्ञानंतदकस्मान्नभवतीतियोऽस्य
हेतुः॥ सतद्भावः भवनंभावः॥ तस्यभावःतद्भावः येनात्मनाप्राग्दृष्टंवस्तुतेनैवात्म
नापुनरपिभावात्तदेवेदमितिप्रत्यभिज्ञायते॥ यद्यत्यंतनिरोधोभिनवप्रादुर्भाव
मात्रमेवस्यात्ततःस्मरणानुपपत्तिः॥ तदधीनोलोकव्यवहारोविरुध्यते॥ ततस्त

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

द्भेनाव्ययं नित्यमिति निश्चीयते॥ तत्कथंचिद्वेदितव्यं॥ सर्वथा नित्यत्वे अन्यथाभावाभा
वात्॥ संसारतद्विनिवृत्तिकारणप्रक्रियाविरोधः स्यात्॥ ननु इदमेव विरुद्धं तदेव नित्यं तदे
वानित्यमिति॥ यदि नित्यं व्ययोदयाभावात् अनित्यताव्याघातः॥ अथानित्यमेव स्थि
त्यभावात्॥ नित्यताव्याघात इति नैतद्विरुद्धं कुतः॥३१॥ अर्पितानर्पितसिद्धेः॥ अने
कांतात्मकस्य वस्तुनः प्रयोजनवशाद्यस्य कस्यचिद्धर्मस्य विवक्षया प्रापितं प्राधा
न्यमर्पितमुपनीतमिति यावत्॥ तद्विपरीतमनर्पितं॥ प्रयोजनाभावात्॥ सतोप्य
विवक्षा भवतीत्युपसर्जनीभूतमनर्पितमित्युच्यते॥ अर्पितं चानर्पितं च अर्पि
तानर्पिते ताभ्यां सिद्धिः अर्पितानर्पितसिद्धेर्नास्ति विरोधः। तद्यथा॥ एकस्य
देवदत्तस्य पिता पुत्रो भ्राता॥ भागिनेय इति॥ एवमादयः॥ संबंधा जनकत्वजन्यत्वा
दिनिमित्ताः॥ न विरुध्यंते अर्पणाभेदात्॥ पुत्रापेक्षया पिता पित्रपेक्षया पु ॥२२३॥
त्र इत्येवमादि॥ तथा द्रव्यमपि सामान्यार्पणया नित्यं विशेषार्पणयानित्यमि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

सिद्धानास्तिविरोधः॥तौचसामान्यविशेषौकथंचिद्भेदाभेदाभ्यांव्यवहारहेतूभवतः अत्रा
हसतोऽनेकनयव्यवहारतंत्रत्वात्॥उपपन्नाभेदसंघातेभ्यःसतांस्कंधानामेवोत्प
त्तिरिदंतुसंदिग्धं॥किंसंघातःसंयोगादेवद्व्यणुकादिलक्षणोभवति॥उतकश्चिद्वि
शेषोवध्रियतइत्युच्यते॥सतिसंयोगेबंधादेकत्वपरिणामकात्संघातानिःपद्यंते
यद्येवमिदमुच्यतांकुतोनुखलुपुद्गलजात्यपरित्यागेसंयोगेचसतिभवतिके
षांचिद्बंधोऽन्येषांचनेत्युच्यते॥यस्मात्तेषांपुद्गलात्माविशेषेप्यनंतपर्यायाणां
परस्परविलक्षणपरिणामाहितसामर्थ्यात्॥भवन्प्रतीतः॥ब॥स्निग्धरूक्षत्वाद्बं
धः॥बाह्याभ्यंतरकारणवशात्स्नेहपर्यायाविर्भावात्स्निह्यते॥स्मेतिस्निग्धः
तथारूक्षणाद्रूक्षः॥स्निग्धश्चरूक्षश्चस्निग्धरूक्षौतयोर्भावःस्निग्धरूक्षत्वंस्नि
ग्धत्वंचिक्कणगुणलक्षणपर्यायः॥तद्विपरिणामोरूक्षत्वंस्निग्धत्वरूक्षत्वादि
तिहेतुनिर्देशः॥तत्कृतोबंधोद्व्यणुकादिपरिणामः॥द्वयोःस्निग्धरूक्षयोरण्वोः॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

परस्परश्लेषलक्षणे बंधे सति द्व्यणुकस्कंधो भवति॥ एवं संख्येयासंख्येयानंतप्र
देशस्कंधो योज्यः॥ तत्र स्नेहगुण एकद्वित्रिचतुः॥ संख्येयासंख्येयानंतविकल्पः
तथा रूक्षगुणोपि तद्गुणाः परमाणवः संति यथा तोयाजागोमहिषीउष्ट्रीक्षीरघृ
तेषु स्निग्धगुणः। प्रकर्षाप्रकर्षेण प्रवर्तते॥ पांशुकणिकाशर्करादिषु च रूक्षगुणः
दृष्टः तथा परमाणुष्वपि स्निग्धरूक्षगुणयोर्वृत्तिः प्रकर्षाप्रकर्षेणानुमीयते॥ स्नि
ग्धरूक्षत्वगुणनिमित्ते बंधे अविशेषेण प्रसक्ते अनिष्टगुणनिवृत्त्यर्थमाह॥ ३
न जघन्यगुणानां॥ जघन्यो निकृष्टः गुणो भागः। जघन्यो गुणो येषां ते जघन्यगु
णाः जघन्यगुणानां नास्ति बंधः तद्यथा॥ एकगुणस्निग्धस्यैकगुणस्निग्धेन
द्व्यादिसंख्येयासंख्येयानंतगुणस्निग्धेन वा नास्ति बंधः॥ तस्यैवैकगुणस्निग्ध
स्य एकगुणरूक्षेण द्व्यादिसंख्येयासंख्येयानंतगुणरूक्षेण वा नास्ति बंधः॥ तथा ॥२२४॥
एकगुणरूक्षस्यापि योज्यमिति॥ एतौ जघन्यगुणस्निग्धरूक्षौ वर्जयित्वा द्विस्नि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

न्येषांस्निग्धानांरूक्षाणांचपरस्परेणबंधोभवतीत्यविशेषेणप्रसंगेतन्नापिप्रति
षेधविषयस्थापनार्थमाह॥ब॥गुणसाम्येसदृशानां॥सदृशग्रहणंतुल्यजातीयसं
प्रत्ययार्थंगुणसाम्यग्रहणंतुल्यभागसंप्रत्ययार्थं॥एतदुक्तंभवतिद्विगुणस्निग्धा
नांद्विगुणस्निग्धैःद्विगुणरूक्षाणांद्विगुणरूक्षैःत्रिगुणस्निग्धानांत्रिगुणरूक्षैःद्वि
गुणस्निग्धानांद्विगुणरूक्षैश्चेत्येवमादिषुनास्तिबंधइति॥यद्येवंसदृशग्रहणंकि
मर्थंगुणवैषम्येबंधः।प्रतिपत्त्यर्थं॥सदृशग्रहणंक्रियते॥अतोविषमगुणानांतु
ल्यजातीयानामतुल्यजातीयानांचानियमेनबंध॥प्रसक्तावविशिष्टार्थसंप्रत्य
यार्थमिदमुच्यते॥७॥द्व्यधिकादिगुणानांतु॥द्वाभ्यांगुणाभ्यामधिकोद्व्यधिकः॥कःपु
नरसौचतुर्गुणः॥आदिशब्दःप्रकारार्थः॥कःपुनरसौप्रकारार्थः॥द्व्यधिकतातेनत्रि
गुण॥पंचगुणादीनांसंप्रत्ययोभवति॥तेनद्व्यधिकादिगुणानांतुल्यजातीयानां
अतुल्यजातीयानांचबंधउक्तोभवति॥नेतरेषांतद्यथाद्विगुणस्निग्धस्यपरमा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

णो॥ एकगुणस्निग्धेन द्विगुणस्निग्धेन त्रिगुणस्निग्धेन वास्ति वंधः। चतुर्गुणस्निग्धेन पु
नरस्ति वंधः। तस्यैव पुनः द्विगुणस्निग्धस्य पंचगुणस्निग्धेन षड्गुणास्संख्येयासंख्ये
यानंतगुणस्निग्धेन वा वंधो नास्ति। एवं त्रिगुणस्निग्धस्य पंचगुणस्निग्धेन वंधोस्ति
शेषैः। पूर्वोत्तरैः न भवति चतुर्गुणस्निग्धस्य षड्गुणस्निग्धेनास्ति वंधः। शेषैः पूर्वो
त्तरैर्नास्ति एवं शेषेष्वपि योज्यः तथा द्विगुणरूक्षस्य एकद्वित्रिगुणरूक्षैर्नास्ति वंधः।
चतुर्गुणरूक्षेणास्ति वंधः। तस्यैव द्विगुणरूक्षस्य पंचगुणरूक्षादिभिः॥ उत्तरैर्ना
स्ति वंधः। एवं त्रिगुणरूक्षादीनामपि द्विगुणाधिके वंधो योज्यः॥ एवं भिन्नजातीयेष्व
पि योज्यः॥ उक्तं च॥ णिद्धस्स णिद्धेण दुराधिएण लुक्खस्स लुक्खेण दुराधिएण। णिद्ध
स्स लुक्खेण उवेदि वंधो जहण्णवज्जो विसमे समे वा॥ तु शब्दो विशेषणार्थः। प्रतिषेधं
व्यावर्त्तयति॥ वंधं च विशेषयति॥ किमर्थमधिकगुणविषयो वंधो व्याख्यातः ॥२२५॥
न समगुणा इत्यत आह॥ ७॥ वंधेधिकौ पारिणामिकौ॥ अधिकाराद्गुणशब्दः सं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

बध्यते॥ अधिकौगुणावधिकाविति भावांतरापादनं पारिणामिकत्वं क्लिन्नगुडवत्॥ य
थाक्लिन्नोगुडोधिकमधुररसः परीतानां रेण्वादीनां स्वगुणापादनात् परिणामि
कः॥ तथान्योप्यधिकगुणः अल्पीयसः पारिणामिक इति कृत्वा द्विगुणादिस्निग्धरूक्ष
स्य चतुर्गुणादिस्निग्धरूक्षः पारिणामको भवति॥ ततः पूर्वावस्थाप्रच्यवनपूर्वकं तार्त्ती
यीकमवस्थांतरं प्रादुर्भवतीत्येकत्वमुपपद्यते॥ इतरथा हि शुक्लकृष्णतंतुवत्॥ संयो
गे सत्यपि अपरिणामिकत्वात् सर्वं विविक्तरूपेणैवावतिष्ठेत॥ उक्तेन विधिना बंधे पु
नः॥ मतिज्ञानावरणादीनां कर्मणां त्रिंशत्सागरोपमकोटीद्यादिस्थितिरुपपन्ना भ
वति॥ उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति द्रव्यलक्षणमुक्तं पुनरपरेण प्रकारेण द्रव्य
लक्षणप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ सू॥ गुणपर्ययवद्द्रव्यं॥ गुणाश्च पर्यायाश्च गुणपर्यायाः
तेस्य संतीति गुणपर्ययवद्द्रव्यं॥ अत्र मतोरुत्पत्तावुक्त एव समाधिः कथंचिद्भेदाभे
दोपपत्तेरिति॥ के गुणाः के पर्यायाः॥ अन्वयिनो गुणाः॥ व्यतिरेकिणः पर्यायाः उभयैरु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

येतंद्रव्यमिति॥ ४॥ उक्तंच॥ गुणइदिदव्वविधाणंदव्वविकारोयपज्जवोभणिदो॥ तेहिं
अणूणंदव्वं॥ अजुदपसिद्धंहवदिणिच्चंइति॥ एतदुक्तंभवति द्रव्यंद्रव्यांतराद्येनविशिष्य
तेसगुणः॥ तेनहितद्द्रव्यंविधीयते॥ असतितस्मिन्द्रव्यसंकरप्रसंगात्॥ तद्यथा॥ जी
वःपुद्गलादिभ्यः॥ ज्ञानादिभिर्गुणैर्विशिष्यते॥ पुद्गलादयश्चरूपादिभिः॥ ततश्चावि
शेषेसंकरःस्यात्॥ ततःसामान्यापेक्षयान्वयिनोज्ञानादयोजीवस्यगुणाः॥ पुद्गला
दीनांचरूपादयः तेषांविकाराःविशेषात्मनाभिद्यमानाःपर्यायाः॥ घटज्ञानंपटज्ञा
नंक्रोधोमानःवर्णोगंधःतीव्रोमंदइत्येवमादयः॥ तेभ्यः॥ अन्यत्वंकथंचिदापद्य
मानःसमुदायोद्रव्यव्यपदेशभाक्॥ यदिहिसर्वथासमुदायोनर्थांतरभूतएवस्या
त्॥ सर्वाभावःस्यात्॥ तद्यथा॥ परस्परविलक्षणानां॥ समुदायेसतिएकानार्थांत
रभावात्॥ समुदायस्यसर्वाभावः॥ परस्परतोर्थांतरभूतत्वात्॥ यदिदंरूपंतस्मादर्था ॥२२६॥
तरभूताः॥ रसादयःततःसमुदायोनर्थांतरभूतः॥ पश्चरसादिभ्योर्थांतरभूताद्या

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दनर्थांतरभूतः। सकथंरूपादिभ्योर्थांतरभूतोनभवेत्। ततश्चरूपमात्रंसमुदायःप्राप्तः
नचैकंरूपंसमुदायोभवितुमर्हति। ततःसमुदायाभावः। समुदायाभावाच्चतदनर्थांत
रभूतानांसमुदायिनामप्यभावः। इतिसर्वाभावः एवंरसादिष्वपियोज्यं। तस्मात्समु
दायमिच्छताकथंचिदर्थांतरभावोन्वेषितव्यः। उक्तानांद्रव्याणांलक्षणनिर्देशात्त
द्विषयएवद्रव्याध्यवसायेप्रसक्तेऽनुक्तद्रव्यसंसूचनार्थमिदमाह। ९। कालश्च॥
द्रव्यमितिवाक्यशेषः। कुतः। उक्तलक्षणोपेतत्वात्। द्विविधंलक्षणमुक्तंउत्पादव्य
यध्रौव्ययुक्तंसत्। गुणपर्ययवद्द्रव्यमितिच। तदुभयंलक्षणंकालस्यविद्यते। तद्य
था। ध्रौव्यंतावत्कालस्यस्वप्रत्ययंस्वभावव्यवस्थानात्। व्ययोदयौपरप्रत्ययौ। अ
गुरुलघुगुणवृद्धिहान्यपेक्षयास्वप्रत्ययौच। तथागुणाअपिकालस्यसाधार
णासाधारणरूपाःसंति। तत्रासाधारणोवर्तनाहेतुत्वंसाधारणाश्चअचेतन
त्वामूर्तत्वसूक्ष्मत्वागुरुलघुत्वादयः। पर्यायाश्चव्ययोत्पादलक्षणायोज्याः। तस्मा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥ स० सि० ॥
॥ २२७ ॥

तद्द्विप्रकारलक्षणोपेतत्वात् ॥ आकाशादिवत् ॥ कालस्यद्रव्यत्वंसिद्धंतस्मास्तित्वलिंगंध
र्म्मादिवत् ॥ आस्मात्तंवर्तनाख्यलक्षणःकालइति ॥ ननुकिमर्थमयंकालःपृथगुच्यते ॥ यत्रैव
धर्म्मादयः ॥ उक्ताःतत्रैवायमपिवक्तव्यः अजीवकायाधर्म्माधर्म्माकाशकालपुद्गलाइ
तिनैवंशक्यं ॥ तत्रोपदेशेसतिकायत्वमस्यस्यात् ॥ नेष्यतेचमुख्योपचारप्रदेशप्रचय
कल्पनाभावात् ॥ धर्म्मादीनांतावत्मुख्यप्रदेशप्रचयउक्तः ॥ असंख्येयाःप्रदेशाधर्म्मा
दिना ॥ अणोरप्येकप्रदेशस्यपूर्वोत्तरभावप्रज्ञापननयापेक्षयोपचारकल्पनयाप्रदे
शप्रचयउक्तः ॥ कालस्यपुनर्द्वेधापिप्रदेशप्रचयकल्पनानास्तीत्यकायत्वं ॥ अपिचत
त्रपाठेनिःक्रियाणिचेत्यत्रधर्म्मादीनांआकाशांतानांनिःक्रियत्वेप्रतिपादितेइत
रेषांजीवपुद्गलानांसक्रियत्वप्राप्तिवत्कालस्यापिसक्रियत्वंस्यात् ॥ अथाकाशात्प्रा
क्कालउद्दिश्यते आ आकाशादेकद्रव्याणीतिएकद्रव्यत्वमस्यस्यात्तस्मात्पृथगिहका ॥ २२७ ॥
लोद्देशःक्रियते ॥ अनेकद्रव्यत्वेसतिकिमस्यप्रमाणं ॥ लोकाकाशस्ययावंतःप्रदेशाः

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तावंतः कालाणवः निःक्रियाः एकैकाकाशप्रदेशे एकैकवृत्त्या लोकं व्याप्य अवस्थिताः उक्तं च लोगागासपदेसे एक्केक्के जे ठिया हु एक्केक्का॥ रयणाणं रासी इव ते कालाणू मुणेयव्वा॥ रूपादिगुणविरहादमूर्त्ताः॥ वर्त्तनालक्षणस्य मुख्यकालस्य प्रमाणमुक्तं॥ परिणामादिगम्यस्य व्यवहारकालस्य किं प्रमाणमिति प्रश्ने इदमुच्यते॥ ब॥ सोनंतसमयः सांप्रतिकस्यैकस मयिकत्वेपि अतीता अनागताश्च समयाः अनंता इति कृत्वा अनंतसमय इत्युच्य ते॥ अथवा मुख्यस्यैव कालस्य प्रमाणावधारणार्थमिदमुच्यते॥ अनंतपर्यायवर्त्तना हेतुत्वादेकोपि कालाणुरनंत इत्युपचर्यते॥ समयः पुनः परमनिरुद्धः कालांशस्तस्य च विशेष आवलिकादिरवगंतव्य आह गुणपर्ययवद्द्रव्यमित्युक्तं तत्र ते गुणाः इत्यत्रोच्य ते॥ ब॥ द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणाः॥ द्रव्यमाश्रयो येषां ते द्रव्याश्रयाः॥ निष्क्रांता गुणे भ्यो निर्गुणाः॥ एवमुभयलक्षणोपेता गुणा इति निर्गुणा इति विशेषणं द्व्यणुकादि निवृत्त्यर्थं॥ तान्यपि हि कारणभूतपरमाणुद्रव्याश्रयाणि गुणवंति तस्मान्निर्गुणा॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

इतिविशेषणात्तानिनिवर्त्तितानिभवंति॥ननुपर्यायाअपिघटसंस्थानादयोद्रव्याश्रया
निर्गुणाश्चतेषामपिगुणत्वंप्राप्नोतिद्रव्याश्रयाइतिवचनान्नित्यंद्रव्यमाश्रित्यवर्त्ततेयेते
गुणाइतिविशेषणात्॥पर्यायानिवर्त्तिताभवंतितेहिकादाचित्काइति॥असकृत्परिणा
मशब्दःउक्तःतस्यकोर्थइतिप्रश्नेउत्तरमाह॥४१॥तद्भावःपरिणामः॥अथवागुणाद्र
व्यादर्थांतरभूताइतिकेषांचिद्दर्शनंतत्किंभवतः॥अभिमतंनेत्याह॥यद्यपिकथंचि
द्व्यपदेशादिभेदहेत्वपेक्षयाद्रव्यादन्येतथापितदव्यतिरेकात्तत्परिणामाच्चनान्ये॥
यद्येवंसउच्यतांकःपरिणामइतितन्निश्चयार्थमिदमुच्यते॥धर्मादीनिद्रव्याणि
येनात्मनाभवंतितद्भावःतत्त्वंपरिणामइतिआख्यायतेसद्विविधोनादिरादिमां
श्चतत्रानादिर्धर्मादीनांगत्युपग्रहादिःसामान्यापेक्षयासएवादिमांश्चभवति
विशेषापेक्षया॥४२॥इतितत्त्वार्थवृत्तौसर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायांपंचमोध्यायःसमा
प्तः॥५॥सूत्र॥४२॥ॐनमः॥अथाजीवपदार्थोव्याख्यातः॥इदानींतदनंतरोद्देशभा ॥१२८॥

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

गाश्चवपरार्थौव्याख्येयइतितत्तत्त्वमिअर्थमिदमुच्यते॥१॥कायवाङ्मनस्कर्म्मयो
गः॥कायादयःशब्दाव्याख्यातार्थाःकर्म्मक्रियेत्यनर्थांतरं॥कायवाङ्मनसांकर्म्मकाय
वाङ्मनस्कर्म्मयोगइत्याख्यायते॥आत्मप्रदेशपरिस्पंदोयोगः॥सनिमित्तभेदात्त्रिधाभि
द्यतेकाययोगोवाग्योगोमनोयोगइति॥तद्यथावीर्यांतरायक्षयोपशमसद्भावेसति
औदारिकादिसप्तविधकायवर्गणान्यतमालंबनापेक्षआत्मप्रदेशपरिस्पंदःका
ययोगः॥शरीरनामकर्म्मोदयापादितवाग्वर्गणालंबनेसतिवीर्यांतरायमत्यक्षरा
वरणक्षयोपशमापादिताभ्यंतरवाग्लब्धिसान्निध्येवाक्परिणामाभिमुखस्या
त्मनःप्रदेशपरिस्पंदोवाग्योगः॥अभ्यंतरवीर्यांतरायनोइंद्रियावरणक्षयोपश
मात्मकमनोलब्धिसन्निधानेबाह्यनिमित्तमनोवर्गणालंबनेचसतिमनः॥परिणा
माभिमुखस्यात्मनः॥प्रदेशपरिस्पंदोमनोयोगः॥क्षयेपित्रिविधवर्गणापेक्षः॥स
योगकेवलिनःआत्मनःप्रदेशपरिस्पंदोयोगोवेदितव्यः॥आहअभ्युपेमःआ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

हितत्रैविध्यक्रियायोगइति॥अथतदिदानींनिर्दिश्यतांकिंतस्याआश्रवइत्युच्यते।
योयंयोगशब्दाभिधेयःसंसारिणःपुरुषस्य॥थ॥सआश्रवः।यथासरःशलिला।
वाहिद्वारंतदाश्रवणकारणत्वात॥आश्रवइत्याख्यायतेतथायोगप्रणालिकया।
आत्मनःकर्म्मआश्रवतीतियोगआश्रवइतिव्यपदेशमर्हति॥आहकर्म्मद्विवि
धंपुण्यंपापंचेति॥तस्यकिमविशेषेणयोगआश्रवणहेतुः॥आहोश्विदस्तित
प्रतिविशेषइतिअत्रोच्यते॥ध॥शुभःपुण्यस्याशुभःपापस्य॥कःशुभोयोगः।
कोवाअशुभः।प्राणातिपातादत्तादानमैथुनादिःअशुभःकाययोगः॥अनृतभा
षणपरुषासत्यवचनादिःअशुभोवाग्योगः।वधचिंतनेर्ष्यासूयादिरशुभोमनो
योगः॥ततोविपरीतःशुभः।कथंयोगस्यशुभाशुभत्वंशुभपरिणामनिर्वृत्तोयोगः
शुभः॥अशुभपरिणामनिर्वृत्तश्चाशुभःनपुनःशुभाशुभकर्मकारणत्वेन॥ ॥११६॥
यद्येवमुच्यते॥शुभयोगएवनस्यात॥शुभयोगस्यापिज्ञानावरणादिबंधहेतु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

त्वाभ्युपगमात्॥ पुनात्यात्मानं पूयतेनेनेति वा पुण्यं॥ तत्सद्वेद्यादि॥ पाति रक्षति आत्मा
नं शुभादिति॥ पापं तदसद्वेद्यादि॥ आह किमयमाश्रवः सर्वसंसारसमानफलारंभहे
तुराहोस्वित्कश्चिदस्ति प्रतिप्रतिविशेष इत्यत्रोच्यते॥ ४॥ सकषायाकषाययोः॥ सां
परायिकेर्यापथयोः॥ स्वामिभेदात्॥ आश्रवभेदः॥ स्वामिनौ द्वौ सकषायः अकषाय
श्चेति॥ कषायः क्रोधादिः कषाय इव कषायः॥ क उपमार्थः॥ तथा कषायो नैयग्रोधा
दिः श्लेषहेतुस्तथा क्रोधादिरपि आत्मनः कर्मश्लेषहेतुत्वात्॥ कषाय इव कषाया
इत्युच्यते॥ सह कषायेण वर्त्तत इति सकषायः॥ न विद्यते कषायोस्येति अकषायः स
कषायश्च अकषायश्च सकषायाकषायौ तयोः सकषायाकषाययोः संपरायः सं
सारः॥ तत्प्रयोजनं कर्म सांपरायिकं ईरणमीर्या योगगतिरित्यर्थः॥ तद्द्वारकं
कर्मेर्यापथं॥ सांपरायिकेर्यापथयोः यथासंख्यमभिसंबंधः॥ सकषायस्यात्म
नो मिथ्यादृष्ट्यादेः॥ सांपरायिकस्य कर्मणः आश्रवो भवति॥ अकषायस्योप

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

शांतकषायादेरीर्यापथस्य कर्मण आस्रवो भवति॥ आदावुद्दिष्टस्याश्रवसभेदप्रतिपा
दनार्थमाह॥ ५॥ इंद्रियादीनां पंचादिभिर्यथासंख्यमभिसंबंधो वेदितव्यः॥ इंद्रियाणि पं
च॥ चत्वारः कषायाः पंचाव्रतानि॥ पंचविंशतिक्रिया इति तत्र पंचेंद्रियाणि स्पर्शना॥
दीन्युक्तानि॥ चत्वारः कषायाः क्रोधादयः पंचाव्रतानि॥ प्राणव्यपरोपणादीनि वक्ष्यं
ते॥ पंचविंशतिक्रिया उच्यंते॥ चैत्यगुरुप्रवचनपूजादिलक्षणा सम्यक्त्ववर्द्धनी क्रिया स
म्यक्त्वक्रिया॥ अन्यदेवतास्तवनादिरूपा मिथ्यात्वहेतुका प्रवृत्तिर्मिथ्यात्वक्रिया गमना
गमनादिप्रवर्त्तनं कायादिभिः प्रयोगक्रिया॥ संयतस्य सतः अविरतिं प्रत्याभिमुख्यं
समादानक्रिया ईर्यापथनिमित्तेर्यापथक्रिया॥ एताः पंचक्रियाः क्रोधावेशात् प्रदो
षिकीक्रिया प्रदुष्टस्य सतोऽभ्युद्यमः कायिकीक्रिया॥ हिंसोपकरणादानादाधिकरणि
णिकीक्रियाः॥ दुःखोत्पत्तितंत्रत्वात् पारितापिकीक्रिया॥ आयुरिंद्रियबलोच्छ्वास ॥१२०॥
निस्वासप्राणानां वियोगकरणात् प्राणातिपातिकीक्रिया॥ ता एताः पंचक्रिया

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

रागार्द्रीकृतत्वात्प्रमादिनोरमणीयरूपावलोकनाभिप्रायोदर्शनक्रिया।प्रमादवशा
त्स्पृष्टव्यसंचेतनानुबंधःस्पर्शनक्रिया॥अपूर्वाधिकरणोत्पादनात्प्रात्ययिकीक्रि
या॥स्त्रीपुरुषपशुसंपातिदेशेंतर्मलोत्सर्गकरणंसमंतानुपातनक्रिया।अप्रम
ष्टादृष्टभूमौकायादिनिक्षेपोनाभोगक्रिया॥ताएताःपंचक्रियाःयांपरेणनिर्वर्त्यां
क्रियांस्वयंकरोतिसास्वहस्तक्रिया॥पापादानादिप्रवृत्तिविशेषाभ्यनुज्ञानंसानि
सर्गक्रियापराचरितसावद्यादिप्रकाशनंविदारणक्रिया।यथोक्तामाज्ञामावश्य
कादिषुचारित्रमोहोदयात्कर्तुमशक्नुवतोन्यथाप्ररूपणादाज्ञाव्यापादिकीक्रि
या।शाठ्यालस्याभ्यांप्रवचनोपदिष्टविधिकर्त्तव्यतानादरोनाकांक्षाक्रिया।ता
एताःपंचक्रियाः॥छेदनभेदनविसर्जनादिक्रियापरत्वमन्येनवारंभेक्रियमा
णेप्रहर्षःप्रारंभक्रिया॥परिग्रहाविनाशार्थापारिग्राहिकीक्रियाज्ञानदर्शनादि
षुनिकृतिर्वंचनंमायाक्रिया॥अन्यंमिथ्यादर्शनकरणकारणाविष्टंप्रशंसादिभिः।

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दृढयतियथासाधुकरोषीतिसामिथ्यादर्शनक्रिया॥ संजमघातिकर्म्मोदयवशादनिवृ
त्तिरप्रत्याख्यानक्रिया॥ ताएताःपंचविंशतिक्रिया॥ एतानींद्रियादीनिकार्यकारणभे
दात्भेदमापद्यमानानिसांपरायिकस्यकर्म्मणःआस्रवद्वाराणिभवंति॥ अत्राहयो
गत्रयस्यसर्वात्मकार्यत्वात्सर्वेषांसंसारिणांसाधारणःततःबंधफलानुभवनं
प्रत्यविशेषःइत्यत्रोच्यते॥ नैतदेवंयस्मात्सत्यपिप्रत्यात्मसंभवेतेषांजीवपरिणा
मेभ्योनंतविकल्पेभ्योविशेषोभ्यनुज्ञायते॥ छ॥ कथमितिचेदुच्यते॥ छ॥ तीव्रमं
दज्ञाताज्ञातभावाधिकरणवीर्यविशेषेभ्यस्तद्विशेषः॥ बाह्याभ्यंतरहेतूदीरणव
शादुद्रिक्तःपरिणामस्तीव्रःतद्विपरीतोमंदः॥ अयंप्राणीमयाहंतव्यइतिज्ञात्वा
प्रवृत्तिःज्ञातमित्युच्यते॥ मदात्प्रमादाद्वानवबुध्यप्रवृत्तिरज्ञातं॥ अधिक्रियंतेस्मि
न्नर्थाइत्यधिकरणंद्रव्यमित्यर्थः॥ द्रव्यस्यस्वशक्तिविशेषोवीर्यं॥ भावशब्दःप्र
त्येकंपरिसमाप्यते॥ तीव्रभावःमंदभावइत्यादिएतेभ्यःतस्यास्रवस्यविशेषो ॥२२२॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भवति॥ कारणभेदाद्धि कार्यभेद इति॥ अत्राह अधिकरणमुक्तं तत्स्वरूपमनिर्ज्ञातं अत
स्तदुच्यतामिति॥ अत्र भेदप्रतिपादनद्वारेणाधिकरणस्वरूपनिर्ज्ञानार्थमाह॥ ७॥ अ
धिकरणं जीवाजीवाः॥ उक्तलक्षणा जीवाजीवाः यद्युक्तलक्षणाः पुनर्वचनं किमर्थं
अधिकरणविशेषज्ञापनार्थं पुनर्वचनं॥ जीवाजीवा अधिकरणमित्ययं विशेषो
ज्ञापयितव्य इति॥ कः पुनरसौ हिंसाद्युपकरणभाव इति॥ स्यादेतन्मूलपदार्थयोर्द्वि
त्वात् जीवाजीवाविति द्विवचनं प्राप्नोतीति तन्न॥ पर्यायाणामधिकरण
त्वात्॥ येन केनचित्पर्यायेण विशिष्टं द्रव्यं तदधिकरणं न सामान्यमिति॥ बहुवचनं
कृतं॥ जीवाजीवा अधिकरणं कस्य आस्रवस्येत्यर्थवशादभिसंबंधो भवति॥ तत्र
जीवाधिकरणभेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ८॥ आद्यं संरंभसमारंभारंभयोगकृतकारिता
नुमतकषायविशेषैस्त्रिस्त्रिस्त्रिश्चतुश्चैकशः॥ प्रसः प्राणव्यपरोपणादिषु प्र
मादवतः प्रयत्नावेशः संरंभः॥ साधनसमभ्यासीकरणं समारंभः॥ प्रक्रमः आ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute; Naria, Varanasi

स० सि० ॥१२२॥

रंभः। योगशब्दो व्याख्यातार्थः। कृतवचनं स्वातंत्र्यप्रतिपत्त्यर्थं। कारिताभिधानं परप्रयो
गापेक्षं। अनुमतशब्दः प्रयोजकस्य मानसपरिणामप्रदर्शनार्थः। अभिहितल
क्षणाः कषायाः क्रोधादयः। विशिष्यतेऽर्थोऽर्थांतरादिति विशेषः। स प्रत्येकं अ
भिसंबध्यते। संरंभविशेषः। समारंभविशेष इत्यादि। आद्यं जीवाधिकरणं एतै
र्विशेषैर्भिद्यत इति वाक्यशेषः। एते चत्वारः सुजंताः आदिशब्दाः यथाक्रममम
भिसंबध्यते। संरंभसमारंभारंभास्त्रयः। योगास्त्रयः। कृतकारितानुमतास्त्रयः
कषायाश्चत्वार इति। एतेषां गणनाभ्यावृत्तिः सुचा द्योत्यते। एकश इति वीप्सा
निर्देशः। एकैकं त्र्यादिभिर्भेदान्नयेदिदान्नयेत्यर्थः। तद्यथा। क्रोधकृतकायसंरंभः
मानकृतकायसंरंभः। मायाकृतकायसंरंभः। लोभकृतकायसंरंभः। क्रोधकारि
तकायसंरंभः। मानकारितकायसंरंभः। मायाकारितकायसंरंभः। लोभकारितका ॥१२२॥
यसंरंभः। क्रोधानुमतकायसंरंभः। मानानुमतकायसंरंभः। मायानुमतकाय

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

संरंभः। लोभानुमतकायसंरंभश्चेति द्वादशधा कायसंरंभः। एवं वाग्योगे मनोयोगे
च द्वादशधा संरंभः। त एते संपिंडिताः षट्त्रिंशत्। तथा समारंभा अपि षट्त्रिंशत्। आ
रंभाश्च अपि षट्त्रिंशत्। एते संपिंडिता जीवाधिकरणास्रवभेदाः। अष्टोत्तरशतसंख्याः
संभवंति। चशब्दः अनंतानुबंध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानसंज्वलनकषायभेदकृ
तांतर्भेदसमुच्चयार्थः। परस्याजीवाधिकरणस्य भेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ सू॥ निर्वर्त
नानिक्षेपसंयोगनिसर्गा द्विचतुर्द्वित्रिभेदाः परं। निर्वर्त्यत इति निर्वर्तना निष्पाद
ना। निक्षिप्यत इति निक्षेपः स्थापना। संयुज्यत इति संयोगः मिश्रीकृतं। नि
सृज्यत इति निसर्गः प्रवर्तनं। एते द्व्यादिभिर्यथाक्रमम् अभिसंबध्यंते निर्वर्तना
द्विभेदा। निक्षेपश्चतुर्भेदः। संयोगो द्विभेदः। निसर्गस्त्रिभेद इति त एते भेदा अजी
वाधिकरणस्य वेदितव्याः। परवचनमनर्थकं पूर्वसूत्रे आद्यमिति वचनादिदम
वसिष्टार्थं भवतीति। नानर्थकमन्यार्थः परशब्दः संरंभादिभ्योन्यानि निर्वर्तना।

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स० सि० ॥ दीनि॥ इतरथाहिनिर्वर्तनादीनां आत्मपरिणामसद्भावाज्जीवाधिकरणविकल्प इति
॥२२३॥ विज्ञायेत॥ निर्वर्तनाधिकरणं द्विविधं मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणं॥ उत्तरगुणनिर्व
र्तनाधिकरणं चेति॥ तत्र मूलं पंचविधं॥ शरीरवाङ्मनःप्राणापानाश्च॥ उत्तरं काष्ठपुस्त
चित्रकर्मादि॥ निक्षेपश्चतुर्भेदः॥ अप्रत्यवेक्षितनिक्षेपाधिकरणं॥ दुःप्रमृष्ट
निक्षेपाधिकरणं॥ सहसानिक्षेपाधिकरणं अनाभोगनिक्षेपाधिकरणं चेति
संयोगो द्विविधः॥ भक्तपानसंयोगाधिकरणं॥ उपकरणसंयोगाधिकरणं चे
ति निसर्गस्त्रिविधः॥ कायनिसर्गाधिकरणं॥ वाङ्निसर्गाधिकरणं॥ मनोनिस
र्गाधिकरणं चेति॥ उक्तः सामान्येन कर्मास्रवभेदः॥ इदानीं कर्मविशेषास्रव
भेदो वक्तव्यः तस्मिन् वक्तव्ये आद्ययोर्ज्ञानदर्शनावरणयोरास्रवभेदप्रतिप
त्त्यर्थमाह॥ १०॥ तत्प्रदोषनिह्नवमात्सर्यान्तरायासादनोपघाता ज्ञानदर्शनावर ॥२२३॥
णयोः॥ तत्त्वज्ञानस्य मोक्षसाधनस्य कीर्तने कृते कस्यचिदनभिव्याहरतः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तः॥पैशुन्यपरिणामः॥प्रदोषः॥कुतश्चित्कारणाधिन्नास्तिनवेद्मीत्यादिज्ञानस्यव्यप
लपनंनिन्हवः॥कुतश्चित्कारणाद्भावितमपिविज्ञानंदानार्हमपिविज्ञानंदानार्हमपि
यतोनदीयतेतन्मात्सर्यं॥ज्ञानव्यवच्छेदकरणमंतरायः॥कायेनवाचाचपरप्रकाश्य
ज्ञानस्यवर्जनंआसादनंप्रशस्तज्ञानदूषणं॥उपघातः॥आसादनमेवेतिचेत्॥स
तोज्ञानस्यविनयप्रदानादिगुणकीर्तनाननुष्ठानमासादनं॥उपघातस्तुज्ञानमज्ञा
नमेवेति॥ज्ञाननाशाभिप्रायइत्यनयोरयंभेदः॥तच्छब्देनज्ञानदर्शनयोःप्रतिनिर्देशः
क्रियतेकथंपुनरप्रकृतयो॥अनिर्दिष्टयोःतच्छब्देनपरामर्शःकर्तुंशक्यःप्रश्नापे
क्षया॥ज्ञानदर्शनावरणयोःकआस्रवइतिप्रश्नेकृतेतदपेक्षयातच्छब्दःज्ञानदर्श
नेप्रतिनिर्दिशति॥एतेनज्ञानदर्शनवत्सुतत्साधनेषुचप्रदोषादयोयोज्याः॥तन्नि
मित्तत्वात्एतेज्ञानदर्शनावरणयोरास्रवहेतवः॥एककारणसाध्यस्यकार्यस्याने
कस्यदर्शनात्तुल्येपिप्रदोषादौज्ञानदर्शनावरणास्रवसिद्धिः॥अथवाविषयभे

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दात् आश्रवभेदः ज्ञानविषयाप्रदोषादयो ज्ञानावरणस्य। दर्शनविषयाः प्रदोषादयो द
र्शनावरणस्येति। यथानयोः कर्म्मप्रकृत्योराश्रवभेदस्तथा। ब। दुःखशोकतापाक्रंदन
वधपरिदेवनान्यात्मपरोभयस्थान्यसद्वेद्यस्य। पीडालक्षणः परिणामो दुःखं। अ
नुग्राहकसंबंधविच्छेदे वैक्लव्यविशेषाच्छोचशोकः। परिवादादिनिमित्तात्कलुषांतः
करणस्य तीव्रानुशयस्तापः। परितापजाश्रुपातप्रचुरविलापादिभिर्व्यक्तक्रंदनं।
आक्रंदनं। आयुरिंद्रियबलप्राणवियोगकरणं वधः। शंक्लेशपरिणामावलंबनं
स्वपरानुग्रहाभिलाषविषयं अनुकंपाप्रचुरं परिदेवनं। ननु च शोकादीनां दुःखवि
शेषत्वात् दुःखग्रहणमेवास्तु सत्यमेवं। तथापि कतिपयविशेषप्रतिपादनेन
दुःखजात्यनुविधानं क्रियते। यथा गौरित्युक्ते अनिर्ज्ञाते विशेषे तत्प्रतिपादनार्थं
खंडमुंडकृष्णाशुक्लाद्युपादानं क्रियते। तथा दुःखविषयाश्रवासंख्येयलोकभेदसं ॥२२८॥
भवात् दुःखमित्युक्ते विशेषानिर्ज्ञानात् कतिपयविशेषनिर्देशेन तद्विवेकप्रतिपत्तिः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

क्षिप्यते॥ तानि एतानि दुःखादीनि क्रोधाद्यावेशवशात्॥ आत्मस्थान्यपि भवंति परस्थानि
उभयस्थानि च॥ एतानि सर्वाणि असद्वेद्यास्रवकारणानि वेदितव्यानि॥ अत्र चोद्यते॥
यदि दुःखादीनि आत्मपरोभयस्थानि असद्वेद्यास्रवनिमित्तानि किमर्थमार्हतैः केश
लुंचनानसनातपस्थानादीनि दुःखनिमित्तानि आस्थियंते परेषु च प्रतिपाद्यंत इति
नैष दोषः॥ अंतरंगक्रोधाद्यावेशपूर्वकाणि दुःखादीनि असद्वेद्यास्रवनिमित्तानीति
विशेष्योक्तत्वात्॥ यथा कस्यचिद्भिषजः॥ परमकरुणास्य निःशल्यस्य संयतस्यो
परि गंडं पाटयतः दुःखहेतुत्वे सत्यपि न पापबंधः बाह्यनिमित्तमात्रादेव भवति॥ एवं
संसारविषयमहादुःखादुद्विग्नस्य भिक्षोः तन्निवृत्त्युपायं प्रति समाहितमनस्कस्य
शास्त्रविहिते कर्मणि प्रवर्तमानस्य संक्लेशपरिणामाभावात्॥ दुःखनिमित्तत्वे
सत्यपि न पापबंधः॥ उक्तं च॥ न दुःखं न सुखं यद्वद्धेतुर्दृष्टश्चिकित्सिते॥ चिकित्सायां
तु युक्तस्य स्याद्दुःखमथवा सुखं॥ न दुःखं न सुःखं यद्वद्धेतुर्मोक्षस्य साधने मोक्षो

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पायेत्तुमुत्तस्यस्यात्॥ दुःखमथवासुखंतत्वा असद्वेद्यास्यवहेतवः॥ सद्वेद्यास्यपुनः केहत्य
च्यते॥ ४॥ भूतव्रत्यनुकंपादानसरागसंयमादियोगक्षांतिः शौचमितिसद्वेद्यस्य॥ तासु
तासुगतिषुकर्म्मोदयवसात्॥ भवंतीतिभूतानिप्राणिनइत्यर्थः॥ व्रतान्यहिंसादीनिव
क्ष्यंते॥ तद्वंतोव्रतिनः॥ तेद्विविधा॥ अगारंप्रतिनिवृत्तौत्सुक्याः संयताः गृहिणश्चसंय
तासंयताः॥ अनुग्रहार्द्रीकृतचेतसपरपीडामात्मस्थामिवकुर्वतः अनुकंपनमनुकं
पा॥ भूतेषुव्रतिषुच अनुकंपा भूतव्रत्यनुकंपा॥ परानुग्रहबुद्ध्यास्वस्यातिसर्ज्जनंदानं
संसारकारणनिवृत्तिंप्रत्यागूर्णोक्षीणाशयः॥ सरागइत्युच्यते॥ प्राणींद्रियेष्वशु
भप्रवृत्तेर्विरतिः॥ संयमः॥ सरागस्यसंयमः सरागसंयमः सरागोवासंयमः॥ आ
दिशब्देनसंयमासंयमाकामनिर्ज्जराबालतपोनुरोधः योगःसमाधिःसम्यक्प्रणि
धानमित्यर्थः॥ भूतव्रत्यनुकंपादानसरागसंयमादीनांयोगःभूतव्रत्यनुकंपादान ॥२२५॥
सरागसंयमादियोगः॥ क्रोधादिनिवृत्तिः॥ क्षांतिः॥ लोभप्रकाराणामुपरमः शौ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वंइतिशब्दःप्रकारार्थःकेपुनस्तेप्रकाराःअर्हत्पूजाकरणतत्परता॥बालतपस्वि
वैयावृत्यादयः॥भूतग्रहणात्सिद्धेःव्रतिग्रहणंतद्विषयानुकंपाप्राधान्यख्यापनार्थं
तएतेसद्वेद्यस्याश्रवाःस्तेषां॥अथतदनंतरोद्देशभाजोमोहस्याश्रवहेतौवक्तव्येत
द्भेदस्यदर्शनमोहस्याश्रवहेतुप्रतिपादनार्थमिदमुच्यते॥१३॥केवलिश्रुतसंघधर्म
देवावर्णवादोदर्शनमोहस्य॥निरावरणज्ञानाःकेवलिनःतदुपदिष्टंबुद्ध्यतिशयर्द्धि
युक्तगणधरानुस्मृतंग्रंथरचनंश्रुतं॥रत्नत्रयोपेतःश्रमणगणःसंघः॥अहिंसादि
लक्षणस्तदागमदेशितोधर्मः॥देवाश्चतुर्णिकायाउक्ताः॥गुणवत्सुमहत्सुअसद्भू
तदोषोद्भावनमवर्णवादः॥एतेष्ववर्णवादः॥दर्शनमोहस्याश्रवहेतुः॥कवलाभ्यवहा
रजीविनःकेवलिनइत्येवमादिवचनंकेवलिनामवर्णवादः॥मांसभक्षणाद्यवद्याभि
धानंश्रुतावर्णवादः॥शूद्रत्वाशुचित्वाद्याविर्भावनंसंघावर्णवादः॥जिनोपदिष्टो
धर्मोनिर्गुणः॥तदुपसेविनोयेतेसुराभविष्यंतीत्येवमाद्यभिधानंधर्मावर्णवा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दः॥सुरामांसोपसेवाद्याघोषणादेवावर्णवादः॥द्वितीयमोहस्यास्रवभेदप्रतिपादनार्थ
माह॥१४॥कषायोदयात्तीव्रपरिणामश्चारित्रमोहस्य॥कषाया निरुक्ताः॥उदयो विपाकः
कषायाणामुदयात्तीव्रपरिणामश्चारित्रमोहस्यास्रवो वेदितव्यः॥तत्र स्वपरकषायोत्पा
दनं तपस्विजनवृत्तदूषणं संक्लिष्टलिंगव्रतधारणादिः॥कषायवेदनीयस्यास्रवः सद्ध
र्मोपहसनदीनातिहासबहुविप्रलापोपहासशीलतादिः॥हास्यवेदनीयस्य॥वि
चित्रक्रीडनपरताव्रतशीलारुच्यादिः रतिवेदनीयस्य॥परारतिप्रादुर्भावनरतिविना
शन॥पापशीलसंसर्गादिः॥अरतिवेदनीयस्य॥स्वशोकोत्पादनपरशोकप्लुता
भिनंदनादिः शोकवेदनीयस्य॥स्वभयपरिणाम॥परभयोत्पादनादिः भयवेदनीय
स्य॥कुशलक्रियाचारजुगुप्सापरिवादशीलत्वादिः जुगुप्सावेदनीयस्य॥अली
काभिधायितातिसंधानपरत्वं परंध्रापेक्षित्वप्रवृद्धरागादिः॥स्त्रीवेदनीयस्य॥स्तो ॥२२६॥
कक्रोधानुत्सिक्तत्वस्वदारसंतोषादिः॥पुंवेदनीयस्य॥प्रचुरकषायगुह्येंद्रियव्यप

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

रोपरागंपरांगनावस्कंदादिःनपुंसकवेदनीयस्य॥ निर्द्दिष्टोमोहनीयाश्रवभेदः॥ इदानीत
दनंतरनिर्द्दिष्टस्यायुषः॥ आश्रवहेतौवक्तव्ये आद्यस्यानियतकालपरिपाकस्यायुषः
कारणप्रदर्शनार्थमिदमुच्यते॥ ८॥ बह्वारंभपरिग्रहत्वंनारकस्यायुषः आरंभःप्राणि
पीडाहेतुव्यापारः॥ ममेदंबुद्धिलक्षणःपरिग्रहः॥ आरंभाश्चपरिग्रहाश्चआरंभपरि
ग्रहाःबहवः॥ आरंभपरिग्रहायस्यसबह्वारंभपरिग्रहःतस्यभावःबह्वारंभपरिग्रह
त्वं॥ हिंसादिक्रूरकर्म्माजस्त्रप्रवर्त्तनपरस्वहरणविषयातिगृद्धिकृष्णलेश्याभिजातरौ
द्रध्यानमरणकालतादिलक्षणनारकस्यायुषःआश्रवोभवति॥ अहोक्तोनारक
स्यायुषः॥ आश्रवस्तैर्यग्योनस्यइदानींवक्तव्यइत्यत्रोच्यते॥ ८॥ मायातैर्यग्योनस्य गपो
चारित्रमोहकर्मविशेषस्योदयादाविर्भूतः॥ आत्मनःकुटिलभावोमायानिकृतिः
तैर्यग्योनस्यायुषः॥ आश्रवोवेदितव्यः॥ तत्प्रपंचमिथ्यात्वोपेतधर्म्मोपदेशनानिःशी
शीलतानिसंधानप्रियतानीलकापोतलेश्यार्त्तध्यानमरणकालतादिः॥ अहम्मा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

व्याख्यातस्तैर्यग्योनस्यायुषः आस्रवः इदानीं मानुषस्यायुषः को हेतुरित्यत्रोच्यते॥ अ॥ अ
ल्पारंभपरिग्रहत्वं मानुषस्य नारकायुरास्रवो व्याख्यातः॥ तद्विपरीतो मानुषस्यायुष इति संक्षे
पतस्तद्व्यासः विनीतस्वभावः प्रकृतिभद्रता॥ प्रगुणव्यवहारता॥ तनुकषायत्वं॥ मरणका
लासंक्लेशतादिः किमेतावानेव मानुषस्यायुष आस्रव इत्यत्रोच्यते॥ स्व॥ स्वभावमार्द
वं च॥ स्वभावेन मार्दवं स्वभावमार्दवं उपदेशानपेक्षमित्यर्थः॥ एतदपि मानुषस्यायु
षः आस्रवः॥ पृथग्योगकरणं किमर्थं उत्तरार्थं॥ देवायुः॥ आस्रवोऽयमपि यथा स्यात्॥
किमेतदेव द्वितयं मानुषस्यास्रवः नेत्युच्यते॥ अ॥ निःशीलव्रतत्वं च सर्वेषां च शब्दोऽधि
कृतसमुच्चयार्थः॥ अल्पारंभपरिग्रहत्वं च निःशीलव्रतत्वं च॥ शीलानि च व्रतानि
च वक्ष्यंते॥ निःक्रांतः शीलव्रतेभ्यो निःशीलव्रतः तस्य भावः निःशीलव्रतत्वं॥ सर्वे
षां ग्रहणं॥ सकलायुरास्रवप्रतिपत्त्यर्थं॥ किं देवायुषोऽपि भवति सत्यं भवति भोग ॥१२७॥
भूमिजापेक्षया॥ अथ चतुर्थस्यायुषः क आस्रव इत्यत्रोच्यते॥ स॥ सरागसंयमसं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यमाकामनिर्ज्जराबालतपांसिदैवस्य ॥ सरागसंयमासंयमाश्चआख्यातौ ॥ अकाम
निर्ज्जरा अकामश्चारकनिरोधबंधनबद्धेषुअभिलाषमंतरेणपरनिरोधाद्बंधनक्षुत्तृ
ष्णादिसहनः यतेरपिभोजनादिकारणवशात्क्षुत्तृष्णानिरोधब्रह्मचर्यभूसय्याम
लधारणं ॥ परितापादिः ॥ अकामेननिर्ज्जरा अकामनिर्ज्जरा ॥ बालतपोमिथ्यादर्शनो
पेतंअनुपायकायक्लेशप्रचुरंनिकृतिबहुलव्रतधारणं ॥ तान्येतानिदैवस्यायुषः आ
स्रवहेतवोवेदितव्याः ॥ किमेतावानेवदैवस्यायुषः आस्रवोनेत्याह ॥ २१ ॥ सम्यक्त्वंच
दैवस्यायुष आस्रवइत्यनुवर्त्तते ॥ अविशेषाभिधानेपिसौधर्म्मादिविशेषगतिः कु
तः पृथक्करणात् ॥ यद्येवंपूर्वसूत्रोक्त आस्रवविधिरविशेषेणप्रसक्तः ॥ तेनसरागसंय
मसंयमासंयमा ॥ वपिभवनवास्याद्यायुषः ॥ आस्रवौप्राप्नुवतः नैषदोषः सम्यक्त्वा
भावेनव्यपदेशाभावात् ॥ तदुभयमपिअत्रांतर्भवति ॥ आयुषोनंतरमुद्दिष्टस्य
नाम्नः आस्रवविधौवक्तव्येनत्रांशुभनाम्नः आस्रवप्रतिपत्यर्थमाह ॥ २२ ॥ योग

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वक्रताविसंवादनंचाशुभस्यनाम्नः॥ योगस्त्रिप्रकारोव्याख्यातः तस्यवक्रताकौटिल्यं
विसंवादनमन्यथाप्रवर्तनं॥ ननुचनार्थभेदः योगवक्रतैवान्यथाप्रवर्त्तनं॥ सत्यमेवमे
तत्स्वगतायोगवक्रतेत्युच्यते॥ परगतंविसंवादनं॥ सम्यगभ्युदयनिःश्रेयसार्थासु
क्रियासुवर्त्तमानमन्यंतद्विपरीतकायवाग्मनोभिर्विसंवादयतिमैवंकार्षीरेवंकुर्विति
एतदुभयमशुभनामकर्म्मास्रवकारणंवेदितव्यं॥ चशब्देनमिथ्यादर्शनपैशुन्य
स्थिरचित्तताकूटमानतुलाकरणपरनिंदात्मप्रशंसादिः॥ समुच्चीयते॥ अथशुभनाम
कर्म्मणःकआस्रवइत्यत्रोच्यते॥ २३॥ तद्विपरीतंशुभस्य॥ कायवाङ्मनसामृजुत्वमवि
संवादनंच॥ तद्विपरीतंचशब्देनसमुच्चितस्यचविपरीतंग्राह्यं॥ धार्म्मिकदर्शनसंभ्र
म॥ सद्भावोपनयनं॥ संसरणभीरुता॥ प्रमादवर्ज्जनादिः॥ तदेतच्छुभनामकर्म्मास्रवका
रणंवेदितव्यं॥ आहकिमेतावानेवशुभनाम्नःआस्रवविधिः उतकश्चिदस्तिप्रति॥ १२८॥
विशेषइत्यत्रोच्यते॥ यदिदंतीर्थकरनामकर्म्मानंतानुपममप्रभावमचिंत्यविभूतिवि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

शेषकारणं त्रैलोक्यविजयकरं तस्याथ च विधिविशेषोऽस्तीति। यद्येवमुच्यतां केन तस्यास्रवा
इत्यत इदमारभ्यते॥ दर्शनविशुद्धिर्विनयसंपन्नता शीलव्रतेष्वनतिचारोऽभीक्ष्ण
ज्ञानोपयोगसंवेगौ शक्तितस्त्यागतपसी साधुसमाधिर्वैयावृत्यकरणमर्हदाचार्य॥ बहु
श्रुतप्रवचनभक्तिरावश्यकापरिहाणिर्मार्गप्रभावनाप्रवचनवत्सलत्वमिति। तीर्थक
रत्वस्य॥ जिनेन भगवताऽर्हता परमेष्ठिनोपदिष्टे निर्ग्रंथलक्षणे मोक्षवर्त्मनि रु
चिर्दर्शनविशुद्धिः प्रागुक्तलक्षणा तस्या अष्टावंगानि निःशंकितत्वं निःकांक्षिता वि
चिकित्साविरहता॥ अमूढदृष्टिता॥ उपबृंहणं॥ स्थितीकरणं॥ वात्सल्यं॥ प्रभावनं चेति
सम्यग्ज्ञानादिषु मोक्षसाधनेषु तत्साधनेषु च गुर्वादिषु स्वयोग्यवृत्या सत्कार आद
रो विनयः तेन संपन्नता विनयसंपन्नता॥ अहिंसादिषु व्रतेषु तत्प्रतिपालनार्थेषु
च क्रोधवर्जनादिषु शीलेषु निरवद्या वृत्तिः शीलव्रतेष्वनतिचारः॥ जीवादिपदार्थस्व
तत्वविषये सम्यग्ज्ञाने नित्यं युक्तता अभीक्ष्णज्ञानोपयोगः॥ संसारदुःखान्नित्यभी

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

रुतासंवेगः॥त्यागोदानंतत्त्रिविधमाहारदानमभयदानंज्ञानदानंचेति॥तच्छक्तितःयथा
विधिप्रयुज्यमानंत्यागइत्युच्यते॥अनिगूहितवीर्यस्यमार्गाविरोधीकायक्लेशःतपः॥
यथाभांडागारेदहनेसमुत्थितेतत्प्रसमनमनुष्ठीयते॥बहूपकारत्वात्तथानेकव्रतशी
लसमृद्धस्यमुनेस्तपसः॥कुतश्चित्प्रत्यूहेसमुपस्थितेतत्संधारणंसमाधिः॥गुण
वद्दुःखोपनिपातेनिरवद्येनविधिनातदपहरणंवैयावृत्त्यं॥अर्हदाचार्येषुबहुश्रुतेषु
प्रवचनेचभावविशुद्धियुक्तोनुरागोभक्तिः॥षण्णामावश्यकक्रियाणांयथाकालप्र
वर्तनमावश्यकापरिहाणिः॥ज्ञानतपोदानजिनपूजाविधिनाधर्म्मप्रकाशनंमा
र्गप्रभावना॥वत्सेधेनुवत्सधर्म्मणिस्नेहः॥प्रवचनवत्सलत्वं॥तान्येतानिषोडश
कारणानिसम्यग्भाव्यमानानिव्यस्तानिसमस्तानिचतीर्थकरनामकर्म्मास्रवका
रणानिप्रत्येतव्यानि॥इदानींनामास्रवाभिधानानंतरंगोत्रास्रवेवक्तव्येसतिनीचैर्गो ॥२२६॥
त्रस्यास्रवविधानार्थमिदमाह॥२५॥परात्मनिंदाप्रशंसेसदसद्गुणोच्छादनोद्भावने

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

चनीचैर्गोत्रस्य ॥ तथ्यस्य वा अतथ्यस्य वा दोषस्योद्भावनं प्रति इच्छा ॥ निंदा गुणोद्भावनाभि
प्रायः प्रसंसा ॥ यथासंख्यमभिसंबंधः परात्मनिंदाप्रसंसेति ॥ प्रतिबंधकहेतुसन्निधाने
सति अनुद्भूतवृत्तिता अनाविर्भावः उछादनं ॥ प्रतिबंधकाभावे प्रकाशवृत्तिता ॥ उद्भाव
नं ॥ अत्रापि च यथाक्रममभिसंबंधः सद्गुणोछादनं असद्गुणोद्भावनमिति ॥ तान्येता
नि नीचैर्गोत्रस्याश्रवकारणानि वेदितव्यानि ॥ अथोच्चैर्गोत्रस्य क आश्रवविधि
रित्यत्रोच्यते ॥ ६ ॥ तद्विपर्ययो नीचैर्वृत्त्यनुत्सेकौ चोत्तरस्य ॥ तदित्यनेन प्रत्यासत्तेर्नीचैर्गोत्रा
श्रवः प्रतिनिर्दिश्यते ॥ अन्येन प्रकारेणावृत्तिर्विपर्ययस्तस्य विपर्ययस्तद्विपर्ययः
कः पुनरसौ आत्मनिंदा परप्रसंसा सद्गुणोद्भावनमसद्गुणोछादनं च ॥ गुणोत्कृष्टेषु
विनयेनावनतिः नीचैर्वृत्तिः ॥ विज्ञानादिभिरुत्कृष्टस्यापि सतः ॥ तत्कृतमदविरहो
नहंकारता अनुत्सेकः ॥ तान्येतान्युत्तरस्योच्चैर्गोत्रस्याश्रवकारणानि भवंति ॥ अ
थ गोत्रानंतरमुद्दिष्टस्यांतरायस्य क आश्रव इत्यत्रोच्यते ॥ ६ ॥ विघ्नकरणमंतरायस्य ॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दानादीन्युक्तानि दानलाभभोगोपभोगवीर्याणि चेत्यत्र तेषां विहननं विघ्नः ॥ विघ्न
स्य करणं विघ्नकरणं अंतरायस्यास्रवविधिर्वेदितव्यः ॥ अत्र चोद्यते ॥ तत्प्रदोषनिन्ह
वादयो ज्ञानदर्शनावरणादीनां प्रतिनियता आस्रवहेतवो वर्णिताः किं ते प्रतिनिय
तज्ञानावरणाद्यास्रवहेतव एव उताविशेषेणेति ॥ यदि प्रतिनियतज्ञानावरणाद्यास्र
वहेतव एव आगमविरोधः प्रसज्यते ॥ आगमे हि सप्त कर्म्माणि आयुर्व्वर्ज्यानि प्र
तिसमयं युगपदास्रवंतीत्युक्तं तद्विरोधः स्यात् ॥ अथाविशेषेण आस्रवहेतुर्वि
शेषनिर्द्देशो न युक्त इति ॥ अत्रोच्यते ॥ यद्यपि तत्प्रदोषादिभिर्ज्ञानावरणादीनां स
र्व्वासां कर्म्मप्रकृतीनां प्रदेशबंधनियमो नास्ति तथापि अनुभागनियमहेतुत्वेन
तत्प्रदोषनिन्हवादयो विभज्यंते ॥ २७ ॥ इति तत्त्वार्थवृत्तौ सर्व्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायां षष्ठो
ऽध्यायः समाप्तः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॐ नमः ॥ आस्रवपदार्थो व्याख्यातः ॥ तत्प्रारंभकाले एवमुक्तं ॥ २३० ॥
शुभः पुण्यस्येति तत्सामान्येनोक्तं तद्विशेषप्रतिपत्त्यर्थं कः पुनः शुभ इत्युक्ते इदमुच्यते ॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

थ॥ हिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहेभ्यो विरतिर्व्रतं॥ प्रमत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं हिंसेत्येवमा
दिभिः॥ सूत्रैर्हिंसादयो निर्दिश्यंते॥ तेभ्यो विरमणं विरतिर्व्रतमित्युच्यते॥ व्रतमभिसंधिकृतो
नियमः॥ इदं कर्त्तव्यमिदं न कर्त्तव्यमिति वा॥ ननु च हिंसादयः परिणामविशेषाः॥ अध्रु
वाः कथं तेषामपादानत्वमुच्यते॥ बुद्ध्यपाये ध्रुवत्वविवक्षोपपत्तेः॥ यथा धर्माद्विरमतीत्यत्र
य एष मनुष्यः संभिन्नबुद्धिः स पश्यति दुःकरो धर्मः॥ फलं चास्य श्रद्धामात्रगम्यमिति
स बुद्ध्या संप्राप्य निवर्त्तते॥ एवमिहापि य एष मनुष्यः प्रेक्षापूर्वकारी स पश्यति य एते
हिंसादयः परिणामास्ते पापहेतवः॥ पापकर्मणि प्रवर्त्तमानानिहैव राजानो दंडयंति
परत्र च दुःखमाप्नुवंतीति॥ स बुद्ध्या संप्राप्य निवर्त्तते॥ ततो बुद्ध्या ध्रुवत्वविवक्षोपपत्तेः
अपादानत्वं युक्तं॥ विरतिशब्दः प्रत्येकं परिसमाप्यते॥ हिंसायाविरतिः अनृताद्विरतिः
इत्येवमादि॥ तत्राहिंसाव्रतमादौ क्रियते प्रधानत्वात्॥ सत्यादीनि हि तत्परिपालना
र्थानि सस्यस्य वृतिपरिक्षेपवत्॥ सर्वसावद्यनिवृत्तिलक्षणसामायिकापेक्षया ए

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

संवृतं॥ तदेवछेदोपस्थापनापेक्षयापंचविधमिहोच्यते॥ ननुचास्यव्रतस्याश्रवहेतुत्वमनुप
न्नंसंवरहेतुष्वंतर्भावात्॥ संवरहेतवोवक्ष्यंते॥ गुप्तिसमित्यादयः तत्रदशविधेधर्मेसंयमे
वाव्रतानामंतर्भावइतिनैषदोषः॥ तत्रसंवरोनिवृत्तिलक्षणोवक्ष्यते॥ प्रवृत्तिश्चात्रदृश्य
तेहिंसानृतादत्तादानादिपरित्यागेअहिंसासत्यवचनदत्तादानादिक्रियाप्रतीतेः॥ गु
प्त्यादिसंवरपरिकर्म्मत्वाच्चव्रतेषुहिकृतपरिकर्म्मासाधुःसुखेनसंवरंकरोतीति
ततःपृथक्त्वेनोपदेशःक्रियते॥ ननुचषष्ठमणुव्रतमस्तिरात्रिभोजनविरमणंतदिहोप
संख्यातव्यंन॥ अहिंसाव्रतभावनास्वंतर्भावात्॥ अहिंसाव्रतभावनाहिवक्ष्यंते॥ आ
लोकितपानभोजनभावनाकार्येति॥ तस्यपंचतयस्यभेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ०॥ दे
शसर्वतोऽणुमहती॥ देशएकदेशः सर्वःसकलः॥ देशश्चसर्वश्चदेशसर्वौताभ्यांदेश
सर्वतः॥ विरतिरित्यनुवर्तते॥ अणुश्चमहच्चअणुमहती॥ व्रताभिसंबंधान्नपुंसकलिं ॥१३१॥
गनिर्देशः॥ यथासंख्यमभिसंबध्यते॥ देशतोविरतिरणुव्रतंसर्वतोविरतिर्म्महा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

व्रतमितिद्विभिद्यते व्रतंप्रत्येकं॥ एतानिव्रतानिभावितानिदोषधवलं॥ दुःखनिवृत्तिनिमित्ता
निभवंति॥ किमर्थंकथंवाभावनंतेषामत्रोच्यते॥ ३॥ तत्स्थैर्यार्थंभावनाःपंचपंच॥ तेषां
व्रतानांस्थिरीकरणायएकैकस्यव्रतस्यव्रतस्यपंचपंचभावनाः॥ वेदितव्याः यद्येवमा
द्यस्यअहिंसाव्रतस्यकाभावनाःइत्यत्रोच्यते॥ ४॥ वाङ्मनोगुप्तीर्यादाननिक्षेपणसमि
त्यालोकितपानभोजनानिपंच॥ वाग्गुप्तिःमनोगुप्तिः॥ ईर्यासमितिः॥ आदाननिक्षेप
णसमितिः॥ आलोकितपानभोजनमित्येताःपंचाहिंसाव्रतस्यभावनाः॥ अ
थद्वितीयव्रतस्यकाइत्यत्रोच्यते॥ ५॥ क्रोधलोभभीरुत्वहास्यप्रत्याख्यानान्यनु
वीचीभाषणंचपंच॥ क्रोधप्रत्याख्यानं॥ लोभप्रत्याख्यानं॥ भीरुत्वप्रत्याख्यानं॥ हा
स्यप्रत्याख्यानं॥ अनुवीचीभाषणंचेत्येताःपंचभावनासत्यव्रतस्यज्ञेयाः॥ अ
नुवीचीभाषणंनिरवद्यानुभाषणमित्यर्थः॥ इदानींतृतीयव्रतस्यकाभावनाः
इत्यतआह॥ ६॥ शून्यागारविमोचितावासपरोपरोधाकरणभैक्ष्यशुद्धिसधर्मा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

विसंवादाः पंच ॥ शून्यागारेषु ॥ गिरिगुहातरुकोटरादिष्वावासः ॥ परकीयेषु च मोचिते
ष्वावासः ॥ परेषामुपरोधाकरणं ॥ आचारशास्त्रमार्गेण भैक्ष्यशुद्धिः ॥ ममेदं तवे
दमिति ॥ सधर्म्माभिरविसंवादः इत्येताः पंच अदत्तादानविरमणव्रतस्य भावनाः
अथेदानीं ब्रह्मचर्यव्रतस्य भावनावक्तव्यास्त्येत आह ॥ ७ ॥ स्त्रीरागकथाश्रवण
तन्मनोहरांगनिरीक्षणपूर्वरतानुस्मरणवृष्येष्टरसस्वशरीरसंस्कारत्यागाः ॥ पं
च त्यागशब्दः प्रत्येकं परिसमाप्यते ॥ स्त्रीरागकथाश्रवणत्यागः तन्मनोहरांगनि
रीक्षणत्यागः ॥ पूर्वरतानुस्मरणत्यागः ॥ वृष्येष्टरसत्यागः ॥ स्वशरीरसंस्कारत्या
गश्चेति ॥ चतुर्थव्रतस्य भावनाः पंच विज्ञेयाः ॥ अथ पंचमव्रतस्य भावनाः काइ
त्यत्रोच्यते ॥ ८ ॥ मनोज्ञामनोज्ञेंद्रियविषयरागद्वेषवर्ज्जनानि पंच ॥ पंचानामिंद्रि
याणां स्पर्शनादीनामिष्टानिष्टेषु विषयेषु परिपतितेषु स्पर्शादिषु रागद्वेषवर्ज्ज ॥ २३२ ॥
नानि पंच ॥ आकिंचन्यव्रतस्य भावनाः भवंत्येताः किंचान्यत् ॥ यथामीषां व्रतानां

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ढिमार्थं भावनाः प्रतीयंते तद्विपक्षविशुद्धिरिति भावनोपदेशस्तथा तत्स्थैर्येतद्विरोधिष्वपी
साह ॥ ९ ॥ हिंसादिष्विहामुत्रापायावद्यदर्शनं ॥ अभ्युदयनिःश्रेयसार्थानां क्रियाणां
विनाशकः प्रयोगोपायः अवद्यं गर्ह्यं ॥ अपायश्च अवद्यं च अपायावद्ये तयोर्दर्शन
मपायावद्यदर्शनं भावयितव्यं ॥ इहामुत्र च ॥ केषु हिंसादिषु कथमिति चेदुच्यते ॥ हिं
सायां तावत् हिंस्रो हि नित्योद्वेजनीयः ॥ सततानुबद्धवैरश्च ॥ इह वधबंधपरिक्लेशादी
न्प्रतिलभते ॥ प्रेत्य चाशुभां गतिं गर्हितश्च भवतीति हिंसाया व्युपरमः श्रेयान् ॥ त
थाऽनृतवादी अश्रद्धेयो भवति इहैव च जिह्वाच्छेदादीन् प्रतिलभते ॥ मिथ्याभ्याख्या
नदुःखितेभ्यश्च बद्धवैरेभ्यः ॥ बहूनि व्यसनान्यवाप्नोति ॥ प्रेत्य चाशुभां गतिं गर्हितश्च
भवतीत्यनृतवचनादुपरमः ॥ श्रेयांस्तथा स्तेनः ॥ परद्रव्यहरणासक्तः ॥ सर्वस्योद्वे
जनीयो भवति ॥ इहैव चाभिघातवधबंधहस्तपादकर्णनासोत्तरोष्ठच्छेदनभेदनसर्व
स्वहरणादीन्प्रतिलभते ॥ प्रेत्य चाशुभां गतिं गर्हितश्च भवतीति स्तेयाद्व्युपरतिः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

स० सि० ॥ श्रेयसी ॥ तथा अब्रह्मचारीमदविभ्रमोद्भ्रांतचित्तः ॥ वनगज इव वासितावंचितः ॥ विवसोवध
॥१३३॥ बंधनपरिक्लेशाननुभवति ॥ मोहाभिभूतत्वाच्च कार्याकार्यानभिज्ञोनकिंचित्कुशलमा
चरति ॥ परांगनालिंगनसंगकृतरतिश्चेहैववैरानुबंधिनः ॥ लिंगछेदनवधबंधसर्वस्व
हरणादीनपायान्प्राप्नोति ॥ प्रेत्यचाशुभांगतिमश्नुतेगर्हितश्चभवति अतोवि
रतिरात्महिता ॥ तथापरिग्रहवान्शकुनिरिवगृहीतमांसखंडः ॥ अन्येषांतदर्थिनांप
तत्रिणामिहैवतस्करादीनामभिभवनीयोभवति ॥ तदर्जनरक्षणप्रक्षयकृतांश्च
दोषान् ॥ बहूनवाप्नोतिनचास्यतृप्तिर्भवतिइंधनैरिवाग्नेः ॥ लोभाभिभूतत्वाच्चका
र्याकार्यानपेक्षोभवति ॥ प्रेत्यचाशुभांगतिमास्कंदतिलुब्धोयमितिगर्हितश्च ॥ भ
वतीति ॥ तद्विरमणंश्रेयः ॥ एवंहिंसादिष्वपायावद्यदर्शनंभावनीयं ॥ हिंसादिषुभा
वनांतरप्रतिपादनार्थमाह ॥ दुःखमेववा ॥ हिंसादयोदुःखमेवेति ॥ भावयितव्याः ॥१३३॥
कथंहिंसादयोदुःखं दुःखकारणत्वात् यथा अन्नंवैप्राणाइति ॥ कारणकारणत्वा

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ह्यथाधनंप्राणाइति। धनकारणमन्नपानं अन्नपानकारणाः प्राणाइतितथाहिं-
सास्योऽसद्वेद्यकर्मकारणं। असद्वेद्यकर्मदुःखकारणमितिदुःखकारणेदुःखका-
रणकारणेवादुःखोपचारः। नदैतेदुःखमेवेतिभावनंपरत्रात्मसाक्षिकमवगंतव्यं। न-
नुचनतत्सर्वंदुःखमेव। विषयरतिसुखसद्भावात्। नतत्सुखंवेदनाप्रतीकारत्वात्। त-
कच्छूकंडूयनवत्। पुनरपिभावनार्थमाह। ॥११॥ मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यानि
चसत्वगुणाधिकक्लिश्यमानाविनयेषु। परेषांदुःखानुत्पत्त्यभिलाषोमैत्री। वदन-
प्रसादादिभिरभिव्यज्यमानान्तर्भक्तिरागःप्रमोदः। दीनानुग्रहभावःकारुण्यं। रागद्वे-
षपूर्वकपक्षपाताभावोमाध्यस्थ्यं। दुःकर्मविपाकवशान्नानायोनिषुसीदंतीति
सत्वाजीवाः। सम्यग्ज्ञानादिभिःप्रकृष्टाःगुणाधिकाः। असद्वेद्योदयापादितक्लेशाःक्लि-
श्यमानाः। तत्वार्थश्रवणग्रहणाभ्यामसंपादितगुणाः अविनेयाः। एतेषुसत्वादि-
षुयथासंख्यंमैत्र्यादीनिभावयितव्यानि। सर्वसत्वेषुमैत्री। गुणाधिकेषुप्रमोदः॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

स॰ सि॰ ॥ क्लिश्यमानेषु कारुण्यं ॥ अविनयेषु माध्यस्थ्यमिति एवं भावयतः ॥ पूर्णान्यहिंसादीनि व्र
॥१२४॥ तानि भवंति ॥ पुनरपि भावनांतरमाह ॥ १२ ॥ जगत्कायस्वभावौ वा संवेगवैराग्यार्थं ॥ जग
त्स्वभावस्तावत् ॥ अनादिरनिधनः ॥ वेत्रासनझल्लरीमृदंगनिभः ॥ अत्र जीवा अना
दिसंसारे ॥ अनंतकालं नानायोनिषु दुःखं भोजं भोजं पर्यटंति न चात्र किंचिन्निय
तमस्ति ॥ जलबुद्बुदोपमं जीवितं विद्युन्मेघादिविकारचपला भोगसंपद इत्येवमादि
जगत्स्वभावचिंतनात्संसारात्संवेगो भवति ॥ कायस्वभावश्च अनित्यता दुःखहेतुत्वं
निःसारता अशुचित्वमित्येवमादि कायस्वभावचिंतनाद्विषयरागनिवृत्तेर्वैराग्यमुप
जायत इति ॥ जगत्कायस्वभावो भावयितव्यौ अत्राह ॥ उक्तं भवता हिंसादिनिवृत्तिर्व्र
तमिति ॥ तत्र न ज्ञायते के हिंसादयः क्रियाविशेषा इत्यत्रोच्यते ॥ युगपद्वक्तुमश
क्यत्वात्तल्लक्षणनिर्देशस्य क्रमप्रसंगे यासावादौ चोदिता सैव तावत् ॥ १३ ॥ प्रम ॥१२४॥
त्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं हिंसा ॥ प्रमादः सकषायत्वं ॥ तद्वानात्मपरिणामः प्र

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मत्तः प्रमत्तस्य योगः प्रमत्तयोगस्तस्मात्प्रमत्तयोगादिंद्रियादयो दश प्राणाः। तेषां यथासं
भवं व्यपरोपणं वियोगकरणं हिंसेत्यभिधीयते॥ सा प्राणिनो दुःखहेतुत्वादधर्महे
तुः प्रमत्तयोगादिति विशेषणं॥ केवलं प्राणव्यपरोपणं नाधर्मायेति ज्ञापनार्थं॥ उक्तं
च॥ वियोजयति चासुभिर्न च वधेन संयुज्यते इति॥ ॐ॥ उक्तं च उच्चालिदम्मि पादे इरि
यासमिदस्स निग्गमट्ठाणे॥ आवादेज्ज कुलिंगो मरेज्ज तज्जोगमासेज्ज॥ नहि तस्स त
न्निमित्तो बंधो सुहुमो वि देसिदो समए॥ मुच्छा परिग्गहो त्ति य अज्झप्पपमाणदो भ
णिदो॥ ननु च प्राणव्यपरोपणाभावेऽपि प्रमत्तयोगमात्रादेव हिंसेष्यते॥ उक्तं च॥ मर
दु व जियदु व जीवो अयदाचारस्स निच्छिदा हिंसा॥ पयदस्स नत्थि बंधो हिंसामेत्ते
ण समिदस्स॥ इति नैष दोषः॥ तत्रापि प्राणव्यपरोपणमस्ति भावलक्षणं॥ तथा
चोक्तं॥ स्वयमेवात्मनात्मानं हिनस्त्यात्मा प्रमादवान्॥ पूर्वं प्राण्यंतराणां तु पश्चा
त्स्याद्वा न वा वध इति॥ आह अभिहितलक्षणा हिंसा तदनंतरोद्दिष्टं अनृतं किं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

लक्षणमत्रोच्यते ॥ ब ॥ असदभिधानमनृतं ॥ सच्छब्दः प्रशंसावाचीनसत्‌ असदप्र
शस्तमितियावत्‌ ॥ असतोर्थस्याभिधानमनृतं ॥ ऋतं सत्यं न ऋतमनृतं ॥ किंपुनरप्र
शस्तं प्राणिपीडाकरंयत्तदप्रशस्तं विद्यमानार्थविषयंवा अविद्यमानार्थविषयंवा ॥
उक्तंच ॥ प्रागेवाहिंसाव्रतपरिपालनार्थमितरद्व्रतमिति ॥ तस्माद्धिंसाकरंवचः अनृत
मितिनिश्चेयं ॥ अथानृतानंतरमुद्दिष्टंस्तेयंतस्यकिंलक्षणमित्यतआह ॥ ब ॥ अद
त्तादानंस्तेयं ॥ आदानंग्रहणं अदत्तस्यादानंस्तेयमित्युच्यते ॥ यद्येवंकर्मनोकर्म
ग्रहणमपिस्तेयंप्राप्नोति ॥ अन्येनादत्तत्वात्‌ नैषदोषः ॥ दानादानेयत्रसंभवतःतत्रै
वस्तेयव्यवहारःकुतः ॥ अदत्तग्रहणसामर्थ्यात्‌ ॥ एवमपिभिक्षोर्ग्रामनगरादिषुभ्र
मणकालेरथ्याद्वारादिप्रवेशात्‌ ॥ अदत्तादानंप्राप्नोतिनैषदोषः ॥ सामान्येनमुक्तत्वा
त्‌ ॥ तथायंभिक्षुः पिहितद्वारादिषुनप्रविशति अमुक्तत्वात्‌ ॥ अथवाप्रमत्तयो ॥१३५॥
गादित्यनुवर्तते ॥ प्रमत्तयोगाद्दत्तादानंयत्तत्स्तेयमित्युच्यते नरथ्यादिप्रविशतः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

प्रमत्तयोगोस्तितेनतदुक्तंभवति॥ यत्रसंक्लेशपरिणामेनप्रवृत्तिःतत्रस्तेयंभवति॥ बाह्यव
स्तुनःग्रहणेचाग्रहणेच॥ अथचतुर्थमब्रह्मकिंलक्षणमित्यत्रोच्यते॥ मैथुनम
ब्रह्म॥ स्त्रीपुंसयोश्चारित्रमोहोदयेसतिरागपरिणामाविष्टयोःपरस्परस्पर्शनंप्रति
इच्छामिथुनंतस्यकर्ममैथुनमित्यत्रोच्यते॥ नसर्वंकर्मकुतःलोकेशास्त्रेचतथाप्रसि
द्धेर्लोकेतावदागोपालांगनादिप्रसिद्धंस्त्रीपुंसयोरागपरिणामनिमित्तंचेष्टितंमै
थुनमिति॥ शास्त्रेपिअश्ववृषभयोर्मैथुनेच्छायामित्येवमादिषुतदेवगृह्यते॥ अपिच
प्रमत्तयोगादित्यनुवर्त्तते॥ तेनस्त्रीपुंसमिथुनविषयंरतिसुखार्थंचेष्टितंमैथुनमि
तिगृह्यते॥ नसर्वं अहिंसादयोगुणाःयस्मिन्परिपाल्यमानेबृंहंतिवृद्धिमुपयांति
तद्ब्रह्मनब्रह्मअब्रह्मइतिकिंतन्मैथुनंतत्रहिंसादयोदोषाःपुष्यंतियस्मान्मैथुन
सेवनप्रवणःस्थास्नून्॥ चरिष्णुप्राणिनोहिनस्तिमृषावादमाचष्टेअदत्तमादत्तेअ
चेतनमितरंचपरिग्रहंगृह्णाति॥ अथपंचमस्यपरिग्रहस्यकिंलक्षणमित्यतआह॥ ७॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

स० सि० ॥२३६॥

मूर्छापरिग्रहः। मूर्छेतु अनेकेयं मूर्छा। बाह्यानां गोमहिषमणिमुक्ताफलादीनां चेतना
चेतनामभ्यंतराणां चरागादीनामुपधीनां संरक्षणार्जनसंस्कारादिलक्षणाव्यावृति
मूर्छा। ननुचलोकेवातादिप्रकोपविशेषस्य मूर्छेतिप्रसिद्धिरस्तितद्ग्रहणं कस्मान्नभ
वति। सत्यमेवैतत्। मूर्छिरियंमोहसामान्येवर्तते। सामान्येचोदनाश्चविशेषेष्ववति
ष्ठंतइतिउक्तेविशेषेव्यवस्थितः परिगृह्यतेपरिग्रहप्रकरणात्। एवमपिबाह्यस्यपरि
ग्रहत्वंनप्राप्नोति। आध्यात्मिकस्यसंग्रहात्। सत्यमेवमेतत्। प्रधानत्वात्। अभ्यंतरएव
संगृहीतः। असत्यपिबाह्येममेदमितिसंकल्पवान् सपरिग्रहएवभवति। अथवा
ह्यः परिग्रहोनभवत्येव। भवतिचमूर्छाकारणत्वात्। यदिममेदमितिसंकल्पः परिग्र
हः। संज्ञानाद्यपिपरिग्रहः प्राप्नोति। तदपिहिममेदमितिसंकल्प्यते। रागादिपरिणाम
वत्। नैषदोषः। प्रमत्तयोगादित्यनुवर्तते। ज्ञानदर्शनचारित्रवतोप्रमत्तस्यमोहाभाव ॥२३६॥
त्। नमूर्छास्तीतिनिःपरिग्रहत्वंसिद्धं। किंचतेषांज्ञानादीनामहेयत्वात्। आत्मस्वभा

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ह्यस्यापि परिग्रहत्वं। रागादयः पुनः कर्म्मोदयतंत्रत्वादनात्मस्वभावत्वात्हेयास्ततः
तेषु संकल्पः परिग्रह इति युज्यते। तन्मूलाः सर्वे दोषाः ममेदमिति हि सति संकल्पे संर
क्षणादयः संजायंते तत्र च हिंसावश्यंभाविनी तदर्थमनृतं जल्पति चौर्यं चाचरति
मैथुने च कर्म्मणि प्रतियतते तत्प्रभवाः। नरकादिषु दुःखप्रकाराः। एवमुक्तेन क्र
मेण हिंसादिदोषदर्शिनः। अहिंसादिगुणाहितचेतसः। परमप्रयत्नस्य अहिं
सादीनि व्रतानि यस्य संति सः। निःशल्यो व्रती। शृणाति हिनस्तीति शल्यं
शरीरानुप्रवेशि कांडादिप्रहरणं। शल्यमिव शल्यं। यथा तत्प्राणिनो बाधाकरं तथा
शारीरमानसबाधाहेतुत्वात्। कर्म्मोदयविकारः शल्यमित्युपचर्यते। तत्त्रिविधं
मायाशल्यं। निदानशल्यं मिथ्यादर्शनशल्यमिति। माया निकृतिर्वंचना। निदा
नं विषयभोगाकांक्षा। मिथ्यादर्शनमतत्वश्रद्धानं। एतस्मात्त्रिविधाच्छल्यान्निः
क्रांतो निःशल्यो व्रतीत्युच्यते। अत्र चोद्यते। शल्याभावात्। निःशल्यः व्रताभि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

संवंधात्व्रती॥ननिःशल्यत्वातव्रतीभवितुमर्हति॥नहिदेवदत्तोदंडसंवंधात्छत्रीभवतीति
अत्रोच्यते॥उभयविशेषणविशिष्टस्येष्टत्वात्नहिंसाद्युपरतिमात्रव्रतसंवंधात्व्रतीभव
त्यंतरेणशल्याभावंसतिशल्यापगमेव्रतसंवंधात्व्रतीविवक्षितोयथावहुक्षीरघृतोगो
मानितिव्यपदिश्यतेवहुक्षीरघृताभावात्॥सतीष्वपिगोषुनगोमांस्तथासशल्यत्वात्
सत्स्वपिव्रतेषुनव्रती॥यस्तुनिःशल्यःसव्रती॥तस्यभेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥७॥अगार्य
नगारश्च॥प्रतिश्रयार्थिभिरंग्यतइतिअगारं॥वेश्मतद्वानगारी॥नविद्यतेअगारमस्ये
त्यनगारः॥द्विविधोव्रतीअगारीअनागारश्चेति॥ननुचात्रविपर्ययोपिप्राप्नोति॥शू
न्यागारदेवकुलाद्यावासस्यमुनेरगारित्वं॥अनिवृत्तविषयतृष्णस्यकुतश्चित्कारणा
द्गृहंविमुच्यवनेवसतःअनागारत्वंचप्राप्नोतीतिनैषदोषोभावागारस्यविवक्षित
त्वात्॥चारित्रमोहोदयेसति॥अगारसंवंधंप्रतिअनिवृत्तिपरिणामः॥भावागारमि ॥२२७॥
त्युच्यते॥सयस्यास्त्यसावगारीवनेवसन्नपितदभावादनगारइतिचभवति॥ननुचा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

गारिणोव्रतित्वंनप्राप्नोतिअसकलव्रतित्वात्॥नैषदोषः॥नैगमादिनयापेक्षयाअगारिणोव्रति
त्वमुपपद्यते॥नगरावासवत्॥यथागृहेअपवरकेवावसन्नपिनगरावासइत्युच्यते॥तथाअ
सकलव्रतोपिनैगमसंग्रहव्यवहारनयाव्रतीतिव्यपदिश्यते॥अत्राहकिंहिंसादीनांअन्य
तमस्माद्यःप्रतिनिवृत्तःसखल्वगारीव्रती॥नैवंकिंतर्हितंचतय्याःअपिविरतेःवैकल्ये
नविवक्षितइत्युच्यते॥छ॥अणुव्रतोगारी॥अणुशब्दोल्पवचनः॥अणूनिव्रतान्य
स्यअणुव्रतःअगारीइत्युच्यते॥कथमस्यव्रतानामणुत्वं॥सर्वसावद्यनिवृत्त्यसं
भवात्॥कुतस्तर्ह्यसौनिवृत्तःत्रसप्राणिव्यपरोपणान्निवृत्तः॥अगारीत्याद्यमणुव्रतं
स्नेहमोहादिवसात्॥गृहविनाशेग्रामविनाशेवाकारणमित्यभिमतादसत्यवचना
न्निवृत्तोगृहीतिद्वितीयमणुव्रतं॥अन्यपीडाकरंपार्थिवभयादिवशादवश्यंपरित्य
क्तमपियददत्तंततः॥प्रतिनिवृत्तादरःश्रावकइतितृतीयमणुव्रतं॥उपात्तायाअ
नुपात्तायाश्चपरांगनायाः॥संगान्निवृत्तरतिःगृहीतिचतुर्थमणुव्रतं॥धनधा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स० सि०॥ क्षेत्रादीनां इछावसात्कृतपरिछेदे गृहीति पंचमम अणुव्रतं। आह अपरित्यक्तागारस्य किमे
॥२२८॥ तावानेव विशिषः आहोस्विदस्ति कश्चिदन्योपीति अत आह॥ दिग्देशानर्थदंडविर
तिसामायिकप्रोषधोपवासोपभोगपरिभोगपरिमाणातिथिसंविभागव्रतसंपन्न
श्च॥ विरतिशब्दः प्रत्येकं परिसमाप्यते। दिग्विरतिः देशविरतिः अनर्थदंडविरतिः ए
तानि त्रीणि गुणव्रतानि। व्रतशब्दस्य प्रत्येकमभिसंबंधात्। तथा सामायिकव्रतं।
प्रोषधोपवासव्रतं। उपभोगपरिभोगपरिमाणव्रतं। अतिथिसंविभागव्रतमि
ति एतानि चत्वारि शिक्षाव्रतानि एतैर्व्रतैः संपन्नो गृही विरताविरत इत्युच्यते। त
द्यथा। दिक्प्राच्यादिस्तत्र प्रसिद्धैरभिज्ञानैरवधिं कृत्वा नियमनं दिग्विरतिव्रतं ततो
बहिस्त्रसस्थावरव्यपरोपणनिवृत्तेः महाव्रतत्वमवसेयं। तत्र लाभे सत्यपि परिणा
मस्य निवृत्तेः लोभनिरासश्च कृतो भवति। ग्रामादीनामवधृतपरिमाणो प्रदेशो दे ॥२२८॥
शः। ततो बहिर्निवृत्तिः देशविरतिव्रतं। पूर्ववत् बहिर्महाव्रतत्वं व्यवस्थाप्यं। असमु

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पकारेपापादानहेतुरनर्थदंडः॥ ततोविरतिः अनर्थदंडविरतिः॥ अनर्थदंडः पंचविधः॥ अ
पध्यानं॥ पापोपदेशः॥ प्रमादाचरितं॥ हिंसाप्रदानं॥ अशुभश्रुतिरिति॥ तत्रपरेषांजयप
राजयवधबंधनांगछेदस्वहरणादिकथंस्यादिति॥ मनसाचिंतनमपध्यानं॥ प्रा
णिवधकारंभादिषुपापसंयुक्तंवचनं॥ पापोपदेशः प्रयोजनमंतरेणावृक्षादिछेदन
भूमिकुट्टनसलिलसेचनाद्यवद्यकर्म॥ प्रमादाचरितं विषकंटकशस्त्राग्निरज्जुकशा
दंडादिहिंसोपकरणप्रदानंहिंसाप्रदानं हिंसारागादिप्रवर्द्धनदुष्टकथाश्रवणशिक्षण
व्यापृतिरशुभश्रुतिः समेकीभावेवर्तते॥ तद्यथा॥ संगतंघृतंसंगतंतैलमितिउच्यते॥ ए
कीभूतमितिगम्यतेएकत्वेन अयनंगमनंसमयः समयएवसामायिकं॥ समयः प्रयो
जनमस्येतिवाविगृह्यतेसामायिकं॥ इयतिदेशेएतावतिकालेइत्यवधारिते॥ सामा
यिकेस्थितस्यमहाव्रतत्वंपूर्ववद्वेदितव्यं॥ कुतः अणुस्थूलकृतहिंसादिनिवृत्तेः॥ संयम
प्रसंगइतिचेत॥ न॥ तद्घातिकर्मोदयसद्भावात॥ महाव्रतत्वाभावइतिचेत॥ तन्नउपचा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स० सि०॥ राजकुलेसर्व्वगतचैत्राभिधानवत्॥प्रोषधशब्दःपर्व्वपर्यायवाची॥शब्दादिग्रहणं
॥२३६॥ प्रतिनिवृत्तौत्सुक्यानिपंचापींद्रियाणिउपेत्यतस्मिंवसंतीत्युपवासः॥चतुर्व्विधाहा
रपरित्यागइत्यर्थः॥प्रोषधेउपवासःप्रोषधोपवासः॥स्वशरीरसंस्कारकारणस्नान
गंधमाल्याभरणादिविरहितः॥शुचअवकासेसाधुनिवासेचैत्यालयेस्वप्रोषधोप
वासगृहेवाधर्म्मकथाश्रवणश्रावणचिंतनाविहितांतःकरणःसन्नुपवसेत्नि
रारंभःश्रावकः॥अशनपानगंधमाल्यादिः॥परिभोगःआछादनप्रावरणालंकार
शयनासनगृहयानवाहनादिःतयोःपरिमाणमुपभोगपरिभोगपरिमाणं॥म
धुमांसंमद्यंच॥सदापरिहर्तव्यं॥त्रसघातान्निवृत्तचेतसा॥केतक्यर्जुनपुष्पादीनि
शृंगबेरमूलकादीनिचबहुजंतुयोनिस्थानानिअनंतकायव्यपदेशार्हाणिपरि
हर्तव्यानिबहुघाताल्पफलत्वात्॥यानवाहनाभरणादिषुएतावदेवेष्टंअतोन्य ॥२३९॥
दनिष्टंच॥रागादीणमणुप्पाअहिंसगत्तंतिदेसिदंसमएतेसिंचेउप्पत्तीहिंस

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तिजिरणेहिंरणाहिंडग॥ किंचमरणस्यानिष्टत्वात्॥ यथावणिजःविविधपण्यदानादानसं
चयपरस्यस्वगृहविनाशोऽनिष्टः॥ तद्विनाशकारणेचकुतश्चिदुपस्थितेयथाशक्तिपरिहरति
दुःपरिहारेचपण्यविनाशोयथानभवति॥ तथायतते॥ एवंगृहस्थोपिव्रतशीलपण्य
संचयेप्रवर्तमानः॥ तदाश्रयस्य॥न॥पातमभिवांछति॥ तदुपप्लवकारणेचोपस्थितेस्व
गुणाविरोधेनपरिहरतिदुःपरिहारेचयथास्वगुणविनाशोनभवति॥ तथाप्रयततेइति
कथमात्मवधोभवेत्॥ अत्राहनिःशल्योव्रतीत्युक्तं॥ तत्रचतृतीयंशल्यंमिथ्यादर्शनं
ततः॥ सम्यग्दृष्टिनाव्रतिनाभवितव्यमित्युक्तं॥ तत्सम्यग्दर्शनंकिंसापवादंनिरपवादमि
ति॥ उच्यते॥ कस्यचिन्मोहनीयावस्थाविशेषात्कदाचिदिमेभवंत्यपवादाः॥ शंका
कांक्षाविचिकित्सान्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवाःसम्यग्दृष्टेरतीचाराः॥ निःशंकितत्वादयो
व्याख्याताः॥ दर्शनविशुद्धिरित्यत्र॥ तत्प्रतिपक्षभूताःशंकादयोवेदितव्याः॥ अथ
प्रशंसासंस्तवयोः॥ कोविशेषःमनसामिथ्यादृष्टेर्ज्ञानचारित्रगुणोद्भावनंप्रसंसा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भूताभूतगुणोद्भावनवचनं संस्तव इत्ययमनयोर्भेदः॥ ननु च सम्यग्दर्शनं अष्टांगमुक्तं तस्यातिचारैरपि अष्टाभिर्भवितव्यं॥ नैष दोषः॥ शीलव्रतेषु पंच पंचातिचारा इत्युत्तरत्र विवक्षता आचार्येण प्रसंसासंस्तवयोरितरानतीचारानंतर्भाव्य॥ पंचैवातिचारा उक्ताः॥ आह सम्यग्दृष्टेरतीचारा उक्ताः किमेवं व्रतशीलेष्वपि भवंतीति ओमित्युक्त्वा तीचारसंख्यानिर्देशार्थमाह॥ ४॥ व्रतशीलेषु पंच पंच यथाक्रमं॥ व्रतानि च शीलानि च व्रतशीलानि तेषु व्रतशीलेषु शीलग्रहणमनर्थकं व्रतग्रहणेनैव सिद्धेः॥ नानर्थकं॥ विशेषज्ञापनार्थं व्रतपरिरक्षणार्थं शीलमिति॥ दिग्विरत्यादीनि इह शीलग्रहणेन गृह्यंते॥ अगार्यधिकारात् अगारिणो व्रतशीलेषु पंच पंचातिचारा वक्ष्यमाणाः॥ यथाक्रमं वेदितव्या॥ तद्यथा आद्यस्य तावदहिंसाणुव्रतस्य॥ ४॥ बंधवधछेदातिभारारोपणान्नपाननिरोधाः॥ अभिमतदेशगतिनिरोधहेतुर्बंधः॥ दंडकसावेत्रादिभिरभिघातः प्राणिनां वधः॥ न प्राणव्यपरोपणं ततः॥ प्रागेवास्य विनिवृत्तत्वात्॥ कर्णनासि ॥२४०॥

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कादीनां अवयवानां अपनयनं छेदः ॥ न्याय्यभारादतिरिक्तवाहनं अतिभारारोपणं ॥
गवादीनां क्षुत्पिपासाबाधाकरणमन्नपाननिरोधः एते पंचाहिंसाणुव्रतस्यातिचा
राः ॥ ५ ॥ मिथ्योपदेशरहोभ्याख्यानकूटलेखक्रियान्यासापहारसाकारमंत्रभेदाः ॥
अभ्युदयनिःश्रेयसार्थेषु क्रियाविशेषेषु अन्यस्यान्यथाप्रवर्तनमतिसंधापनं वा
मिथ्योपदेशः ॥ यत्स्त्रीपुंसाभ्यामेकांतेऽनुष्ठितस्य क्रियाविशेषस्य प्रकाशनं तद्रहो
भ्याख्यानं वेदितव्यं ॥ अन्येनानुक्तं यत्किंचित्परप्रयोगवशादेवं तेनोक्तमनुष्ठितमि
ति वंचनानिमित्तं लेखनं कूटलेखक्रिया ॥ हिरण्यादेर्द्रव्यस्य निक्षेप्तुर्विस्मृतसंख्य
स्याल्पसंख्येयमाददानस्यैवमित्यनुज्ञावचनं न्यासापहारः ॥ अर्थप्रकरणां
गविकारभ्रूविक्षेपादिभिः पराकूतमुपलभ्य तदाविष्करणमसूयादिनिमित्तं यत्त
त्साकारमंत्रभेद इति कथ्यते ॥ त एते सत्याणुव्रतस्य पंचातिचारा बोद्धव्याः ॥ ६ ॥ स्ते
नप्रयोगस्तदाहृतादानविरुद्धराज्यातिक्रमहीनाधिकमानोन्मानप्रतिरूपकव्य

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वहाराः॥मुष्णंतंस्वयमेवप्रयुंक्ते॥अन्येनवाप्रयोजयतिप्रयुक्तमनुमन्यते॥वायतःस्तेनप्रयो
गः॥अप्रयुक्तेनाननुमतेनचचौरैरानीतस्यग्रहणंतदाहृतादानं॥उचितन्यायादन्येनप्रका
रेणदानग्रहणमतिक्रमः॥विरुद्धंराज्यंविरुद्धराज्यंविरुद्धराज्येअतिक्रमः॥विरुद्धराज्यातिक्रमः
तत्रहिअल्पमूल्यलभ्यानिमहार्घाणिद्रव्याणीतिप्रयत्नः॥प्रस्थादिमानं॥तुलाद्युन्मानं
एतेनन्यूनेनान्यस्मैदेयमधिकेनात्मनोग्राह्यमित्येवमादिकूटप्रयोगः॥हीनाधिकमानो
न्मानं॥कृत्रिमैर्हिरण्यादिभिर्वंचनापूर्वकोव्यवहारःप्रतिरूपकव्यवहारः॥तएतेपंचा
दत्तादानाविरतस्यातीचाराः॥२७॥परविवाहकरणेत्वरिकापरिगृहीतापरिगृहीताग
मनानंगक्रीडाकामतीव्राभिनिवेशाः॥कन्यादानंविवाहः॥परस्यविवाहःपरविवाहः
परविवाहस्यकरणंपरविवाहकरणं॥परपुरुषानेतिगच्छतीतिएवंशीलाइत्वरीकु
त्सितइत्वरीकुत्सायांकः॥इत्वरिका॥या॥एकपुरुषभर्तृकासापरिगृहीता॥यागणिक ॥१४१॥
त्वेनपुंश्चलित्वेनवापरपुरुषगमनशीलाअस्वामिकासाअपरिगृहीता॥परिगृ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

हीताचापरिग्रहीताचपरिग्रहीतापरिग्रहीते॥ इत्वरिकेचतेपरिग्रहीतापरिग्रहीतेचइ
त्वरिकापरिग्रहीतापरिग्रहीतेतयोर्गमनेइत्वरिकापरिग्रहीतापरिग्रहीतागमने॥ अं
गंप्रजननंयोनिश्च॥ ततोन्यत्रक्रीडा अनंगक्रीडा॥ कामस्यप्रवृद्धपरिणामःकाम
तीव्राभिनिवेशः॥ तएतेपंचस्वदारसंतोषव्रतस्यातीचाराः॥ २८॥ क्षेत्रवास्तुहिरण्य
सुवर्णधनधान्यदासीदासकुप्यप्रमाणातिक्रमाः॥ क्षेत्रंसस्याधिकरणं॥ वास्तुअ
गारं॥ हिरण्यंरूप्यादिव्यवहारतंत्रं॥ सुवर्णंप्रतीतं॥ धनंगवादिः॥ धान्यंव्रीह्यादिः
दासीदासंभृत्यस्त्रीपुंसवर्गः॥ कुप्यंसौमकर्पासकौशेयचंदनादि॥ क्षेत्रंचवास्तु
चक्षेत्रवास्तुहिरण्यंचसुवर्णंचहिरण्यसुवर्णं॥ धनंचधान्यंचधनधान्यं॥ दासीचदा
सश्चदासीदासंक्षेत्रवास्तुचहिरण्यसुवर्णंचधनधान्यंचदासीदासंचकुप्यंचक्षेत्र
वास्तुहिरण्यसुवर्णधनधान्यदासीदासकुप्यानि॥ एतावानेवपरिग्रहोमम।
नान्यइति॥ परिच्छिन्नात्प्रमाणात्क्षेत्रवास्त्वादिविषयादतिरेकाः॥ अतिलो

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

॥स० सि०॥ भवशात्प्रमाणातिरेकाः॥ इत्येतस्याख्यायंतेनेनतेपंचापरिग्रहपरिमाणव्रतस्या
॥२४२॥ तीचाराः॥ उक्ताव्रतानामतीचाराः॥ शीलानामतीचाराः वक्ष्यंतेतद्यथा॥ ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्य
तिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यंतराधानानि॥ परिमितस्यादिग्वधेः॥ अतिलंघनमतिक्रमः
ससमासतस्त्रिविधः ऊर्ध्वातिक्रमः॥ अधोतिक्रमः॥ तिर्यगतिक्रमश्चेतितत्रपर्वताद्या
रोहणादूर्ध्वातिक्रमः॥ कूपावतरणादेरधोतिक्रमः बिलप्रवेशादेस्तिर्यगतिक्रमः
परिगृहीतायादिशोलोभावेशादाधिक्याभिसंधिः क्षेत्रवृद्धिः सएषोतिक्रमः॥ प्रमा
दान्मोहाद्व्यासंगाद्वाभवतीति अवसेयः अननुस्मरणंस्मृत्यंतराधानंतएतेदिग्वि
रमणस्यातीचाराः॥ ७॥ आनयनप्रेष्यप्रयोगशब्दरूपानुपातपुद्गलक्षेपाः॥ आ
त्मनासंकल्पितेदेशेस्थितस्यप्रयोजनवशात्यत्किंचिदानयेत्याज्ञापनमानय
नं॥ एवंकुर्विति नियोगः प्रेष्यप्रयोगः आपारकारान्पुरुषान्प्रति अभ्युत्का॥ ॥२४२॥
सिकादिकरणंशब्दानुपातः॥ स्वविग्रहदर्शनंरूपानुपातः॥ लोष्टादिनिपातः पु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ष्फलक्षेपः तएतेदेशविरमणस्यपंचातीचाराः॥३१॥कंदर्पकौत्कुच्यमौखर्यासमीक्ष्याधिक
रणोपभोगपरिभोगानर्थक्यानि॥रागोद्रेकात्प्रहासमिश्रोऽशिष्टवाक्प्रयोगः कंदर्पः॥
तदेवोभयंपरत्रदुष्टकायकर्मप्रयुक्तंकौत्कुच्यं॥धार्ष्ट्यप्रायंबहुप्रलापितंमौखर्यं॥अस
मीक्ष्यप्रयोजनमाधिक्येनकरणमसमीक्ष्याधिकरणं॥यावतार्थेनउपभोगपरिभोगोसो
यंततोन्यस्याधिक्यमानर्थक्यं॥तएतेपंचानर्थदंडविरतेरतीचाराः॥३२॥योगदुःप्रणि
धानानादरस्मृत्यनुपस्थानानि॥योगोव्याख्यातः॥त्रिविधस्तस्यदुःप्रणिधानंयोगदुःप्र
प्रणिधानं॥कायदुःप्रणिधानंवाग्दुःप्रणिधानंमनोदुःप्रणिधानमिति॥अनाद
रोनुत्साहः॥अनैकाग्र्यंस्मृत्यनुपस्थानंतएतेपंचसामायिकस्यातिक्रमाः॥३३॥अप्र
त्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गादानसंस्तरोपक्रमणानादरस्मृत्यनुपस्थानानि॥जंतव
संतिनसंतिचेतिप्रत्यवेक्षणंचक्षुर्व्यापारः॥मृदुनाउपकरणेनयत्क्रियतेप्रयोजनं
तत्प्रमार्जनम्॥तदुभयंप्रतिषेधविशिष्टंउत्सर्गादिभिः॥त्रिभिरभिसंबध्यते॥अ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

॥स॰ सि॰॥
॥२४३॥

प्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्ग इत्येवमादि॥ तत्र प्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितभूमौ मूत्रपुरी
षोत्सर्गः॥ अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गः॥ अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितस्य अर्ह
दाचार्यपूजोपकरणस्य गंधमाल्यधूपादेः आत्मपरिधानाद्यर्थस्य च वस्त्रादे
रादानम् अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितादानं॥ अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितस्य प्रावरणा
देः संस्तरस्योपक्रमणं॥ अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितसंस्तरोपक्रमणं॥ क्षुदभ्य
र्दितत्वादावश्यकेष्वनादरः अनुत्साहः॥ स्मृत्यनुपस्थानं व्याख्यातं॥ त एते पंच
प्रोषधोपवासस्यातीचाराः॥३॥ सचित्तसंबंधसन्मिश्राभिषवदुःपक्वाहाराः
सह चित्तेन वर्तत इति सचित्तः॥ चेतनावद्द्रव्यं॥ तदुपश्लिष्टः संबंधः तद्व्यतिकीर्णः
सन्मिश्रः॥ कथं पुनरस्य सचित्तादिषु प्रवृत्तिः प्रमादसम्मोहाभ्यां॥ द्रवो वृष्यो वा
भिषवः॥ असम्यक्पक्वो दुःपक्वः॥ एतैराहारो विशेष्यते॥ सचित्ताहारः॥ संबंधा ॥२४३॥
हारः॥ सन्मिश्राहारः॥ अभिषवाहारः॥ दुःपक्वाहार इति॥ त एते पंच भोगोप

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भोगपरिसंख्यानस्यातीचाराः॥६॥सचित्तनिक्षेपापिधानपरव्यपदेशमात्सर्यका
लातिक्रमः॥सचित्ते पद्मपत्रादौ निक्षेपः सचित्तनिक्षेपः॥अपिधानमावरणं सचि
त्तेनैव संबध्यते॥सचित्तापिधानमिति॥अन्यदातृदेयार्पणं परव्यपदेशः प्रयच्छ
तोप्यादराभावोन्यदातृगुणासहनं वा मात्सर्यं॥अकाले भोजनं कालातिक्रमः त
एते पंच अतिथिसंविभागशीलातीचाराः॥७॥जीवितमरणाशंसामित्रानुरागसु
खानुबंधनिदानानि॥आशंसनमाशंसा आकांक्षणमित्यर्थः॥जीवितं च मर
णं च जीवितमरणं जीवितमरणस्याशंसे जीवितमरणाशंसे॥पूर्वसुहृत्सह
पांसुक्रीडाद्यनुस्मरणं मित्रानुरागः॥अनुभूतप्रीतिविशेषस्मृतिसमन्वाहा
रः॥सुखानुबंधः भोगाकांक्षया नियतं दीयते चित्तं तस्मिंस्तेनेति वा निदानं॥तए
ते पंच सल्लेखनायाः अतीचाराः॥अत्राह उक्तं भवता तीर्थकरत्वकारणकर्मास्रव
निर्देशे शक्तितस्त्यागतपसी इति॥पुनश्चोक्तं शीलविधाने अतिथिसंविभाग इति

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

॥स॰ सि॰॥ तस्यदानस्यलक्षणमनिर्ज्ञातंतदुच्यतामित्यतआह॥ छ॥ अनुग्रहार्थंस्वस्यातिस
॥२४४॥ र्गोदानं॥ स्वपरोपकारोनुग्रहः॥ स्वोपकारःपुण्यसंचयःपरोपकारःसम्यग्ज्ञानादि
वृद्धिःस्वशब्दोधनपर्यायवचनः॥ अनुग्रहार्थंस्वस्यातिसर्गस्त्यागोदानंवेदितव्यं
अत्राहउक्तंदानंतत्किमविशिष्टफलमाहोस्विदस्तिकश्चित्प्रतिविशेषइत्यतआ
ह॥ छ॥ विधिद्रव्यदातृपात्रविशेषात्तद्विशेषः॥ प्रतिग्रहादिक्रमोविधिर्विशेषोगु
णकृतस्तस्यप्रत्येकमभिसंबंधःक्रियते॥ विधिविशेषः॥ द्रव्यविशेषःदातृविशे
षःपात्रविशेषइतितत्रविधिविशेषः प्रतिग्रहादिष्वादरानादरकृतोभेदः॥ तपःस्वा
ध्यायपरिवृद्धिहेतुत्वादिर्द्रव्यविशेषः॥ अनसूयाविषादादिर्दातृविशेषः मो
मोक्षकारणगुणसंयोगःपात्रविशेषः ततश्चपुण्यफलविशेषः॥ क्षित्यादिविशे
षाद्बीजफलविशेषवत्॥ छ॥ इतितत्त्वार्थवृत्तौसर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायांसप्तमोध्या
यःसमाप्तः॥ ७॥ सत्र॥ छ॥ ॐनमः॥ व्याख्यातः आस्रवपदार्थःतदनंतरोद्देशभा ॥२४४॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

बंधपदार्थः।इदानींमाख्येयस्तस्मिन्व्याख्येयेसतिपूर्वंबंधहेतूपन्यासःक्रियते।तत्पूर्वकत्वा
त्बंधस्येति॥१॥मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगाबंधहेतवः॥मिथ्यादर्शनादय
उक्ताः॥क्व॥मिथ्यादर्शनंतावदुक्तंतत्वार्थश्रद्धानमित्यत्रतत्प्रतिपक्षभूतं॥आस्रवविधाने
चक्रियासुसमाख्यातंमिथ्यादर्शनक्रियेतिविरतिरुक्तातत्प्रतिपक्षभूताऽविरतिर्ग्राह्या
आज्ञाव्यापादिकक्रियाऽनाकांक्षाक्रिययोरनयोःप्रमादस्यांतर्भावः॥सचप्रमादःकु
शलेष्वनादरः॥कषायाः॥क्रोधादयः॥अनंतानुबंध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानसंज्वलनं
विकल्पाःप्रोक्ताः॥क्व॥इंद्रियकषायाइत्यत्रैवयोगाः॥कायादिविकल्पाःप्रोक्ताः॥क्व॥का
यवाङ्मनस्कर्मयोगइत्यत्र॥मिथ्यादर्शनंद्विविधंनैसर्गिकंपरोपदेशपूर्वकंच॥तत्रप
रोपदेशमंतरेणमिथ्यात्वकर्मोदयवसाद्यदाविर्भवति॥तत्वार्थाश्रद्धानलक्षणंत
न्नैसर्गिकं॥परोपदेशनिमित्तंचतुर्विधं॥क्रियाक्रियावाद्यज्ञानिकवैनयिकविकल्पाद
थवापंचविधंमिथ्यादर्शनं॥एकांतमिथ्यादर्शनंविपरीतमिथ्यादर्शनं॥संशयमि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

थ्यादर्शनं ॥ वैनयिकमिथ्यादर्शनं ॥ अज्ञानिकमिथ्यादर्शनं चेति । तत्रेदमेवेत्थमेवेति धर्मिध
र्मयोरभिनिवेश एकांतः पुरुष एवेदं सर्वमिति वा नित्य एवानित्य एवेति सग्रंथो निर्ग्रं
थः केवली कवलाहारी स्त्री सिध्यतीत्येवमादिर्विपर्ययः । सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि
मोक्षमार्गः किं स्याद्वा न वेति अन्यतरपक्षापरिग्रहः संशयः सर्वदेवतानां सर्वसमया
नां च समदर्शनं वैनयिकं ॥ हिताहितपरीक्षाविरहोऽज्ञानिकत्वं ॥ उक्तं च ॥ असिदिसदं कि
रियाणमक्किरियाणं तह य होदि चुलसीदी ॥ सत्तट्ठिमण्णाणीणं वेणइयाणं तु बत्ती
सं ॥ अविरतिर्द्वादशविधा ॥ षट्कायषट्करणविषयभेदात् । षोडश कषाया नव नोक
षाया ईषद्भेदो न भेद इति पंचविंशतिः कषायाः ॥ चत्वारो मनोयोगाः चत्वारो वाग्यो
गाः ॥ पंच काययोगाः इति त्रयोदशविकल्पो योगः ॥ आहारककाययोगाहारकमि
श्रकाययोगयोः । प्रमत्तसंयते संभवात् पंचदश भवंति ॥ प्रमादोऽनेकविधः स ॥२४५॥
मष्टकस्यार्थे भावकायविनयेर्यापथभिक्षाप्रतिष्ठापनशयनासनवाक्

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

शुद्ध्योऽष्टौ हृशलसरागो धर्म्मस्य॥ शुद्ध्यष्टकोत्तमक्षमादिनेहात॥ त एते पंच बंधहेतवः॥ स
मस्ता व्यस्ताश्च भवंति॥ तद्यथा॥ मिथ्यादृष्टेः पंचापि समुदिताः बंधहेतवो भवंति॥ सास
दनसम्यग्दृष्टिसम्यक्मिथ्यादृष्ट्यसंयतसम्यग्दृष्टीनां अविरत्यादयस्त्रयः॥ सं
यतासंयतस्य अविरतिर्वि॥रतिमिश्रा प्रमादकषाययोगाश्च प्रमत्तसंयतस्य प्रमा
दकषाययोगाः॥ अप्रमत्तादीनां चतुर्णां योगकषायौ॥ शांतकषायक्षीणसयोग
केवलिनां एक एव योगः॥ अयोगकेवली अबंधहेतुरुक्ता बंधहेतवः॥ इदानीं बंधो व
क्तव्यः इत्यत आह॥ २॥ सकषायत्वाज्जीवः कर्म्मणो योग्यान्पुद्गलानादत्ते स बंधः
सह कषायेण वर्त्तत इति सकषायः सकषायस्य भावः॥ सकषायत्वं तस्मात्सक
षायत्वादिति पुनर्हेतुनिर्देशः किमर्थं॥ जठराग्न्याशयानुरूपाहारग्रहणवत॥ तीव्र
मंदमध्यमकषायाशयानुरूपस्थित्यनुभवविशेषप्रतिपत्त्यर्थं॥ मूर्तिरहित आत्मा
कथं कर्म्मादत्ते इति चोदितः सन् जीव इत्याह॥ जीवनाज्जीवः प्राणधारणमायुः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

संवंधात॥ नायुर्निरहादिति॥ कर्म्मयोग्यानितिलघुनिर्देशात्सिद्धः कर्म्मणोयोग्यानिति
पृथक्विभक्तुच्चारणंवाक्यांतरज्ञापनार्थं॥ किंपुनस्तद्वाक्यांतरं कर्म्मणोजीवः॥ सकषा
योभवति॥ नाकर्म्मकस्यकषायलेपोस्ति॥ ततः जीवकर्म्मणोरनादिसंवंधः॥ इत्युक्तंभव
ति॥ तेनामूर्त्तोजीवः मूर्त्तेनकर्म्मणाकथंवध्यतइतिचोद्यमपाकृतंभवति॥ इतरथाहि
वंधस्यादिमत्वे अत्यंतिकींसुद्धिंदधतःसिद्धस्येववंधाभावःप्रसज्येत॥ द्वितीयवाक्यं
कर्म्मणोयोग्यान्पुद्गलानादत्तइति॥ अर्थवशात॥ द्विभक्तिपरिणामइति॥ पूर्वहेतु
संवंधंत्यक्त्वाषष्ठीसंवंधमुपैति॥ कर्म्मणोयोग्यानिति॥ पुद्गलवचनं॥ कर्म्मणस्ता
दात्म्यख्यापनार्थंतेनात्मगुणोऽदृष्टोनिराकृतोभवति॥ तस्यसंसारहेतुत्वानुपप
त्तेः॥ आदत्तइतिहेतुमद्भावख्यापनार्थं॥ मिथ्यादर्शनाद्यावेशादार्द्रीकृतस्यात्मनः
सर्वतोयोगविशेषात॥ तेषांसूक्ष्मैकक्षेत्रावगाहिनां अनंतानंतप्रदेशानांपुद्ग ॥ २४६ ॥
लानांकर्म्मभावयोग्यानां अविभागेनोपश्लेषोवंधइत्याख्यायते॥ यथाभाजन

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नविशेषेसिद्धानांविविधरसवीजपुष्पफलानांमदिराभावेनपरिणामस्तथापुद्गलानामपि
आत्मनिस्थितानांयोगकषायवशात्कर्मभावेनपरिणामोवेदितव्यः॥सवचनमन्यान्निवृत्त्य
र्थंसएवबंधोनान्योस्तीतितेनगुणगुणिबंधोनिवर्तितोभवतिकर्मादिसाधनोबंध
शब्दोव्याख्येयः॥आहकिमयंबंधएकरूपएवाहोस्वित्प्रकाराःअप्यस्यसंतीतिअ
तइदमुच्यते॥३॥प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशास्तद्विधयः॥प्रकृतिःस्वभावः॥निंबस्य
काप्रकृतिस्तिक्तता॥गुडस्यकाप्रकृतिःमधुरता॥तथाज्ञानावरणस्यकाप्रकृतिःअ
र्थानवगमः॥दर्शनावरणस्यकाप्रकृतिःअर्थानालोचनंवेद्यस्यसदसल्लक्षणस्य
सुखदुःखसंवेदनं॥दर्शनमोहस्यसंयमः॥आयुषोभवधारणं॥नाम्नोनारकादिना
मकरणं॥गोत्रस्योच्चैर्नीचैःस्थानसंशब्दनम्॥अंतरायस्यदानादिविघ्नकरणंत
देवंलक्षणंकार्यंप्रक्रियतेप्रभवत्यस्याइतिप्रकृतिस्तत्स्वभावादप्रच्युतिःस्थितिः
यथाजागोमहिष्यादिक्षीराणांमाधुर्यस्वभावादप्रच्युतिःस्थितिस्तथाज्ञानाव

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स॰ सि॰॥
॥२५७॥

रणादीनां अर्थानवगमादिस्वभावाप्रच्युतिः स्थितिः। तद्रसविशेषोनुभवः यथाजा
गोमहिष्यादिक्षीराणां तीव्रमंदादिभावेन रसविशेषस्तथा कर्म्मपुद्गलानां। स्वगतसा
मर्थ्यविशेषोनुभवः। इयत्तावधारणं प्रदेशः। कर्म्मभावपरिणतपुद्गलस्कंधानां परमा
णुपरिच्छेदेनावधारणं प्रदेशः। विधिशब्दः प्रकारवचनः। त एते प्रकृत्यादयश्चत्वा
रः तस्य बंधस्य प्रकाराः। तत्र योगनिमित्तौ प्रकृतिप्रदेशौ कषायनिमित्तौ स्थित्य
नुभवौ। तत्प्रकर्षाप्रकर्षभेदात्तद्बंधविचित्रभावः तथा चोक्तं। जोगा पयडिपदेसा
ठिदिअणुभागं कषायदो कुणदि। अपरिणदुच्छिण्णेसु य बंधट्ठिदिकारणं ण
त्थि तत्राद्यस्य प्रकृतिबंधस्य भेदप्रदर्शनार्थमाह॥ ४॥ आद्यो ज्ञानदर्शनावरण
वेदनीयमोहनीयायुर्नामगोत्रांतरायाः। आद्यः प्रकृतिबंधः ज्ञानावरणाद्य
ष्टविकल्पो वेदितव्यः। आवृणोत्याव्रियतेनेनेति वा आवरणं तत्प्रत्येकमभि ॥२५७॥
संबध्यते। ज्ञानावरणं दर्शनावरणमिति वेदयति वेद्यत इति वा वेदनीयं। मो

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ह्यतिमुह्यतेनेनेतिवामोहनीयं॥ एत्यनेननारकादिभवमित्यायुः नमयत्यात्मानं॥
नम्यतेतेनेतिवानामउच्चैर्नीचैश्चगम्यतेशब्द्यतइतिगोत्रं॥ दातृदेयादीनामंतरंम
ध्यमेतीतिअंतरायः॥ एकेनात्मपरिणामेनआदीयमानाःपुद्गलाज्ञानावरणा
द्यनेकभेदंप्रतिपद्यते॥ सकृदुपयुक्तान्नपरिणामरसरुधिरादिवत्॥ आहतोमू
लप्रकृतिबंधोऽष्टविधः॥ इदानींउत्तरप्रकृतिबंधोवक्तव्यइत्यतआह॥ ४॥ पंचनव
अष्टाविंशतिचतुर्द्विचत्वारिंशद्द्विपंचभेदायथाक्रमं॥ द्वितीयग्रहणमिहकर्तव्यं
द्वितीयःउत्तरप्रकृतिबंधः॥ एवंविकल्पइति॥ नकर्तव्यंपारिशेष्यात्सिद्धेः॥ आद्यो
मूलप्रकृतिबंधोऽष्टविकल्पःउक्तस्ततःपारिशेष्यादयमुत्तरप्रकृतिविकल्पवि
धिर्भवति॥ भेदशब्दःपंचादिभिर्यथाक्रममभिसंबध्यते पंचभेदंज्ञानावरणं
नवभेदंदर्शनावरणीयं॥ द्विभेदंवेदनीयं॥ अष्टाविंशतिभेदंमोहनीयं॥ चतुर्भे
दमायुः॥ द्विचत्वारिंशद्भेदंनाम॥ द्विभेदं॥ गोत्रं॥ पंचभेदोऽन्तरायइति॥ यदिज्ञानाव ना

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

रणंपंचभेदंतत्प्रतिपत्त्यर्थमाह॥६॥मतिश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलानां
मत्यादीनिज्ञानानिव्याख्यातानितेषामावृतेरावरणभेदोभवतीतिपंचोत्तरप्रकृत
योवेदितव्याःअत्रचोद्यते॥अभव्यस्यमनःपर्ययज्ञानशक्तिःकेवलज्ञानशक्तिश्च
स्याद्वानवायदिस्यात्तस्याभव्यत्वाभावःअथनास्तितत्रावरणद्वयकल्पनाव्यर्थेति
उच्यते॥आदेशवचनान्नदोषःद्रव्यार्थादेशान्मनःपर्ययकेवलज्ञानशक्तिसंभवःप
र्यायार्थादेशात्तच्छक्त्यभावःयद्येवंभव्याभव्यविकल्पोनोपपद्यते॥उभयत्रतच्छक्ति
सद्भावात्नशक्तिभावाभावापेक्षयाभव्याभव्यविकल्पइत्युच्यते॥कुतस्तर्हिव्यक्तिसद्भ
वासद्भावापेक्षया॥सम्यग्दर्शनादिभिर्व्यक्तिर्यस्यभविष्यतिसभव्यः॥यस्यतुनभवि
ष्यतिसोऽभव्यःइति॥कनकेतरपाषाणवत्॥व्याख्यातंज्ञानावरणमुत्तरप्रकृतिविक
ल्पः॥दर्शनावरणस्योत्तरप्रकृतिनिर्देशार्थमाह॥७॥चक्षुरचक्षुरवधिकेवलानां ॥२४८॥
निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलाप्रचलास्त्यानगृद्धयश्च॥चक्षुरचक्षुरवधिकेवलानामितिदर्शना

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

वरणापेक्षया भेदनिर्देशः । चक्षुर्दर्शनावरणमचक्षुर्दर्शनावरणं । अवधिदर्शनावरणं के-
वलदर्शनावरणमिति मदखेदक्लमविनोदनार्थः स्वापो निद्रा । तस्या उपर्युपरि वृत्तिर्नि-
द्रानिद्रा । या क्रिया आत्मानं प्रचलयति सा प्रचला शोकश्रममदादिप्रभवा आसीनस्या-
पि नेत्रगात्रविक्रियासूचिता सैव पुनः ॥ पुनरावर्त्तमाना प्रचलाप्रचला ॥ स्वप्ने यया
वीर्यविशेषाविर्भावः ॥ सा स्त्यानगृद्धिः स्त्यायतेरनेकार्थत्वात् । स्वप्नार्थे इह गृह्यते ॥ गृद्धे-
रपि दीप्तिः स्त्याने स्वप्ने गृध्यति दीप्यते ॥ यदुदयादात्मा रौद्रं बहु कर्म्म करोति सा स्त्यान-
गृद्धिः । इह निद्रादिभिर्दर्शनावरणं सामानाधिकरण्येनाभिसंबध्यते निद्रादर्शना-
वरणं ॥ निद्रानिद्रादर्शनावरणमित्यादि ॥ तृतीयस्याः ॥ प्रकृतेरुत्तरप्रकृतिप्रतिपा-
दनार्थमाह ॥ सू ॥ सदसद्वेद्ये ॥ यदुदयात् देवादिगतिषु शारीरमानससुखप्राप्तिस्तत्सद्वे-
द्यं ॥ प्रशस्तं वेद्यं सद्वेद्यमिति ॥ यत्फलं दुःखमनेकविधं तदसद्वेद्यमप्रशस्तं वेद्यमिति
चतुर्थ्याः प्रकृतेरुत्तरप्रकृतिविकल्पनिदर्शनार्थमाह ॥ सू ॥ दर्शनचारित्रमोह-

नीयाकषायकषायवेदनीयाख्यास्त्रिद्विनवषोडशभेदाः ॥ सम्यक्त्वमिथ्यात्वतदुभया
न्यकषायकषायौ हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सास्त्रीपुंनपुंसकवेदा अनंतानुबं
ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानसंज्वलनविकल्पाश्चैकशः ॥ क्रोधमानमायालोभाः द
र्शनादयश्चत्वारः आद्ययोपि ॥ तत्र यथासंख्येन संबंधो भवति ॥ दर्शनमोहनीयं त्रि
भेदं ॥ चारित्रमोहनीयं द्विभेदं अकषायवेदनीयं नवविधं कषायवेदनीयं षोडशवि
धमिति तत्र दर्शनमोहनीयं त्रिभेदं सम्यक्त्वं मिथ्यात्वमुभयमिति ॥ तदेवं बंधं प्रत्येकं
भूत्वा सत्कर्मापेक्षया त्रिधा व्यवतिष्ठते ॥ तत्र यस्योदयात्सर्वज्ञप्रणीतमार्गपरा
ङ्मुखः ॥ तत्त्वार्थश्रद्धाननिरुत्सुको हिताहितविचारासमर्थो मिथ्यादृष्टिर्भवति ॥
तन्मिथ्यात्वं तदेव सम्यक्त्वं शुभपरिणामनिरुद्धस्वरसं यदौदासीन्येनावस्थितमा
त्मनः श्रद्धानं न निरुणद्धि तद्वेदयमानः पुरुषः सम्यग्दृष्टिरभिधीयते ॥ तदेव मिथ्या
त्वं प्रक्षालनविशेषात् ॥ क्षीणाक्षीणमदशक्तिकोद्रववत् ॥ सामिशुद्धस्वरसं तत् ॥२४९॥

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

द्रुभयमित्याख्यायते। सम्यग्मिथ्यात्वमिति यावत्। यस्योदयादात्मनः अर्द्धशुद्धमदकोद्रवौदनो
पयोगापादितमिश्रपरिणामवत्। उभयात्मको भवति परिणामः। चारित्रमोहनीयं द्वेधा
अकषायकषायभेदादीषदर्थे नञः प्रयोगादीषत्कषायः अकषाय इति। अकषाय
वेदनीयं नवविधं। कुतः हास्यादिभेदात्। यस्योदयाद्धास्याविर्भावः तद्धास्यं। यदुदया
द्विषयेष्वौत्सुक्यं सा रतिः। अरतिस्तद्विपरीता। यद्विपाकात्सोचनं। स शोकः। यदुदयादु
द्वेगस्तद्भयं। यदुदयादात्मदोषसंवरणं सा जुगुप्सा। यदुदयात्स्त्रैणान्भावानु
प्रतिपद्यते स स्त्रीवेदः। यस्योदयात्पौंस्नान्भावानास्कंदति स पुंवेदः। यदुदयान्नपुंस
कान्भावानुपव्रजति स नपुंसकवेदः। कषायवेदनीयं षोडशविधं। कुतः। अनंतानु
बंधादिविकल्पात्। तद्यथा। कषायाः क्रोधमानमायालोभाः। तेषां चतस्रोऽवस्थाः
अनंतानुबंधनाः अप्रत्याख्यानावरणाः प्रत्याख्यानावरणाः। संज्वलनाश्चेति
अनंतसंसारकारणत्वात्। मिथ्यादर्शनमनंतं। तदनुबंधिनः। अनंतानुबंधिनः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

क्रोधमानमायालोभाः यदुदयाद्देशविरतिं संयमासंयमाख्यामल्पामपि कर्त्तुं न शक्नो-
ति ते देशप्रत्याख्यानमावृण्वंतः। अप्रत्याख्यानावरणाः क्रोधमानमायालोभाः॥ यदु-
दयाद्विर तिं कृत्स्नां संयमाख्यां न शक्नोति कर्त्तुं ते कृत्स्नं प्रत्याख्यानमायालोभाः य-
वृण्वंतः प्रत्याख्यानावरणाः क्रोधमानमायालोभाः। समेकीभावे वर्त्तते। संयमेन स-
हावस्थानादेकीभूता ज्वलंति संयमो वा ज्वलत्येषु सत्स्वपीति संज्वलनाः क्रोधमान-
मायालोभाः। त एते समुदिताः षोडश कषाया भवंति मोहनीयानेनरोद्देशभाजः आ-
युषः उत्तरप्रकृतिनिर्ज्ञानार्थमाह॥ १०॥ नारकतैर्यग्योनमानुषदैवानि। नरकादिषु भवसं-
बंधेनायुषो व्यपदेशः। क्रियते। नरकेषु भवं नारकमायुः। तिर्यग्योनिषु भवं तैर्यग्योनं
मनुष्येषु भवं मानुषं देवेषु भवं दैवमिति। नरकेषु तीव्रशीतोष्णवेदनेषु यन्निमित्तं
दीर्घजीवनं तन्नारकमेवं शेषेष्वपि। आयुश्चतुर्विधं व्याख्यातं। तदनंतरमुद्दिष्टं ॥२५०॥
यन्नामकर्म तदुत्तरप्रकृतिनिर्णयार्थमाह॥ ११॥ गतिजातिशरीरांगोपांगनि-

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

र्म्माणबंधनसंघातसंस्थानसंहननस्पर्श्शरसगंधवर्णानुपूर्व्व्यागुरुलघूपघातपरघा
तातपोद्योतोच्छ्वासविहायोगतयः प्रत्येकशरीरत्रससुभगसुस्वरशुभसूक्ष्मपर्याप्तिस्थि
रादेययशःकीर्त्तिसेतराणितीर्थकरत्वंच॥ यदुदयादात्माभवांतरंगच्छतिसागतिः सा
चतुर्व्विधानरकगतिस्तिर्यग्गतिर्म्मषेष्वपियोज्यं॥ तासुनरकादिगतिषुअव्यभिचारि
णासादृश्येनएकीकृतोर्थात्मा॥ जातिः तन्निमित्तं॥ जातिर्न्नामतत्पंचविधं एकेंद्रिय
जातिर्न्नामद्वींद्रियजातिर्न्नामत्रींद्रियजातिर्न्नामचतुरिंद्रियजातिर्न्नाम॥ पंचेंद्रिय
जातिनामचेति॥ यदुदयादात्माएकेंद्रियइतिशब्द्यतेतदेकेंद्रियजातिर्नाम॥ एवंशे
षेष्वपियोज्यं॥ यदुदयादात्मनः॥ शरीरनिर्वृत्तिस्तच्छरीरनाम॥ तत्पंचविधं॥ औदारि
कशरीरनाम॥ वैक्रियिकशरीरनाम॥ आहारकशरीरनामतैजसशरीरनाम॥ कार्म्म
णशरीरनामचेति॥ तेषांविशेषोव्याख्यातार्थः॥ यदुदयादंगोपांगविवेकस्तदंगोपां
गनामतत्त्रिविधं॥ औदारिकशरीरांगोपांगनाम॥ वैक्रियिकशरीरांगोपांगनाम॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

आहारकशरीरांगोपांगनामचेति ॥ यन्निमित्तात्परिनिःपत्तिस्तन्निर्म्माणंतद्विविधं
स्थाननिर्म्माणंप्रमाणनिर्म्माणंचेति ॥ तज्जातिनामोदयापेक्षंचक्षुरादीनांस्थानंप्रमा
णंचनिर्वर्त्तयतिनिर्म्मीयतेनेनेतिनिर्म्माणं ॥ शरीरनामकर्म्मोदयवशादुपात्ताना
पुद्गलानामन्योन्यप्रदेशसंश्लेषणंयतोभवतितद्बंधननाम ॥ यदुदयादौदारि
कादिशरीराणांविवरविरहितान्योन्यप्रदेशानुप्रवेशेनएकत्वापादनंभवतितत्संघा
तनामयदुदयादौदारिकादिशरीराकृतिनिर्वृत्तिर्भवतितत्संस्थानंनामतत्षोढावि
भज्यतेसमचतुरस्रसंस्थाननाम ॥ न्यग्रोधपरिमंडलसंस्थाननाम ॥ सातिसंस्थान
नाम ॥ कुब्जसंस्थाननाम ॥ वामनसंस्थाननाम ॥ हुंडसंस्थाननामचेति ॥ यस्योदया
दस्थिबंधनविशेषोभवति ॥ तत्संहनननाम ॥ तत्षड्विधंवज्रर्षभनाराचसंहनननना
मवज्रनाराचसंहनननामनाराचसंहनननामअर्द्धनाराचसंहनननामकीलि ॥२५२॥
कासंहनननामअसंप्राप्तासृपाटिकासंहनननामचेतियस्योदयात्स्पर्शप्रादु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

र्भावः तत्स्पर्शनाम तदष्टविधं कर्कशनाम । मृदुनाम गुरुनाम लघुनाम स्निग्धनाम रू-
क्षनाम शीतनाम उष्णनाम चेति । यन्निमित्तो रसविकल्पस्तद्रसनाम तत्पंचविधं तिक्त-
नाम कटुकनाम कषायनाम अम्लनाम मधुरनाम चेति यदुदयप्रभवो गंधस्तद्गंधना-
म तद्द्विविधं सुरभिगंधनाम असुरभिगंधनाम चेति यद्धेतुको वर्णविभागस्तद्वर्ण-
नाम तत्पंचविधं कृष्णवर्णनाम नीलवर्णनाम रक्तवर्णनाम हारिद्रवर्णनाम शुक्ल-
वर्णनाम चेति । पूर्वशरीराकाराविनाशो यस्योदयाद्भवति तदानुपूर्व्यनाम तच्चतुर्वि-
धं नरकगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यनाम तिर्यग्गतिप्रायोग्यानुपूर्व्यनाम मनुष्यगतिप्रायो-
ग्यानुपूर्व्यनाम । देवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यनाम चेति । यस्योदयादयस्पिंडवद्गुरुत्वा-
न्नाधः पतति न चार्कतूलवल्लघुत्वादूर्ध्वं गच्छति तदगुरुलघुनाम यस्योदयात्स्व-
यंकृतोद्बंधनमरुत्पतनादिनिमित्त उपघातो भवति तदुपघातनाम । यन्निमि-
त्तः परशस्त्रादेर्व्याघातस्तत्परघातनाम । यदुदयान्निर्वृत्तमातपनं । तदातपना

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मतदादित्येवर्त्तते॥ यन्निमित्तमुद्योतनिमित्तमुद्योतनंतदुद्योतनाम॥ तच्चंद्रखद्योता
दिषुवर्त्तते॥ यद्धेतुरुछ्वासः तदुछ्वासनामविहायआकाशंतत्रगतिनिर्वर्त्तकंतद्विहा
योगतिर्नाम॥ तद्द्विविधं॥ प्रशस्ताप्रशस्तभेदात्शरीरनामकर्म्मोदयान्निर्वर्त्यमानं
शरीरमेकात्मोपभोगकारणंयतोभवतितत्प्रत्येकशरीरनामबहूनामात्मनामुपभो
गहेतुत्वेनसाधारणशरीरनाम॥ यदुदयातद्वींद्रियादिषुजन्मतत्त्रसनामयन्निमि
तएकेंद्रियेषुप्रादुर्भावः॥ तत्स्थावरनाम॥ यदुदयादन्यप्रीतिप्रभवस्तत्सुभगनाम॥
यदुदयाद्रूपादिगुणोपेतोप्यप्रीतिंकरोतितद्दुर्भगनाम॥ यन्निमित्तंमनोज्ञस्वरनि
र्वर्त्तनंतत्सुस्वरनाम॥ तद्विपरीतंदुःस्वरनाम॥ यदुदयाद्रमणीयत्वंतच्छुभनामतद्वि
परीतंअशुभनाम॥ सूक्ष्मशरीरनिर्वर्त्तकंसूक्ष्मनाम॥ अन्यबाधाकरशरीरकारणं
बादरनाम॥ यदुदयादाहारादिपर्याप्तिनिर्वृत्तिस्तत्पर्याप्तिनाम॥ तत्षड्विधं॥ आहा ॥२५२॥
रपर्याप्तिर्नाम॥ शरीरपर्याप्तिर्नाम॥ इंद्रियपर्याप्तिर्नाम॥ प्राणापानपर्याप्तिर्नाम॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भाषापर्याप्तिर्नाम। मनःपर्याप्तिर्नामचेति। षड्विधपर्याप्त्यभावहेतुरपर्याप्तिर्नाम
स्थिरभावस्यनिर्वर्तकंस्थिरनाम। तद्विपरीतमस्थिरनाम। प्रभोपेतशरीरस्यकारण
मादेयनाम। निःप्रभशरीरकारणमनादेयनाम। पुण्यगुणख्यापनकारणंयशः
कीर्त्तिर्नाम। तत्प्रत्यनीकफलमयशःकीर्त्तिनाम। आर्हंत्यकारणंतीर्थकरत्वंनाम
उक्तोनामकर्म्मणःउत्तरप्रकृतिभेदः। तदनंतरोद्दिष्टभाजोगोत्रस्यप्रकृतिभेदोभि
धीयते॥ ७॥ उच्चैर्नीचैश्च॥ गोत्रंद्विविधंउच्चैर्गोत्रंनीचैर्गोत्रमिति। यस्योदयाल्लो
कपूजितेषुकुलेषुजन्मकारणंतदुच्चैर्गोत्रं। यदुदयाद्गर्हितेषुकुलेषुजन्मकारणं
तत्नीचैर्गोत्रं। अष्टम्याःकर्म्मप्रकृत्तेरुत्तरप्रकृतिनिर्देशनार्थमाह॥ ८॥ दानला
भभोगोपभोगवीर्याणां॥ अंतरायापेक्षयाभेदनिर्देशः। क्रियते। दानस्यांतरायो
लाभस्यांतराय। इत्यादिदानादिपरिणामव्याघातहेतुत्वात्तद्व्यपदेशः। यदुदया
द्दातुकामोपिनप्रयच्छति। लब्धुकामोपिनलभते। भोक्तुमिच्छन्नपिनभुंक्तेउप

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भोक्तुमभिवांछन्नपि न प्रभुंक्ते॥ उत्सहितुकामोपि नोत्सहते॥ त एते पंचांतरायस्य भेदा व्या
ख्याताः॥ प्रकृतिबंधविकल्पाः॥ इदानीं स्थितिबंधविकल्पो वक्तव्यः॥ सा स्थितिर्द्विविधा॥ उ
त्कृष्टा जघन्या च॥ तत्र यासां कर्मप्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थितिस्समाना तन्निर्देशार्थमुच्यते
॥ आदितस्तिसृणामंतरायस्य च त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः परा स्थितिः॥ मध्ये
अंते वा तिसृणां ग्रहणं माभूदिति आदित इत्युच्यते॥ अंतरायस्येति वचनं व्यवहित
ग्रहणार्थं॥ सागरोपमं उक्तं परिमाणं॥ कोटीनां कोट्यः कोटीकोट्यः परा उत्कृष्टेत्यर्थः॥
एतदुक्तं भवति॥ ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयांतरायाणामुत्कृष्टा स्थितिस्त्रिंश
त्सागरोपमकोटीकोट्य इति॥ सा कस्य भवति मिथ्यादृष्टेः संज्ञिनः पंचेंद्रियस्य पर्या
प्तकस्यान्येषामागमात्संप्रत्ययः कर्तव्यः॥ मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिप्रतिपत्त्यर्थ
माह॥ ॥ सप्ततिर्मोहनीयस्य॥ सागरोपमकोटीकोट्यः परा स्थितिरित्यनुवर्तते इ ॥१५३॥
यमपि परा स्थितिर्मिथ्यादृष्टेः संज्ञिनः पंचेंद्रियस्य पर्याप्तकस्यावसेया॥ अन्ये

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

षांयथागममवगमः कर्तव्यः नामगोत्रयोरुत्कृष्टस्थितिप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥१६॥ विंशतिर्ना
मगोत्रयोः सागरोपमकोटीकोट्यः परास्थितिरित्यनुवर्तते ॥ इयमप्युत्कृष्टास्थिति
र्मिथ्यादृष्टेः संज्ञिपंचेंद्रियपर्याप्तकस्य इतरेषांयथागममवबोद्धव्या ॥ अथायुषः
कोत्कृष्टास्थितिरित्युच्यते ॥१७॥ त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुषः ॥ पुनःसागरोप
मग्रहणंकोटीकोटिनिवृत्त्यर्थं परास्थितिरित्यनुवर्तते ॥ इयमपिपूर्वोक्तस्यैव शे
षाणांयथागमोवसेया ॥ उक्ता उत्कृष्टास्थितिरिदानींजघन्यास्थितिर्वक्तव्या ॥ तत्रस
मानजघन्यस्थितीःपंचप्रकृतीरवस्थाप्यतिसृणांजघन्यस्थितिप्रतिपत्त्यर्थं ॥ सू
त्रद्वयमुपन्यस्यतेलघ्वर्थं ॥१८॥ अपराद्वादशमुहूर्तावेदनीयस्य अपराजघन्येत्य
र्थः ॥ वेदनीयस्यद्वादशमुहूर्ता ॥१९॥ नामगोत्रयोरष्टौ ॥ मुहूर्ताइत्यनुवर्तते ॥ अपरा
स्थितिरितिच ॥ अवस्थापितप्रकृतिजघन्यस्थितिप्रतिपादनार्थमाह ॥२०॥ शेषा
णामंतर्मुहूर्ताः ॥ शेषाणांपंचानांप्रकृतीनामंतर्मुहूर्तापरास्थितिः ॥ ज्ञानद

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नावरणांतरायाणांजघन्यास्थितिः सूक्ष्मसंपराये॥ मोहनीयस्य अनिवृत्तिबादरसंप
राये॥ आयुषः संख्येयवर्षायुःषु॥ तिर्यक्षु मनुष्येषु च॥ मोहोभयी स्थितिरभिहिता ज्ञा
नावरणादीनामथानुभवः॥ किंलक्षण इत्यत आह॥ ॥ विपाकोनुभवः॥ विशिष्टो ना
नाविधो वा पाको विपाकः॥ पूर्वोक्तकषायतीव्रमंदादिभावाश्रवविशेषाद्विशिष्टः
पाकः॥ विपाकः अथवा द्रव्यक्षेत्रकालभवभावलक्षणनिमित्तभेदजनितवैश्वरूप्यो ना
नाविधः पाको विपाकः॥ असावनुभव इत्याख्यायते॥ शुभपरिणामानां प्रकर्षभा
वात्॥ शुभप्रकृतीनां प्रकृष्टोनुभवः॥ अशुभप्रकृतीनां निकृष्टोनुभवः॥ अशुभपरि
णामानां प्रकर्षभावात्॥ अशुभप्रकृतीनां प्रकृष्टोनुभवः॥ शुभप्रकृतीनां निकृ
ष्टः॥ स एवं प्रत्ययवशादुपात्तोनुभवः द्विधा प्रवर्त्तते स्वमुखेन परमुखेन च सर्वासां
मूलप्रकृतीनां स्वमुखेनैवानुभवः॥ उत्तरप्रकृतीनां तुल्यजातीयानां परमुखेना ॥२५४॥
पि भवति॥ आयुर्दर्शनचारित्रमोहवर्ज्जानां॥ नहि नरकायुर्मुखेन तिर्यगायुर्मनु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नुष्यापुर्व्वोविपच्यतेनापिदर्शनमोहः चारित्रमोहमुखेनचारित्रमोहोदर्शनमोहमु
खेन॥ आहास्युपेमः॥ आगुपचितनानाप्रकारकर्म्मविपाकोनुभवत्यति॥ इदंतुनेवि
जानीमः किमयंप्रसंख्यातोप्रसंख्यातः॥ इत्यत्रोच्यते॥ प्रसंख्यातोनुभूयतेधूम
हेतुकोयतः॥ ३॥ सयथानाम॥ ज्ञानावरणस्यफलंज्ञानाभावः॥ दर्शनावरणस्या
पिफलंदर्शनशक्त्युपरोधः॥ इत्येवमाद्यन्वर्थसंज्ञानिर्देशात्सर्व्वासांकर्म्मप्रकृतीनां
सविकल्पनांअनुभवसंप्रत्ययोजायते॥ आहयदिविपाकोनुभवःप्रतिज्ञायते॥ त
त्कर्म्मानुभूतंसत्किमाभरणवदवतिष्ठते॥ आहोस्विन्निःपीतसारंप्रच्यवते॥ इत्य
त्रोच्यते॥ ४॥ ततश्चनिर्ज्जरा॥ पीडानुग्रहावात्मनेप्रदायाभ्यवहृतौदनादिविकार
वत्॥ पूर्व्वस्थितिक्षयादवस्थानाभावात्कर्म्मणोनिवृत्तिर्निर्ज्जरा॥ साद्विःप्रकारा
विपाकजेतराच॥ तत्रचतुर्गतावनेकजातिविशेषावघूर्णितेसंसारमहार्णवेचि
रंपरिभ्रमतः॥ शुभाशुभस्यकर्म्मणःक्रमेणपरिपाककालप्राप्तस्यअनुभ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दोदयावलिप्रविष्टस्यारब्धफलस्य या निवृत्तिः। सा विपाकजा निर्ज्जरा यत्कर्म्माप्राप्तविपाककालमौपक्रमिकक्रियाविशेषसामर्थ्यादनुदीर्णं बलादुदीर्य्योदयावलिं प्रवेश्य वेद्यते। आम्रपनसादिपाकवत्साऽविपाकजा निर्ज्जरा॥ चशब्दो निमित्तांतरसमुच्चयार्थः॥ तपसा निर्ज्जरेति वक्ष्यते॥ ततश्च भवति अन्यतश्चेति सूत्रार्थो योजितः किमर्थमिह निर्ज्जरानिर्देशः क्रियते॥ संवरात्परा निर्देष्टव्या॥ उच्यते लघ्वर्थमिह वचनं॥ तत्र हि पाठे विपाकोनुभव इति॥ पुनरनुवादः॥ कर्त्तव्यः स्यात्॥ अत्राहाभिहितोनुभवबंधः॥ इदानीं प्रदेशबंधो वक्तव्यः॥ तस्मिंश्च वक्तव्ये सतीमे निर्देष्टव्याः किंहेतवः। कदा कुतः किंस्वभावाः कस्मिन् किंपरिमाणाश्चेति। तदर्थमिदं क्रमेण परिगृहीतप्रश्नापेक्षभेदं सूत्रं प्रणीयते॥ ७॥ नामप्रत्ययाः सर्वतो योगविशेषात्॥ सूक्ष्मैकक्षेत्रावगाहस्थिताः सर्वात्मप्रदेशेष्वनंतानंतप्रदेशाः॥ नाम्नः प्रत्यया ॥२४॥
नामप्रत्यया नामेति सर्वाः॥ कर्म्मप्रकृतयोभिधीयते॥ स यथानामेति वचनात्॥ प

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नेनहेतुभावउक्तः।सर्वेषुभावेषुसर्वतः।दृश्यतेन्यतोपीतितसिःसर्वतः।अनेनका
लोपादानंकृतं।एकैकस्यहिजीवस्यातिक्रांताःअनंताभवाआगामिनः।संख्येयाअ
संख्येयाअनंतानंताभवाभवंति।योगविशेषान्निमित्तात्कर्म्मभावेनपुद्गलाआ
दीयंतइतिनिमित्तविशेषनिर्देशःकृतोभवति।सूक्ष्मादिग्रहणंकर्म्मग्रहणयोग्यपु
द्गलस्वभावानुवर्णनार्थंग्रहणयोग्याःपुद्गलाःसूक्ष्मानस्थूलाइति।एकक्षे
त्रावगाहवचनंक्षेत्रांतरनिवृत्यर्थं।स्थिताइतिवचनंक्रियांतरनिवृत्यर्थंस्थितान
गच्छंतइति।सर्वात्मप्रदेशेष्वितिवचनंआधारनिर्देशार्थंनैकप्रदेशादिषुकर्म्मप्र
देशावर्तंते।क्वतर्हि ऊर्द्धमधस्तिर्यक्चसर्वेष्वात्मप्रदेशेषुव्याप्यस्थिताइति।अनंता
नंतप्रदेशवचनंपरिमाणांतरव्यपोहार्थंनसंख्येयाःनचासंख्येयानाप्यनंता
ख इति।तेखलुपुद्गलस्कंधाः।अभव्यानंतगुणाःसिद्धानंतभागप्रमितप्रदेशाः।घ
नांगुलस्यासंख्येयभागक्षेत्रावगाहिनः।एकद्वित्रिचतुःसंख्येयासंख्येयासमय

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स्थितिकाः। पंचवर्णपंचरसाः। द्विगंधचतुःस्पर्शभावाः॥ अष्टविधकर्मप्रकृतियोग्याः
योगवशादात्मनात्मसात्क्रियंत इति प्रदेशबंधः। समासतो वेदितव्यः। आह बंधपदार्था
नंतरं पुण्यपापोपसंख्यानं चोदितं। तद्बंधेंतर्भूतमिति प्रत्याख्यातं तदिदं वक्तव्यं कोऽत्र
पुण्यबंधः कः पापबंध इति तत्र पुण्यप्रकृतिपरिगणनार्थमिदमारभ्यते॥ सद्वेद्य
शुभायुर्नामगोत्राणि पुण्यं॥ शुभं प्रशस्तमिति यावत् तच्छब्दैः प्रत्येकमभिसंबध्यते
शुभमायुः शुभनाम शुभगोत्रमिति। शुभायुस्त्रितयं तिर्यगायुर्मनुष्यायुर्देवायु
रिति। शुभनाम सप्तत्रिंशत् विकल्पं तद्यथा मनुष्यगतिः देवगतिः पंचेंद्रियजातिः
पंचशरीराणि त्रीण्यंगोपांगानि। समचतुरस्रसंस्थानं। वज्रर्षभनाराचसंहननं
प्रशस्तवर्णरसगंधस्पर्शाः मनुष्यदेवगत्यानुपूर्व्यद्वयं अगुरुलघुपरघातोच्छ्वा
सातपोद्योतप्रशस्तविहायोगतयः त्रसबादरपर्याप्तिप्रत्येकशरीरस्थिरशुभसु ॥२५६॥
भगसुस्वरादेययशःकीर्तयः। निर्माणं तीर्थकरनाम चेति शुभमेकमुच्चैर्गोत्रं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

सद्वेद्यमिति ॥ एतां द्वाचत्वारिंशत्प्रकृतयः ॥ पुण्यसंज्ञा ॥ २५ ॥ अतोन्यत्पापं ॥ अस्मात्पुण्यसं
ज्ञिककर्मप्रकृतिसमूहादन्यत् ॥ कर्म्म ॥ पापमित्युच्यते ॥ तत्र अशीतिविधं तद्यथा ॥ ज्ञाना
वरणस्य प्रकृतयः ॥ पंच ॥ दर्शनावरणस्य च नव ॥ मोहनीयस्य षड्विंशतिः पंचांतरायस्य
नरकगतितिर्यग्गती ॥ चतस्रो जातयः पंचसंस्थानानि ॥ पंचसंहननानि ॥ अप्रशस्तव
र्णगंधरसस्पर्शाः ॥ नरकगतितिर्यग्गत्यानुपूर्व्यद्वयमुपघाताप्रशस्तविहायोगतिस्था
वरसूक्ष्मापर्याप्तिसाधारणशरीरास्थिराशुभदुर्भगदुःस्वरानादेयायशस्कीर्तय
श्चेति नामप्रकृतयश्चतुस्त्रिंशत् ॥ असद्वेद्यं नरकायुर्नीचैर्गोत्रमिति एवंव्याख्या
तः ॥ सप्रपंचो बंधपदार्थः ॥ अवधिमनःपर्ययकेवलज्ञानप्रत्यक्षप्रमाणगम्यस्त
दुपदिष्टागमानुमेयः ॥ २६ ॥ इति तत्त्वार्थवृत्तौ सर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायां अष्टमोध्यायः
समाप्तः ॥ ५ ॥ सूत्र ॥ २६ ॥ ॐ नमः ॥ बंधपदार्थो निर्दिष्टः ॥ इदानीं तदनंतरोद्देशभाजः सं
वरस्य निर्देशः प्राप्तकालस्तमाह ॥ १ ॥ आस्रवनिरोधः संवरः ॥ अभिनवकर्म्मा

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दानहेतुराश्रवोव्याख्यातः तस्यनिरोधः॥ संवरः सद्विविधोभावसंवरोद्रव्यसंव
रश्चेति॥ तत्रसंसारनिमित्तक्रियानिवृत्तिर्भावसंवरः तन्निरोधेतत्पूर्वककर्म्मपुद्गला
दानविच्छेदोद्रव्यसंवरः॥ इदंविचार्यतेकस्मिन्गुणस्थानेकस्यसंवरइतिउच्यते
मिथ्यादर्शनकर्म्मोदयवशीकृतः॥ आत्मामिथ्यादृष्टिः तत्रमिथ्यादर्शनप्राधान्ये
नयत्कर्म्मास्रवतितन्निरोधात्शेषेसासादनसम्यग्दृष्ट्यादौतत्संवरोभवतिकिं
पुनस्तन्मिथ्यात्वनपुंसकवेदनरकायुर्नरकगत्येकद्वित्रिचतुरिंद्रियजातिहुंडसं
स्थानासंप्राप्तासृपाटिकासंहनननरकगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यातपस्थावरसूक्ष्मा
पर्याप्तकसाधारणशरीरसंज्ञकंषोडशप्रकृतिलक्षणंकर्म्मअसंयमस्त्रिविधः॥ अनंता
नुबंध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानोदयविकल्पात्॥ तत्प्रत्ययस्यकर्मणः॥ तदभावेसंवरो
वेदितव्यः॥ तद्यथा॥ निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानगृद्ध्यनंतानुबंधिक्रोधमानमायालोभ ॥२५८॥
स्त्रीवेदतिर्यगायुस्तिर्यग्गतिचतुःसंस्थानचतुःसंहननतिर्यग्गतिप्रायोग्यानुपू

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

द्योद्योतातपाप्रशस्तविहयोगतिदुर्भगदुःस्वरानादेयनीचैर्गोत्रसंज्ञिकानां पंचविंशतिप्र
कृतीनां अनंतानुबंधिकषायोदयकृतासंयमप्रधानास्रवणामेकेंद्रियादयः सासा
दनसम्यग्दृष्ट्यंताः बंधकाः। तदभावे तासामुत्तरत्र संवरः॥ अप्रत्याख्यानावरण
क्रोधमानमायालोभमनुष्यायुर्मनुष्यगत्यौदारिकशरीरतदंगोपांगवज्रर्षभना
राचसंहननमनुष्यगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यनाम्नां दशानां प्रकृतीनां अप्रत्याख्या
नकषायोदयकृतासंयमहेतुकानां एकेंद्रियादयः असंयतसम्यग्दृष्ट्यंताः बंधकाः
तदभावादूर्ध्वं तासां संवरः॥ सम्यग्मिथ्यात्वगुणेन आयुर्न्न बध्यते॥ प्रत्याख्याना
वरणक्रोधमानमायालोभानां चतसृणां प्रकृतीनां प्रत्याख्यानकषायोदयका
रणासंयमास्रवाणामेकेंद्रियप्रभृतयः संयतासंयतावसानाः। बंधकाः। तदु
भावादुपरिष्टात्तासां संवरः प्रमादोपनीतस्य तदभावान्निरोधः। प्रमादेनोपनी
तस्य कर्म्मणः प्रमत्तसंयतादूर्ध्वं तदभावान्निरोधः प्रत्येतव्यः। किं पुनस्तत् असद्

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

 यारतिशोकास्थिराशुभायशःकीर्तिविकल्पंदेवायुर्बंधारंभस्यप्रमादएवहेतुरप्रमादो
 पितत्प्रत्यासन्नस्ततऊर्द्ध्वंतस्यसंवरःकषायएवास्रवोयस्यकर्म्मणःनप्रमादादिः।त
स्यतन्निरोधेनिरासोवसेयःसचकषायःप्रमादादिविरहितः।तीव्रमध्यमजघन्य
भावेनत्रिषुगुणस्थानेष्ववस्थितःतत्रापूर्वकरणस्यादौसंख्येयभागेद्वेकर्म्मप्र
कृतीनिद्राप्रचलेबध्येतेततऊर्द्ध्वंसंख्येयभागेत्रिंशत्प्रकृतयोदेवगतिपंचेंद्रियजाति
वैक्रियिकाहारकतैजसकार्म्मणशरीरसमचतुरस्रसंस्थानवैक्रियिकाहारकशरीरां
गोपांगवर्णगंधरसस्पर्शदेवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यागुरुलघूपघातपरघातोच्छ्वा
सप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकशरीरस्थिरशुभसुभगसुस्वरादे
यनिर्म्माणतीर्थकराख्याः।बंध्यंतेतस्यैवचरमसमयेचतस्रःप्रकृतयः।हास्यर
तिभयजुगुप्सासंज्ञाः।बंधमुपयांतिताएतास्तीव्रकषायास्रवाःतदभावान्निर्दिष्टा
त्।भागादूर्द्ध्वंसंव्रियंतेअनिवृत्तिबादरसांपरायस्यादिसमयादारभ्यसंख्येयेषुभागेषु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पुंवेदक्रोधसंज्वलनौबध्येतेततऊर्द्धंशेषेषुसंख्येयेषुभागेषुमानसंज्वलनमायासंज्व
लनौबंधमुपगछतः तस्यैवचरमसमयेलोभसंज्वलनोबंधमितिताएताःप्रकृतयः
मध्यमकषायाश्रवास्तदभावेनिर्दिष्टस्यभागस्योपरिष्टात्संवरमाप्नुवंतिपंचानां
ज्ञानावरणानांचतुर्णांदर्शनावरणानांयशःकीर्तेरुच्चैर्गोत्रस्यपंचानांमंतराया
णांचमंदकषायाश्रवाणांसूक्ष्मसांपरायोबंधकः।तदभावादुत्तरत्रतेषांसंवरः॥के
वलेनैवयोगेनसद्वेद्यस्योपशांतकषायक्षीणकषायसयोगानांबंधोभवतितदभा
वादयोगकेवलिनस्तस्यसंवरोभवतिउक्तःसंवरःतद्धेतुप्रतिपादनार्थमाह॥२॥स
गुप्तिसमितिधर्म्मानुप्रेक्षापरीषहजयचारित्रैः यतःसंसारकारणादात्मनोगोपनं
भवतिसागुप्तिःप्राणिपीडापरिहारार्थंसम्यगयनंसमितिःइष्टेस्थानेधत्तइतिधर्म्मः
शरीरादीनां॥स्वभावानुचिंतनमनुप्रेक्षाक्षुदादिवेदनोत्पत्तौ।कर्म्मनिर्जरार्थंसह
नंपरीषहः॥परीषहस्यजयःपरीषहजयः चारित्रशब्दः।आदिसूत्रेव्याख्यातार्थःए

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तेषांगुप्त्यादीनांसंवरणक्रियायाः॥साधकतमत्वात्करणनिर्देशः॥संवरोधिकृतोपिसः
इतितच्छब्देनपरामृश्यतेगुप्त्यादिभिः॥साक्षात्संबंधनार्थः॥किंप्रयोजनमवधारणार्थः
सएषसंवरोगुप्त्यादिभिरेवनान्येनोपायेनेतितेनतीर्थाभिषेकदीक्षाशीर्षोपहारदे
वताराधनादयःनिवर्तिताभवंतिरागद्वेषमोहोपात्तस्यकर्मणः॥न्यथानिवृत्त्यभा
वात्संवरनिर्ज्जराहेतुविशेषप्रतिपादनार्थमाह॥३॥तपसानिर्ज्जराचतपोधर्मेंत
र्भूतमपिपृथगुच्यतेउभयसाधनत्वख्यापनार्थंसंवरंप्रतिप्राधान्यप्रतिपादना
र्थंचननुचतपोभ्युदयांगमिष्टंदेवेंद्रादिस्थानप्राप्तिहेतुत्वाभ्युपगमात्तत्कथंनि
र्ज्जरांगंस्यादितिनैषदोषः॥एकस्यानेककार्यदर्शनादग्निवत्॥यथाग्निरेकोपि
विक्लेदनभस्मांगारादिप्रयोजनउपलभ्यतेतथातपोभ्युदयकर्मक्षयहेतुरित्य
त्रकोविरोधःसंवरहेतुष्वादावुद्दिष्टायाः॥गुप्तेःस्वरूपप्रतिपत्त्यर्थमाह॥४॥सम्यग्यो ॥१५६॥
गनिग्रहोगुप्तिःयोगोव्याख्यातःकायवाङ्मनःकर्मयोगइत्यत्रतस्यस्वेच्छाप्रवृत्ति

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स्वा

निवर्तनंनिग्रहःविषयसुखाभिलाषार्थप्रवृत्तिनिषेधार्थंसम्यग्विशेषणंतस्मात्सम्य
ग्विशेषणविशिष्टात्संक्लेशाप्रादुर्भावपरात्कायादियोगनिरोधेसतितन्निमित्तंकर्म्म
नास्रवतीतिसंवरप्रसिद्धिरवगंतव्यासात्रितयीकायगुप्तिर्वाग्गुप्तिर्मनोगुप्तिरिति
तत्राशक्तस्यमुनेर्निरवद्यप्रवृत्तिख्यापनार्थमाह॥ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपो
त्सर्गाःसमितयः॥सम्यगित्यनुवर्ततेतेनेर्यादयोविशेष्यंतेसम्यगीर्यासम्यग्भाषा
सम्यगेषणासम्यगादाननिक्षेपौसम्यगुत्सर्गइतिताएताःपंचसमितयःविदि
तजीवस्थानादिविधेःमुनेःप्राणिपीडापरिहाराभ्युपायाःवेदितव्याःतथाप्रवर्तमा
नस्यासंयमपरिणामनिमित्तकर्म्मास्रवाभावात्संवरोभवतितृतीयस्यसं
वरहेतुधर्म्मस्यभेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥उत्तमक्षमामार्दवार्जवसत्यसौचसं
यमतपस्त्यागाकिंचन्यब्रह्मचर्याणिधर्म्मः॥किमर्थमिदमुच्यते॥आद्यंप्रवृत्तिनि
ग्रहार्थंतत्रासमर्थानांप्रवृत्त्युपायप्रदर्शनार्थंद्वितीय॥इदंतुपुनःदशविधधर्म्मा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स॰ सि॰॥ स्थानंसमितिषुप्रवर्तमानस्यप्रमादपरिहारार्थंवेदितव्यं॥शरीरस्थितिहेतुमार्गणार्थंपर
॥२६०॥ कुलान्युपगछतोभिक्षोर्दुष्टजनाक्रोशप्रहसनावज्ञानताडनशरीरव्यापादनादीनांस
न्निधानेकालुष्यानुत्पत्तिःक्षमा॥जात्यादिमदावेशादभिमानाभावोमार्दवंमाननिर्ह
रणं॥योगस्यावक्रताआर्जवं॥प्रकर्षप्राप्तलोभान्निवृत्तिःशौचं॥सत्सुप्रशस्तेषुजनेषु
साधुवचनंसत्यमित्युच्यते॥ननुचैतद्भाषासमितावंतर्भवतीतिनैषदोषः॥समितौप्र
वर्तमानोमुनिःसाधुष्वसाधुषुचभाषाव्यवहारंकुर्वन्हितंमितंचब्रूयादन्यथा
रागादनर्थदंडदोषःस्यादितिवाक्समितिरित्यर्थः॥इहपुनःसंतःप्रव्रजितास्तद्भक्तावायेते
षुसाधुवचनंसत्यंज्ञानचारित्रशिक्षणादिषुबह्वपिकर्तव्यमित्यनुज्ञायते॥धर्मोपबृं
हणार्थंसमितिषुवर्तमानस्यप्राणेंद्रियपरिहारःसंयमः॥कर्मक्षयार्थंतप्यतइ
तितपः॥तदुत्तरत्रवक्ष्यमाणंद्वादशविकल्पमवसेयं॥संयतस्ययोग्यंज्ञानादिदा ॥२६०॥
नंत्यागः॥उपात्तेष्वपिशरीरादिषुसंस्कारापोहायममेदमित्यभिसंधिनिवृत्तिरा

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

किंचन्यं । नास्य किंचनमकिंचनः । तस्य भावः कर्म्म वा आकिंचन्यं ॥ अनुभूतांगना
स्मरणकथाश्रवणस्त्रीसंसक्तशयनासनादिवर्ज्जनात् ब्रह्मचर्यं परिपूर्णमवतिष्ठते
(नास्मरणकथाश्रवणस्त्रीश)भ ॥ स्वतंत्रवृत्तिनिवृत्यर्थो वा गुरुकुलवासो ब्रह्मचर्यं । दृ
ष्टप्रयोजनपरिवर्ज्जनार्थमुत्तमविशेषणं तान्येवं भाव्यमानानि धर्म्मव्यपदेशभांजि
स्वगुणप्रतिपक्षदोषसद्भावभावनाप्रणिहितानि संवरकारणानि भवंति ॥ आह क्रोधा
द्यनुत्पत्तिः क्षमादिविशेषः प्रत्यनीकालंबनादित्युक्तं तत्र कस्मात्क्षमादीनयमवलं
बते नान्यथा प्रवर्तत इत्युच्यते ॥ यस्मात्तप्तायसपिंडवत् क्षमादिपरिणतेनात्महितैषि
णा कर्त्तव्याः ॥ ६ ॥ अनित्याशरणसंसारैकत्वान्यत्वाशुच्याश्रवसंवरनिर्ज्जरालोक
बोधिदुर्लभधर्म्मस्वाख्याततत्वानुचिंतनमनुप्रेक्षाः ॥ इमानि शरीरेंद्रियविषयोप
भोगपरिभोगद्रव्याणि समुदयरूपाणि जलबुद्बुदवदनवस्थितस्वभावानि ॥ गर्भादि
ष्ववस्थाविशेषेषु सदोपलभ्यमानसंयोगविपर्ययाणि मोहादत्राज्ञो नित्यतांमन्

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ते॥नकिंचित्संसारेसमुदितंध्रुवमस्तिआत्मनोज्ञानदर्शनोपयोगस्वभावादन्यदितिचिंत
नमनित्यत्वानुप्रेक्षा॥एवंह्यस्यभव्यस्यचिंतयतः॥तेष्वभिषंगाभावात्॥भुक्तोज्झितगं
धमाल्यादिष्विववियोगकालेपिविनिपातोनोत्पद्यते॥यथामृगशावस्यएकांतेबल
वताक्षुधितेनामिषैषिणाव्याघ्रेणाभिभूतस्यनकिंचिच्छरणमस्ति॥तथाजन्मजरामृ
त्युव्याधिप्रभृतिव्यसनमध्येपरिभ्रमतोजंतोःशरणंनविद्यते॥परिपुष्टमपिशरी
रंभोजनंप्रतिसहायीभवतिनव्यसनोपनिपाते॥यत्नेनसंचितार्थापिनभवांतर
मनुगच्छंति॥संविभक्तसुखदुःखासुहृदोपिनमरणकालेपरित्रायंते॥बांधवाः
समुदिताःश्चरुजापरीतंनपरिपालयंति॥अस्तिचेत्सुचरितोधर्मःव्यसनमहा
र्णवेतरणोपायोभवति॥मृत्युनानीयमानस्यसहस्रनयनादयोपिनशरणं॥त
स्माद्भवव्यसनसंकटेधर्मएवशरणंसुहृदर्थोप्यनपायीनान्यत्किंचिच्छरणमि
तिभावनमशरणानुप्रेक्षा॥एवंह्यस्याध्यवस्यतः॥नित्यमशरणोस्मीतिभृशमुद्वि ॥२६१॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नस्य संसारिकेषु भावेषु ममत्वविनाशो भवति। भगवदर्हतः सर्वज्ञप्रणीत एव मार्गे प्र
तिपन्नो भवति॥ कर्मविपाकवशादात्मनो भवांतरावाप्तिः संसारः स पुरस्तात्पंचविधप
रिवर्तनरूपेण आख्यातः॥ तस्मिन्ननेकयोनिकुलकोटिबहुशतसहस्रसंकटे संसारेप
रिभ्रमन् जीवः कर्मयंत्रप्रेरितः पिता भूत्वा भ्राता पुत्रः॥ पौत्रश्च भवति॥ माता भूत्वा भ
गिनी भार्या दुहिता च भवति॥ स्वामी भूत्वा दासो भवति॥ दासो भूत्वा स्वाम्यपि भवति॥ न
ट इव रंगे॥ अथवा किं बहुना स्वयमात्मनः॥ पुत्रो भवतीत्येवमादि संसारस्वभावचिंतनं
संसारानुप्रेक्षा॥ एवं ह्यस्य भावयतः संसारदुःखभयादुद्विग्नस्य ततो निर्वेदो भवति नि
र्विण्णश्च संसारप्रहाणाय प्रतियतते॥ जन्मजरामरणावृत्तिमहादुःखानुभवं प्रति
एक एवाहं न कश्चिन्मे॥ स्वः परो वा विद्यते॥ एक एव जायेऽहं एक एव म्रिये॥ न मे कश्चि
त्स्वजनः परजनो वा व्याधिजरामरणादीनि दुःखान्यपहरति॥ बंधुमित्राणि स्मशा
नं नातिवर्तंते॥ धर्म एव मे सहायः॥ सदा अनपायीति चिंतनमेकत्वानुप्रेक्षा॥ एवं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स॰ सि॰॥ ॥२६२॥

स्यैवं भावयतः॥ स्वजनेषु प्रीत्यनुबंधो न भवति॥ परजनेषु च द्वेषानुबंधो नोपजायते॥ ततो निः
संगताम् अभ्युपगतो मोक्षायैव घटते॥ शरीराद् अन्यत्वचिंतनम् अन्यत्वानुप्रेक्षा॥ तद्यथा॥ वं
धं प्रत्येकत्वे सत्यपि लक्षणभेदात्॥ अन्योहम् ऐंद्रियिकं शरीरं अनिंद्रियोहं॥ अज्ञं शरी
रं ज्ञोहं॥ अनित्यं शरीरं नित्योहम् आद्यंतवच्छरीरं अनाद्यंतोहं॥ बहूनि मे शरीरशतसहस्रा
णि अतीतानि संसारे अनवस्थितं परिभ्रमतः॥ स एवाहम् अन्यस्तेभ्य इत्येवं शरीराद् अप्य
न्यत्वं मे किम् अंग पुनर्बाह्येभ्यः परिग्रहेभ्यः इत्येवं ह्यस्य मनः॥ समादधानस्य शरीरादि
षु स्पृहा नोत्पद्यते॥ ततस्तत्त्वज्ञानभावनापूर्वके वैराग्यप्रकर्षे सति आत्यंतिकस्य
मोक्षसुखस्याप्तिर्भवति॥ शरीरम् इदम् अत्यंताशुचियोनि॥ शुक्रशोणितसंवर्द्धितम् अ
वस्करवद् अशुचिभाजनं त्वङ्मात्रप्रच्छादितं अतिपूतिरसनिष्यन्दिस्रोतोबिलं॥ अं
गारवद् आत्मभावम् आश्रितम् अप्याश्वेवापादयति॥ स्नानानुलेपनधूपप्रघर्षवाससमा ॥२६२॥
ल्यादिभिर् अपि न शक्यम् अशुचित्वम् अपहर्तुम् अस्य सम्यग्दर्शनादि पुनर्भाव्यमान

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

जीवस्यासांतिकींशुद्धिमाविर्भावयतीतितत्वतोभावनमशुचित्वानुप्रेक्षा।एवंह्यस्य
संस्मरतः।शरीरनिर्वेदोभवति।निर्विण्णश्चजन्मोदधितरणायचित्तंसमाधत्ते।आस्र
वसंवरनिर्ज्जराःपूर्वोक्ताअपिइहोपन्यस्यंते।तद्गतगुणदोषभावनार्थंतद्यथा।आस्र
वाइहामुत्रापाययुक्ताः।महानदीस्रोतोवेगतीक्ष्णाइंद्रियकषायाव्रतादयः।तत्रें
द्रियाणितावत्।स्पर्शनादीनि।वनगजवायस।पंनग।पतंग।हरिणादीनव्यसनार्ण
वमवगाहयंति।तथाकषायादयोपिइहवधबंधापयशःपरिक्लेशादीनजनयंति।अ
मुत्रचनानागतिषुबहुविधदुःखप्रज्वलितासुपरिभ्रमयंति।इत्येवमास्रवदोषानु
चिंतनमास्रवानुप्रेक्षा।एवंह्यस्यचिंतयतः।क्षमादिषुश्रेयस्त्वबुद्धिर्नप्रच्यवते।स
र्वएतेआस्रवदोषाः।कूर्मवत्संवृतात्मनोनभवंति।यथामहार्णवेनावोविवरपि
धानेसतिक्रमस्रुतजलाभिप्लवेसतितदाश्रयाणांविनाशोवश्यंभावी।छिद्रपि
धानेचपुनःनिरुपद्रवमभिलषितदेशांतरप्रापणं।तथाकर्मागमद्वारसंवरणे

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust eGangotri

सतिनास्तिश्रेयसः प्रतिबंधः संवरगुणानुचिंतनं संवरानुप्रेक्षा॥ एवंह्यस्यचिंतयतः संवरे
नित्योद्युक्तताभवति॥ ततश्चनिःश्रेयसपदप्राप्तिरिति॥ निर्ज्जरावेदनाविपाकइत्युक्तं॥ सा
द्वेधा अबुद्धिपूर्वाकुशलमूलाचेति॥ तत्रनरकादिषुगतिषुकर्म्मफलविपाकजाअबुद्धि
पूर्वासाअकुशलानुबंधा॥ परीषहजयेकृतेकुशलमूलासाशुभानुबंधानिरनुबंधा
चेत्येवंनिर्ज्जरायाः॥ गुणदोषभावनंनिर्ज्जरानुप्रेक्षा॥ एवंह्यस्यानुस्मरतः॥ कर्म्मनि
र्ज्जरायैवृत्तिर्भवति॥ लोकसंस्थानादिविधिर्व्याख्यातः॥ समंतादनंतस्यालोकाका
शस्यबहुमध्यदेशभाविनोलोकस्यसंस्थानादिविधिर्व्याख्यातः॥ तत्स्वभावानुचिं
तनंलोकानुप्रेक्षा॥ एवंह्यस्याध्यवस्यतः तत्त्वज्ञानविशुद्धिर्भवति॥ एकस्मिन्निगोद
शरीरेजीवाः॥ सिद्धानामनंतगुणाः एवंसर्वलोकोनिरंतरंनिचितः॥ स्थावरैरतस्त
त्र॥ त्रसता॥ वालिकासमुद्रेपतितावज्रसिकताकणिकेवदुर्ल्लभा॥ तत्रचविकलें ॥२६३॥
द्रियाणांभूयिष्ठत्वात्पंचेंद्रियतागुणेषुकृतज्ञतेवकृच्छ्रलभ्या॥ तत्रचतिर्यक्षुपशु

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मृगः। पक्षि। सरीसृपादिषु बहुषु सत्सु मनुष्यभावः चतुःपथेरत्नराशिरिव दुर्लभः त
त्पच्यवे च पुनस्तदुपपत्तिर्दग्धतरुपुद्गलतद्भावोपपत्तिवत्। दुर्लभा। तल्लाभे च देशकुलेंद्रि
यसंपत्तीनारोगत्वा सुत्तरोत्तरतः। अतिदुर्लभानि। सर्वेष्वपि तेषु लब्धेषु सद्धर्मप्र
तिलंभो यदि न स्यात्। व्यर्थं जन्म। वदनमिव दृष्टिविकलं। तमेवं कृच्छ्रलभ्यं धर्ममवाप्य
विषयसुखेरंजनं भस्मार्थं चंदनदहनमिव विफलं। विरक्तविषयसुखस्य तु तपो
भावनाधर्मप्रभावना। सुखमरणादिलक्षणः समाधिर्दुरवापस्तस्मिन् सति बो
धिलाभफलवान्भवतीति चिंतनं। बोधिदुर्लभानुप्रेक्षा। एवं ह्यस्य भावयतः बो
धिं प्राप्य प्रमादो न कदाचिदपि भवति। अयं जिनोपदिष्टो धर्मः। अहिंसालक्षणः
सत्याधिष्ठितः विनयमूलः क्षमाबलः ब्रह्मचर्यगुप्तः उपसमप्रधानः नियतिलक्ष
णो निःपरिग्रहतालंबनः। अस्यालाभात् अनादिसंसारे जीवाः परिभ्रमंति दुःक
र्मविपाकजं दुःखं अनुभवंतः। अस्य पुनः प्रतिलंभे विविधाभ्युदयप्राप्तिपूर्वि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कानिःश्रेयसोपलब्धिर्नियतेनेतिचिंतनंधर्म्मस्वाख्यातत्वानुप्रेक्षा॥एवंह्यस्यचिंत
यतोधर्म्मानुरागात्सदाप्रतियत्नोभवति॥एवमनित्यत्वाद्यनुप्रेक्षासन्निधानेउत्त
मक्षमादिधारणात्महानसंवरोभवतिमध्येऽनुप्रेक्षावचनमुभयार्थं॥एवम
नित्यत्वाद्यनुप्रेक्षाहिभावयन्नुत्तमक्षमादींश्चप्रतिपालयतिपरीषहांश्चजेतु
मुत्सहते॥केपुनस्तेपरीषहाः॥किमर्थंवासह्यंतइति॥इदमाह॥८॥मार्गाच्यवननिर्ज
रार्थंपरिषोढव्याःपरीषहाः॥संवरस्यप्रकृतत्वात्तेनमार्गोविशेष्यतेसंवरमा
र्गइति॥तदच्यवनार्थंचनिर्जरार्थंचपरिसोढव्याः॥परीषहाः॥क्षुत्पिपासादि
सहनंकुर्वंतः॥जिनोपदिष्टात्मार्गादप्रच्यवमानाःतन्मार्गपरिक्रमणपरिच
येनकर्म्मागमद्वारंसंवृण्वंतः॥औपक्रमिकंकर्म्मफलमनुभवंतःक्रमेणनि
र्जीर्णकर्म्माणःमोक्षमवाप्नुवंतितत्स्वरूपसंख्यासंप्रतिपत्यर्थमाह॥८॥क्षु ॥१६४॥
त्पिपासाशीतोष्णदंशमशकनाग्न्यारतिस्त्रीचर्यानिषद्याशय्याक्रोशवधः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

याचनालाभरोगतृणस्पर्शमलसत्कारपुरस्कारप्रज्ञाज्ञानादर्शनानि ॥ क्षुदादयोवे
नाविशेषाः ॥ द्वाविंशतिरेतेषांसहनंमोक्षार्थिनाकर्त्तव्यंतद्यथा ॥ भिक्षोर्निरवद्याहा
रगवेषिणः तदलाभेईषल्लाभेचअनिवृत्तवेदनस्यअकालेअदेशेचभिक्षांप्रति
निवृत्तेच्छस्यआवश्यकपरिहाणिंमनागप्यसहमानस्यस्वाध्यायध्यानभावना
परस्यबहुकृत्वः स्वकृतपरकृतानसनावमोदर्यस्यनीरसाहारस्यसंतप्तभ्राष्ट्रपति
तजलबिंदुकतिपयवत् ॥ सहसापरिशुष्कपानस्यउदीर्णक्षुद्वेदनस्यापिसतः भि
भिक्षालाभादलाभमधिकगुणंमन्यमानस्यक्षुद्बाधांप्रत्यचिंतनंक्षुद्विजयः ज
यः जलस्नानावगाहनपरिषेकपरित्यागिनः पतत्रिवदनियतासमावसथस्य ॥ अ
तिलवणस्निग्धरूक्षविरुद्धाहारग्रैष्मातपपित्तज्वरानशनादिभिरुदीर्णांशरीरेंद्रि
योन्माथिनींपिपासांप्रत्यनाद्रियमाणप्रतीकारस्यपिपासानलशिखांधृतिन
वमृद्घटपूरितशीतलसुगंधिसमाधिवारिणाप्रशमयतः पिपासासहनंप्रस

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

स्यते॥ परिसक्तप्रच्छादनस्य पक्षिवदसंवृतालयस्य वृक्षमूलपथिशिलातला
दिषु हिमानीपतनशीतानिलसंपाते तत्प्रतिकारप्राप्तिं प्रति निवृत्तेच्छस्य पूर्वानु
भूतशीतप्रतीकारहेतुवस्तूनामस्मरतः ज्ञानभावनागर्भागारे वसतः शीतवेदना
परिसहनं कीर्त्यते॥ निर्वाते निर्जले ग्रीष्मरविकिरणपरिशुष्कपतितपर्णव्यपेत
छायातरुण्यटव्यंतरे यदृच्छयोपनिपतितस्यानसनाद्यभ्यंतरसाधनोत्पादितदा
हस्य दवाग्निदाहपरुषवातातपजनितगलतालुशोषस्य तत्प्रतीकारहेतून्बहू
ननुभूतानचिंतयतः॥ प्राणिपीडापरिहारावहितचेतसः चारित्ररक्षणमुष्ण
सहनमित्युपवर्ण्यते॥ दंशमशकग्रहणं दंशमशकोपलक्षणं॥ यथा काकेभ्यो र न
सतां सर्प्पिरिति॥ उपघातकोपलक्षणं काकग्रहणं॥ तेन दंश मशकमक्षिकापिसु
कपुत्तिकामत्कुण॥ कीट॥ पिप्पलीक॥ वृश्चिकादयो गृह्यंते॥ तत्कृतां बाधामप्रती ॥२६५॥
कारां सहमानस्य तेषां बाधां त्रिधाप्यकुर्वाणस्य निर्वाणप्राप्तिमात्रसंकल्पप्रा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वरणस्पतद्धेत्वनासहनं दंशमशकपरीषहक्षमेत्युच्यते ॥ जातरूपवन्निष्कलंकं जातरू
पधारणं अशक्यमप्रार्थनीयं ॥ याचनरक्षणहिंसनादिदोषविनिर्मुक्तं निःपरिग्रह
त्वान्निर्वाणप्राप्तिंप्रत्येकंसाधनमनन्यबाधनं नाग्न्यं बिभ्रतः ॥ मनोविक्रियाविप्लुतिवि
रहात् ॥ स्त्रीरूपाण्यत्यंताशुचिकुणपरूपेण भावयतः ॥ रात्रिंदिवं ब्रह्मचर्यमखंडमा
तिष्ठमानस्य अचेलव्रतधारणमनवद्यमवगंतव्यं ॥ संयतस्येंद्रियेष्टविषयसंबंधं
स्र प्रतिनिरुत्सुकस्य गीतनृत्यवादित्रादिविरहितेषु शून्यागारदेवकुलतरुकोटरशिला
गुहादिषु स्वाध्यायध्यानभावनारतिमास्कंदतः ॥ दृष्टश्रुतानुभूतरतिस्मरणतत्क
थाश्रवणरतिप्रवेशनिर्विवरहृदयस्य प्राणिषु सदा सदयस्य ॥ अरतिपरीषहज
योवसेयः ॥ एकांतेष्वारामभवनादिप्रदेशेषु नवयौवनमदविभ्रममदिरापान
प्रमत्तप्रमदासु बाधमानासु कूर्मवत्संवृतेंद्रियहृदयविकारस्य ललितस्मित ॥
मृदुकथित ॥ सविलासवीक्षणप्रहसन ॥ मदमंथरगमनमन्मथशरव्यापारवि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

फलीकरणचरणस्यस्त्रीबाधापरीषहसहनमवगंतव्यं॥ दीर्घकालमुषितगुरुकुलब्रह्म
चर्यस्य ऽधिगतबंधमोक्षपदार्थतत्वस्यसंयमायतनभक्तिहेतोः॥ देशांतरातिथेः
गुरुणाभ्यनुज्ञातस्यपवनवन्निसंगतायंगीकुर्वतःबहुसोनसनावमोदर्यवृत्तिपरि
संख्यानरसपरित्यागादिबाधापरिक्रांतकायस्यदेशकालप्रमाणोपेतमध्वग
मनंसंयमविरोधिपरिहरतः॥ निराकृतपादावरणस्यपरुषशर्कराकंटकादिव्यधन
जातचरणखेदस्यापिसतःपूर्वोचितयानवाहनादिगमनमस्मरतःयथाकालमा
वश्यकापरिहाणिमास्कंदतः॥ चर्यापरीषहसहनमवसेयं॥ श्मशानोद्यानशून्यायत
नगिरिगुहागह्वरादिषु ऽनभ्यस्तपूर्वेषुनिवसतः॥ आदित्यस्वेंद्रियज्ञानप्रकाशप
रीक्षितप्रदेशेकृतनियमक्रियस्यनिषद्यांनियमितकालामास्थितवतः॥ सिंहव्या
घ्रादिविविधभीषणध्वनिश्रवणान्निवृत्तभयस्यचतुर्विधोपसर्गसहनादप्र ॥२६६॥
च्युतमोक्षमार्गस्यवीरासनोत्कुटिकाद्यासनादविचलितविग्रहस्य॥ तत्कृतबा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

धासहनंनिषद्यापरीषहविजयइतिनिश्चीयते॥स्वाध्यायध्यानश्रमपरिखेदितस्य
मौहूर्तिकींखरविषमप्रचुरशर्कराकपालसंकटातिशीतोष्णेषुभूमिप्रदेशेषुनिद्रा
मनुभवतःयथाकृतैकपार्श्वदंडायितादिशायिनःप्राणिबाधापरिहारायपतितदा
रुवद्व्यपगतासुवदपरिवर्तमानस्यज्ञानभावनावहितचेतसोनुष्ठितमंत्रादिवि
धेरुपसर्गाद्यप्रचलितविग्रहस्यानियमितकालांतत्कृतबाधांक्षममाण
स्य॥शय्यापरीषहक्षमाकथ्यते॥मिथ्यादर्शनोद्रिक्तामर्षपरुषावज्ञानिंदासभ्य
वचनानिक्रोधाग्निशिखाप्रवर्द्धनानिनिशृण्वतोपितदर्थेष्वसमाहितचेतसःस
हसातत्प्रतीकारंकर्तुमपिशक्नुवतःपापकर्मविपाकमभिचिंतयतः॥तान्या
कर्ण्यतपश्चरणभावनापरस्यकषायविषलवमात्रस्याप्यनवकाशमात्महृ
दयंकुर्वतः॥आक्रोशपरीषहसहनमवधार्यते॥निशितविशसनमुसलमुद्गरा
दिप्रहरणताडनपीडनादिभिः।व्यापाद्यमानशरीरस्यव्यापादकेषुमनागपिम

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नोविकारमकुर्वतः।ममपुराकृतदुःकर्मफलमिदमिमेवराकाःकिंकुर्वंतिशरीरमिदंज
लबुद्बुदवत्विशरणस्वभावंव्यसनकारणमेतैर्बाध्यते।संज्ञानदर्शनचारित्रा
णि।मम।नकेन।चिदुपहन्यंतेइतिचिंतयतः।वासीतक्षणचंदनानुलेपनसम
दर्शिनोवधपरीषहक्षमा।मन्यते।बाह्याभ्यंतरतपोनुष्ठानपरस्यतद्भावनावशे
ननिः।सारीकृतमूर्तेःपटुतपनतापनिःपीतसारतरोरिवविरहितछायस्य
त्वगस्थिसिराजालमात्रतनुयंत्रस्यप्राणात्ययेपिआहारवसतिभेषजादी
निदीनाभिधानमुखवैवर्ण्यांगसंज्ञादिभिरयाचमानस्यभिक्षाकालेपिवि
द्युद्योतवदुरुपलक्ष्यमूर्तेर्याचनपरीषहसहनमवसीयते।वायुवदसंगादनेक
देशचारिणः।अभ्युपगतैककालसंभोजनस्यवाचंयमस्यतत्समितस्यवासकृ
त्स्वतनुदर्शनमात्रतंत्रस्यपाणिपुटमात्रपात्रस्यबहुषुदिवसेषुबहुषुचगृहेषुभि
क्षामनवाप्याप्यसंक्लिष्टचेतसः।दातृविशेषपरीक्षानिरुत्सुकस्यलाभा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

दलाभोमेपरमंतपइतिसंतुष्टस्यालाभविजयोवसेयः॥सर्वाशुचिनिधानमिदम
नित्यमपरित्राणमितिशरीरेनिःसंकल्पत्वाद्विगतसंस्कारस्यगुणरत्नभांडसंचय
प्रवर्द्धनसंरक्षणसंधारणकारणत्वादभ्युपगतस्थितिविधानस्याक्षम्रक्षण
वद्व्रणानुलेपनवद्वाबहूपकारमाहारमभ्युपगच्छतः॥विरुद्धाहारपानसेवनवै
षम्यजनितवातादिविकाररोगस्ययुगपदनेकशतसंख्यानव्याधिप्रकोपेस
त्यपितद्वशवर्तितांविजहतःजल्लौषधिप्राप्त्याद्यनेकतपोविशेषर्द्धियोगेस
त्यपिशरीरनिस्पृहत्वात्तत्प्रतीकारानपेक्षितः॥रोगपरीषहनमवगंतव्यं॥तृण
ग्रहणमुपलक्षणंकस्यचिद्व्यधनहेतुःस्वकारणस्यतेनशुष्कतृणपरुषशर्करा
कंटकनिसितमृत्तिकाशूलादिव्यधनकृतपादवेदनाप्राप्तौसत्यां॥तत्राप्रणिहि
तचेतसः॥चर्याशय्यानिषद्यासुप्राणिपीडापरिहारेनित्यमप्रमत्तचेतसोमु
नेस्तृणादिस्पर्शबाधापरीषहविजयोवेदितव्यः॥अप्कायिकजंतुपीडापरि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

हाणयामरणाद्दतौस्नानव्रतधारिणः॥ पटुरविकिरणप्रतापजनितप्रस्वेदाक्तपवना
नीतपांसुनिचयस्यसिध्मकछूदद्रूदीर्णकंडूयायामुत्पन्नायामपिकंडूयनविमर्द
नसंघट्टनविवर्जितमूर्तेःस्वगतमलोपचयपरगतमलापचययोरसंकल्पित
मनसः॥ सज्ज्ञानचारित्रविमलशलिलप्रक्षालनेनकर्म्ममलपंकनिराकरणाय
नित्यमुद्यतमतेः। मलपीडासहनमाख्यायते॥ सत्कारः पूजाप्रशंसात्मकः॥ पु
रस्कारोनामक्रियारंभादिष्वग्रतःकरणमामंत्रणंवातत्रानादरोमयिक्रियते। चि
रोषितब्रह्मचर्यस्यमहातपस्विनःस्वपरसमयनिर्णयज्ञस्यबहुकृत्वःपरवादि
विजयिनःप्रणामभक्ति॥ संभ्रमासनप्रदानादीनि॥ मे॥ नकश्चित्करोति॥ मिथ्या
दृष्टयएवातीवभक्तिमंतः॥ किंचिन्नजानंतमपिसर्व्वज्ञसंभावनयासन्मान्य
स्वसमयप्रभावनंकुर्व्वंति॥ व्यंतरादयः॥ पुराअत्युग्रतपसांप्रत्यग्रपूजांनि ॥१६८॥
र्व्वर्तयंतीतिमिथ्याश्रुतिर्यदिनस्यात्॥ इदानीकस्मान्मादृशांनकुर्व्वंतीतिदुःप्र

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ाधानविरहितचित्तस्यसत्कारपुरस्कारपरिषहविजयइतिविज्ञायते॥ अंगपूर्व
प्रकीर्णकविशारदस्यशब्दन्यायाध्यात्मनिपुणस्यममपुरस्तादितरेभास्करप्रभाभि
भूतखद्योतोद्योतवन्नितरांनावभासंतइतिविज्ञानमदनिरासः॥ प्रज्ञापरीषह
जयःप्रत्येतव्यः॥ अज्ञोयंनवेत्तिपशुसमइत्येवमाद्यधिक्षेपवचनंसहमानस्य
परमदुश्चरतपोनुष्ठायिनःनित्यमप्रमत्तचेतसोमेनाद्यापिज्ञानातिशयोनोत्प
द्यतइति॥ अनभिसंदधतो॥ अज्ञानपरीषहजयोवगंतव्यंपरमवैराग्यभावना
शुद्धहृदयस्यविदितसकलपदार्थतत्वस्यअर्हदायतनसाधुधर्मपूजकस्य
चिरंतनप्रव्रजितस्याद्यापिमेज्ञानातिशयोनोत्पद्यतेमहोपवासाद्यनुष्ठायि
नांप्रातिहार्यविशेषाःप्रादुरभूवन्नितिप्रलापमात्रमनर्थिकेयंप्रव्रज्याविफलं
व्रतपरिपालनमित्येवमसमाधानस्यदर्शनविशुद्धियोगाददर्शनपरीषह
सहनमवसातव्यं॥ एवंपरीषहानसंकल्पोपस्थितान्सहमानस्यासंक्लिष्टचे

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

तस्यः॥ एगादिपरिणामाश्रवनिरोधान्महासंवरो भवति॥ आह किमिमे परीषहाः
सर्वे संसारमहाटवीमतिक्रमितुमभ्युद्यतमभिद्रवंति॥ उत कश्चित्प्रतिविशेष
इति॥ अत्रोच्यते॥ अमी व्याख्यातलक्षणाः क्षुदादयः चारित्रांतराणि प्रतिभा
ज्याः॥ नियमेन पुनरनयोः प्रत्येतव्याः॥ ९॥ सूक्ष्मसांपरायछद्मस्थवीतरागयोश्चतुर्दश
क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकचर्याशय्यावधालाभरोगतृणस्पर्शमलप्रज्ञा
ज्ञानानि चतुर्दश इति वचनादन्येषां परीषहाणामभावो वेदितव्यः॥ आह युक्तं
तावत्॥ वीतरागछद्मस्थे मोहनीयाभावात्तत्कृतवक्ष्यमाणनाग्न्यारतिस्त्रीनिष
द्याक्रोशयाचनसत्कारपुरस्कारादर्शनानि न संतीति॥ तत्कृताष्टपरीषहाभावात्
चतुर्दशनियमवचनं॥ सूक्ष्मसांपराये मोहोदयसद्भावात्॥ चतुर्दशेति॥ निय
मो नोपपद्यत इति॥ तदयुक्तं सन्मात्रत्वात्॥ तत्र हि केवलो लोभसंज्वलनकषा ॥२६९॥
योदयः॥ सोप्यति सूक्ष्मः॥ ततो वीतरागछद्मस्थकल्पत्वाच्चतुर्दशेति नियमस्

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

चापियुध्यते ॥ ननुमोहोदयसहायाभावात् ॥ मंदोदयत्वाद्वा क्षुदादिवेदनाभावात् ॥ तत्स
हनकृतपरीषहव्यपदेशोनयुक्तिमवतरति ॥ तन्न ॥ किंकारणं शक्तिमात्रस्यविवक्षि
तत्वात् ॥ सर्वार्थसिद्धिदेवस्यसप्तमपृथिवीगमनसामर्थ्यव्यपदेशवत् ॥ आहयदि
शरीरवत्यात्मनिपरीषहसन्निधानंप्रतिज्ञायते ॥ अथभगवतिउत्पन्नकेवलज्ञाने
कर्मचतुष्टयफलानुभवनवशवर्त्तिनि ॥ कियंतउपनिपतंतीत्युच्यते ॥ तस्मिन्
पुनः ॥ ११ ॥ एकादशजिने ॥ निरस्तघातिकर्म्मचतुष्टयेजिनेवेदनीयसद्भावात् ॥ त
दाश्रयाएकादशपरीषहाःसंति ॥ ननुचमोहनीयोदयसहायाभावात् ॥ क्षुदा
दिवेदनाभावेपरीषहव्यपदेशोनयुक्तः ॥ सत्यमेवमेतत् ॥ वेदनाभावेपिद्रव्यकर्म
सद्भावापेक्षयापरीषहोपचारःक्रियते ॥ निरवशेषनिरस्तज्ञानावरणेयुगपत्
सकलपदार्थावभासिकेवलज्ञानातिशयेचिंतानिरोधाभावेपितत्फलकर्मनि
र्हरणफलापेक्षयाध्यानोपचारवत् ॥ अथवाएकादशजिनेनसंतीतिवाक्यशे

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

षः कल्पनीयः सोपस्कारत्वात् ॥ सूत्राणां कस्तर्हि वाक्यशेषो वाक्यं वाक्यर्थाधीनमित्य
भ्युपगमात् ॥ मोहोदयसहायकृतक्षुदादिवेदनाभावात् ॥ न संतीति वाक्यशेषः आ
ह यदि सूक्ष्मसंपरायादिषु प्रसक्तापरीषहाभ्युपय समप्रसक्तानेति ॥ ख ॥ बादरसंपरा
ये सर्वे ॥ संपरायः कषायः बादरः संपरायो यस्य स बादरसंपराय इति ॥ नेदं गुण
स्थानविशेषग्रहणं किं तर्हि अर्थनिर्देशः ॥ तेन प्रमत्तादीनां संयतानां ग्रहणं ते
षु हि अक्षीणाशयत्वात् सर्वे संभवंति कस्मिन् पुनः ॥ चारित्रे सर्वेषां संभवः ॥ सा
मायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिसंयमेषु प्रत्येकं सर्वेषां संभवः ॥ आह गृ
हीतमेतत् ॥ परीषहाणां स्थानविशेषावधारणं ॥ इदं तु न विद्मः कस्याः प्रकृतेः कः
कार्य इत्यत्रोच्यते ॥ ख ॥ ज्ञानावरणे प्रज्ञाज्ञाने ॥ इदमयुक्तं वर्त्तते किमत्रायुक्तं ज्ञा
नावरणे सत्यज्ञानपरीषहः ॥ उपपद्यते ॥ प्रज्ञापरीषहः पुनस्तदपाये भवतीति ॥२७०॥
कथं ज्ञानावरणे स्यादित्यत्रोच्यते ॥ क्षायोपशमिकी प्रज्ञा अन्यस्मिन् ज्ञानाव

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

रणेसतिमदंजनयतिनसकलावरणक्षयेइतिज्ञानावरणेसतीत्युपपद्यते॥पुनरन्य
योःपरीषहयोःप्रकृतिविशेषनिर्देशार्थमाह॥छ॥दर्शनमोहांतराययोरदर्शनाला
भौयथासंख्यमत्राभिसंबंधःदर्शनमोहेऽदर्शनपरीषहःलाभांतरायेऽलाभ
परीषहइतिऽआहयद्याद्येमोहनीयभेदेएकःपरीषहःअथद्वितीयस्मिन्कति॥भवं
तीतिऽअत्रोच्यते॥छ॥चारित्रमोहेनाग्न्यारतिस्त्रीनिषद्याक्रोशयाचनसत्कारपु
रस्काराः॥पुंवेदोदयादिनिमित्तत्वात्नाग्न्यादिपरीषहाणांमोहोदयनिमित्तत्वं
प्रतिपद्यामहे॥निषद्यापरीषहस्यकथंतत्रापिप्राणिपीडापरिहारार्थत्वात्॥मो
होदयेसतिप्राणिपीडापरिणामःसंजायतइति॥अवशिष्टपरीषहप्रकृति
विशेषप्रतिपादनार्थमाह॥छ॥वेदनीयेशेषाः॥उक्ताएकादशपरीषहाःतेभ्यो
ऽन्येशेषाःवेदनीयेसतिभवंतीतिवाक्यशेषः॥केपुनस्तेक्षुत्पिपासाशीतोष्ण
दंशमशकचर्यावधरोगतृणस्पर्शमलपरीषहाः॥आहआख्यातनिमित्तलक्ष

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

णाविकल्पाः॥ अस्मात्मनि प्रादुर्भावंतः॥ कतियुगपदवतिष्ठेरन्नित्यत्रोच्यते॥ १७॥ एकादयो
भाज्यायुगपदेकस्मिन्नैकान्नविंशतेः॥ आङ् अभिविध्यर्थः तेन एकान्नविंशतिरपि
क्वचिद्युगपत्संभवंतीत्यवगम्यते॥ तत्कथमिति चेदुच्यते॥ शीतोष्णपरीषहयोरेकः॥
शय्यानिषद्याचर्याणां चान्यतम एव भवति॥ एकस्मिन्नात्मनि॥ कुतः विरोधात् तत्
त्रयाणामपगमे युगपदेकात्मनि कुतः विरोधात् इतरेषां संभवादेकान्नविंशति
विकल्पो बोद्धव्यः॥ ननु प्रज्ञाज्ञानयोरपि विरोधाद्युगपदसंभवः श्रुतज्ञानापेक्षया
प्रज्ञापरीषहः॥ अवधिज्ञानाद्यभावापेक्षया अज्ञानपरीषह इति॥ नास्ति विरोधः
आह उक्ता गुप्तिसमितिधर्मानुप्रेक्षापरीषहजयाः॥ संवरहेतवः पंच॥ संवरहे
तुश्चारित्रसंज्ञो वक्तव्य इति॥ तद्भेदप्रदर्शनार्थमुच्यते॥ १८॥ सामायिकछेदोपस्था
पनापरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसंपराययथाख्यातमिति चारित्रं॥ अत्र चोद्यते॥ दश ॥ २७२ ॥
विधे धर्मे संयम उक्तः॥ स एव चारित्रमिति पुनर्ग्रहणमनर्थकमिति॥ नानर्थकं

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

धर्मान्तर्भूतमपिचारित्रमंतेगृह्यते॥मोक्षप्राप्तेःसाक्षात्कारणमितिज्ञापनार्थं॥सामा
यिकमुक्तं॥दिग्देशानर्थदंडविरतिसामायिकेत्यत्रतद्द्विविधं॥नियतकालमनियत
कालंच॥स्वाध्यायादिनियतकालमीर्यापथाद्यनियतकालंच॥प्रमादकृतानर्थप्र
बंधलोपेसम्यक्प्रतिक्रियाछेदोपस्थापनाविकल्पनिवृत्तिर्वा॥परिहरणंपरिहारः
प्राणिवधान्निवृत्तिःतेनविशिष्टाशुद्धिर्यस्मिंस्तत्परिहारविशुद्धि॥चारित्रंअति
सूक्ष्मकषायत्वात्सूक्ष्मसंपरायचारित्रं॥मोहनीयस्यनिरवशेषस्योपशमात्क्षया
च्चात्मस्वभावावस्थापेक्षालक्षणंयथाख्यातचारित्रमित्याख्यायते॥पूर्वचारि
त्रानुष्ठायिभिराख्यातंनतत्प्राप्तंप्राङ्मोहक्षयोपशमाभ्यामित्यथाख्यातं॥अथशब्द
स्यानंतर्यार्थवृत्तित्वात्॥निरवशेषमोहक्षयोपशमानंतरमाविर्भवतीत्यर्थः॥यथा
ख्यातमितिवायथात्मस्वभावोवस्थितःतथैवाख्यातत्वात्॥इतिशब्दःपरिसमाप्तौ
द्रष्टव्यः॥ततोयथाख्यातचारित्रात्सकलकर्मक्षयपरिसमाप्तिर्भवतीतिज्ञाप्यते

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स० सि०॥ सामायिकादीनामानुपूर्व्यवचनमुत्तरोत्तरगुणप्रकर्षख्यापनार्थं क्रियते॥ आहोक्तं
॥२७२॥ चारित्रं तदनंतरमुद्दिष्टं यत्तपस्तदभिधातव्यमिति तस्येदानीं तपसो विधानं कर्तव्यमित्य
त्रोच्यते॥ तद्द्विविधं बाह्यमभ्यंतरं च॥ तत्प्रत्येकं षड्विधं तत्र बाह्यभेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ अ
नशनावमौदर्यवृत्तिपरिसंख्यानरसपरित्यागविविक्तशय्यासनकायक्लेशा बा
ह्यं तपः॥ दृष्टफलानपेक्षं संयमप्रसिद्धिरागोच्छेदकर्मविनाशध्यानागमावाप्त्यर्थम
नशनं॥ संयमप्रजागरदोषप्रशमसंतोषस्वाध्यायादिसुखसिद्ध्यर्थमवमौदर्यं
भिक्षार्थिनो मुनेः॥ एकागारादिविषयः॥ संकल्पः चिंतावरोधो वृत्तिपरिसंख्यान
माशानिवृत्त्यर्थमवगंतव्यं॥ इंद्रियदर्पनिग्रह॥ निद्राविजय॥ स्वाध्याय॥ सुखसिद्ध्या
द्यर्थो घृतादिवृष्यरसपरित्यागः॥ चतुर्थं तपः शून्यागारादिषु विविक्तेषु जंतुपी
डाविरहितेषु संयतस्य शय्यासनं॥ आबाधात्ययब्रह्मचर्यस्वाध्यायध्यानादि १७२
प्रसिद्ध्यर्थं कर्तव्यमिति पंचमं तपः॥ आतपस्थानं॥ वृक्षमूलनिवासो निरावर

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

णासयनं॥ वहुविधप्रतिमास्थानमित्येवमादिःकायक्लेशः॥ तत्षष्ठंतपः॥ तत्किमर्थं
देहदुःखतितिक्षासुखानभिष्वंगप्रवचनप्रभावनाद्यर्थं॥ परीषहस्यच कोविशेषः
यदृच्छयोपनिपतितः॥ परीषहः स्वयंकृतः॥ कायक्लेशः वाह्यत्वमस्यकुतः॥ वाह्य
स्यापेक्षत्वात्॥ परप्रत्यक्षत्वाच्चवाह्यत्वं॥ अभ्यंतरतपोभेदप्रदर्शनार्थमाह॥ प्राय
श्चित्तविनयवैयावृत्त्यस्वाध्यायव्युत्सर्गध्यानान्युत्तरं॥ कथमस्याभ्यंतरत्वं मनो
नियमनार्थत्वात्॥ प्रमाददोषपरिहारः प्रायश्चित्तं॥ पूज्येष्वादरो विनयः॥ कायचेष्ट
याद्रव्यांतरेण चोपासनं वैयावृत्त्यं ज्ञान॥ भावनालस्यत्यागः स्वाध्यायः॥ आत्मी
यसंकल्पत्यागो व्युत्सर्गः॥ चित्तविक्षेपत्यागो ध्यानं॥ तद्भेदप्रतिपादनार्थमाह॥ न
नवचतु॥ दश॥ पंच॥ द्विभेदा यथाक्रमं प्राग्ध्यानात्॥ यथाक्रममितिवचनात्॥ न
वभेदं प्रायश्चित्तं॥ विनयश्चतुर्विधः॥ वैयावृत्त्यं दशविधं॥ स्वाध्यायः पंचविधः
द्विभेदो व्युत्सर्ग इत्यभिसंवध्यते॥ प्राग्ध्यानादिति वचनं ध्यानस्य वहुवक्तव्यत्वात्॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पश्चाद्भूस्तदिति आद्यस्य भेदस्वरूपनिर्ज्ञानार्थमाह ॥ छ ॥ आलोचनप्रतिक्रमणतदुभ
यविवेकव्युत्सर्गतपश्छेदपरिहारोपस्थापनाः ॥ तत्र गुरवे प्रमादनिवे ॥ दनं दशदोषविवर्जि
तमालोचनं ॥ मिथ्यादुःकृताभिधानादभिव्यक्तप्रतिक्रियं प्रतिक्रमणं ॥ तदुभयसंसर्गि
तमालोचनं ॥ मिथ्यादुःकृताभिधानादभिव्यक्तप्रतिक्रियं प्रतिक्रमणं ॥ तदुभयसंस
र्गे सति विशोधनात्तदुभयं ॥ संसक्तान्नपानोपकरणादिविभजनं विवेकः ॥ कायोत्स
र्गादिकरणं व्युत्सर्गः ॥ अनसनावमोदर्यादिलक्षणं तपः ॥ दिवसपक्षमासादि
ना प्रव्रज्याहापनं छेदः ॥ पक्षमासादिविभागेन दूरतः परिवर्जनं परिहारः ॥ पु
नर्दीक्षाप्रापणमुपस्थापना ॥ विनयविकल्पप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ छ ॥ ज्ञानदर्शन
चारित्रोपचाराः ॥ विनय इत्यधिकारेणाभिसंबंधः क्रियते ज्ञानविनयः ॥ दर्शन
विनयः ॥ चारित्रविनयः ॥ उपचारविनयश्चेति ॥ सबहुमानमोक्षार्थं ज्ञानग्रहणा ॥२७३॥
भ्यासस्मरणादिर्ज्ञानविनयः ॥ शंकादिदोषविरहितं तत्त्वार्थश्रद्धानं दर्शनविन

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यः ॥ तद्वृत्तश्चारित्रसमाहितचित्तता ॥ चारित्रविनयः प्रत्यक्षेष्वाचार्यादिष्वभ्युत्थानमि
गमनंजलिकरणादिः ॥ वैयावृत्यभेदप्रतिपादनार्थमाह ॥ ठ ॥ आचार्योपाध्यायत
पस्विशैक्षग्लानगणकुलसंघसाधुमनोज्ञानां ॥ वैयावृत्यं दशधाभिद्यते ॥ कुतः वि
षयभेदात् ॥ आचार्यवैयावृत्यमुपाध्यायवैयावृत्यमित्यादि तत्र आचरंति ॥ तस्मा
द्व्रतानीत्याचार्यः ॥ मोक्षायशास्त्रमुपेत्य तस्मादधीयत इत्युपाध्यायः ॥ महोपवा
साद्यनुष्ठायी तपस्वी ॥ शिक्षाशीलः शैक्षः ॥ रुजादिक्लिष्टशरीरो ग्लानः ॥ गणः
स्थविरसंततिः दीक्षकाचार्यशिष्यसंस्त्यायः कुलं ॥ चातुर्वर्ण्यश्रमणनिवहः ॥ सं
घः ॥ चिरप्रव्रजितः ॥ साधुः ॥ मनोज्ञो लोकसम्मतः ॥ तेषां व्याधिपरीषहमिथ्या
त्वाद्युपनिपाते कायचेष्टया द्रव्यांतरेण वा तत्प्रतीकारो वैयावृत्यं ॥ समाधान
विचिकित्साभावप्रवचनवाछल्याभिव्यक्तार्थं ॥ स्वाध्यायविकल्पज्ञानार्थमाह
ठ ॥ वाचनाप्रच्छनानुप्रेक्षाम्नायधर्मोपदेशाः ॥ निरवद्यग्रंथार्थोभयप्रदा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नंवाचना॥ संशयच्छेदायनिश्चितबलाधानायवापरानुयोगः॥ प्रच्छना॥ अधिगतार्थ
स्यमनसाभ्यासोनुप्रेक्षा॥ घोषशुद्धंपरिवर्तनमाम्नायः॥ धर्मकथाद्यनुष्ठानंधर्मो
पदेशः॥ सएषपंचविधः स्वाध्यायः किमर्थः॥ प्रज्ञातिशयः॥ प्रशस्ताध्यवसायः परम
संवेगस्तपोवृद्धिरतिचारविशुद्धिरित्येवमाद्यर्थोव्युत्सर्गभेदनिर्ज्ञापनार्थमाह॥ छ॥
बाह्याभ्यंतरोपध्योः॥ व्युत्सर्जनंव्युत्सर्गस्त्यागः॥ सद्विविधः॥ बाह्योपधित्यागः
अभ्यंतरोपधिः॥ सयत्यागश्चनियतकालोयावज्जीवंवाऽभ्यंतरोपधित्यागः
स्त्युच्यतेसकिमर्थः निःसंगत्वनिर्भयत्व नियतकालोध्यानमाऽन्तर्मुहूर्ताद् स॥
जीविताशाव्युदासाद्यर्थः॥ यत्बहुवक्तव्यंध्यानमितितद्व्यवस्थापितंतस्येदानीं
भेदाभिधानेप्राप्तकालेतदन्तर्गतमप्रायोक्तस्वरूपकालनिर्धारणार्थमुच्य
ते॥ छ॥ उत्तमसंहननस्यैकाग्रचिंतानिरोधोध्यानमाऽन्तर्मुहूर्तात्॥ आद्यंत्र ॥२७५॥
तयंसंहननमुत्तमं॥ वज्रर्षभनाराचसंहननंवज्रनाराचसंहननंनाराचसंहननं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मित्रितयमपिध्यानस्यसाधनंभवति॥मोक्षस्यतुआद्यमेव॥तदुत्तमसंहननंयस्य
सोयमुत्तमसंहननः॥तस्योत्तमसंहननस्येत्यनेनप्रयोक्तृनिर्देशः॥अंतः॥अग्र
मंमुखंएकमग्रमस्यएकाग्रः॥नानार्थावलंबनेनचिंतापरिस्पंदवतीतस्याअ
न्याशेषमुखेभ्योव्यावर्त्य॥एकस्मिन्नग्रेनियमःएकाग्रचिंतानिरोधः॥इत्युच्यते॥
अनेनध्यानस्वरूपमुक्तं॥भवति॥मुहूर्तइतिकालपरिमाणं॥अंतर्गतोमुहूर्तः॥अं
तर्मुहूर्त्तः॥आअंतर्मुहूर्तादित्यनेनकालावधिःकृतः॥ततःपरंदुर्द्धरत्वादेकाग्रचिं
तायाः॥निरोधोयदिध्यानंनिरोधश्चाभावः॥तेनध्यानमसत्खरविषाणवत्स्यात्॥
नैषदोषः॥अन्यचिंतानिवृत्त्यपेक्षयाअसदितिचोच्यते॥स्वविषयाकारप्रवृत्तेः
सदितिच॥अभावस्यभावांतरत्वाद्धेत्वंगत्वादिभिरभावस्यवस्तुधर्मत्वसिद्धेश्च॥अ
थवानायंभावसाधनः॥निरोधनंनिरोधइति॥किंतर्हिकर्मसाधनंनिरुध्यतइति
निरोधः॥चिंताचासौनिरोधश्चचिंतानिरोधः॥इति॥एतदुक्तंभवतिज्ञानमेवाप॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

द्रपानं अपरिस्पंदाग्निशिखावदवभासमानंध्यानमिति॥ तद्भेदप्रदर्शनार्थमाह॥छ॥
आर्तरौद्रधर्म्मशुक्लानि॥ ऋतंदुःखमर्दनमर्तिर्वा तत्रभवमार्त॥ रुद्रःक्रूराशयःतस्य
कर्म्मतत्रभवंवारौद्रं॥ धर्म्मोव्याख्यातः॥ धर्म्मादनपेत्यंधर्म्यं॥ शुचिगुणयोगाच्छुक्लं॥ त
देतच्चतुर्विधध्यानंद्वैविध्यमश्नुते कुतः प्रशस्ताप्रशस्तभेदात्॥ अप्रशस्तमपुण्यास्र
वकारणत्वात्॥ कर्म्मनिर्द्दहनसामर्थ्यात्प्रशस्तं॥ किंपुनस्तदितिचेदुच्यते॥छ॥
परेमोक्षहेतू॥ परमुत्तरमंत्यं॥ तत्सामीप्यात्॥ धर्म्ममपिपरमित्युपचर्यते॥ द्विव
चननिर्द्देशसामर्थ्यात्॥ गौणमपिगृह्यते॥ परेधर्म्मशुक्लेमोक्षहेतूइतिवचना
त॥ पूर्वेआर्तरौद्रेसंसारहेतूइत्युक्तंभवति॥ कुतःतृतीयस्यसाध्यस्याभावात्
तत्रार्तंचतुर्विधं तत्रादिविकल्पलक्षणनिर्द्देशार्थमाह॥छ॥ आर्तममनोज्ञस्य
संप्रयोगेतद्विप्रयोगायस्मृतिसमन्वाहारः॥ अमनोज्ञमप्रियंविषकंटकशत्रु ॥२७५॥
शस्त्रादि॥ तद्बाधाकारणत्वात्॥ अमनोज्ञमित्युच्यते॥ तस्यसंप्रयोगेसकथं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नाममेनस्यादितिसंकल्पः॥ चिंताप्रबंधः॥ स्मृतिसमन्वाहारः॥ प्रथममार्तमित्या
ख्यायते॥ द्वितीयस्यविकल्पस्यलक्षणनिर्देशार्थमाह॥ ३१॥ विपरीतंमनोज्ञस्य॥
कुतो॥ विपरीतंपूर्वोक्तात्तेनैतदुक्तंभवति॥ मनोज्ञस्येष्टस्यस्वपुत्रदारधनादेः॥ वि
प्रयोगेसतितत्संयोगायसंकल्पःचिंताप्रबंधः द्वितीयमार्तमवगंतव्यं॥ तृतीय
विकल्पस्यलक्षणप्रतिपादनार्थमाह॥ ३२॥ वेदनायाश्च॥ वेदनाशब्दः॥ सुखेदुः
खेचवर्तमानोपि आर्तस्यप्रकृतत्वात्॥ दुःखवेदनायांप्रवर्त्तते॥ तस्यावातादिवि
कारजनितवेदनायाः॥ उपनिपातेतस्याः॥ अपायः कथंनाममेस्यादितिविक
ल्पः चिंताप्रबंधः तृतीयमार्तमुच्यते॥ तुरीयस्यार्तस्यलक्षणनिर्देशार्थमा
ह॥ ३३॥ निदानंच॥ भोगाकांक्षातुरस्य अनागतविषयप्राप्तिंप्रतिमनः प्रणि
धानंसंकल्पश्चिंताप्रबंधः तुरीयमार्तंनिदानमित्युच्यते॥ तदेतच्चतुर्विधमार्त्तं
किंस्वामिकमितिचेदुच्यते॥ ३४॥ तदविरतदेशविरतप्रमत्तसंयतानां॥ अवि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

रताः असंयतसम्यग्दृष्टयः ॥ देशविरताः संयतासंयताः ॥ प्रमत्तसंयताः ॥ पंचदशप्र
मादोपेताः क्रियानुष्ठायिनः ॥ तत्र अविरतदेशविरतानां चतुर्विधमार्त्तं भवति अ
संयतपरिणामोपेतत्वात् ॥ प्रमत्तसंयतानां तु निदानवर्ज्जमन्यदार्त्तत्रयं प्रमादोदयो
द्रेकात् कदाचित्स्यात् ॥ आख्यातमार्त्तं संज्ञादिभिर्द्वितीयस्य संज्ञाहेतुस्वामिनिर्द्धारणा
र्थमाह ॥ ३५ ॥ हिंसानृतस्तेयविषयसंरक्षणेभ्यो रौद्रमविरतदेशविरतयोः ॥ हिंसा
दीनुक्तलक्षणानि तानि रौद्रध्यानोत्पत्तेः ॥ निमित्तीभवंतीति हेतुनिर्देशो विज्ञाय
ते ॥ तेन हेतुनिर्देशेनानुवर्तमानः ॥ स्मृतिसमन्वाहारोऽभिसंबध्यते ॥ हिंसायाः स्मृ
तिसमन्वाहार इत्यादि ॥ तद्रौद्रध्यानं विरतदेशविरतयोर्वेदितव्यं ॥ अविरतस्य
भवतु रौद्रध्यानं देशविरतस्य कथं ॥ तस्यापि हिंसाद्यावेशाद्वित्तादिसंरक्षणत
न्त्रत्वाच्च कदाचिद्भवितुमर्हति ॥ तत्पुनर्नारकादीनामकारणं सम्यग्दर्शनसा ॥ २७६ ॥
मर्थ्यात् ॥ संयतस्य तु न भवत्येव तदारंभे संयमप्रच्युतेः ॥ आह परे मोक्षहेतू उप

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

रिष्टे तत्राद्यस्य मोक्षहेतोः ध्यानस्य भेदस्वरूपस्वामिनिर्देशार्थं अतेदमुच्यते आह
॥ आज्ञापायविपाकसंस्थानविचयाय धर्म्म्यं ॥ विचयनं विचयः विवेको विचारणे
त्यर्थः ॥ आज्ञा अपायविपाकसंस्थानानां विचयः ॥ आज्ञापायविपाकसंस्थान
विचयः ॥ स्मृतिसमन्वाहार इत्यनुवर्तते ॥ स प्रत्येकं संबध्यते ॥ आज्ञाविचयाय
स्मृतिसमन्वाहार इत्यादि ॥ तद्यथा ॥ उपदेष्टुरभावात् मंदबुद्धित्वात् ॥ कर्म्मोदयात्
सूक्ष्मत्वाच्च पदार्थानां हेतुदृष्टांतोपरमे सर्वज्ञप्रणीतमागमं प्रमाणीकृत्य इत्थ
मेवेदं नान्यथावादिनो जिनाः इति गहनपदार्थश्रद्धानात् ॥ अर्थावधारणमाज्ञा
विचयः स्वयंविदितपदार्थतत्त्वस्य सतः परं प्रति पिपादयिषोः ॥ स्वसिद्धांतावि
रोधेन तत्त्वसमर्थनार्थः ॥ तर्कनयप्रमाणयोजनपरः स्मृतिसमन्वाहारः स
र्वज्ञाज्ञाप्रकाशनार्थत्वात् ॥ आज्ञाविचय इत्युच्यते ॥ जात्यंधवत् मिथ्यादृष्टयः
सर्वज्ञप्रणीतमार्गाद्विमुखा मोक्षार्थिनः सम्यङ्मार्गापरिज्ञानात् ॥ सुदूरमेवा

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पयंतीतिसन्मार्गापायचिंतनमपायविचयः॥ अथवामिथ्यादर्शनज्ञानचारित्रे
भ्यः कथंनामइमेप्राणिनोऽपेयुरितिस्मृतिसमन्वाहारोऽपायविचयः॥ कर्मणां
ज्ञानावरणादीनांद्रव्यक्षेत्रकालभवभावप्रत्ययफलानुभवनं॥ प्रतिप्रणिधा
नंविपाकविचयः॥ लोकसंस्थानस्वभावविचयायस्मृतिसमन्वाहारः संस्था
नविचयः उत्तमक्षमादिलक्षणोधर्मः उक्तः तस्मादनपेतंधर्म्यंध्यानंचतुर्वि
त कल्पमवसेयंदेसविरतदेसविरतप्रमत्तसंयतानांभवति॥ त्रयाणांध्या
नानांनिरूपणंकृतं इदानींशुक्लध्यानंनिरूपयितव्यंतदुच्यमानंचतुर्वि
कल्पंतत्राद्ययोः स्वामिनिर्देशार्थमिदमुच्यते॥ शुक्लेचाद्येपूर्वविदः॥ वक्ष्यमा
णेषुचतुर्षुशुक्लध्यानविकल्पेषुआद्येशुक्लध्यानेपूर्वविदोभवतः श्रुतकेवलिन
इत्यर्थः॥ चशब्देनधर्म्यमपिसमुच्चीयते॥ तत्रव्याख्यानतोविशेषप्रतिपत्ति ॥२७७॥
रितिश्रेण्यारोहणात्॥ प्राग्धर्म्यंश्रेण्योः॥ शुक्लेइतिव्याख्यायते॥ अवशि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पेक्षस्य भवतः इत्यवगम्यते ॥ ३७ ॥ परे केवलिनः ॥ प्रक्षीणसकलज्ञानावरणस्य केवलिनः
सयोगस्यायोगस्य च परे अन्ते शुक्लध्याने भवतः यसंख्यं ॥ तद्विकल्पप्रतिपादनार्थमि-
दमुच्यते ॥ ३८ ॥ पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिव्युपरतक्रियानिवर्तीनि ॥ पृथ
क्त्ववितर्कं एकत्ववितर्कं ॥ सूक्ष्मक्रियाप्रतिपाति ॥ व्युपरतक्रियानिवर्ति इति चतुर्वि
धं शुक्लध्यानं ॥ वक्ष्यमाणलक्षणमपेक्ष्य सर्वेषामन्वर्थत्वमवसेयं ॥ तस्यालंब
नविशेषनिर्द्धारणार्थमाह ॥ ३९ ॥ त्र्येकयोगकाययोगायोगानां ॥ योगशब्दो व्याख्या
तार्थः ॥ कायवाङ्मनःकर्म योग इत्यत्र ॥ उक्तैश्चतुर्भिः ॥ शुक्लध्यानविकल्पैस्त्रियोगा
दीनां ॥ चतुर्णां यथासंख्येनाभिसंबंधो वेदितव्यः ॥ त्रियोगस्य पृथक्त्ववितर्कं
त्रिषु योगेष्वेकयोगस्य एकत्ववितर्कं ॥ काययोगस्य सूक्ष्मक्रियाप्रतिपाति ॥ अ
योगस्य व्युपरतक्रियानिवर्तीति ॥ तत्राद्ययोर्विशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते ॥ ४० ॥
एकाश्रये सवितर्कवीचारे पूर्वे ॥ एकः ॥ आश्रयो ययोस्ते एकाश्रये उभयेप्र

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥ स० सि० ॥ रिप्राप्तश्रुतज्ञाननिष्ठेनारभ्येतेइत्यर्थः ॥ वितर्कश्चवीचारश्चवितर्कवीचारौस
॥ २७८ ॥ हवितर्कवीचाराभ्यांवर्तेतेइतिसवितर्कवीचारे ॥ पूर्वेपृथक्त्वैकत्ववितर्के इत्यर्थः ॥ यत्र
यथासंख्यप्रसंगेनिष्टनिवृत्त्यर्थमिदमुच्यते ॥ ठ ॥ अवीचारंद्वितीयं ॥ पूर्वयोर्यत्
द्वितीयंतदवीचारंप्रत्येतव्यं ॥ एतदुक्तंभवति ॥ आद्यंसवितर्कंसवीचारंभवति ॥ द्वि
तीयंसवितर्कमवीचारंचेति ॥ अथवितर्कवीचारयोः प्रतिविशेषइत्यत्रोच्यते ॥ ठ् त
वितर्कःश्रुतं ॥ विशेषेणतर्कणमूहनंवितर्कःश्रुतज्ञानमित्यर्थः ॥ अथकोवीचारः
ठ ॥ वीचारोर्थव्यंजनयोगसंक्रांतिः ॥ अर्थोध्येयः द्रव्यंपर्यायोवा ॥ व्यंजनंवचनं
योगःकायवाङ्मनःकर्मलक्षणः संक्रांतिःपरिवर्तनं द्रव्यंविहायपर्यायमुपै
तिपर्यायंत्यक्त्वाद्रव्यमित्यर्थसंक्रांतिः ॥ एकंश्रुतवचनमुपादायवचनांतर
मालंबतेतदपिविहायान्यदितिव्यंजनसंक्रांतिः ॥ काययोगंत्यक्त्वायोगांतरं ॥ २७८ ॥
गृह्णाति ॥ योगांतरंत्यक्त्वाकाययोगमितियोगसंक्रांतिः ॥ एवंपरिवर्तनंवी

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

चारइत्युच्यते। संक्रांतौसत्यांकथंध्यानमितिचेत्ध्यानसंतानमपिध्यानमुच्यतेइ
तिनदोषः। तदेतत्सामान्यविशेषनिर्दिष्टंचतुर्विधंधर्म्यंशुक्लंचपूर्वोदितगुप्त्या
दिबहुप्रकारोपायंसंसारनिवृत्तयेमुनिर्ध्यातुमर्हति। कृतपरिकर्म्मातत्रद्रव्यप
रिमाणंभावपरिमाणंवाध्यायन्नाहितवितर्कसामर्थ्यः। अर्थव्यंजनेकाय
वचसीचपृथक्त्वेनसंक्रामता। मनसा। अपर्याप्तबालोत्साहवदव्यवस्थितेना
सितेनापिशस्त्रेणचिरात्तरं। छिंदन्निवमोहप्रकृतीरुपशमयन्क्षपयंश्चपृ
थक्त्ववितर्कवीचारध्यानभाग्भवति। सएवपुनः। समूलतूलंमोहनीयंनिर्दि
धक्षन्ननंतगुणविशुद्धियोगविशेषमाश्रित्यबहुतराणांज्ञानावरणसहायी
भूतानांप्रकृतीनां। बंधंनिरुंधन्स्थितिह्रासक्षयौचकुर्वन्। श्रुतज्ञानोपयोगो
निवृत्तार्थव्यंजनयोगसंक्रांतिः। अविचलितमनाः। क्षीणकषायोवैडूर्यमणि
रिवनिरुपलेपोध्यात्वा। पुनर्ननिवर्त्ततइत्युक्तंएकत्ववितर्कंएकामेकत्व

Ganesh Varṇi Digambar Jain Institute, Naria, Varaṇasi

॥स॰ सि॰॥ वितर्कशुक्लध्यानवैश्वानरनिर्दग्धघातिकर्म्मेंधनः प्रज्वलितकेवलज्ञानगभस्ति
॥२७९॥ मंडलोमेघपंजरनिरोधनिर्गतइवधर्म्मरश्मिर्वाभासमानोभगवां॥स्तीर्थंकर
इतरोवाकेवलीलोकेश्वराणामभिगमनीयोर्चनीयश्चोत्कर्षेणायुषः पूर्वकोटीं
देशोनांविहरति॥सयदांतर्मुहूर्त्तशेषायुष्कस्तत्तुल्यस्थितिवेद्यनामगोत्रश्चभ
वति॥तदासर्वंवाङ्मनसयोगंबादरकाययोगंचपरिहाप्यसूक्ष्मकाययोगाल
बनः सूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिध्यानमास्कंदितुमर्हतीति॥यदापुनरंतर्मुहूर्त्तशेषा
युष्कस्ततोधिकस्थितिशेषकर्म्मत्रयोभवतियोगीतदात्मोपयोगातिशय
स्य॥सामायिकसहायस्यविशिष्टकरणस्यमहासंवरस्यलघुकर्म्मपरिपाच
नस्य॥शेषकर्म्मरेणुपरिशातनशक्तिस्वाभाव्याद्दंडकपाटप्रतरलोकपूरणा
नि॥स्वात्मप्रदेशविसर्पणतश्चतुर्भिः समयैः कृत्वासमुपहृतप्रदेशविसर ॥२७९॥
णः॥समीकृतस्थितिशेषकर्म्मचतुष्टयः॥पूर्वशरीरप्रमाणोभूत्वासूक्ष्मका

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri
Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ययोगेनसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिध्यायति॥ ततस्तदनंतरंसमुच्छिन्नक्रियानिवर्त्तिध्यानं
आरभते॥ समुच्छिन्नप्राणापानप्रचारसर्वकायवाङ्मनोयोगसर्वप्रदेशपरिस्पं
दक्रियाव्यापारत्वात्॥ समुच्छिन्नक्रियानिवर्तीत्युच्यते॥ तस्मिन्समुच्छिन्नक्रियानिव
र्तिनिध्यानेसर्वबंधास्रवनिरोधःसर्वशेषकर्म्मशातनसामर्थ्योपपत्तेरयोगिनः
केवलिनःसंपूर्णयथाख्यातचारित्रज्ञानदर्शनंसर्वसंसारदुःखजालपरिष्वंगोच्छे
दजननं॥ साक्षान्मोक्षकारणमुपजायते॥ सपुनरयोगिकेवलीभगवांस्तदाध्याना
तिशयाग्निनिर्दग्धसर्वमलकलंकबंधनोनिरस्तकिट्टधातुपाषाणजात्यकनक
वल्लब्धात्मापरिनिर्वाति॥ तदेतद्द्विविधंतपः॥ अभिनवकर्म्मास्रवनिरोधहेतुत्वा
त्॥ संवरकारणंप्राक्तनकर्म्मरजोविधूननिमित्तत्वात्॥ निर्ज्जराहेतुरपिभवति
अत्राहसम्यग्दृष्टयः॥ सर्वेकिंसमनिर्ज्जराः॥ आहोस्वित्कश्चिदस्तिप्रतिविशेष
इत्यत्रोच्यते॥ ७॥ सम्यग्दृष्टिश्रावकविरतानंतवियोजकदर्शनमोहक्षपकोपश

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मकोपशांत॥मोहक्षपकक्षीणमोहजिनाः क्रमसो ऽसंख्येयगुणनिर्ज्जराः॥ त एते
दशसम्यग्दृष्ट्यादयः क्रमसोसंख्येयगुणनिर्ज्जराः॥ तद्यथा भव्यः पंचेंद्रियः सज्ञीप
र्याप्तकः पूर्वोक्तकाललब्ध्यादिसहायः परिणामविशुद्ध्यावर्द्धमानः क्रमेणाऽपूर्वक
रणादिसोपानपंक्त्योत्प्लवमानो बहुतरकर्मनिर्ज्जरो भवति॥ स पुनः प्रथमस
म्यक्त्वप्राप्तिनिमित्तसन्निधाने सति सम्यग्दृष्टिर्भवन्नसंख्येयगुणनिर्ज्जरो भव
ति॥ स एव पुनश्चारित्रमोहकर्मविकल्पाप्रत्याख्यानावरणक्षयोपशमनिमित्त
परिणामप्राप्तिकाले विशुद्धिप्रकर्षयोगात् श्रावको भवन्॥ ततोसंख्येयगुणनिर्ज्जरो
भवति॥ स एव पुनः॥ प्रत्याख्यानावरणक्षयोपशमकारणपरिणामविशुद्धि
योगात् विरतव्यपदेशभाक् सन् ततोसंख्येयगुणनिर्ज्जरो भवति॥ स एव पुनः
अनंतानुबंधिक्रोधमानमायालोभवियोजनपरो भवति॥ यदा तदा परिणाम ॥१८०॥
विशुद्धिप्रकर्षयोगात् ततोसंख्येयगुणनिर्ज्जरो भवति॥ स एव पुनर्दर्शनमोह

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi.

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

प्रकृतित्रयतृणनिचयंनिर्द्दिधक्षन्परिणामविशुध्यतिशययोगात्दर्शनमोहक्षप
कव्यपदेशभाक्॥पूर्वोक्तादसंख्येयगुणनिर्ज्जरोभवति॥एवंसक्षायिकसम्यग्दृष्टि
र्भूत्वाश्रेण्यारोहणाभिमुखः॥चारित्रमोहोपशमंप्रतिव्याप्रियमाणोविशुद्धिप्र
कर्षयोगादुपशमकव्यपदेशमनुभवन्॥पूर्वोक्तादसंख्येयगुणनिर्ज्जरोभवति
सएवपुनः॥अशेषचारित्रमोहोपशमनिमित्तसन्निधानेपरिप्राप्तोपशान्तक
षायव्यपदेशःपूर्वोक्तादसंख्येयगुणनिर्ज्जरोभवति॥सएवपुनः॥चारित्रमोह
क्षपणंप्रत्यभिमुखःपरिणामविशुध्यावर्द्धमानः॥क्षपकव्यपदेशमनुभवन्पू
र्वोक्तादसंख्येयगुणनिर्ज्जरोभवति॥सयदानिःशेषचारित्रमोहक्षपणकारण
ख पपरिणामाभिमुखः॥क्षीणकषायव्यपदेशमास्कंदन्पूर्वोक्तादसंख्येयगुणनिर्ज्ज
रोभवति॥सएवद्वितीयशुक्लध्यानानलनिर्द्दग्धघातिकर्म्मनिचयःसन्जिन
व्यपदेशभाक्पूर्वोक्तादसंख्येयगुणनिर्ज्जरोभवति॥आहसम्यग्दर्शनसन्नि

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

धानेपियथासंख्येयगुणनिर्ज्जरत्वात्॥ परस्परतोनसाम्यमेषांहंततर्हिश्रावकवदमी
विरताद्योगुणभेदान्ननिर्ग्रंथतामर्हंतित्युच्यते॥ नैनदेवंकुतोयस्माद्गुणभेदादन्यो
न्यविशेषेपिनैगमादिनयव्यापारात्॥ सर्वेपिहिभवंति॥ पुलाकवकुशकुशील
निर्ग्रंथस्नातकानिर्ग्रंथाः॥ उत्तरगुणभावनापेतमनसः व्रतेष्वपिक्वचित्कदाचि
त्परिपूर्णतामपरिप्राप्नुवंतः॥ अविशुद्धिपुलाकसादृश्यात्॥ पुलाकाःइत्युच्यंते
निर्ग्रंथ्यंप्रतिस्थिताः॥ अखंडितव्रताः शरीरोपकरणविभूषानुवर्तिनः॥ अवि
वितपरिवारानुमोदसवलयुक्ताःवकुशाः॥ सवलपर्यायवाचीवकुशशब्दः॥ कुशी
लाद्विविधाःप्रतिसेवनाकुशीलाः कषायकुशीलाइति॥ अविविक्तपरिग्रहाःप
रिपूर्णोभयाकथंचिदुत्तरगुणविराधिनः॥ प्रतिसेवनाकुशीलाः॥ वशीकृतान्य
कषायोदयाः॥ संज्वलनमात्रतंत्राः॥ कषायकुशीलाः॥ उदकदंडराजिवदनभिव्य ॥२८३॥
क्तोदयकर्म्माणः॥ ऊर्ध्वंमुहूर्तादुद्भिद्यमानकेवलज्ञानदर्शनभाजोनिर्ग्रंथाः॥ प्र

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Narja, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

क्षीणघातिकर्माणः केवलिनो द्विविधाः ॥ स्नातकाः ॥ त एते पंचापि निर्ग्रंथाः ॥ चारित्रप
रिणामस्य प्रकर्षाप्रकर्षभेदे सत्यपि नैगमसंग्रहादिनयापेक्षया सर्वेपि ते निर्ग्रंथा
इत्युच्यंते तेषां पुलाकादीनां भूयोपि विशेषप्रतिपत्त्यर्थमुच्यते ॥ सू ॥ संयमश्रुत
प्रतिसेवनातीर्थलिंगलेश्योपपादस्थानविकल्पतः साध्याः त एते पुलाकादयः
संयमादिभिरष्टाभिरनुयोगैः ॥ व्याख्येयाः तद्यथा पुलाकबकुशप्रतिसेवनाकुशी
लाः द्वयोः संयमयोः ॥ सामायिकछेदोपस्थापनयोर्वर्त्तंते ॥ कषायकुशीलाः ॥ द्वयोः
संयमयोः परिहार ॥ विशुद्धिसूक्ष्मसंपराययोः ॥ पूर्वयोश्च ॥ निर्ग्रंथस्नातका एक
स्मिन्नेव यथाख्यातसंयमे ॥ श्रुतं पुलाकबकुशप्रतिसेवनाकुशीलाः ॥ उत्कर्षेणा
भिन्नाक्षरदशपूर्वधराः ॥ कषायकुशीला निर्ग्रंथाश्चतुर्दशपूर्वधराः ॥ जघन्येन पु
लाकस्य श्रुतमाचारवस्तु बकुशकुशीलनिर्ग्रंथानां श्रुतमष्टौ प्रवचनमातरः ॥ स्ना
तका अपगतश्रुताः केवलिनः प्रतिसेवना ॥ पंचानां मूलगुणानां रात्रिभोजन

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

र्व्वणेनस्यचपराभियोगात्।बलात् अन्यतमंप्रतिसेवमानः।पुलाकोभवतिबकुशो
द्विविधः।उपकरणबकुशः शरीरबकुशश्चेति।तत्रोपकरबकुशः बहुविशेषयुक्तोपक
रणाकांक्षी।शरीरसेवीशरीरबकुशः प्रतिसेवनाकुशीलोमूलगुणानविराधय
न्नुत्तरगुणेषुकांचिद्विराधनांप्रतिसेवते।कषायकुशीलनिर्ग्रंथस्नातकानांप्रति
सेवनानास्ति।तीर्थमिति।सर्व्वेषांतीर्थकराणांतीर्थेषुभवंति।लिंगंद्विविधंद्रव्य
लिंगंभावलिंगंचेति।भावलिंगंप्रतीत्यपंचनिर्ग्रंथालिंगिनोभवंति।द्रव्यलिंगं
प्रतीत्यभाज्याः लेश्याः पुलाकस्योत्तरास्तिस्रोबकुशप्रतिसेवनाकुशीलयोःष
डपि।कषायकुशीलस्यचतस्रउत्तराः।सूक्ष्मसंपरायस्यनिर्ग्रंथस्नातकयोश्चशु
क्लैवकेवला अयोगा अलेश्याः उपपादः।पुलाकस्योत्कृष्टउपपादउत्कृष्टस्थिति
देवेषुसहस्रारे।बकुशप्रतिसेवनाकुशीलयोर्द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिषु। आ ॥२८२॥
रणाच्युतकल्पयोः।कषायकुशीलनिर्ग्रंथयोः।त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थिति

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

षुसर्वार्थसिद्धौ॥ सर्वेषामपिजघन्यः सौधर्मकल्पेद्विसागरोपमस्थितिषुस्नातकस्य
निर्वाणमिति॥ स्थानं असंख्येयानिसंयमस्थानानि॥ कषायनिमित्तानिभवंति॥ तत्र
सर्वजघन्यानिलब्धिस्थानानिपुलाककषायकुशीलयोः तौयुगपदसंख्येयानिस्था
नानि॥ गछतः॥ ततः॥ पुलाकोव्युच्छिद्यते॥ कषायकुशीलस्ततोसंख्येयानिस्था
नानि॥ गच्छत्येकाकी॥ ततः कषायकुशीलप्रतिसेवनाकुशीलबकुशायुगपदसं
ख्येयानिस्थानानिगछंति॥ ततोबकुशोव्युछिद्यते॥ ततोप्यसंख्येयानिस्थानानि
गत्वाप्रतिसेवनाकुशीलोव्युछिद्यते॥ ततोप्यसंख्येयानिस्थानानिगत्वाकषाय
कुशीलोव्युच्छिद्यते॥ अतऊर्द्धमकषायस्थानानिनिर्ग्रंथः॥ प्रतिपद्यते॥ सोप्यसं
ख्येयानिस्थानानिगत्वाव्युछिद्यते॥ अतऊर्द्धमेकंस्थानंगत्वास्नातकोनिर्वाणं
प्राप्नोतीत्येषांसंयमलब्धिरनंतगुणाभवति॥ ७॥ इतितत्वार्थवृत्तौसर्वार्थसि
द्धिसंज्ञिकायांनवमोध्यायः॥ ९॥ छ॥ सत्र॥ ॐ नमः॥ अथाहमंतेनिर्दिष्टस्यमो

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स॰ सि॰॥ सम्यग्दर्शनस्वरूपाभिधानं प्राप्तकालमिति। तस्यमेवं मोक्षप्राप्तिः केवलज्ञानावा
॥१८३॥ प्तिपूर्विकेति केवलज्ञानोत्पत्तिकारणमुच्यते॥ मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणां
तरायक्षयाच्च केवलं॥ इह वृत्तिकरणं न्याय्यं कृतं॥ लघुत्वात् कथं॥ क्षयशब्दस्याकर
णात्॥ विभक्त्यंतरनिर्देशस्याभावा॥ च्च शब्दस्याप्रयोगात्॥ लघुसूत्रं भवति॥ मोह
ज्ञानदर्शनावरणांतरायक्षयात् केवलमिति॥ सत्यमेतत्॥ क्षयक्रमप्रतिपादनार्थो
वाक्यभेदेन निर्देशः क्रियते॥ प्रागेव मोहं क्षयमुपनीयांतर्मुहूर्तं क्षीणकषायव्य
पदेशमवाप्य ततो युगपत् ज्ञानदर्शनावरणांतरायाणां क्षयं कृत्वा केवलमवाप्नो
तीति॥ तत्क्षयो हेतुः॥ केवलोत्पत्तेरिति हेतुलक्षणो विभक्तिनिर्देशः कृतः॥ कथं प्रागेव
मोहः॥ क्षयमुपनीयते इति चेदुच्यते॥ भव्यः सम्यग्दृष्टिः॥ परिणामविशुद्ध्या वर्द्धमा
नः॥ असंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयतप्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानेषु कस्मिंश्चित् ॥१८३॥
मोहस्य सप्तप्रकृतीः॥ क्षयमुपनीय क्षायिकसम्यग्दृष्टिर्भूत्वा क्षपकश्रेण्यारोहणा

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भिमुखः॥ अथापूर्वकरणं अप्रमत्तस्थाने प्रतिपद्य अपूर्वं अपूर्वं करणं क्षपकगुण
स्थानव्यपदेशमनुभूय॥ तत्राभिनवशुभाभिसंधितनूकृतपापप्रकृतिस्थितिरनुभागः
विवर्द्धितशुभकर्मानुभवः॥ अनिवृत्तिकरणाख्यमात्मनिवृत्तिबादरसांपरायक्षपकगु
णस्थानमभिरुह्य तत्र कषायाष्टकं नष्टं कृत्वा नपुंसकवेदनाशं समापाद्य स्त्रीवेदमुन्मूल्य
नोकषायषट्कं पुंवेदे प्रक्षिप्य क्षपयित्वा॥ पुंवेदं क्रोधसंज्वलने क्रोधसंज्वलनं मान
संज्वलने मानसंज्वलनं मानसंज्वलने मायासंज्वलनं च लोभसंज्वलने क्रमेण बादर
कृष्टिविभागेन विलयमुपनीय लोभसंज्वलनं तनूकृत्य सूक्ष्मसांपरायक्षपकत्वम
नुभूय निरवशेषमोहनीयं निर्मूलकाषं कषित्वा क्षीणकषायतामधिरुह्य अवता
रितमोहनीयभारः॥ उपान्त्यसमये निद्राप्रचले प्रलयमुपनीय पंचानां ज्ञानाव
रणानां चतुर्णां दर्शनावरणानां पंचानां चांतरायाणामंते समुपनीय ततोऽनं
तज्ञानदर्शनस्वाभाव्यं केवलपर्यायमप्रतर्क्यविभूतिविशेषमवाप्नोति॥ अप

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

हकस्माद्धेतोर्मोक्षः॥ किंलक्षणश्चेति॥ अत्रोच्यते॥ सू॥ बंधहेत्वभावनिर्ज्जराभ्यां
कृत्स्नकर्म्मविप्रमोक्षोमोक्षः॥ मिथ्यादर्शनादिहेत्वभावादभिनवकर्म्माभावः पू
र्वोदितनिर्ज्जराहेतुसन्निधानेचार्ज्जितकर्म्मनिरासः ताभ्यांबंधहेत्वभावनिर्ज्ज
राभ्यामितिहेतुलक्षणविभक्तिनिर्द्देशः॥ ततोभवस्थितिहेतुसमीकृतशेषकर्म्मा
वस्थस्ययुगपदात्यंतिकः॥ कृत्स्नकर्म्मविप्रमोक्षोमोक्षः प्रत्येतव्यः॥ कर्म्माभावोद्वि
विधः। यत्नसाध्यःअयत्नसाध्यश्च तत्रचरमदेहस्यनारकतिर्यग्॥ देवायुषामभा
वोनयत्नसाध्यः। असत्वात्॥ यत्नसाध्यइतऊर्द्ध्वमुच्यते॥ असंयतसम्यग्दृष्ट्यादि
षुचतुर्षुगुणस्थानेषुकस्मिंश्चित्सप्तप्रकृतिप्रक्षयः क्रियतेनिद्रानिद्राप्रचला
प्रचलास्त्यानगृद्धिनरकगतितिर्यग्गत्येकद्वित्रिचतुरिंद्रियजातिनरकगतितिर्यग्ग
तिप्रायोग्यानुपूर्व्यातपोद्योतस्थावरसूक्ष्मसाधारणसंज्ञिकानांषोडशानांक ॥१८४॥
र्म्मप्रकृतीनांअनिवृत्तिबादरसंपरायस्थानेयुगपत्क्षयः क्रियते॥ ततःपरंनै

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वकषायाष्टकनष्टंक्रियते॥ नपुंसकवेदः॥ स्त्रीवेदश्चक्रमेणानन्तैवक्षयमुपयाति॥
नोकषायषट्कंचसहैकेनैवप्रहारेणाविनिपातयति॥ ततःपुंवेदसंज्वलनक्रोधमा
नमायाः॥ क्रमेणतत्रैवात्यंतिकंध्वंसमारुह्यंति॥ लोभसंज्वलनंसूक्ष्मसंपरा
यांतेयात्यंतंनिर्झापचले क्षीणकषायवीतरागछद्मस्थस्योपांत्यसमयेप्रव
लमुपपन्नजतः॥ पंचानांज्ञानावरणानांचतुर्णांदर्शनावरणानांपंचानामंतराया
णांचतस्यैवांत्यसमयेप्रसक्षोभवति॥ अनन्तरवेदनीयदेवगत्यौदारिकवैक्रि
यिकाहारकतैजसकार्म्मणशरीरपंचकंबंधनपंचकंसंघातसंस्थानषट्कौदारि
कवैक्रियिकाहारकशरीरांगोपांग॥ षट्संहननपंचप्रशस्तवर्ण॥ पंचाप्रशस्त
वर्ण॥ गंधद्वयं पंचप्रशस्तरसपंचाप्रशस्तरस॥ स्पर्शाष्टकदेवगतिप्रायोग्या
नुपूर्व्यागुरुलघूपघातपरघातोच्छ्वासप्रशस्ताप्रशस्तविहायोगत्यपर्याप्तकप्रत्ये
कशरीरस्थिरास्थिरशुभाशुभदुर्भगसुस्वरदुस्वरानादेयायशः॥ कीर्त्तिनिर्म्माण

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

णनामनीचैर्गोत्रस्य॥ द्वासप्ततिप्रकृतयः॥ अयोगकेवलिनः॥ उपांत्यसमयेविनाश
॥२८५॥ मुपयांति॥ अन्यतरवेदनीयमनुष्यायुर्मनुष्यगतिपंचेंद्रियजातिमनुष्यगति
प्रायोग्यानुपूर्व्यत्रसबादरपर्याप्तकसुभगादेययशः॥ कीर्तितीर्थकरनामोच्चैर्गो
त्रसंज्ञकानांत्रयोदशानांप्रकृतीनां अयोगकेवलिनश्चरमसमयेव्युछेदोभव
ति॥ आहकिमासांपौद्गलिकीनामेवद्रव्यकर्मप्रकृतीनांनिरासात्॥ मोक्षोवसी
यते उतभावकर्मणोपीत्यत्रोच्यते॥ छ॥ औपशमिकादिभव्यत्वानांच॥ किंमो
क्षस्त्यनुवर्तते॥ भव्यत्वग्रहणमन्यपारिणामिकनिवृत्त्यर्थं॥ तेनपारिणामिके
षुभव्यत्वस्य औपशमिकादीनांचभावानामभावानामभावान्मोक्षोभवतीत्यव
गम्यते। आहयद्यपवर्गोभावोपरतेःप्रतिज्ञायते॥ नन्वौपशमिकादिभावनिवृत्ति
वत्सर्वक्षायिकभावनिवृत्तावपिप्रपदेशोमुक्तस्यप्राप्नोतीति॥ स्यादेतदेवंयदि ॥२८५॥
विशेषोनोच्यते अस्तितुविशेषइति अपवादविधानार्थमुच्यते॥ छ॥ अन्यत्रके

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

वलसम्यक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वेभ्यः ॥ अन्यत्रभाव्यापेक्षयोरेकोनिर्देशः ॥ केवलस
म्यक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वेभ्यः ॥ अन्यस्मिन्नयंविधिरिति ॥ यदिचत्वारएवावशिष्यं
ते ॥ अनंतवीर्यादीनांनिवृत्तिंप्राप्नोतिनैषदोषः ॥ ज्ञानदर्शनाविनाभावित्वाद
नंतवीर्यादीनामविशेषः ॥ अनंतसामर्थ्यहीनस्यानंतावबोधवृत्त्यभावात् ॥
ज्ञानमयत्वाच्चसुखस्येति ॥ अनाकारत्वान्मुक्तानामभावइति चेन्नातीतानंतरश
रीराकारत्वात् ॥ स्यान्मतंयदिशरीरानुविधायीजीवः ॥ तदभावात्स्वाभाविकलोका
काशप्रदेशपरिमाणत्वात् ॥ तावद्विसर्पणंप्राप्नोतीति ॥ नैषदोषः कुतः कारणा
भावात् ॥ नामकर्मसंबंधोहिसंहरणविसर्पणकारणंतदभावात्पुनः संहरण
विसर्पणाभावः यदिकारणाभावादूर्ध्वगमनमप्राप्नोति ॥ अधस्तिर्यग्गमनाभा
ववत् ॥ ततोप्यत्रमुक्तस्तत्रैवावस्थानंप्राप्नोतीत्यत्रोच्यते ॥ ७ ॥ तदनंतरमूर्ध्वंगच्छत्या
लोकांतात् ॥ तस्यानंतरंकस्यसर्वकर्मविप्रमोक्षस्य ॥ आङभिविध्यर्थः ॥ ऊर्ध्वं

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

॥स० सि०॥ गछत्यालोकांतात्॥ अनुपदिष्टहेतुमीकमूर्द्धगमनंकथमध्यवस्थातुंशक्यमित्यत्रोच्य
॥२८६॥ ते॥ पूर्वप्रयोगादसंगत्वाद्बंधछेदात्तथागतिपरिणामाच्च॥ आहहेत्वर्थःपुष्कलोपिदृ
ष्टांतसमर्थनमंतरेण अभिप्रेतार्थसिधेनायनालमित्यत्रोच्यते॥ ७॥ आविद्धकु
लालचक्रवव्यपगतलेपालाबुवदेरंडबीजवदग्निसिखावच्च॥ पूर्वसूत्रोदितानांहे
तूनां अत्रोक्तानांदृष्टांतानांचयथासंख्यमभिसंबंधोभवति॥ तद्यथाकुलालप्रयो
गापादितहस्तदंडचक्रसंयोगपूर्वकंभ्रमणंउपरतेपितस्मिन्पूर्वप्रयोगादासं
स्कारक्षयात्॥ भ्रमति॥ एवंभवस्थेनात्मनापवर्गप्राप्तयेबहुशोयत्प्रणिधानंत
दभावेपितदावेशपूर्वकंमुक्तस्यगमनमवसीयते॥ किंच असंगत्वात्यथाम्रत्ति
कालेपजनितगौरवमलाबुद्रव्यंजलेधः॥ पतितंजलक्लेदविश्लिष्टम्रत्तिकाबंध
नंलघुसदूर्द्धमेवगछति॥ तथाकर्म्मभाराक्रांतिवशीकृतआत्मातदावेशवशात्
संसारेअनियमेनगछति॥ तत्संगविमुक्तोतूपर्यैवोपयातिकिंचबंधछेदात्। ॥२८६॥

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यथाबीजकोशबंधछेदादेरंडबीजस्यगतिर्दृष्टा॥ तथामनुष्यादिभवप्रापकगति
जातिनामादिसकलकर्म्मबंधछेदात्॥ मुक्तस्यगतिरवसीयते॥ किंचतथागति
परिणामात्॥ यथातिर्यक्प्लवनस्वभावसमीरणसंबंधनिरुत्सुकाप्रदीपशिखास्व
भावादुत्पतति॥ तथामुक्तात्मापिनानागतिविकारकारणकर्म्मनिवारणेसतिऊ
र्द्धगतिस्वभावादूर्द्धमेवारोहति॥ आहयदिमुक्तःऊर्द्धगतिस्वभावः॥ लोकांता
दूर्द्धमपिकस्मान्नोत्पततीतिअत्रोच्यते॥ ॥ धर्म्मास्तिकायाभावात्॥ गत्युपग्र
हकारणभूतोधर्म्मास्तिकायोनोपर्यस्तीतिअलोकेगमनाभावः॥ तदभावेच
लोकालोकविभागाभावः॥ प्रसज्यते॥ आहअमीपरिनिर्वृताःगतिजात्यादिभे
दकारणाभावात्॥ अतीतभेदव्यवहाराएवेति॥ अस्तिकथंचिद्भेदः॥ कुतः॥ क्षे॥
क्षेत्रकालगतिलिंगतीर्थचारित्रप्रत्येकबुद्धबोधितज्ञानावगाहनांतरसंख्या
ल्पबहुत्वतः॥ साध्याः॥ क्षेत्रादिभिर्द्वादशभिरनुयोगैःसिद्धाःसाध्याःविकल्प्याः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

सर्थेः। प्रत्युत्पन्नः॥ भूतानुग्रहतंत्रनयद्वयविवक्षावशात्॥ तद्यथाक्षेत्रेणतावत्॥ कस्मिन्
क्षेत्रेसिध्यंति॥ प्रत्युन्नग्राहिनयापेक्षयासिद्धिक्षेत्रेस्वप्रदेशआकाशप्रदेशेवासिद्धि
र्भवति॥ भूतग्राहिनयापेक्षयाजन्मप्रतिपंचदशसुकर्म्मभूमिषु॥ संहरणंप्रतिमानुष
क्षेत्रेसिद्धिः॥ कालेनकस्मिन्कालेसिद्धिः॥ प्रत्युत्पन्ननयापेक्षयाएकसमयेसिध्यन्
सिद्धोभवति॥ भूतप्रज्ञापननयापेक्षयाजन्मतः॥ अविशेषेणउत्सर्प्पिण्यवसर्प्पि
ण्योर्जातः। सिध्यति॥ विशेषेणावसर्प्पिण्यांसुखमायाः। दुःखमायाअंतेभागे
दुःखमसुखमायांचजातः। सिध्यति॥ नतुदुःषमायांजातःदुःखमायांसिध्यति॥ अ
न्यदानैवसिध्यति॥ संहरणः। सर्व्वस्मिन्कालेउत्सर्प्पिण्यामवसर्प्पिण्यांचसिध्य
ति॥ गत्याकस्यांगतौसिद्धिः सिद्धिगतौ॥ मनुष्यगतौवा लिंगेनकेनसिद्धिः॥ अवे
दत्वेनत्रिभ्योवावेदेभ्यः सिद्धिर्भावतोनद्रव्यतः। पुल्लिंगेनैवसिद्धिः॥ अथवानिर्ग्रं ॥२८७॥
थलिंगेनसग्रंथलिंगेनवासिद्धि॥ भूतनयापेक्षयातीर्थेनकेनतीर्थेनसिद्धिः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

धा॥ तीर्थंकरेतरविल्पात॥ इतरे द्विविधा सति तीर्थंकरे सिद्धाः॥ असति चेति॥ चारित्रेण
केन सिध्यंति॥ अव्यपदेशेनैकचतुःपंचविकल्पचारित्रेण वा सिद्धिः॥ स्वशक्तिप
रोपदेशनिमित्तज्ञानभेदात॥ प्रत्येकबुधबोधितविकल्पः॥ ज्ञानेनैकेन द्वि
त्रिचतुर्भिश्च ज्ञानविशेषैः॥ सिद्धिः॥ आत्मप्रदेशव्यापित्वमवगाहनं तद्द्विविधं
उत्कृष्टजघन्यभेदात॥ तत्रोत्कृष्टं पंचधनुःशतानि पंचविंशत्युत्तराणि॥ जघ
न्यं अर्द्धचतुर्थी रत्नयो देशोनाः॥ मध्ये विकल्पाः॥ एकस्मिन्नवगाहे सिध्यंति॥
किमंतरं सिध्यतां॥ अनंतरं जघन्येन द्वौ समयौ॥ उत्कर्षेणाष्टौ॥ अंतरं जघन्ये
नैकसमयः॥ उत्कर्षेण षण्मासाः॥ संख्या जघन्येन एकसमये एकः॥ सिध्यति॥
उत्कर्षेणाष्टशतसंख्याः॥ क्षेत्रादिभेदभिन्नानां परस्परतः॥ संख्याविशेषोऽल्पब
हुत्वं॥ तद्यथा प्रत्युत्पन्ननयापेक्षया सिद्धक्षेत्रे सिध्यतां नास्त्यल्पबहुत्वं॥ भूत
पूर्वनयापेक्षयानुचिंत्यते॥ क्षेत्रसिद्धा द्विविधा जन्मतः संहरणतश्च तत्राल्पे

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

संहरणसिद्धाःजन्मसिद्धाःसंख्येयगुणाः॥क्षेत्राणांविभागः॥कर्मभूमिरकर्मभू
मिः॥समुद्रोद्वीपः॥ऊर्ध्वमधस्तिर्यगिति॥तत्रस्तोकाः॥समुद्रसिद्धाःद्वीप॥ऊर्ध्वलोकसि
द्धाःअधोलोकसिद्धाः॥संख्येयगुणास्तिर्यग्लोकसिद्धाःसंख्येयगुणाः॥सर्वस्तो
काः॥समुद्रसिद्धाः॥द्वीपसिद्धाःसंख्येयगुणाः॥एवंतावदविशेषेणसर्वत्रस्तोकाःल
वणोदसिद्धाःकालोदसिद्धाः॥संख्येयगुणाः॥जंबूद्वीपसिद्धाः॥संख्येयगुणाःधा
तकीखंडसिद्धाःसंख्येयगुणाः॥पुष्करद्वीपार्द्धसिद्धाः॥संख्येयगुणाइति॥एवंका
लादिविभागेपियथागममल्पबहुत्वंवेदितव्यं॥छ॥स्वर्गापवर्गसुखमाप्तुमनो
भिरार्यैर्जैनेंद्रशासनवरामृतसारभूता॥सर्वार्थसिद्धिरितिसद्भिरुपात्तनामा
तत्त्वार्थवृत्तिरनिशंमनसाप्रधार्या॥तत्त्वार्थवृत्तिमुदितांविदितार्थतत्त्वाः॥श्रृण्वं
तियेपरिपठंतिसुधर्मभक्त्या॥हस्तेकृतंपरमसिद्धिसुखामृतंतैर्मर्त्यामरेश्व ॥१८५॥
रसुखेषुकिमस्तिवाच्यं॥येनेदमप्रतिहतंसकलार्थतत्त्वमुद्योतितंविमलकेवल

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

लोचनेन॥ भक्तामतमङ्गुलगुणोमरणामामिवीरमाराङ्गरामरगणार्च्चितपादपीठं॥७॥

॥इतितत्त्वार्थवृत्तौ सर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायां दशमो ध्यायः समा॥

॥म॥ ॥ म ॥ १० ॥ मिती मार्गशीर्षवदि॥ ६॥

॥गुरुवासरे॥ संवत ॥१९॥२५॥ मे॥

॥लिख्यतं पोथी॥

॥पाठक॥

॥शिवचरणेन॥

॥शुभस्थाने खिमला सामधे॥

॥श्लोक॥ यादृशं पुस्तकं दृष्टातादृशं लिख्यतं॥

॥मया॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते॥१॥ जलेरक्षैत्

लरक्षेत्सं थलवंदनात॥ मूर्खहस्ते न दातव्यं एवं वदंति पुस्तकं॥२॥४॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi